ספרי׳ — אוצר החסידים — ליובאוויטש

קובץ
שלשלת האור

היכל
שביעי

שער
שמיני

אגרות-קודש

מאת

כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע
מליובאוויטש

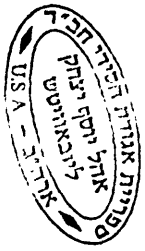
כרך ה

מילואים לאגרות השנים

עת״ר-פר״ת

וחסרות תאריך

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע״י חיים תשס״ט

יוצא לאור על ידי מערכת
„אוצר החסידים״
770 איסטערן פארקווי ברוקלין, נ. י.

שנת חמשת אלפים שבע מאות ארבעים ושבע לבריאה

IGROIS KOIDESH
Vol. V

Published and Copyrighted by
"KEHOT" PUBLICATION SOCIETY
770 Eastern Parkway, Brooklyn, N. Y. 11213
Tel. (718) 493-9250 • (718) 774-4000
Printed in the U.S.A.
5747 • 1987

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

Schneersohn, Shalom Dov Ber, 1860-1920
Igrot-kodesh.

(Sifriyah, Otsar ha-Hasidim, Lyubavitsh) (Kovets Shalshelet ha-or; hekhal 7, sha'ar 8)
Title on verso t.p.: Igrois Koidesh.
"Ne'erakh 'a. y. ... Shalom Dov Ber Levine"--v. 1, p. [3] (1st group).
Vol. 2 is 1986 printing, c1982.
Includes bibliographical references and indexes.
1. Schneersohn, Shalom Dov Ber, 1860-1920. 2. Rabbis--Russian S. F. S. R.--Correspondence. 3. Hasidism--Russian S. F. S. R.--Correspondence. I. Levine, Shalom Dov Ber II. Title. III. Title: Igrios Koidesh. IV. Series: Sifriyah Otsar ha-Hasidim, Lyubavitsh. V. Series: Kovets Shalshelet ha-or. VI. Series: Kovets Shalshelet ha-or; hekhal 7., sha'ar 8.
BM755.S286A4 296.8'33 81-85595
ISBN 0-8266-5545-9 (set)
0-8266-5544-0 (v. 5)

נדפס בדפוס
שמחה ובנו גרשון גלוקאָוו
BOOKMART PRESS, INC.
N. BERGEN, N.J. 07047

נסדר בדפוס "עמפייער פרעסס"
ע"י מרדכי ליב בן פיגא
EMPIRE PRESS
550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N.Y. • (718) 756-1473

בס"ד.

פתח דבר

על פי הוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א מדפיסים אנו בזה כרך חמישי מסדרת אגרות־קודש כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע*, והוא כרך המילואים ח"ג שבו אגרות השנים עת"ר־פר"ת וחסרות־תאריך.

בראש הספר באים:

א) מבוא.
ב) צילום כתי"ק של כמה מהאגרות.
ג) מפתח האגרות.

ובסופו מפתח כללי לכרכים א־ה, שבו:

א) מפתח ענינים.
ב) מפתח מוסדות וארגונים.
ג) מפתח אנשים.
ד) מפתח מקומות.

כן נוספו, ציונים והערות בשוה"ג.

כל הנ"ל נערך ע"י הרה"ת ר' שלום דובער שי' לוין.

מערכת „אוצר החסידים"

ה' טבת ה' תהא זו שנת משיח.
ברוקלין, נ. י.

---

*) אגרות־קודש כ"ק אדמו"ר הזקן, כ"ק אדמו"ר האמצעי וכ"ק אדמו"ר ה„צמח צדק", נדפסו (בכרך אחד) בשנת ה'תש"מ. אגרות־קודש כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, ומילואים לכרך הנ"ל — בשנת ה'תשמ"א. אגרות־קודש כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (שני כרכים) בשנת ה'תשמ"ב. כרך ג — בשנת ה'תשמ"ו. כרך ד — בשנה זו. אגרות־קודש כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, כרכים א־ה — בשנת ה'תשמ"ג. כרכים ו־י — בשנת ה'תשד"מ. כרכים יא־יב — בשנת ה'תשמ"ה.

— רק חלק מהנ"ל הי' ברשותנו, ובפרט דכ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע. ובבקשה לכל אלה שיש תח"י אגרות רבותינו, שישלחו לנו צילומם ע"מ לפרסמם, וזכות הרבים תלוי בם.

מפתח כללי

פתח דבר 3
מבוא 5
צילומי כתי"ק 23
מפתח האגרות 29
אגרות־קודש ..... א

מפתח כללי — כרכים א־ה:

מפתח ענינים ..... רלג
מפתח מוסדות וארגונים ..... רנט
מפתח אנשים ..... רסז
מפתח מקומות ..... שא

מבוא

לפנינו כרך חמישי של אגרות־קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, שבו 106 אגרות, שנכתבו בין השנים עת"ר־פר"ת וחסרות התאריך.

בסופו – מפתח כללי לסדרת אגרות־קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, כרכים א־ה: מפתח ענינים, מוסדות אנשים ומקומות.

* * *

חלק הארי של אגרות כרך זה הוא מהשנים תרע"ו־ח. אגרות השנים עת"ר־תרע"ה כבר התפרסמו, בעיקרן, בכרך ב, שם נדפסו 223 אגרות מהשנים האלה. בשנים תרע"ט־פ, שנות המלחמה האזרחית ברוסיה, כשכל הדרכים היו משובשות בגייסות והדואר כמעט ולא פעל, נכתבו אגרות מועטות ביותר. גם אגרות קיץ תרע"ז היו בידינו בשעת עריכת שני הכרכים הראשונים, בעיקר מעזבונו של הרב יעקב לנדא, אבד"ק בני ברק, ונדפסו בח"ב אגרות תסה־צב. אמנם פעולותיו הכבירות של רבנו בשנים תרע"ו, חורף תרע"ז, תרע"ח נשארו חסויים – עד לפרסום אגרות תקופה זו, בכרך שלפנינו.

על פרשת הועידה הרבנית בפטרבורג בשלהי חורף עת"ר, על התעסקותו המרובה של רבנו בהכנות לועידה, בעת הועידה ובהמשך אליה – כבר סופר במבוא לכרך הראשון ע' 41־35. פרטים מרובים בהתעסקות זאת, כמו גם הבהרה כללית להתפתחות הדברים, נתבררו לנו ע"י האגרות החדשות של שנה זו ושלאחריה, המתפרסמות בכרך שלפנינו אגרות א'לא־א'מב. אך לא כאן המקום להתעכב עליהם, שאינם אלא מילואים למסופר במבוא לכרך הראשון.

הפעם נסקור את דברי השנים תרע"ו־ח, שנות המהומה ברוסיה, תקופת מלחמת העולם ומלחמת האזרחים ברוסיה. הקרבנות הראשונים לכל צרה שלא תבוא על הצבור היו תמיד היהודים, שרבנו נשא את דאגתם בלבו ועל שכמו. הרבה להתעסק בעזרתם הרוחנית בשטחים רבים. סיכן עצמו ונסע מספר פעמים מרוסטוב, עיר מגורו בשנים אלה, לפטרבורג ולמוסקבה, בקצה השני של רוסיה. פעם אף הוכרח לעצור באמצע דרכו, מחמת המהומות שפרצו, וחזר לביתו ברוסטוב. ובסופו של דבר הצליח ברוב הדברים שעסק בהם, על אף רוב המכשולים שנערמו בדרכו הקדושה.

פרטים אלו נדלו אחת לאחת, מתוך ההזכרות המרובות שבאגרות השנים האלו, שברובן ניכרת בהלת התקופה הנוראה הלזו, לעומת תקיפות עמדת רבנו, המשחדל ופועל ללא חת להעמדת הדת על תילה.

גירוש היהודים מערי הספר

כבר סופר בתחלת המבוא לכרך הקודם על חוק תחום המושב, שבו נאסר ליהודים ברוסיה לגור מחוץ לחמשה עשר הפלכים שהוקצבו להם. גם שם נאסר להם לגור בכפרים, וגם בפלכים אלו נאסר להם לגור בעיירות הסמוכות לגבול.

במלחמת העולם הראשונה, כשהתקרבה החזית לתוך רוסיה אל מקומות מושב היהודים, הכריזה הממשלה, שבכל מקום שהחזית מתקרבת אל מקומות מושב היהודים עליהם לעזוב את מושבם תוך 24 שעות. צו זה בוצע במילואו. בגפם גורשו היהודים מביתם, מרכושם ומעיירתם. גירושים אלו בוצעו במשך קיץ תרע"ה ובמשך שנת תרע"ו.

למגורשים הוקצו חמשה פלכים ברוסיה הפנימית: וורוניז', טמבוב, פנזה, קרים ויקטרינוסלב. לאחר זמן בוטלה הגזירה, אך בינתיים לא היה להיכן לשוב משום שהגרמנים כבשו את כל המקומות שמהם גורשו היהודים.

צרכי הדת של הנודדים

העיירות שהתיישבו בהם היו, עד אז, מחוץ לתחום מושב היהודים ולכן לא היו בהם בתי כנסת, חדרים מקוואות ושאר מוסדות הדת. בשלהי חורף החליט רבנו ליסד ועד דתי מיוחד שיתעסק בצרכי הדת של נודדים אלו. את הועד הדתי הזה יסד רבנו ב(פטרבורג, שנקראה אז) פטרוגרד לאחר אספת רבנים ועסקנים מיוחדת, שמסופר עליה בחנוך לנער:

קורא לאסיפת רבנים ועסקנים, ומארגן ועד אשר ישתדל ביסוד חדרים ות"ת וכן בתי טבילה בכל המקומות אשר הגלו לשם הפליטים מליטא, פולין וכו', ואשר ימציא להם תפילין ציצית סדורים וכיו"ב.

לאספה זאת נסע רבנו מיד אחר הפורים, כמסופר ע"י ה"ר מיכאל דוואַרקין (רשימת מאמרי דא"ח ע' צט) „תרע"ו אחר פורים הי' כ"ק אדמו"ר נ"ע בפעטערבורג, ובשלש השבתות היו ג' מאמרי דא"ח".

כדי להכין את האספה הזאת שלח לפטרוגרד את כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בתחלת אד"ש.

יחד עם זאת החליט רבנו לשלוח למקומות הנודדים את ה"ר יעקב לנדא מקורניץ, שהיה אח"כ לרבה של בני ברק, בתור שליח חרש, לברר את מצב העניינים הרוחניים של הנודדים.

על כל הנ"ל כותב רבנו אל כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בד' אד"ש (א'נב):

תמול קראתי את יעקב קורנעצער ודברתי אתו, והוא מבין את הענין, ואחר ש"ק הבע"ל יסע אי"ה על חדש ימים. אמנם מה יהי' בהידיעה בלבד אחרי שאין בכחינו לעשות דבר, הלא העיקר הוא לעשות חדרים ות"ת בעד ילדי הגולים על הוצאות שלנו, ומה בחנו כו'. אולי יהי' באפשרך לפעול על ידידינו הרשמ"ט [ה"ר שמואל מיכל טריינין] יחי' שיקרא אליו איזה מהג[בירים] ואתה תציע להם את הענין ותעורר אותם ברבר הזה להתאגד בכחות חומריים בענין הזה.

על הנסיעה הזאת כותב הר"י לנדא בזכרונותיו „נסעתי חרש, רק לבדוק את המצב ואסור היה לי לגלות לשום איש מטרת נסיעתי".

למקומות אלו נסע בסמיכות לפורים וחזר כשבוע לפני חג הפסח. באותה שעה חזר גם רבנו מנסיעתו לפטרוגרד. ועל מסירת הדו"ח מנסיעת הר"י לנדא מספר בזכרונותיו (נעתקו ביגדיל תורה נ. י. חוברת נב סי' לז):

בשובי בפעם הראשונה מהסיור במקומות הרחוקים בפנים רוסיא באתי לרוסטוב לשה"ג, כמצווה עלי מפה קדשו נבג"מ, אולם את הדו"ח מנסיעתי אמר לי רבינו שיקבל ממני בליל בדיקת חמץ.

לאחר זאת, במשך קיץ תרע"ו וכל שנת תרע"ז, הרבה הר"י לנדא לנסוע לעיירות האלו ולהתעסק בהן, בעיקר, בבניית מקוואות. אגרות רבנו אליו בקשר לזה נדפסו לעיל ח"ב תנח. תעח.

בנסיעות אלו דן רבנו באגרות א'נה־ו. א'סו*. א'עא. א'עד. ואדותם מספר הר"י לנדא בזכרונותיו: „בפעם שאח"ז כבר נסעתי גלוי והייתי מוביל אתי ארגזים גדולים של תשמישי קדושה לחלק".

התמיכה הכספית לעבודתו זו של הר"י לנדא היתה באה מהועד הדתי שיסד רבנו בפטרוגרד, כמסופר לעיל, שבראשו עמד ה"ר שמואל מיכל טריינין, שרבנו כותב אליו בזה לעיל ח"ב תסד, ובכרך שלפנינו באגרות הנזכרות לעיל.

לאחר אחת מנסיעותיו בחורף תרע"ז, כתב הר"י לנדא סקירה מפורטת מהמצב הרוחני של הנודדים, במקומות שביקר (נספח לא'נב):

המקומות שבקרתי בפלך ווראנעזש הם:

אסטראגאזשסק — מאה וחמשים משפחות – בזה גם הנוספים אח"כ [נודדים שנוספו בה במשך קיץ תרע"ו וחורף תרע"ז].

באבראוו	ערך שלש מאות ועשרים נפש
ביירויטש	שלש מאות וחמשים
ווארענעזש	שלשת אלפים
וואלויקי	חמשים משפחות
זיעמליאנסק	מאה ושבעים
ניזשניעדיעוויצק	ארבעים משפחות
קרטיאק	מאתים ושבעים נפש . . .

בפלך טומבוב בקרתי רק את ערי: אוסמאן, באריסאגליעבסק וקוזלוב. מספר הנודדים:

באוסמאן	ערך שלש מאות ושלשים נפש, המקבלים מהק' [ועד הנודדים הכללי] ועוד מעט בלתי מקבלים.
באריסג"ק	אלף ומאתים.
קוזלוב	אלף ומאתים, בזה מקבלים מהק' רק שמנה מאות . . .

בקרתי גם את ערי סאראטוב, סאמארא, פענזא ובאלאשוב.

סאראטוב	כששת אלפים נודדים ומקבלים מהק' יש ערך ארבעת אלפים . . .
סאמארא	כארבעת אלפים נודדים . . .
פענזא	יותר מששת אלפים נודדים . . .
באלאשוב	כתשע מאות נודדים.

באותה שעה רשם רבנו דו"ח מתמיכת הועד הדתי שיסד לבניית מקוואות בעיירות הנודדים (א'סו"):

700 לטארשואק – המקוה נעשית ועלה להם איזה אלפים.
300 לביעלאפאלי' להרב רשם, המקוה לא נעשית ומבקש עוד 1500.
200 לזעמליאנסק על שכירת המקום וקניית מעטריאל וכותבי' שהתחילו לקרב אל המלאכה.
1900 לוואלויקא, על קניית החצר עם בית.
150 " על מאראיאל.
255 69 " 90 132 הוצאות הקופצא.
" 79 122 הוצאות הנסיעות.
2000 לוולאדימיר – וכותב הרש"ג שחסר להם לתשלום המקוה.
1500 לפאדאלסק – קנה חצר לתקן שם מקוה.
1000 לבייעלאוו, המקוה נעשית.

200 לקאלייענא, נעשית מקוה.
1000 לבאגראדסק – עוד לא נעשה מפני טרדת השו"ב.
200 למורים פלך נישזני
300 ללוקיאנאוו.
150 על תיקון המקוה דפאטשציניק וקלעם.
31 219 לסלאוויאנסקי.
500 לבאלאחאוו ע"י הרב דבייעלאוו.
100 לרי"ל [לר"י לנדא] עבור טרחתו.

10675 00

שחרור הרבנים מעבודת הצבא

בחנוך לנער מסופר שבקיץ תרע"ו „מתחיל בהשתדלות אשר המלוכה תשחרר מעבודת הצבא את כל העובדים במלאכת הקדש כמו רבנים שו"בים חזנים", ובחורף תרע"ז „השתדלותו הנ"ל הצליחה וחופשה מעבודת הצבא ניתנה לרבנים שו"בים וכו'".

בנושא זה דן רבנו ברוב אגרות קיץ תרע"ו וחורף תרע"ז, בכרך שלפנינו אגרות א'נד־סו; א'סט־עא, לעיל ח"ב אגרות תס. תסא.

הדיון בממשלה בדבר גיוס הרבנים התחיל בחורף תרע"ו. הוחלט לעשות תחלה רשימה מכל הרבנים ולאח"ז להחליט אודות גיוסם. בחודש מארס (ללוח היוליאני, שהוא בחודש אד"ש תרע"ו) שלח שר הפנים חוזר לכל שרי הפלכים, שיצוו על המשטרה שבכל עיר, לברר אם יש, ומיהו המשמש כרב בעיר, ולשלוח הרשימות לממשלה על מנת לברר את חובת גיוסם לצבא (א'נד. א'נו. א'סד. א'סו. לעיל ח"ב תס).

גיוסם של הרבנים והשוחטים ברוסיה היה מביא אנדרלמוסיה בחיים הדתיים, ובפרט בשעת חירום כזו שחלק גדול מבנ"י גולים ממקומם למקומות חדשים שרגל איש יהודי בכלל ויהודי דתי בפרט לא דרכה שם. בפרט בשעה כזו שרבים מבנ"י גוייסו למלחמה ובני המשפחה נשארו לבדם במקום רחוק מביתם איך זה אפשר שישארו העיירות בלי רב ושוחט.

רבנו נסע מיד לפטרוגרד להתייעץ בזה (ובדבר בניית מקוואות בעיירות הנודדים, כדלעיל) עם רבני ועסקני המקום, איך לשכנע את הממשלה, לשחרר את הרבנים והשוחטים מעבודת הצבא.

הוחלט לערוך מיד תזכיר בנידון ולהגישו לשר הפנים ולשר הצבא. התזכיר הוכן, רבנו חתם עליו וחזר לביתו ברוסטוב, מתוך תקוה ששאר המשתתפים

יחתמוהו ויגישוהו למקום הנכון. אמנם בין המשתתפים היה מר מארקאן, שלא רצה לחתום על התזכיר. כך עבר חג הפסח בלי הגשת התזכיר. אם גם מארקאן יחתום עליו עתה שוב אי אפשר להגישו שכבר עברו כמה שבועות מהתאריך האמור בו (א'נד).

ע"י התעוררות רבנו בפטרוגרד, התעוררו בזה גם הברון אלכסנדר גינזבורג והעו"ד שלאסבערג. ערכו תזכיר בדבר שחרור הרבנים (בדבר השוחטים לא רצו להזכיר) והגישוהו לשר הפנים (שם).

מרוסטוב עמד רבנו בקשר עם העיירות, לדעת מה מצב הרשימה, בירור המשטרה ומשלוח הרשימה לממשלה. כך נזכרות באגרותיו מצב הדברים בעיירות ויטבסק (א'נה), טאמבוב (א'נה), פולטובה (א'נה), וואהלין (א'נו), יקטרינוסלב (א'ס; א'סו), זלאבין (א'ס), קורניץ (א'ס), מינסק (א'סו) וטאראפעץ (ח"ב תס). זאת כמובן מלבד רוסטוב, שבה היה גר (א'נד), ומלבד השוחטים הרבים ששאלו אצל רבנו בזה ע"י מכתבים, או שבאו אליו לרוסטוב, לבקש שישתדל עבורם ויברר ההחלטה (א'ס). ורבנו עמד בקשר תמידי עם הרש"מ טריינין בפטרוגרד, לברר על ידו את מצב הדברים, כאשר כותב לו (א'סה):

אני בכל יום ויום ואף בכל שעה יושב ומצפה אולי יהי' איזה ידיעה, והכל נסתם ונעלם, ומה אודיע לו אני, האם האנחות ר"ל אשר אני שומע תמיד מהרבנים, זה עבר זמנו, זה לא הגיעו שנותיו, זה אדום וזה לבן, ומה אענה להם.

מה בעצם אמר להם רבנו? – לכל אחד היה אומר לאיזה מקום לנסוע להתייצב, איזה ניירות להגיש ממי לבקש עזרה וכיו"ב, כפי שמספר ה"ר יעקב למדא בזכרונותיו, על עצמו, על אחיו ועל עוד רבים שבאו לצורך זה לרוסטוב.

בד' לחודש אייר, א' פר' בהר, נסע רבנו שוב (לפחות הכין עצמו לנסיעה) לפטרוגרד כדי להביא לידי גמר את ההשתדלות אצל השרים לשחרר את הרבנים והשוחטים (א'נד*) ולחג השבועות חזר לביתו (ראה רשימת מאמרי דא"ח ע' ק).

בסופו של דבר הסכימה הממשלה לפטור חלק מרשימת הרבנים, או האריכה את זמן הפטור שלהם מעבודת הצבא, היינו בינתיים לחמישים רבנים שעל הרשימות (א'נה. א'נו). זהו רק חלק קטן מהמחכים לתשובה. גם בזה עדיין לא היה ברור אם הפטור ניתן בפקודת הקיסר או רק על פי החלטת השרים, שאז אין לדעת אם זוהי החלטה סופית. רבנו כותב מיד אל ה"ר שמואל מיכל טריינין, שמתעסק בזה מטעם רבנו בפטרוגרד, ומבקשו להשתדל להגיש הדבר אל הקיסר ולברר מיד את כל הפרטים בזה (א'נו. א'נז).

* * *

במשך חדשי הקיץ הגיע מועד ההתייצבות של הרבנים (א'נט. א'ס). הרבנים חשבו שעליהם לא חלה חובת ההתייצבות, שהרי שרי הפלכים נתבקשו כבר בשלהי החורף לשלוח רשימת המשמשים ברבנות. חלק מהרשימה כבר התאשרה ובודאי כולם יתאשרו, וא"כ אינם צריכים להתייצב במועד המיועד. כך הבינו גם פקידי הגיוס בכמה מקומות, וכך השיבו לרבנים ששאלו אם עליהם להתייצב (א'סד. א'סו).

הצו ניתן שהרבנים משוחררים מעבודת הצבא, אך פקידי הצבא אמרו לרבנים שאלו שלא התייצבו בזמן הראשון לא חל עליהם צו שחרור זה (א'סד. א'סו).

בפטרוגרד היה העו"ד המפורסם אוסקר (ישראל) גרוזנברג. רבנו כתב להרש"מ טריינין שיבקרו יגיש לו מנחה ויבקשו להכניס עצמו לדבר הזה (א'נה). גרוזנברג דיבר בזה עם סגן שר הפנים באלץ שאמר לו שהרבנים שלא התייצבו לא אבדו בזה את זכותם אבל יהי' להם משפט על שלא באו למועד הקריאה (א'סא. א'סד. א'סו).

שני הדברים גרמו צער רב לרבנו שכתב בזה מיד אל הרש"מ טריינין (א'סד) ואל העו"ד גרוזנברג (א'סו):

א) סגן שה"פ הַ באלץ אמר לכבודו, אשר הרבנים שלא באו ליום הקריאה לא אבדו זכותם, והארכא (אסטראצקא) ניתן להם כמו לכל הרבנים, רק יהי' עליהם משפט על שלא באו למועד הקריאה, אך פקידי הצבא (ווינסקי נאצאלניקעס) אומרים אשר לא יתנו להם זכות הארכא באשר לא באו בזמנם.

הרבנים חשבו כאשר נעשו הספיסקעס [רשימות] בחודש מארט, אין עליהם חובת הייאווקע [ההתייצבות] אל הקריאה, וכן הבינו גם איזה מפקידי הצבא, ובפלך יעקאט[רינאסלאוו] נתנו תעודה להרבנים שאיננו מחוייבים לבוא עד שיתברר הדבר, וכמדומה שכן עשו גם פקידי הצבא בפלך מינסק, אבל פקידי הצבא ברובם לא כן יחשבו, ואומרים שגם כאשר כבר ניתן הזכות אין הזכות חל עליהם...

תקוותי חזקה אשר מעלת כבודו יעשה בזה כל אשר ביכולתו, וה' יהי' בעזרו.

שחרור הרבנים הנודדים

כל זאת בקשר לרבנים המקומיים, שבעיירות האלו נמצאו ובעיירות האלו

היו לפני תחלת המלחמה. ומה בקשר לרבנים הנודדים שגורשו בקיץ תרע"ה מעיירות הספר, כמסופר לעילו?

בחוזר הראשון של הממשלה אל מושלי הפלכים לא נזכרו רבנים אלו. כעבור זמן קצר באה פקודה שניה שבה נזכרו גם הם, לברר אם הם משמשים כרבנים ולרשום גם אותם ברשימת הרבנים ששאלתם עומדת להתברר (א'נד). המשא ומתן בבירור פרטי רבנים אלו ניהלו עם פקידי מקום מושבם הראשון, שמשם גורשו, וזה הפריע לניהול תקין של הבירורים (א'נו). ובמשך הקיץ המשיך רבנו להתעניין במצבם (א'נח. אס).

כשניתן השחרור לרבנים המקומיים עדיין לא היתה החלטה בקשר לרבנים הנודדים. על כך כותב רבנו אל הרש"מ טריינין בכ"ו תשרי תרע"ז (א'ס):

בדבר הרבנים הנודדים אינו מזכיר כבודו מאומה, רק במכ' א' כתב בשם סגן הדירעק' [מנהל המחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים] שזה יניחו על אח"כ ותחלה צריכי' לגמור בדבר הרבנים המקומים, ומה זאת להניח, הלא זמנם הגיע ומגיע, ומה יעשו המה.

ע"י ידידינו הרז"פ [ה"ר זלקינד פרסיץ] יחי' מסרתי להרל"ג [להר"ל גינזבורג] יחי' שינָדע מכבודו פרטי הדברים בדבר הרבנים המקומים והנודדים וכאשר יהי' אצל שה"פ יבקש אודות זה, ואיני יודע אם הי' אצל שה"פ ומה דבר ומה אמר לו.

שחרור הרבנים הצעירים

סוג נוסף של הרבנים הוא אלה הצעירים. כשניתנה הפקודה שהרבנים יקבלו שחרור לא היה זה אלא על אלו שבגיל העמידה. והיו בזה כמה שלבים.

בי"ט תמוז כותב על כך רבנו אל הרש"מ טריינין (א'נז):

תמול כתבתי לו באורך בדבר בנין המקואות ובדבר הרבנים. אחרי כותבי בא לפה ידידינו מחו' הרש"ג [ה"ר שמואל גורארי'] יחי' וסיפר לי בשם כבודו שהרירעק' [מנהל המחלקה] הסיר מהספיסאק הר' [רשימת הרבנים המשוחררים] שעד ך"ה שנה, ואיני יודע למה יגרע חלק אלו הרבנים. אחרי שמאושר הוא מהפליצא [המשטרה] המקומית שהן רבנים, מפני מה לא יהי' להם הזכות כמו לכל הר', ובפרט שאותן שבשנים אלו הגיעו להוראה הרי הן מעולים ונעלים יותר ושנתנו כל ימיהם רק על התורה ומשו"ז הגיעו לכך, ואיך יודחו המה.

אם זה לא הספיק, כותב רבנו בכ"ח מ"ח תרע"ז, אל כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (א'סב):

הידיעה שנתקבלו מידידינו הרש"מ יחי' בדבר הרבנים שנחלט מבני שלושים ולמעלה, נצרך לעוררו לידע אם כן הוא בבירור, כי מאיזה מקומות שמעתי שנתקבלו ידיעות על בני מ' ולמעלה.

וכעבור ימים אחדים כותב לו בזה שוב (א'סג).

הרבנים בעלי כרטיס לבן

בזה לא נגמר הסיבוך. הפטורים מחובת עבודת הצבא התחלקו לכמה דרגות: א) בעלי כרטיס לבן, כבעלי מום וכיו"ב, הפטורים לגמרי מעבודת הצבא. ב) בעלי כרטיס כחול, כרבנים וכיו"ב, שקבלו רק הארכה, דחיה. גם הם מתחלקים למדריגה ראשונה ומדריגה שניה.

כשנשלח למושלי הפלכים החוזר משר הפנים להכין רשימת הרבנים, נזכרו רק הרבנים בעלי כרטיס כחול ממדריגה שניה. בעלי כרטיס לבן לא הוזקקו להארכה ולכן לא נזכרו בחוזר של שר הפנים.

שוב נצטוו בעלי הכרטיס הלבן לעבור בדיקה חוזרת. הרבנים שעברו בדיקה שניה זו ונמצאו ראוים לעבודת הצבא עדיין נשארו משוחררים להיותם רבנים והרי הם בעלי כרטיס כחול. כאשר באו אלו אל מושלי הפלכים בבקשה שיאשרו את דבר היותם רבנים השיבו המושלים שבחוזר נזכרו רק בעלי מדריגה שניה ולא בעלי תעודות לבנות. לאחר שנבדקו ונמצאו ראויים נשארו בלי פטור של כרטיס לבן ובלי הארכה של כרטיס כחול (א'סד. א'סו). רבנו כותב על כך אל הרש"מ טריינין ועל העו"ד גרוזנברג ומבקשו (א'סו):

ובזה הנני פונה אל כבודו יעשה נא השתדלותו הנמרצה והנכבדה לפני השרים אשר הדבר בידם לברר הספיקות האלו: א) אשר הרבנים הדתיים שלא באו למועד הקריאה לא אבדו זכות הארכא, ב) שהמניסטערסטווא תשלח צירקוליארין [חוזרים] אל הגוב' [מושלי הפלכים] שיתנו תעודות גם לבעלי תעודות לבנים, על רבנותם.

הַ טריינין הודיע לי בטע"ג זה כעשרה ימים, שבקרב הימים יהי' צירקוליאר בדבר הרבנים הדתיים בעלי מדרי' הראשונה ובעלי תעודות לבנים, ועד כה לא בא הצירקוליאר.

ואל הרבנים עצמם, ששאלו בזה אצל רבנו, השיב (ח"ב תסא):

הזכות הוא לבעלי כחלות, והלבנים צריכים להבחן וכשימצאו ראוים ה״ה בעלי כחלים וינתן להם הארכא. וצריכים להעמיד אודאסטאווארעני׳ מהגוב׳ על הרבנות ושיהי׳ כתוב לביהכנ״ס ככתוב בהצירקוליאר.

שחרור השו״בים

כשנשלח החוור הראשון, משר הפנים אל מושלי הפלכים, להכין את רשימת הרבנים, לא היו השו״בים בכלל. ויתירה מזו, גם הרבנים עצמם, ששימשו במקומות מסויימים גם כשו״בים, לא הכניסום שרי הפלכים לרשימת הרבנים. הם שאלו על כך אצל רבנו שהשיבם (א׳נה) שיקבלו עדות על רבנותם וישלחוה למושל הפלך ואם לא ירצה לקבלה ישלחוה לשר הפנים ויודיעו על כך אל הרש״מ טריינין.

רבנו נסע אז לפטרוגרד הוכן תזכיר בדבר הרבנים והשו״בים ורבנו חתם עליו, כמסופר לעיל, אך לא נמסר ליעודו. הברון גינזבורג התעורר מכך להגיש גם הוא תזכיר – אך ורק בדבר הרבנים, ולא רצה להזכיר את השו״בים (א׳נד).

כשהתקבל השחרור לחלק מהרבנים שברשימה, גם אז לא היו השו״בים בכלל. רבנו פנה בדבר זה להרש״מ טריינין לבקש את העו״ד גרוזנברג להשתדל אודתם (א׳נה). שוב כותב בזה אליו בשלהי הקיץ (א׳נח) ובכ״ו תשרי תרע״ז (א׳ס):

ביום ו׳ שמח״ת קבלתי הטע״ג . . בקצרה „רעזאקאם ראזרעשינא״ ואיני יודע מה היא הכוונה, אם הי׳ אצל שה״פ והבטיח לו לצוות שישלחו מהצענטראל קאמיטעט אל הקאמיטעט המקומים בדבר השובי״ם או שכבר נשלח מהצענטראל קאמיטעט, או איזה כוונה אחרת בזה . . כמה מהשובי״ם שואלים מאתי אודות זה, ואין בידי מה להשיב להם, איזה מהשובי״ם הבאים יושבים פה וממתינים על איזה ידיעה פרטיות מבוררת. גם היום קבלתי מכ׳ משו״ב שואל ומבקש תשובה מהירה, ונעלם ממני מה להשיב.

הרש״מ השיב לרבנו, שיש לשו״בים תקוה, אך לא פירש, ורבנו שואל ממנו שוב בט״ז מ״ח (א׳סא):

בדבר השו״ב איני יודע איך צ״ל הסדר עכשיו אם צריכים מ״מ להגיש אל הקאמיטעטין המקומים, או שיהי׳ בזה סדר אחר, וע״פ הטע״ג של כבודו יש תקוה בעצם הענין, ומה הוא התקוה נעלם ממני. רק באשר רבים שואלין ודורשין, ואיני יודע מה להגיד להם, לא טוב הדבר מאד. מקווה אני לקבל איזה ידיעה.

עברו עוד חודשיים וידיעות ברורות אודותם לא נתקבלו. רבנו כותב לו שוב בזה בז' טבת (א'סד):

רצוני מאד לידע את כל הנעשה. גם בדבר השובי"ם אין לי שום ידיעה, ומה לעשות שהקראספידענציע נעצרה, וכאשר ידידינו הנוכחי יסע חזרה לפה יוכל כבודו ליתן מכתב על ידו ונא לכתוב לי הכל בפרטיות.

ההשתדלות אצל השרים

מיד כשנודע ששאלת שחרור הרבנים עלתה על הפרק, נסע רבנו לפטרוגרד וסידר שיוכן תזכיר בנידון שיוגש לשר הפנים ולשר הצבא, שהם היו הממונים על הדבר הזה, כמסופר לעיל.

ברוב זמנה של ההתעסקות בזה, היינו בחדשים סיון־טבת. היה רבנו ברוסטוב, כל ההשתדלות בזה היתה ע"י אנשיו בפטרוגרד, בעיקר ע"י הרש"מ טריינין מפטרוגרד. לאח"ז נצטרף אליו הר"ל גינזבורג ממוסקבה.

ראשית ההתעסקות היתה בירור המצב באשר הוא, ע"י פקידי משרדי הממשלה ולאח"ז ההשתדלות אצל השרים.

ברוב האגרות מעורר רבנו את הרש"מ לפנות בפרטי הנושא הזה אל המחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים, אל סגן מנהל ואל מנהל המחלקה (א'נד. א'נו. א'נח. אס). כך גם נפגש עם סגן שר הפנים וואלקאנסקי (א'ס) וסידר משלחת אל שר הצבא ואל מר שטורמער (א'סא). רבנו מעוררו אף להשפיע על השרים שיגישו הדבר אל הקיסר עצמו (א'נז) שדוקא לאחרי אישורו יהיה שחרורם של הרבנים דבר סופי (א'נו). ולקראת כל ההשתדלות הזאת אצל השרים מאחל לו רבנו (א'נו):

יעשה נא כבודו וישתדל והשי"ת יהי' בעזרו ויתן לו מציאת חן בעיני השרים ויפעול לטוב.

מתחיל מאמצע אלול מצא רבנו להכרח לצרף אליו (ואל הועד הדתי שיסד רבנו בפטרוגרד בראשותו של הרש"מ, כמסופר לעיל) את גינזבורג ממוסקבה (לזהותו ראה הערות לאגרת א'נט). בכ' אלול כותב רבנו אל הרש"מ „בטח דרש או ידרוש את גינצבורג לבוא לפעט' כאשר דברנו". ובאגרת ח' תשרי מספר שגם הוא עצמו כתב לו עד"ז והשיב שיסע במוצאי יוהכ"פ (א'נט). גינזבורג נסע לפטרוגרד כמה פעמים וביניהם השתדל לנסוע אל רבנו לרוסטוב להתייעצות. בכ"ו תשרי מספר רבנו (א'ס).

בדבר ידידינו הר״ל גינצבורג קבלתי מכתב בימים הראשונים דיו״ט שרצונו לבוא מקודם לפה וליסע לפעט׳ אחר יו״ט והשבתי בטע״ג שיסע לפעט׳, וחשבתי שיסע במוצש״ק, וקבלתי ידיעה שנסע ביום ב׳.

ובט״ז מ״ח (א׳סא) „ידידנו הרל״ג נסע ביום ה׳ לפעט׳״.

בין הדברים שפעל גינזבורג בפטרוגרד היתה פגישתו עם שר הפנים, לדון בדבר שחרור השו״בים (א׳ס).

בפטרוגרד היה עו״ד מפורסם מר אוסקר (ישראל) גרוזנברג. רבנו השתדל להכניסו לענין ע״י הרש״מ טריינין (א׳נה) וע״י כ״ק בנו אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע (א׳סו) וע״י קשר מכתבים (א׳סו. א׳ע). הוא נפגש, בין השאר, עם סגן שר הפנים באלץ ודיבר אתו בפרטיות בדבר אופני שחרור הרבנים.

נסיעת רבנו לפטרוגרד

עוד בחודש תמוז תרע״ו דרש רבנו לארגן אספת התייעצות נוספת בדבר השתדלות שחרור הרבנים. בח״י תמוז כותב אל הרש״מ טריינין (א׳נו):

הי׳ נצרך לעשות התוועדות, כי בלא זה לא יהי׳ דבר, אך איני יודע אימתי זמן המסוגל לזה, והי׳ דרוש שהקאמיטעט יחשוב בזה את מי לקרות (כי אי אפשר לאסוף הרבה) והזמן והמקום, ולבוא במכתבים עם הנועדים אודות זה.

לא נודע לנו אם היא התקיימה, ואילו הדיונים בחדשים הקרובים הם בדבר אספה נוספת, או שהיא לא באה לפועל. אך כמעט בכל אגרות תשרי־טבת תרע״ז דן רבנו בדבר אספת עסקנים בפטרוגרד. בכ״ו תשרי מספר (א׳ס):

ברבר ההתוועדות אשר דברנו שיהי׳ אי״ה אחר יו״ט, וכתב לי גארפינקל אשר בחוה״מ ישלחו מכתבי׳ אל המזומנים, ואם עד עתה עוד לא נעשה דבר צריכים לשלוח המכ׳ ולהגביל המקום והזמן, כי הענין מצ״ע נחוץ הוא לכמה ענינים.

בט״ז מ״ח כותב (א׳סא):

ברבר נסיעתי לפעט׳, באמת לא בנקל לי הנסיעה, אך אם ימצא איזה הכרחיות בזה או יש לחשוב בזה איזה תועלת, בעזרתו ית׳ יודיעני בטע״ג.

והשי״ת יהי׳ בעזרינו ופעולתם ירצה ה׳ ויפעלו לטוב הן אודות

הרבנים והן אודות השוחטים כו', יעזרינו השי"ת להתבשר בקרב מאתם בבשורה טובה ונודה להי' כו'.

באותה אגרת כותב גם על נסיעת ה"ר שמואל גוראר' לפטרוגרד. ובכ"ח מ"ח ובב' כסלו כותב (א'סב־ג) ע"ד נסיעת הרי"י ראפאלאוויטש מקרעמענטשוג והרמ"מ חן מניעזין לפטרוגרד. ובט"ו טבת משבח את פעולות הרמ"מ חן בזה (א'סה). כל זאת בנוסף לנסיעת כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לפטרוגרד בענין זה (א'סב. א'סג. א'סו).

בתחלת ימי החנוכה קיבל רבנו מברק, חתום ע"י ר"ל גינזבורג הנ"ל, שיבוא לאספה בפטרוגרד. מחמת ימי החנוכה לא נסע אז רבנו, והשיב בט"ו טבת „אני חושב בעוד שני שבועות לנסוע אי"ה לפעט". בחודש שבט אמנם נסע רבנו לפטרוגרד (חנוך לנער) ונשאר בה עד אחר הפורים (רשימת מאמרי דא"ח – פורים תרע"ז).

לא הגיעו לידינו אגרות רבנו מהחדשים שבט־אדר תרע"ז. היתה זאת שעת מהפכת פברואר, נפילת המשטר הצארי והקמת הממשלה הדמוקרטית הזמנית. א"כ לא נודע בפרטיות מהנעשה בכל הנ"ל במשך חדשים האלו. רק זאת, שבסופו של דבר נתקבל השחרור לרבנים ולשו"בים, כמובא לעיל מחנוך לנער.

לאחר מהפכת פברואר

עם הקמת הממשלה הדמוקרטית הזמנית התחיל הדיון על הפרדת דת מהמדינה ודיון מחודש על שחרור הרבנים מעבודת הצבא. בכ"ב אייר כותב רבנו אל הרש"מ טריינין (א'סט):

שמעתי אשר נתעוררה שאלת חפש הרבנים. אני בכל המשך הזה יגורתי שתתעורר השאלה בהממש' ההווית, ואתפלא אשר לא קבלתי שום ידיעה אודות זה לא מכבודו ולא מידידינו מחו' הרש"ג [ה"ר שמואל גוראר'] יחי' גם לא מגארפינקל יחי'.

בזה כותב אליו גם בג' סיון (א'ע). אמנם בער"ח מבשרו (א'עא):

בדבר הר[בנים] כבר נתפרסם במכ"ע מקיוב שיש להם הזכות כמו השאר, וניכר שזה בלי הבדל השנים והמדרי', ות"ל בעד חסדו הטוב אשר עצם ההכרה טובה היא.

אספת הרבנים במוסקבה

לאחר המהפכה הרוסית בפברואר, כשהתמוטט המשטר הצארי וקמה ממשלה זמנית, הוחלט לארגן בחירות בכל עיר למועצת הקהלה היהודית וכן

לקונגרס יהודי כללי, שיסדרו תכנית לסדרי הקהלות היהודיות. ראה בזה לעיל ח"ב אגרות תסז; תעד, ובהנסמן בהערות שם ושם. ובכרך שלפנינו א'סז. א'עא. א'עד. א'עז־ח.

בשני הדברים האלו התחילה התמודדות בין החרדים על־מפלגותיהם לבין החוגים המנגדים לדת.

רבנו השתדל בכל עוז לארגן חזית דתית עם מרכז ומשרד מיוחד שיתעסק בכל זאת. לצורך זה רצה לקרוא לאספה מיוחדת של גדולי ישראל ברוסיה. האספה נקראה בסופו של דבר בתחלת אלול במוסקבה. על ההכנות לאספה, על האספה ועל תוצאותיה – ראה לעיל ח"ב אגרות תסז, תעא־תקב. ובכרך שלפנינו א'סו־עז. א'פ־פב.

אמנם הגרח"ע נטה יותר לייסד בתחלה סניפי „אגודת ישראל" בכל העיירות, ואז תהי' אספה כללית מצירי האגודות שהם יתעסקו בכל זה, ורבנו התנגד לזה, כי מי יערוב שהאגודות שיהיו בכל העיירות יהיו באופן הרצוי. שלכן צ"ל תחלה האספה הכללית של גדולי ישראל שהיא תחליט איך תהי' התאגדות היראים ויהי' זה לעינים לכל העיירות. כדלעיל ח"ב אגרת תעא. ובכרך שלפנינו א'סז. א'סט.

לעומתו השתדל הג"ר אליעזר רבינוביץ לכנס אספת רבנים כדי לייסד „אגודת הרבנים" קבועה. ולצורך זה קרא לאספת רבנים שתדון בדבר יסוד אגודת רבנים קבועה.

באופן עקרוני התנגד רבנו לארגון „אגודת רבנים" כללית ברוסיה (א'מט, ובהנסמן בהערות שם. א'פא). מ"מ כדי שיוכלו להתאחד כל הרבנים החרדים הסכים רבנו שאספת הרבנים תדון גם בזה בתוככי כללות הענינים הרוחניים העומדים על הפרק. בזה נמשך הדיון במשך כל חדשי הקיץ.

גם דרש רבנו שלפני אספת הרבנים הכללית תתקיים אסיפה מוקדמת עם גדולי הרבנים לדון על סדר היום באספה הכללית. לפועל נקראה האספה ע"י המארגנים לאמצע חודש מנ"א במוסקבה. בקול קורא נאמר שהאספה תדון בדבר יסוד אגודת הרבנים. גם לא ניתנה אפשרות לארגן לפני זה אספה מוקדמת. רבנו התלבט והחליט שלא להשתתף באספה, וכן כתב לרבני אנ"ש. על כל זאת ראה לעיל ח"ב אגרת תעב, ובהנסמן בהערות שם. ובכרך שלפנינו א'עא־ב.

בסופו של דבר נדחתה האספה. ניתנה האפשרות לאספה מוקדקמת. רבנו ורבני אנ"ש השתתפו באספה שהתקיימה במוסקבה בתחלת אלול (א'עב־ד. לעיל ח"ב תצא).

בין שאר הנושאים דנו גם בדבר יסוד „אגודת הרבנים", אך ההצעה נדחתה ע"י הנאספים (א'פא).

הבחירות לקונגרס היהודי הכללי

באספה זו הוחלט לבחור ועד שיארגן את כל ההכנות לבחירות למועצות הקהלות היהודיות לקונגרס היהודי הכללי. כיון שועדת הבחירות הכללית מושבה בפטרורגד לכן יקבע גם ועד זה את מקום מושבו בפטרוגרד (ראה בכ"ז לעיל ח"ב אגרת תצא).

היה ספק אם יקבלו אישור הישיבה בפטרוגרד, לכן הציע רבנו את מוסקבה. אך מיד נתברר שיכולים לבוא לפטרוגרד ורבנו הורה לקבוע את מושב הועד בפטרוגרד (א'עה). לשם נאספו אחדים באמצע אלול וישבו בה זמן קצר. מעט הספיקו בפעולתם והוצרכו לחזור לבתיהם לחגים (לעיל ח"ב אגרות תצב. תצד. ובכרך שלפנינו א'עו). לאח"ז ראו שישיבת הועד בפטרוגרד קשה היא והועד העביר מקום מושבו לחרקוב (לעיל ח"ב אגרות תצג. ובכרך שלפנינו א'עו).

באספת מוסקבה הוחלט גם שבחודש מ"ח או כסלו תתכנס אספת רבנים כללית לדון בכל הענינים העומדים על הפרק (א'עו). לכן דרש רבנו שתִיקָרא לחרקוב אספת חברי הועד כדי לארגן את אספת הרבנים הכללית ולדון בדבר הבחירות לקונגרס היהודי הכללי (לעיל ח"ב אגרות תצג־ד. ובכרך שלפנינו א'עו). נאספו אז לחרקוב, מלבד התדירים הר"מ רוזנבלום והר"ז זליקסון, גם הרא"מ מאדייעווסקי, הרי"י ראפאלאוויטש, הר"ש לזרוב והרצ"ה גוראריי (א'עז).

באשר לשני הדברים הנ"ל שהיה עליהם לדון בהם: לאספת רבנים כללית לא רצו לקרוא רבני מינסק, הרי"י רבינוביץ והרא"ד כהנא שפירא, והרח"ע גרודזנסקי לא רצה לקרוא בלעדם (א'פ), וכך נדחתה האספה (לעיל ח"ב תק. ובכרך שלפנינו א'פא).

בינתיים קיבל רבנו הזמנה ממשרד הדתות לבוא להתייעצות לפטרוגרד. בשלהי מ"ח יצא לדרך. רבנו חשב להפגש בפטרוגרד גם עם הרח"ע גרודזנסקי ולדון בדבר אספת הרבנים הכללית (א'פ). אך בהיותו בדרך פרצה המהפכה השניה, מהפכת אוקטובר, נשאר לשבות במוסקבה והוכרח לחזור אחר השבת לרוסטוב (לעיל ח"ב תק. ובכרך שלפנינו א'עז).

באשר לבחירות הכלליות לקונגרס היהודי הכללי, החליטו להתאחד עם שני הרשימות הדתיות „נצח ישראל" ו„המסורת והחרות" (א'עז), ורבנו נתן את הסכמתו (לעיל ח"ב אגרת תצו). כך נוצר בלוק „אחדות" משלשתם יחד (לעיל

ח"ב תק. תקא), הוא מספר 3 ברשימת הבחירות (לעיל ח"ב אגרת תצו). בלוק זה זכה ברוב קולות. אך בכמה מקומות הלכו החרדים ברשימה נפרדת בשם „עדת ישראל" (או „שלומי אמוני ישראל"), שרבנו הכין עבורם מצע (לעיל ח"ב תצח) וקול קורא להשתדלות החרדים להרבות בוחרים (לעיל ח"ב תצט. ובכרך שלפנינו א'עת. א'פב בסופה).

הרשימות הדתיות אמנם הצליחו בבחירות לקונגרס היהודי הכללי, שהתקיימו בינואר 1918 (שבט תרע"ח). אולם בינתיים באה מהפכת אוקטובר שבסופו של דבר הביאה לבטול המשטר הדמוקרטי ברוסיה. הקונגרס מעולם לא זכה להתכנס.

תחת השלטון הקומוניסטי

בשנים תרע"ח־תר"פ, ימי מלחמת האזרחים והפרעות, בלתי אפשרית היתה הנסיעה. רק נסיעה אחד ידועה לנו בתקופה זו – הנסיעה למעינות הרפואה סלאוויאנסק בקיץ תרע"ח, שם שהה מאור ליום ד' ט' תמוז עד יו"ד אלול.

גם נסיעה זו היתה כרוכה בקשיים נוראים. על הנסיעה לשם כותב (א'פה):

באמת הנסיעה כבידה מאד . . הנסיעה נורא היא . . אנו חושבים מעתה איך תהי' הנסיעה חזרה אי"ה כי באופן כזה שנסענו לפה הוא כמעט מהנמנע, אך מה יש לחשוב מה שיהי' במשך הזמן שנהי' אי"ה פה, ואבקש אתכם לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב.

ועל הדרך חזרה כותב באדר"ח אלול (א'צט):

על יושזנע אומרים שהדוחק בהוואגאנעס נורא הוא, ופלאץ־קארטע אינו נותנים פה כ"א קודם ביאת הפאייעזד כשמקבלים ידיעה, והעצה לקבל בילעטין ופלאץ־קארטע מחארקוב ואיש יביא אותם לפה עם הפאייעזד שאתו ניסע אי"ה, וכל הטוב הזה הוא שיהי' מקום במערכה שלישית, ויש ימים שאינו הולך רק טעפלושקעס ומערכה רביעית.

ההסתדרות ברוסטוב

עם כיבוש רוסטוב ע"י הקומוניסטים התחילה דאגת הלאמת הבתים. כיון שבשעה זו ניהלו דיון על קניית בית ושיפוצו עבור רבנו, היה קשה להחליט על סיום הקניה והבניה. בכ"ח אדר כותב רבנו (ח"ב תקג):

בפה החרימו כל הבתים, וכולם הבע"ב והשכנים יתנו שכר דירה,

וששים פרצ' [אחוזים] שייך להם, ומשו"ז עכבנו לע"ע לעשות את הראמאנט [השיפוץ]. הקופצע [שטר הקנין] אצל המלאצי' נאטריוס כבר נעשה ביאנוואר, ונתתי חמשים אלפים, והמותר ליתן בשיהי' האישור. אם יאשר השטארסי' נאטריוס את הקופצע איני יודע. בהצו הי' שלא לעשות שום קופצעס מעתה. העו"ד גו"א בפה אומר שהנאטאריוס יאשר, עתה מייעץ הוא לעשות הראמאנט גם בשביל השמירה כו', ויכול להיות שנתחיל אי"ה הראמאנט אחר ש"ק הבע"ל. ויתן השי"ת שילך הכל כשורה ויהי' בהצלחה.

ובי"א ניסן (ח"ב תקה):

בפה הפקודות התכופות הבאים בתוקף גדול, והשמועות והידיעות שבכל יום מפחדים מאד. ותקותינו להשי"ת והוא ישמור אותנו מכל צו"צ ומכל צעו"נ, ושנהי' במנוחה בכל פרט.

מ"מ הוחלט על סיום הקניה והשיפוץ, שבזה דנות רוב האגרות שכתב רבנו מסלאוויאנסק אל כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ברוסטוב, בהוראות מפורטות על הבניה בכלל ועל בניית מקוה מיוחדת בחצר במיוחד (א'פו"ק).

בבית וחצר זו גר רבנו ובני ביתו במשך כל שנת תרע"ט. באור לג' כסלו פר"ת מספר רבנו (א'קד):

שבוע העברה עשו אצלינו רעקוויזיציע [הלאמה] היינו השני פליגלען העליונה והתחתונה, ועוד אצלי החדר שאצל הזאל שלי, וחדר המקצוע אשר נוכח השפאלני' שלי, ובעמל רב עלה שלא יקחו את החדר שלי אשר נתנו עיניהם עליו, ות"ל הניחו אותו. ואנחנו מסובבים כעת בשכנים, ואצל בני יחי' לקחו החדר של נכדתי חנה תי', ולע"ע הוא פנוי. השתדלות לא הועיל, וגם כבד לעשות השתדלות גדולה.

* * *

הקשר עם יהדות רוסיה בכלל, ועם החסידים בפרט, בתקופה זאת, היתה בלתי אפשרית. במשך שנת תרע"ט לא הגיעו לרבנו כמעט שום ידיעות מהנעשה בליובאוויטש, בני משפחתו בוויטעבסק, אנ"ש בפטרוגרד ומוסקבה ועוד.

בתחלת חודש שבט שלח שליח מיוחד למקומות אלו, בדרך לא דרך, להודיע ולהודע מהנעשה. עברו חדשים ולא הגיעה שום ידיעה מהמקומות ומהשליח. על כך מספר באדר"ח אד"ש (א'קג):

זה כשני חדשים אשר שלחתי איש לוויט׳ להוודע שלו׳ אחותי וגיסי יחיו, אשר כשלשה רביעי שנה אין לי מהם שום ידיעה, והשמועות מבהילות. גיסי יחי׳ הי׳ תפוס יום א׳ עד אשר סילק ההערכה, כך שמעתי.

גם להוודע מהנעשה בליובא׳, כי החרימו את החצר והבתים שלנו ואו׳ שעשו שמות ר״ל. ארגזי הספרים והשראנק והמעבל לקחו והרבה שברו. הנחנו שם כלים יקרים מפאסודא [כלי אוכל] ועוד כלים שעולים להון רב ביותר עתה, ואו׳ שבהחומה עשו אוציליסט׳ [בבית האבנים שבחצר עשו בית ספר חילוני] והוא בדרך נקמה ר״ל.

גם מסרתי להאיש שמוויט׳ יסע לפעט׳ ושלחתי ע״י להרה״ג דראהטשוב *[הגר״י רוזין מרוגוצ׳וב, שהתגורר בתקופה זו בפטרוגרד]* יחי׳ חמשה אלפים ר׳, כי כאשר נסע כבודו ואפשר גם פאטאש נסע מפעט׳, מובן מעצמו איך הוא, ע״כ שלחתי לו כנ״ל.

ו*[ב]חזרתו* מפעט׳ דברנו שיהי׳ במאסקווא להוודע שלו׳ ידידינו אשר במאסקווא, ועד עתה עוד לא בא הנוסע *חזרה*. ומקבל אני מזה עגמ״נ. ובהשי״ת אני בוטח אשר יבוא אי״ה שלו. ויתן השי״ת שיבוא בקרב לפה שלו׳ וצלחה.

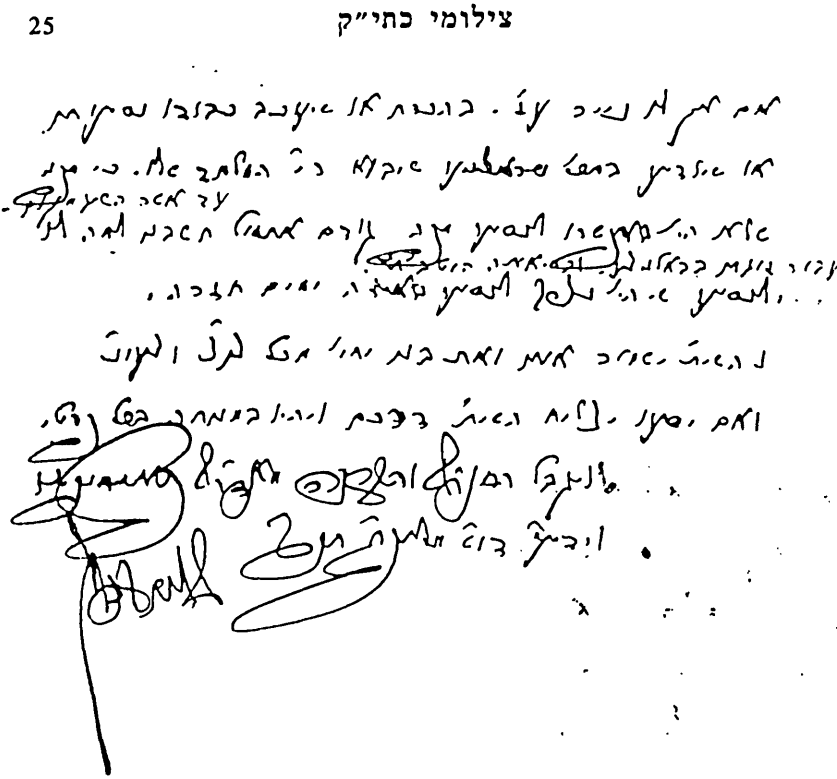
על פעולותיו במשך השנים תרע״ט־תר״פ מסופר בחנוך לנער:

ימי מלחמת־אזרחים. מתעסק בסידור כי״ק כ״ק אבותיו אדמו״ר נ״ע . . .

במוצש״ק ויקרא אור ליום א׳ שני בניסן תר״ף בשעה חצי הרביעית לפנות בוקר נסתלק ומנוחתו כבוד בעיר רוסטוב.

ע

אוכיום ה' ב' שת
ניב לך ה' כשוע.
בשמוע קולך ונחנו נשמע ונעשנו
ובעזרת ה' נצליח בעזרת ה'.
ומצוה.
בשמחה ובטוב לבב מרוב כל. עבדת את ה' אלקיך
ה' אלקיך בכל אשר תעשה ובכל מפעל ידיך אשר תעשה.
ברכך ה' אלקיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך ואך שמח.
ה' אלקיך בכל אשר נתן לך ה' אלקיך ולביתך אתה והלוי והגר
אשר בקרבך תחגוג לה' אלקיך במקום אשר יבחר ה' כי יברכך
ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר
ובמשמחתך שבעת ימים תחג לה' אלקיך במקום אשר יבחר ה'
ה' אלקיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך והיית אך שמח.
ברכך ה' אלקיך בכל אשר נתן לך ה' אלקיך ולביתך אתה והלוי והגר
אשר בקרבך תחגוג לה' אלקיך במקום אשר יבחר ה' כי יברכך
ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר
ובמשמחתך שבעת ימים תחג לה' אלקיך במקום אשר יבחר ה'

נדפסה לקמן – אגרת א'קה

קיבץ

כ"ק הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה
נבג"מ זי"ע

בעתים הנם היו האבות ע"ה שעסקו בגידול אתרוגים.

שמעתיק להאיכו, בדבר הקפ, בדבר אתרוג ולולב והדסה
ערבה שלא יהיו, ולא יהיו, ולא יהיו להם בשום בקשה
ולא יהיו להם בשום בקשה. ולא יהיו להם בשום בקשה
כל עוד שהם אינם בשום בקשה. ולא יהיו להם בשום בקשה
ולא יהיו לה

נדפסה לקמן – אגרת קיא

כי לא יתעלם, ה' ומפיהו תשתמשו לשמחת לבכם יהיה, ובטוחה בו יהיו, ויבינו כמה גדול שלמות יהיה, וכי. בלתו אין כבוד. ולכל יהיה תענוג ועונג, ולזה/ הסוף שכאב יפסק---
כאב יפסק
כי אם יהיה תענוג ועונג בלי כאב ויגון. אות שלעתיד יהיה תענוג אין, אלא שיהיה כאב ויגון. ולכל יהיה תענוג ועונג בלי כאב ויגון. ולזה/ הסוף שכאב יפסק
תענוג אלא אין בלתו. ולזה/ הסוף יהיה, אין יגון

מפתח

עת״ר

א׳לא	י״ג מ״ח	מוהרש״מ טריינין	הבחירות לועידה הרבנית בפ״ב	א
א׳לב	י״ג מ״ח	מוהרש״מ טריינין	בענין הנ״ל	ד
א׳לג	כ׳ מ״ח	מוהרש״מ טריינין	בענין הנ״ל. המלצה	ד
א׳לד	כ״ה מ״ח	מוהרש״מ טריינין	בענין הנ״ל. אגודת ישראל	ז
א׳לה	כ״ב שבט	מו״ה פנחס הכהן	לימודים חיצוניים. שאלת הרבנות והקהלות ברוסי׳	ח
	ד׳ יתרו		אגרת הר״פ הכהן — שעלי׳ מוסבת אגרת רבנו	טו
	אדר״ח אד״ר		אגרת הר״פ הכהן השני׳ — מענה לאגרת רבנו	יז
	עש״ק תצוה		אגרת הר״י רוזנהיים — מתורגמת מאשכנזית ללה״ק	יט
			אגרת הרנ״ה עהרמן	כד
א׳לו	אד״ר		הרצאה בענין חיוב תעודת השכלה לרבנים	כה
א׳לז	אד״ש		הרצאה בענין הנ״ל	כח
א׳לח	אח״ש	מוהרמ״נ ירושלמסקי	בהמשך לדיונים בועידה הרבנית בפ״ב	לא
א׳לט	כ״ד מנ״א	מוהרש״מ טריינין	השינויים בפרטי־כל הועידה. גניבה אצל רבנו	לד

תרע״א

א׳מ	ה׳ טבת	מוהרש״מ טריינין	תנחומין לברון דוד גינזבורג. הנהלת הקהלה בפ״ב	לה
א׳מא	י״ז שבט	מוהרש״מ טריינין	אספת הרבנים בלודז בדבר שביתת יום הראשון	לז
א׳מב	ו׳ אדר	מוהרש״מ טריינין	האספה הנ״ל. נסיעת רבנו חזרה מויעסבאדען לביתו	לח

תער״ב

א׳מבי	י״ט טבת	פקודה והרשאה	רישום החצרות בחברון ע״ש רש״ש שיינפינקל	לט
			תרגום חפשי	מא

תרע״ג

א׳מג	ט׳ טבת	מרת שיינדל דוליצקא	תנחומין לפטירת בעלה רנ״ה — גיס רבנו	מא

א׳מג׳	י״ט טבת	כ״ק בנו והמשפחה	אספת ברלין בדבר הרפורמים ובדבר אגודת ישראל	מב
א׳מד	ב׳ שבט	מוהר״ח סולובייציק מבריסק	בדבר אגודת ישראל. שיחתום על הצעטיל שלו	מד
			העתק צעטיל הגר״ח מבריסק הנעשה בקאטאוויץ.	מה

תרד״ע

א׳מד׳	כ״ח תשרי	מו״ה יעקב רש״ל	בדבר אגודת ישראל. תערובת לימודים חיצונים	מו
א׳מד״	י״ז מ״ח	מוהרש״ז סלונים	כי״ק ששלח. שונות	מח
א׳מד״׳	טבת	מוהרש״מ טריינין	שאלת השחיטה. אנטשמיות ואפשרות חרם נגד היהודים	מט
א׳מה	כ״א אדר	מו״ה שמואל גוראר׳	ההסתדרות בויעסבאדען. שונות.	נא
א׳מה׳	כ״א אדר	כ״ק בנו והמשפחה	ההסתדרות בויעסבאדען. שונות.	נב
א׳מו	שלהי אדר	כ״ק בנו	שיביא אתו כתי״ק וספרים	נג

תרע״ה

א׳מו׳	ק״ץ		עד עתה אנחנו בביתינו	נד

תרע״ו

א׳מז	כ״ז תשרי	מוהרש״מ טריינין	הלוואה למדליה. תכנית ההגירה מליובאוויטש	נד
א׳מח	ב׳ דחנוכה	מוהרש״מ טריינין	ההסתדרות ברוסטוב	נה
א׳מט	ט״ז שבט	מוהרש״מ טריינין	מצה לאנ״ח. ועד רבנים ברוסי׳	נו
א׳נ	אדר״ח אד״ר	מו״ה שמואל גוראר׳	עצות בעניני מסחר	נח
א׳נ׳	ב׳ תצוה	גרוזי׳	נענה לבקשתם לשלוח אליהם מי שיארגן החינוך	נט
א׳נא	י״ח אד״ר	מוהרש״מ טריינין	התעסקות הרר״ש גענ בפטרוגרד	ס
א׳נב	ד׳ אד״ש	כ״ק בנו	שליחות הר״י לנדא לעיירות הפליטים. יסוד ועד עזרה דתי בפטרוגרד	סא
			סקירת המצב הרוחני של הנודדים שכתב הר״י לנדא	סג
א׳נג	ח׳ אד״ש	מו״ה אברהם צבי	גמ״ח	פא
א׳נג׳			שטר הרשאה למכירת חמץ	פב
א׳נד	מוצאי חה״פ	מוהרש״מ טריינין	השתדלות לשחרור הרבנים מעבודת הצבא	פג
א׳נד׳	שלהי ניסן	מוהרש״מ טריינין	תכנית נסיעת רבנו לפטרוגרד	פה
א׳נה	כ״ח סיון	מוהרש״מ טריינין	שחרור הרבנים מעבוה״צ. בניית מקוואות לפליטים	פו

א'נו	ח'י תמוז	מוהרש"מ טריינין	בענין הנ"ל. אתרוגי קלברי'	פח
א'נז	י"ט תמוז	מוהרש"מ טריינין	שחרור הרבנים שלפני גיל כ"ה	צג
א'נח	כ' אלול	מוהרש"מ טריינין	שחרור הרבנים והשו"בים	צד

עזר"ת

א'נט	ח' תשרי	מוהרש"מ טריינין	בענין הנ"ל	צה
א'ס	כ"ו תשרי	מוהרש"מ טריינין	בענין הנ"ל	צו
א'סא	ט"ז מ"ח	מוהרש"מ טריינין	בענין הנ"ל	צט
א'סב	כ"ח מ"ח	כ"ק בנו	שחרור הרבנים שלפני גיל ל' מ'	ק
א'סג	ב' כסלו	כ"ק בנו	שחרור השו"בים והרבנים שלפני גיל ל' מ'	קב
א'סד	ז' טבת	מוהרש"מ טריינין	בדבר הרבנים שלא התייצבו בזמן ושיש להם כרטיס לבן	קג
א'סה	ט"ו טבת	מוהרש"מ טריינין	ההשתדלות בענין הנ"ל	קה
א'סו	ט"ז טבת	העו"ד גרוזנברג	שיחתו עם סגן שה"פ בדבר שחרור הרבנים	קו
א'סו'	חורף		רשימת העזר שנתן הועד הדתי לבניית מקוואות ועוד	קח
א'סז	י"א אייר	כ"ק בנו וכלתו	שטפון בקרעמענטשוג. הדיונים בדבר אספת רבנים	קט
א'סח	ט"ו אייר	כ"ק בנו וכלתו	מינוי הר"א שמחוביץ לישיבה בשצעדרין. אספת הרבנים הנ"ל	קיג
א'סט	כ"ב אייר	מוהרש"מ טריינין	בדבר אסיפת הרבנים הנ"ל	קטז
א'ע	ג' סיון	מוהרש"מ טריינין	חפש הרבנים מעבודת הצבא. הנהלת הקהלה בפטרוגרד	קיח
א'עא	ער"ח תמוז	מוהרש"מ טריינין	אספת הרבנים וחפש הרבנים. דיון הפרדת דת מהמדינה	קיט
א'עב	י"א מנ"א	מו"ה שמואל גוראר'	בדבר אספת הרבנים הנ"ל	קכא
א'עג	י"ב מנ"א	מוהרמ"מ מאנעסזאן	שונות	קכב
א'עד	י"ב מנ"א	מוהרש"מ טריינין	בדבר אספת הרבנים הנ"ל. בניית המקוואות לפליטים	קכג
א'עה	ט"ז אלול	מוהרש"מ טריינין	עבודת הועד שהוחלט עליו באספת הרבנים במוסקבה. בית דפוס שקנה רבנו ברוסטוב	קכה

תרע"ח

א'עו	ח' מ"ח	מוהרא"מ מאדייעווסקי	עבודת הועד הנ"ל. ההכנות לבחירות לקונגרס היהודי	קכז
א'עז	ג' כסלו	מוהרשי"ל מדלי'	נסיעת רבנו לפטרוגרד ע"פ הזמנת משרד הדתות — נחסמה עליו הדרך והוכרח לחזור. ההכנות לבחירות הנ"ל	קכח
א'עח	תחלת כסלו		קול קורא להשתתפות פעילה בבחירות	קלא

א׳עט	ו׳ כסלו	מו״ה יצחק גינזבורג	בית דפוס שקנה רבנו ברוסטוב. פלאטין מדפוס ראם	קלג
א׳פ	כסלו	מוהרא״מ מאדייעווסקי	אספת רבנים כללית. ישיבה במחנו חורול	קלד
א׳פא	ד׳ טבת	מוהרמ״מ חן	על ההתאחדות עם הרבנים האשכנזים. אגודת ואספת הרבנים	קלה
א׳פב	כ״ה טבת	מוהרא״מ מאדייעווסקי	מאמר בענין הדיבור בלה״ק	קלו
א׳פג	י״ג ניסן		שטר מכירת חמץ	קלז
א׳פב	יו״ד תמוז	כ״ק בנו והמשפחה	נסיעת רבנו למעינות הרפואה בסלאוויאנסק	קמ
א׳פה	י״א תמוז	כ״ק בנו והמשפחה	בענין הנ״ל	קמא
א׳פו	י״ד תמוז	כ״ק בנו והמשפחה	החדר ברוסטוב. שיפוץ בית רבנו ובניית המקוה ברוסטוב	קמב
א׳פז	ח״י תמוז	כ״ק בנו והמשפחה	מכירת הסידורים. בניית המקוה והבית ברוסטוב	קמד
א׳פח	ג׳ מטו״מ	כ״ק בנו והמשפחה	בניית המקוה והבית ברוסטוב	קמו
א׳פט	כ״ה תמוז	כ״ק בנו והמשפחה	ההטרדות שמטרידים את רבנו. הסידורים	קמח
א׳צ	ג׳ דברים	כ״ק בנו והמשפחה	בניית המקוה ברוסטוב	קמט
א׳צא	ער״ח מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	בניית המקוה. הסידורים. בית הדפוס. חדרים. תו״ת	קנ
א׳צב	ו׳ מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	בניית המקוה. הסוכה. אתרוגי קלברי׳	קנה
א׳צג	ז׳ מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	מחלקת הישיבה בחרקוב	קנז
א׳צד	יו״ד מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	שטר קנין על הבית. הסידורים	קנט
א׳צה	י״ג מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	ההכנות לנסיעה חזרה לרוסטוב. בניית המקוה	קס
א׳צו	כ״א מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	המצב בעיירות ווילנא וקאוונא	קסא
א׳צז	כ״ו מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	ההכנות לנסיעה לרוסטוב. בניית המקוה והבית. בית הדפוס	קסג
א׳צח	כ״ח מנ״א	כ״ק בנו והמשפחה	ההכנות לנסיעה. המקוה. החדרים	קסה
א׳צט	אדר״ח אלול	כ״ק בנו והמשפחה	ההכנות לנסיעה. שטר הקנין לבית	קסז
א׳ק	ד׳ אלול	כ״ק בנו והמשפחה	תכניות הנסיעה. המקוה	קסט
א׳קא		תשובה	תפיסת ידי אדם במקוה. פתיחת מגופה. המשכה. כוונה	קעא
א׳קב	יו״ד אלול?	כ״ק בנו	אנו נוסעים אי״ה היום	קפו

תרע״ט

א׳קג	אדר״ח אד״ש	מוהרש״מ טריינין	שונות. השליח ששלח רבנו לויטבסק ליובאוויטש פטרוגרד ומוסקבה	קפו

פר״ת

א׳קד	ג׳ כסלו	מו״ה שמואל גוראר׳	החרמת חלק מהבית	קפח
א׳קה	י״ב כסלו	מו״ה שמואל גוראר׳	תכנית נסיעתו לקיסלאוואדסק. חנוך בנו	קפט

חסרות תאריך

א׳קו	תשובה	המשכת מים למקוה ע״י משאבה	קצא
א׳קז	תשובה	קבעו ולבסוף חקקו. תיבת מקוה מנוקבת שנתעקמה ומקבלת מים	קצו
א׳קח	תשובה	א׳ אומרת מת וא׳ אומרת נהרג	קצז
א׳קט	תשובה	לשנות מחדר שני לעזרת נשים	קצט

קובץ רשימות מענות ע״י המשרת רפי״ל מגידסון

א׳קי		דחיית ברית מילה	רה
א׳קיא		לסחור בלי הקפה ושלא להרבות בסחורה	רו
א׳קיב		כנ״ל	רו
א׳קיג		עצה בעניני מסחר	רז
א׳קיד		כנ״ל	רז
א׳קטו		פשרה בעניני מו״מ	רז
א׳קטז		הוראה בעניני מסחר	רח
א׳קיז		מכירת כי״ק	רח

* * *

א׳קיח		בענין החברה מפיצי השכלה	רט
א׳קיט	תחלת קיץ תרס״ה?	מוהרש״מ טריינין עניני פ״ב	רי
א׳קכ		עניני פ״ב	ריא
א׳קכא		מוהרמ״מ מאנעסזאן עניני פ״ב	ריא
א׳קכב		מו״ה ישע׳ ברלין הסחת דעת מענינים המבלבלים הפועלים על הבריאות	ריא
א׳קכג		שר גאה נפל ממדרגתו	ריב
א׳קכד	תרד״ע?	קיצור שו״ע אדה״ז סי׳ תמב. תמז. תנא	ריג
א׳קכה		ברכה שברך את כ״ק בנו	רכט

א׳לא

ב״ה אור יום ה׳ י״ג מ״ח עת״ר לפ״ק
ליובאוויטש

כבוד ידי״נ ומחו[ו]׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
י״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתביו נכון הגיעני, ולא כתבתי לו עד כה באשר בפו״מ אין זמן פנוי כמעט. מהידיעה הפתאומית בדבר הבחירות נרעשתי מאד, ותיכף אחר יו״ט ערכתי קול קורא ושלחתי את ר״מ ראזענבלום שי׳ (הוא האיש אשר על הביורא) להרהגי״ם יחיו, ראשית הי׳ אצל הגרד״פ נ״י ונתן לו ג״כ מכ׳ כללי, ואח״כ הי׳ אצל הגר״ח נ״י ומחמת טרדתו (שהי׳

א׳לא

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל ח״ד תתצז, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א׳לב־ד. א׳לט־מב. א׳מד•••. א׳מז־ט. א׳נא. א׳נד־סא. א׳סד־ה. א׳סט־עא. א׳עד־ה. א׳קג. א׳קיט.

בדבר הבחירות: לנציגי העיירות לועידה הרבנית ולועידת היהודים הכללית שהתקיימו במקביל בפ״ב במשך החודש אד״ש עת״ר.

על ההכנות לועידה, על הועידה ועל תוצאותיה, ראה מבוא לח״א ע׳ 35-41. ח״ד אגרת תתצז, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א׳לב־מ.

ערכתי קול קורא: ראה לעיל ח״ב אגרות רמב־ד (ואילו אגרת רלו נכתבה בי״ח מ״ח תרע״ג ותכנה מתאים לאגרות שמה; שמז־ח), וכאן דן באגרת רמד, כדלקמן בהערות.

ר״מ ראזענבלום . . הביורא: ראה לעיל ח״ד אגרת א׳כט, ובהערות שם. לקמן בהערות לאגרת א׳לה.

הגרד״פ: הגאון ר׳ דוד פרידמן מקארלין.

הגר״ח: הגאון ר׳ חיים סולובייצ׳יק מבריסק.

אצלו גניבה ר״ל ע״ס גדול) לא הי׳ ביכולתו לכתוב והבטיח לשלוח לוילנא, וכעת הר״מ בוילנא (את הרב בעל חפץ חיים לא מצא בביתו) וגם הרח״ע העריך מכתב, ומסר הכל לדפוס ויושלחו לכל העיירות לגבאי בתי התפלה גם יושלחו אי״ה מכתבים פרטים להעיירות.

הסרטן המיט רעה גדולה ר״ל על היהדות אשר גם מנגדינו לא חשבו כזאת. המה בהדאקלאדין שלהם מבקשים ב״ד של ד״ג, והוא עשה של מ״א. וגם אם יעזור השי״ת בחסדו הגדול ויתעוררו אחינו לקול קריאתנו, אין להטעות עצמינו אשר יהי׳ הרבה מהמנגדים, ומס׳ יהי׳ מהגדולים שלהם שיש להם הכירות רב ופיהם ולשונם המדבר גדולות כו׳ ומי יעמוד נגדם, לא אוכל לתאר התרגשות נפשי כשאני מצייר את הענין אשר כללות מצב הרוחני יהי׳ מונח לפני ב״ד של מ״א לדון בו ובהם כמה וכמה אריות טורפות ממש אשר זה כמה שנים אשר ילטשו עיניהם לכחד ח״ו את כל הקדש ולהפוך אור לחשך ר״ל, ועתה יפלו על הבא לידיהם להרוס ולהחריב ר״ל, השי״ת יפר עצתם.

המה יעוררו כל הדברים היינו לבד שאלת הרבנים שתעמוד בראש יעוררו בדבר המלמדי׳ והחדרים ובדבר בתי ספר הפרטים והכללי׳ גם בדבר הנהגת הקהילות בכלל וישתדלו ליקח הכל לידיהם, וה׳ יודע מה יהי׳ מזה, כי עד עתה עשו הכל בכח עצמם, ועתה יהי׳ על ההחלטות כח הממש׳. ואם ח״ו וח״ו כו׳ יהי׳ עולם חדש ממש, והסרטן השכיל לרעה להעלים כל הענין לגמרי בעת אשר כל הקיץ עסק בזה, ואדרבא היו ידיעות שעוד יומשך ימים ושנים ומה יש לעשות כעת.

באמת הי׳ דרוש לשלוח אנשים לכל המקומות לעורר את הבוחרים, אבל אין ביכולתינו כי כסף אין, שילוח הר״מ וההדפסה ג״כ יעלה לסך נכון.

הרח״ע: ה״ר חיים עוזר גרודזנסקי מווילנא.

ומסר הכל לדפוס: לא הגיע לידי טופס גליון זה, אך המכתבים נעתקו גם בהחבצלת ובמחזיקי הדת, ומשם נעתק לעיל ח״ב רמד. על הדפסתם ראה גם לקמן אגרת א׳לג.

הסרטן: היהודי המלומד במשרד הפנים — מ. ל. קרעבס, שפירושו בגרמנית סרטן (ראה גם לעיל ח״ג הערות לאגרת תרמז, שגם הגרח״ע מכנהו סרטן). עליו הוטלה עבודת ההכנה לועידה, כדלעיל ח״ד אגרות תתקפז: איז, ובהערות שם. ושם גם על ההכרח לשלם לו שכירות קבועה כדי שלא יעבוד מאחורי הקלעים לנגד החרדים. ע״ז כותב לקמן „צריכים מ״מ לכפר פני הסרט״. אך כ״ז לא הועיל, כדלעיל ח״ב אגרת שמה „הי׳ הצעת קר׳ ימ״ש שלא לבחור ברבנים דתים, ודבר סרה על הר״.

דאקלאדין: תזכירים.

של מ״א: 41 נציגים באסיפה הכללית (מלבד נציגי הממשלה והיהודי המלומד במשרד הפנים מ. ל. קרעבס). רשימתם לעיל ח״ב בהערות לאגרת רנב.

המלמדי׳ והחדרים: ראה לעיל ח״ד אגרת תתלט, ובהנסמן בהערות שם.

אולי באפשר לקוות על הטבת הענין ע"י הדפאר' בדבר הנבחרים. מסרתי לכ' דברים ע"י ידידינו הרמ"מ יחי' אודות סמיר'. אני שמעתי כאשר אמרתי להרמ"מ ואולי בו וע"י יכול להיות איזה ישועה בעזרתו ית'.

מ"ש כבודו בדבר התוועדות איזה רבנים, איני יודע על מה תהי' כעת ההתוועדות, רק אחרי הבחירות כאשר נדע את הנבחרים אז יהי' נחוץ לטכס עצה איך ומה לכלכל את הענין. אבל כעת על מה יש לנו להתייעץ הפקודה כבר יצאה והבחירות הוגבלו (לפי מכ' יה"ל) בהמחוזות על 2טען נאיבער ובפלכים על 22טן, וההתעסקות דכעת הוא רק לעורר את הבוחרים.

נחוץ הי' לשלוח להעיירות רשימות מנבחרים, אבל ממני נעלמו האנשים בכל הפלכים, ולעשות חו"ד אין הזמן מספיק.

העדר השתתפות ידידינו במתן דמים באמת נורא הוא, וישראל קדושים כו'. לפ"ד צריכים מ"מ לכפר פני הסרט', וע"ז יתן ידידינו הרמ"מ שי'.

נחוץ אשר כבודו יבקר לעת כזאת את הדיפר' לעתים קרובים, ונא להודיעיני מה שנשמע בענינים אלו ולא יקמץ כעת במכתבים, והשי"ת יהי' בעזרינו.

מנאוו"ס קבלתי מכ' מרלוי"צ עסתרין בדבר הב' מאות שהבטיח כ', ומהנכון שישלח להם. ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו ומחו' וידידי עוז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

ע"י הדפאר': המחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים, שאירגנה את הועידה הרבנית.
הרמ"מ: ה"ר מנחם מאניש מאנעסזאן.
אודות סמיר': סמירנאוו. נזכר גם לעיל ח"ב אגרת ער. לקמן א'לג'ד. מהתוכן נראה שהוא פקיד במחלקה הנ"ל וע"י אפשר להטיב הענין. ודברים אלו השתיקה יפה להם לכן מסר לו הדברים בע"פ ע"י הרמ"מ.
יה"ל: יעקב הלוי לפשיץ מקאוונא.
מנאוו"ס: מנאווגאראד־סווערסק.

א׳לב

ב״ה יום ה׳

מילואים למכתבי אתמול, עדין אינו ברור אצלי אופן הבחירות. כאשר יובחרו מכל המחוזות שניים שניים, אם אח״כ יבחר הגוב׳ בעצמו שניים מהם, או המה היינו הנבחרי׳ הנ״ל יבחרו מהם שניים, ויבאר נא לי בבירור הדברים.

כבוד[ו] הי׳ צריך להעמיד קאנדיטורי׳ שלו באיזה מקומן, כי לפ״ד טוב שיהי׳ אי״ה מהנבחרים.

א׳לג

ב״ה אור יום ה׳ ד׳ מ״ח עת״ר לפ״ק
ליובאוויטש

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם י״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו קבלתי היום, אחר כל ההתנצלות של ק׳ מה יאמר על העדר הידיעה מאתו, ועתה בזמן קצר כזה מה יש לעשות, בכ״מ כבר היתה הבחירה, אני הערכתי הקו״ק תיכף אחר יו״ט, רק לא מצאתי לנכון שתהי׳ ההתעוררות מאתי ראשונה, ושלחתי להרהגי״ם, ורק שבוע זו יצא הדבר לאור שנדפסו הקו״ק ונשלחו לכ״מ (וזה יותר מג׳ שבועות מאז ערכתי את הקו״ק).

א׳לב

מהתוכן נראה שהיא אל הי״ר שמואל מיכל טריינין ונכתבה בהמשך לאגרת שלפנ״ז.

א׳לג

מהתוכן נראה שהיא אל הי״ר שמואל מירל טריינין ונכתבה בהמשך לאגרת שלפנ״ז.
מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
ק׳: קרעבס, דלעיל אגרת א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
שנדפסו הקו״ק: ראה לעיל שם.

כאשר מהדיפר׳ עוד לא יצא בדבר ההוספה (היינו שיהיו כל המ״א נדרשים לפ״ב) אפשר ביכולת לפעול שיהי׳ מהם איזה רמז לבחור אנשים רעליגיאזני׳, וכבר בקשתי את כ׳ שיבקר כעת את הדיפ׳ ביותר ולהמטיר עליהם דברים ובקשות כי עת לעשות כו׳.

מה שדיבר כ׳ עם סמירנאוו בטח יודיעני בהקדם.

הרד״צ שי׳ נבחר רק מטשערני׳ ובהאויעזדין עוד יהיו הבחירות.

ובדבר הבחירות שלי, אם כי באמת הדבר כבד עלי מאד, אך אינני מוצא מקום למנוע א״ע מזה, ואם אבחר ואי׳, אינני יודע.

בויט׳ נבחר הרב מעדאלי׳ ויתר הנבחרים שעמדו על הקאנ׳ (הרב רל״ש שי׳ והר׳ דאשכנזי׳ ודאק׳ ליבערמאן ועוד) נדחו.

והשי״ת יהי׳ בעזרינו שיבָחרו אנשים הראוים המתאימים אל הכוונה האמיתית וירומם קרן התורה והיהדות וקרן אחב״י ברו״ג.

שבוע זו בא לפה א׳ מסמארגאן בבקשה בצירוף מכ׳ מהרח״ע נ״י ועוד מכתבי׳ עבור אברך יר״א שיש עליו משפט ר״ל ונידן באקרו״ס בדין קשה ר״ל, והגיש עצומי׳ לסענאט, ורצונו לקבל את העו״ד גרוזינבערג שמהללים אותו בהשתדלותו בסענאט בפרט. ונוסע בשביל זה אחיו של הנידון ר׳ אברהם גראנאדער, ומפני שאין ביכולתם ליתן להעו״ד הנ״ל רק אלף רו״כ, בזה הוא הבקשה מכבודו להיות להם למליץ אצל העו״ד שיקבל את הדעלי׳ בעד הסך הנ״ל. ובאשר ידעתי אשר יש לו הכירות רב אתו (כי נהל את הדעלי׳ שלו שהי׳ עם . . .) הנני מבקשו להשתדל לטובת הנ״ל, כי לפה״נ מהמכתבי׳ שקבלתי אודות זה ראוי הוא לעשות לו טובה בעזרתו ית׳, והשי״ת יהי׳ בעזרו.

עוד אחת אבקשו, ש״ב בת ב״ד הר״ר שניאור זלמענזאן ז״ל (ב״ד

מהדיפר׳: מהמחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים שאירגנה את הועידה הרבנית.
כל המ״א: ראה לעיל שם.
אנשים רעליגיאזני׳: אנשים דתיים.
שדיבר כ׳ עם סמירנאוו: ראה לעיל שם.
הרד״צ: הי״ר דוד צבי הירש חן אבד״ק טשערניגאוו.
אויעודין: מחוזים, שבהם נבחר הרב מטעם הר״י שניאורסאהן, כדלקמן אגרת שלפנ״ז.
רל״ש: הי״ר יהודה ליב (באדמו״ר מהריי״ד מלאדי) שניאורסאהן.
הרח״ע: הי״ר חיים עוזר גרודזנסקי.
אקרו״ס: בית משפט איזורי.
סענאט: מועצת זקני המדינה.

הררלוי"צ ז"ל מוועליז וח"ד כ"ק מוהריי"נ ז"ל) היא אשה שניי לאי מיעקאטערינאסלאוו ר' ישראל אשר ליבא נ"י, הריי"א הנ"ל הוא איש נכבד מאד ויר"א ויש בו הרבה מעלות טובות. מסחרו מכמה שנים הוא קאמיסי מתבואות, ובשנים האחרונות לא טוב לו מאד מאד עד ככר לחם בפו"מ ר"ל, לו בנים ובנות (מאשתו הראשונה) חולים ר"ל וא"א לרפאותם באשר גם לחם אין ואין כסות בקרה, הוא משתדל מאד בעסקו וכל היום הולך ומחפש ומייגע ואינו מוצא דבר, ומצבו נורא מאד, והגי ר' מאיר טאלאן נ"י הוא גיסו מאשתו הראשונה, והוא מכיר אותו היטיב (ובהיותם בצאסניק הי' הריי"א לו לעזר) וביכולתו – בעזרתו ית' – להיות בעוזרי נפשו ונפשות ביתו אם יספחהו אל מסחרו אשר הוא איש אמונים ביותר, או אם יעזור לו באיזה מאות ר' שיהי' ביכולתו לקנות בעצמו תבואה, אשר בשנים הקודמים כשהי' ביכולתו עשה מסחר בעצמו והרויח ת"ל, ונצרך לו רק שיהי' לו על אוו"ג כידוע אופני המסחר עתה, והנני מבקש את כבודו לדבר עם הגי רמ"ט הנ"ל וישתדל נא לטובת האיש הזה אשר בעזה"י יציל בזה כמה נפשות מרעב ומקור וכה"ג. וגם ש"ב הנ"ל לא הורגלה כלל להיות בדוחק ולחץ ר"ל (היא היתה כלת ר"ל מנוחין ז"ל) ועתה היא סובלת מאד, ממש אין בגד לא לו ולא לה וגם לחם אין, ומדת ההסתפקות היא לחם לאכל ובגד ללבוש כבקשת יעקב אע"ה. נא ונא מכבודו להשתדל בכל מה שיש באפשרו לטובת ידידינו בש"ב הנ"ל ויקיים בזה מצות פיקוח נפשות בפו"מ, ביעקאטי נכבד גדול הוא הריי"א הנ"ל ובהכרח וכן טבעו להסתיר א"ע ביותר. אכפול בקשתי להשתדל בזה והשי"ת יהי' בעזרו.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידידו עוז ומחו' דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

אוו"ג: כתב האמנה.
בש"ב: בעל שאר בשרי.

א׳לד

ב״ה אור יום ג׳ ד״ה מ״ח עת״ר לפ״ק
ליובאוויטש

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם י״א
כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי׳.

מכתבו הטע׳ נכון הגיעני, מה שא״ל סמיר׳ לבוא בשבוע השני׳ בטח אחרי שידבר עם הדירעק׳ ומסת׳ יהי׳ כבודו אצלו, צריכים להתחקות מאד על דבריהם אולי מטעים המה, כאשר כל הזמן חשבנו שידינו על העליונה ובסוף יצא מה שיצא, ועתה אומרי׳ שאין להשיב, שלוות הרשעים גורם אי מנוחה קצת, כמעט בכל המקומות אין בהם התעוררות גלוי׳, אפשר עושים במחשך מעשיהם ע״י ק׳ או אחר, ונחוץ מאד מאד לידע את הנעשה, העיקר הוא מה שיהי׳ בהבחירת השני׳. היום נשלח מפה מכתבי׳ גלוים לכל המחוזים בבקשה להודיע מי המה הנבחרים.

הרב מטע״מ דטשער׳ הוא לא לנו לגמרי, ומוסג״פ מכתב מידידינו הרד״צ שי׳ שקבלתי בש״ק . . והשי״ת יהי׳ בעזרינו.

בדבר ענין האגודה אין כעת הזמן לדבר ולהתעסק בזה, כ״א בהענין העומד על הפרק, וכבודו יקח לו זמן כעת ביותר בהנוגע לענינים אלו שאינם נדחים כעת משום דבר, ויודיעני נא הכל בעתו וזמנו.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳לד

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
סמיר׳: סמירנאוו. ראה לעיל אגרת א׳לא.
דירעק׳: מנהל המחלקה.
ק׳: קרעבס, דלעיל אגרת א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
דטשער׳: ה״ר יצחק שניאורסאהן, שנבחר כנציג טשערניגאוו.
הרד״צ: ה״ר דוד צבי הירש חן ראב״ד טשערניגאוו.
האגודה: אגודת ישראל.

א׳לה

ב״ה אור יום ג׳ ד״ב שבט עת״ר לפ״ק
ליובאוויטש

כבוד ידי״נ ורב חביבי הרה״ג המפורסם מעוז ומשגב יראת ד׳ אוצרו וכו׳ כש״ת מו״ה פנחס הכהן נ״י אבד״ק אנשבאך

אחדשה״ט.

דברי כת״ר הבוערים להבות אש ויוצאים מעומק לבו הכואבה נכון הגיעני, והנני בגודל ת״ח לכתה״ר אשר איוה לבאר הכל באר היטב

א׳לה

אגרת זו והנספחים נעתקו מכת״י ה״ר משה רוזנבלום (מלבד הנספח האחרון בגוכת״י), שהוא היה המזכיר לעניני ההכנה לועידה הרבנית בפ״ב (ראה לעיל אגרת א׳לא ובהנסמן בהערות שם).

אחד מהדיונים העתידים לבוא בועידה הוא בדבר חובת תעודת השכלה (צנז) לרבנים ולמלמדים ולימודי חול בחדרים. לשם כך רצה רבנו לברר בתחלה את מצב הדברים בארץ אשכנז וסמוכותיה, שבהן גברה תנועת ההשכלה ובהן נהוגים לימודי חול ותעודות השכלה גם לרבנים וכו׳. באגרת אל ה״ר יעקב רוזנהיים (ע״י ה״ר אליקים וולף) מבקשו רבנו לכתוב על תולדות היהדות האשכנזית. מצדו ביקש הר״י רוזנהיים גם את ה״ר פנחס הכהן וה״ר נפתלי הרץ עהרמן שיחוו דעתם בנידון.

מבין כולם בחר רבינו בתשובת ה״ר פנחס הכהן להשיב עליה בארוכה באגרת שלפנינו. וכשקיבל הר״פ הכהן את אגרת רבנו כתב עוד הפעם בזה.

גם באגרת שלאח״ז שהיא, כנראה, הרצאה שהכין עבור הועידה הרבנית, מעתיק רבנו חלק מאגרת הר״פ הכהן הראשונה, להראות את פעולת ההשכלה על יהדות אשכנז.

בתור נספחים לאגרת שלפנינו באות אגרות הר״פ הכהן, הראשונה והשניה הנ״ל, וכן אגרות הר״י רוזנהיים (שנכתבה באשכנזית ותורגמה ללה״ק) והרנ״ה עהרמן, שנכתבו כולן ע״פ בקשת רבנו.

על בקשת רבנו, על מענה הר״פ הכהן ועל השיחות שהיו להם בע״פ בנידון מסופר באגרת שכתב אל כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע (נדפסה באגרות קודש שלו ח״ה הערות לאגרת א׳תס):

> הנה אז היתה במדינת רוסיא שאלת הצענז לרבנים ודברנו יחד הרבה אודות אותו הענין, ואז אמר לי מליצה נאה על המשנה בפרקי אבות כל השוכח דבר אחד ממשנתו מתחייב בנפשו יכול אפילו תקפה עליו משנתו וכו׳ עד ישיב ויסרס מלבו, מכאן מוכח שיש בכח רצונו של אדם לישב ולהסיר דברים מלבו ולשכחם, אם כן — כך אמר פה קדשו — אתם רבני אשכנז בשלימא בזמן שאתם מוכרחים ע״י המלכות להתעסק בחכמות חיצוניות, אבל בזמן שאתם כבר יושבים על כסא הרבנות למה לא תשבו להסיר מלבבכם ולשכוח את כל החכמות החיצוניות.
>
> גם בקש ממני אז למסור לו דעתי אודות הצענז של רבנים קודם האספה שהיתה אז בפקודת המלכות בפעטערבורג, כתבתי לו את כל ונוכחת לפי דעתי הקלושה, וכאשר שב מאותה האספה בשלום ושלוה אחר נצחון דעתו הקדושה, כתב לי בכתב ידו ממש את כל אשר קרה לו וגם נתן לי תודה בעד מכתבי, וזאת תפארתי.

על שאלת חיוב הצענז והתעסקות רבנו בזה, ראה גם לעיל ח״ד אגרת תתלט, ובהנסמן בהערות שם. לעיל א׳לא.

על שיתוף לימודי חכמות חיצוניות ראה גם לעיל ח״ד אגרות תתקלט. א׳כוי.

במצב הקדמוני והנוכחי, אשר נוגע לנו ביותר, באשר מנגדינו המתחדשים מעמידים את ארץ אשכנז לאות ולמופת, אשר הטיבו לאַחד התורה והחכמה וזה וזה נתקיימו בידם.

מכותלי מכתבו הבנתי אשר פרצת הדור בזמן הקודם היא אשר גרמה לנתינות אחינו אל הלמודיות למען להתערב בגוים ר"ל, והדעסוור וסיעתו מצאו מקום וכר נרחב לזרע זרעם הרע כו', וחכמת החכמים היראים לאחד התורה והלמודיות ושיהי' הכל על טהרת הקדש, לא הועילה, מצב התורה לא טוב מאד, וגם מצב היראה ירד הרבה (העדר האמונה בסתרי תורה הוא אות על חלישות היראה וכדאי' באדר"נ ס"פ ד"ט כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם יראת חטא, ושם מדרש והלכות בידו הוא גבור ומזוין) אני אמרתי מכבר אשר למוד הידיעות חיצוניות באשכנז על טהרת הקדש גרמה נטילת נשמה מהתורה והמצות, הכל נעשה אבל כגוף בלא נשמה, אשר כבד מאד שיתקיים כבשר תפל בלי מלח.

אנחנו אין אנו סובלים מן המלכות בזמן הזה, כי ממלכתנו אינה אוהבת בעצם את ההשכלה כ"כ. ומחזקת בה רק מצד ההכרח, ובפרט כאשר בעת האחרונה היא סובלת הרבה מהמלומדים, כל מבטה הוא להציר ולהעיק להם, ואת מי יכולה להעיק יותר הלא את היהודים, בערך שבעים שנה מלפנים בעת אשר אחינו היו רחוקים מהלמודיות לגמרי וגם השפה הרוסית היתה זרה להם, הכריחה אז המלכות על הלמודיות, ולזה היו מהרסים מאחינו אשר התקרבו אל שרי המלכות והביאום לשיטה זו להכריח את אחינו ללמודיות, יסדו אינסטיטוטין למורים, העמידו חק אשר בישיבות מוכרח להיות מורה מלומד מהאינסטיטוט גם בבתי תלמוד תורה צ"ל מורה שפת רוסיא (אשר החק הזה שורר גם עתה) המלמדים בחדרים הי' צריכים להיות בעלי צענז (וזה נתבטל ערך ד' שנה) ונתיסד אז חברה מפיצי השכלה בין אחינו, והמלכות האירה פני' אלי', ועתה חזרה המלכות מכל זה ורצונה למשוך הכל לאחור, ובאה לידי הכרה אשר היהודים המאמינים

הדעסוור: משה מנדלסון מדעסוי.
סובלת . . ולהעיק להם: ראה לעיל ח"ד אגרת תתנה ובנספח שם. שם תתנח. ח"א קלא.
התקרבו . . להכריח את אחינו ללמודיות: ראה קונ' אדמו"ר ה"צמח צדק" ותנועת ההשכלה.
יסדו אינסטיטוטין למורים: ראה לעיל ח"ג אגרת תקפג ובהערות שם.
בישיבות מוכרח להיות מורה: ראה מבוא לח"ד ע' 28.
צ"ל מורה שפת רוסיא: ראה לעיל ח"ג אגרת תרלה ובהערות שם.
נתבטל ערך ד' שנה: בשנת תרנ"ד כדלעיל שם.

נאמנים המה גם אל המלכות, גם מהלמוד ההכרחי (צוואנגשולן) אין אנו מפחדים כ״כ, באשר לבד טעמים הנ״ל יש טעם כעיקר העדר היכולת הכספי ליסד בתי הספר הדרושות לתכלית זה. אמנם אנחנו סובלים בעיקר מהמסיתים הרבים שבינינו אשר נותנים את נפשם להדיח את צעירי הדור, ובאשר בד״כ דבר הלמודיות בוערת מאד במדינתנו, ותהלך אש ארצה לשרוף ולכלות ר״ל לבם ונפשם של רבים מהצעירים, והמצב היהדות בהוה נורא הוא מאד, ורבים מהצעירים פרקו מעליהם עומ״ש לגמרי, ומהם שעושים להכעיס ר״ל, ויאמרו לאל סורה מנו כו׳, אוי לעינים שכך רואות ובכ״ז אשמו הראשים מיסדי הבתי ספר שונים והמדיחים בכל תוקף ועוז ר״ל.

אמנם אחר כל זה הנסיון הראה לנו אשר עוד לא עומם האש האלקי בלבות רבים מצעירי אחינו, ובראי׳ תושיות רואים אנחנו אשר אם הי׳ לאל ידינו ליסד בתפוצות מדינתנו ת״ת וישיבות בלי תערובות זרות ותחת השגחה טובה והי׳ מצילים רבים מאד מהצעירים מרדת שחת רק החוק השורר אשר בישיבות מוכרח להיות מורה מלומד הוא אשר בעוכרנו, דמשו״ז אין ביכלתנו ליסד ישיבות מאושרות, וזאת אשר ברצוננו להשתדל בהועידה המיועדת להיות ע״י המיניסטריום, להעביר את החק הזה ולתת לנו היכולת ליסד – בעזרתו ית׳ – ת״ת וישיבות כחפצנו, ואם כי זה דבר כבד, באשר הדבר מונח במיניסטריום להשכלה, ועדרי צאן (החטאים) רובצים עלי׳, ולא יניחו בלעם מפיהם, בכל זה עינינו תלויות לד׳ אלקינו והוא יהי׳ בעזרנו. הארכתי בכ״ז יען רצוני שידע כתה״ר את המצב בארצנו במקצת עכ״פ.

אמנם יראתנו ופחדנו עתה בעקב שתי שאלות רמות ונשאות מאד העומדות להפתר בהועידה המיועדת להיות, ובהם תלוי כל המצב הרוחני במדינתנו ולרחמי שמים אנו צריכים.

האחת היא שאלת אישור הרבנים הדתיים, עד כה לא הכירה המלכות את הרבנים הדתיים רבני התורה לרבנים, וידעה לרב את הרב מטעם המלכות (הנקראים אצלנו קאזאני׳ רבנים) הוא הרב הרשמי ואליו מסור הכל, הרב הדתי אין לו כל רשות להשגיח על כל עניני הכשרות כמו על מוכרי בשר כשר וכה״ג (המה מ״מ משגיחים, אבל יש היכולת להמושגחים לאמר לו לאו בעל דברים דידי את, ויש עזי פנים המשתמשים בזה) גם השו״ב אינו תחת רשותו, אין לו הרשות להטיף

אישור הרבנים הדתיים: ראה בזה מבוא לח״ג ע׳ 12־15.

אמר לעדתו, גם גיטין וקידושין אינו ברשותו, הכל מסור להרב הרשמי והרב הדתי הוא רק כשליח מאתו למלאת מה שאין ביכלתו (כמו גיטין וכה"ג) וכמה מכשולים ר"ל יוצא מזה, וכנודע הרבנים הרשמיים רובם ככולם המה חפשים לגמרי אשר רצונם לעקר את הכל ומכ"ש שהם בורים וע"ה ממש, וכמה שפלות כבוד התורה כרוך בזה, שאין לרבני התורה שום הגבהת ראש, ואין להם היכולת לפעל דבר באשר נתון ומסור הוא בכל מהותו ומציאותו בידי הרב הרשמי, והכל צועקים על הדבר הזה, וגם הממשלה מכירה את העיקום בזה, ורצונה לאַשר את רבני התורה ולהכירם לרבנים, אבל חפצה שיהי' בעלי צענז, וכמובן כן הוא גם חפץ החפשים שיהי' הרבנים מלומדים, ואנחנו לא נוכל להסכים ע"ז בשום אופן, כי הנסיון הראה לנו אשר ההשכלה היא כצרה אל התורה והיהדות, ושפחה תירש גברתה, מי שרק מריח ריח הלמודיות משתנה במהות היהדות, יתקרר ביהדותו ויתחלש מאד בתורתו, ובפרט הצעירים נשרפים ממש ר"ל באש הזה, ראשית דבר נוטל מהם יוקר וקדושת התורה, ואינם נותנים ערך רב אל התלמוד ונו"כ, וכן הולכים הלאה מדחי אל דחי ר"ל, ואין עצה ואין תבונה במילוי כרסם בש"ס ופוסקים תחלה, כי הכל נבלע בהפרות הרעות ולא נודע כי באו אל קרבנה, ואם יש אחדים אשר לא נכוו בהאש, אין לדון על הכלל כולו (אחד מגדולי הרבנים דאשכנז אמר לי לפני איזה שנים, אשר התורה נמשלה לאש והיא שורפת הכל, אמרתי גם אם נניח דאש התורה היא אש אוכלת אש, ה"ז בתנאי שתהי' יראתו קודמת לחכמתו ולמוד תורתו יהי' לשמה דוקא, אבל בעוה"ר כאשר אין עוסקים בתורה לשמה צריכים להזהר מאד מהאש השורף ומכלה ר"ל) ועינינו רואות את הנולד שבאם ח"ו יהי' חיוב איזה צענז של השכלה על הרבנים, הנה במשך עשרה או ט"ו שנים לא יהי' לנו רבנים כלל ח"ו, ויהי' המצב עוד גרוע הרבה ח"ו מכמו שהוא עתה, שהרבנים הרשמיים (היינו הרבנים מטעם המלכות) הרי ידועים המה לבורים ורקים מידיעת התורה, והרי השפעתם על העם היא רק מצד החפשית שלהם, והכל יודעים שזה נגד דת התורה, אבל כאשר הרבנים הדתיים יהי' חפשים בדעתם ח"ו, הרי המה יבאו בכח התורה (ר"ל כי דלת העם שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם יאמינו שכן הוא גם דעת התורה, מאחר שהאומר או העושה הוא הנושא דגל התורה) וגם יַראו פנים בתורה שלא כהלכה, וח"ו יהפכו הקערה על פי ויהי' ח"ו חורבן העולם הרוחני לגמרי, הל"ת.

רבני . . צענז: ראה בזה לעיל ח"ג אגרת תקצא, ובהנסמן בהערות שם. ח"ד תתלט, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א'לו-ט.

זאת אומרת שאנחנו לא נוכל להסכים בשו״א על הטלת חיוב צענז על הרבנים, אבל לרחמים רבים אנו צריכים שתכיר המלכות את צדקתנו בענין הזה ותתן לנו נפשנו בשאלתנו ואת הדת והיהדות בבקשתנו.

השאלה השנית היא בדבר הסתדרות הקהלות, בארצנו המוסדות של צדקה כמו הת״ת וביקור חולים וח״ק ובתי הכנסיות מתפרנסות מהמכס שיש על בשר כשר עוד משנים קדמוניות, ורבים מהמתחדשים לוחמים נגד המכס הזה מכמה שנים, והיראים מחזיקים בעד המכס, כי הוא שמירה גדולה לכשרות הבשר, הוא מגדיר על השובי״ם שלא יהי׳ הכל שוחטים, הוא מגדיר בעד כניסת בשר מן החוץ, ועוד דברים בכדומה, אמנם עוד ביותר אינם חפצים היראים בהתמורה אשר יבא על מקומו של המכס, המתחדשים אשר עתה זה זמן קרוב עמדו בראש הענין הזה עורכי הדין המפורסמים ווינאוואר וסלאסבערג המה רוצים להעמיד תמורת המכס הנ״ל הכנסות הקהלות, והוא שכל אחד ואחד יהי׳ כתוב לאיזה בית תפלה בעירו, וישלם מס שנתי כפי אשר יושת עליו מהממונים אשר יִבָּחרו מבתי התפלה, והממונים ינהלו את הוצאות בתי התפלה ותשלומי הרבנים והמוסדות של צדקה ובתי החנוך הכל יהי׳ מסור תחת ידם, והוא בדוגמת הקולטוס אשר בחו״ל.

והנה הדבר הזה תמיט רעה ח״ו על המצב היהדות באופן נורא מאד, כי כמובן יהי׳ רובם של המנהלים מהחדשים, כי המה העזי נפש הלוקחים כל שררה בחוזק יד, ויש שמפני היראה בהכרח להסכים, וכאשר ההנהגה תהי׳ על ידם הלא יעשו מה שלבם חפץ, החנוך שהוא האחד מהעיקרים היותר גדולים ואשר שתי המפלגות לוחמים מלחמה תמידית על צעירי הצאן אלו מושכים לפנים אל האור כי טוב ואלו כו׳, הנה כאשר כח הכסף יהי׳ בידם הלא ח״ו ינצחו המה, הל״ת, כי גם בלא״ה כל עיונם וכל השתדלות (זה כערך י״ב שנה) הוא עם הילדים הקטנים ליסד בת״ס עבור הקטנים דוקא וליתן להם מורים כופרים ופוקרים ר״ל בכדי לקטף ח״ו את הפרי בעודנה באבה וכמעשה אחז שאחז בתכנ״ס כו׳ (והוא רק אחז ומנע את הטוב והמה עוד מביאים את הרע את החלב הטמא תמורת החלב הטהור) ואם אין גדיים כו׳ ועד עתה עושים זאת בכח היק״א המוכנת לכל צרה שלא תבא ופושטת יד לפושעים (וכבר נלחמנו מלחמת מצוה זו באיזה שנים מקודם, ובעת

כל ההשתדלות . . בח״ס: ראה בזה לעיל ח״ג אגרות תקפג. תשי״ג־ד.

כמעשה אחז שאחז בתכנ״ס: ויק״ר יא, ז.

עושים זאת בכח היק״א . . עצרה היק״א: ראה לעיל ח״ג אגרת תרלה, ובהנסמן בהערות שם.

האחרונה ת"ל עצרה היק"א את ידה מליתן ביד רחבה) וכאשר יהי' להם כח הכסף הלא יעשו מה שלבם חפץ, יפר ה' עצתם, הרבנים הדתיים רבני התורה שהמה שנואי נפשם שהי' רוצים לבלעם חיים ולא יכלו להם הלא בכח הכסף שיהי' כל גורלם בידם, הרי ישתדלו בכל תוקף להדיחם וליקח רבנים כפי רוחם ודעתם, גם בהבתי כנסיות יעשו סדרים כפי רצונם המה כן גם בכל מוסדות הצדקה ינהיגו כפי רוחם המה, הדבר המר הזה נוגע מאד לכל חיי נפש העם וכל תכלית כונתם בהסתדרות הזאת הוא רק בכדי לכבוש הנהגת הקהלות תח"י, ואנחנו אין אנו רשאים להניח זאת בשו"א והשי"ת יהי' בעזרנו.

שמעתי אשר זאת היתה ראשית עצת החטאים באשכנז ליסד הכנסת הקהלות (קולטוס געמיינדע) אשר בזה הפיקו מזמתם בהתיסדות הבתי ספר שלהם והסעמענאריום והחזיקו הרבנים שלהם והנהיגו הבתי תפלה כרוחם. והיראים ראו אשר כספם הולך ג"כ אל הע"ז ועושים נגד רוחם ודעתם ואין ביכלתם לעשות דבר נגד זה, זהו הי' אחד מהדברים אשר הכריחה את היראים להשתדל לפני המלכות להיות קהלה בפ"ע, וחפצם ניתן להם, ולבד שהחסירו את הע"ז, מצאו כח בעצמם ליסד הדברים הנחוצים להם ולהחזיק הרבנים היראים, ואומרים אשר בהמקומות שלא הורשה ליסד שני קהלות סובלים היראים עד היום מהחפשים שהמה המושלים בכח ההכנסה ואת זאת שאלתי במכתבי להג' ראזענהיים בדבר הסתדרות הקהלות ובמכתב כתה"ר לא מצאתי תשובה על השאלה הזאת, והנני מבקש את כתה"ר להחיש נא ולהשיבני גם על השאלה הזאת, אשר אנחנו חסרי ידיעה בזה עדיין ונוגע לנו מאד לידע בירור הדבר.

והטוב הי' אם לעת כזאת הי' באים מאמרים במכ"ע „האיזראיליט" בעניינים אלו, כי מנגדינו מעמידים לאות ומופת את ארץ אשכנז אשר החכימו והצילו את ישראל בהתאחדות התורה וההשכלה, וכן בהסתדרות הקהלות לוקחים ראי' מאשכנז, ואם יהי' מאמרים באיזראיליט באמיתת הדברים האלה, ואיך אשר לא יאות כזאת בארץ רוסיא, הי' לנו טובה גדולה, כי מכ"ע האיזראיליט נקרא ומתרגם במיניסטריום ולוקחים ממנו דברים הנוגעים ליהודים.

אחינו היראים וחדרים לדבר ה', היו לנו אחים לצרה בעת כזאת,

להיות קהלה בפ"ע: ראה גם לעיל ח"ג אגרת תקפג.

שאלחי . . ולהשיבני: ע"ז משיב באגרת שלו השניה המועתקת לקמן.

עשו מה שביכולתכם לעשות לטובת אחיכם אשר בארץ רוסיא הברוכה ת״ל ברוב עם הדרת מלך מלכו ש״ע, עוד יש בה ת״ל הרבה יראי אלקים באמת בלי שום כחול ופרכוס כו׳, עוד לומדים בה תורה הרבה לעומקה של הלכה ועוד יש בה גם צעירים הרבה מאד בחורי חמד יראים ושלמים (יוסף ד׳ עליהם) וצריכה הצלה מפי אריות הרוצים לטורפה ח״ו, ואכפיל את אשר אמרתי שאנחנו לא נוכל לבא לידי פשרות והשוואות בענין הזה, כמו להתיר עצמנו ללמד למודיות חיצוניות לאותן שכבר למדו הרבה, וה״ז אצלי כדין הרמב״ם היסה״ת פ״ה ה״ה ויו״ד סי׳ קנ״ד תנו לנו אחד מכם וכו׳, כי אנו יודעים היטב אשר גם מי שמלא כרסו בש״ס ופוסקים אם יגע אפי׳ באצבעו הקטנה בלמודיות חיצוניות ישרף כולו ר״ל (וכבר ניסה הר״י סלאנטער ז״ל בשנים הקודמים שמסר שנים מתלמידיו היותר גדולים ללמדם חכמת הרפואה, הא׳ המיר דתו והב׳ (הכרתיו) לא המיר אבל הי׳ כנכרי גמור לכל דבריו) ולכאורה הדרך שהנהיגו האשכנזים ללמד את הנערים מתחילה תורה ולמודיות יחד היא דרך בטוחה יותר, לפי שמתרגל בתחלה בשניהם כאחד, והרי לבסוף מראה הנסיון שנשארו בלא תורה ובלא תפלה וגם במיעוט מע״ט, וגם הטובים שבהם המה כגוף מוצק מעשי ידי חרש אבן (יסלח לי כת״ר על שאני מרשה א״ע לדבר בלי הסתר פנים, כי בענין נפשי אין לכחד דבר וצריכים לגלות את האמת כמו שחושבים בלב, והנני מבקש את סליחתו, וכמדומה לי אשר כת״ר יודה לי על אמתת הדבר) ובפרט אנשים שלא הורגלו מימיהם בלמודיות אחרות לבד לימוד התורה, ודאי מסוכן הדבר מאד, וביותר בעת אשר אש הלמודיות בוער מאד עוד יותר מיצר דע״ז בימי מנשה בסנהדרין דק״ב, אנחנו אין אנו רשאין לחדש דבר ובפרט לערב רע בטוב, ולא נרמה עצמנו שבזה ניטיב את המצב, ובאם ח״ו וח״ו נהי׳ מוכרחים מצד המלכות, הלא זה השגחה והנהגה עליונה, וגם באופן כזה הנה אנחנו מצדנו צריכים להתבונן היטב ולידע דעת עליון, אפשר תובעים מאתנו כחות יותר פנימיים ויותר חזקים, אבל באמת כפיה״נ אין לנו לפחד ח״ו מהלמוד ההכרחי מצד המלכות וכאמור לעיל בפתיחת מכתבי, ורק המהרסים מאחינו הם העומדים עלינו, ונגדם אנחנו צריכים לעמד בתוקף ועוז בתקוה חזקה להשי״ת אשר יפר עצת כל הקמים על ד׳ ותורתו ויעמד לימין צדקנו ויושיענו.

להתיר . . שכבר למדו הרבה: זהו מענה למה שכתב הר״פ בסוף האגרת שלו הצעה זו.
ניסה . . שנים מתלמידיו: ראה גם לעיל ח״א אגרת עב.

אל יכבדו על כתה״ר דברי הרבים כי למען כבוד ה׳ וכבוד תוה״ק באתי הנה לפרש שיחתי וישיבני נא כתה״ר בהקדם היותר אפשרי, ובפרט בדבר הסתדרות הקהלות אשר אנו צריכים למודעי.

והי׳ זה שלום וברכה למר ולתורתו, ויהי נועם ד׳ על כת״ר ויראה נחת וענג באחב״י בכל מקום שהם כנפשו ונפש אוהבו וידידו הדו״ש מלונ״ח מוקירו ומכבדו כרום ערכו הרם והנשא.

[אגרת הר״פ הכהן הנ״ל, שעליה מוסבת אגרת רבנו]

ב״ה פה ק״ק אנשבאך יום ד׳ פ׳ יתרו כ׳ת׳ר׳י׳ם׳ לפ״ק

לכבוד הרה״ג בוצינא קדישא נ״י שוכט״ס

אחדש״ה. על ידי ידידנו האיש הנכבד אשר בשם וואלף יכונה, קבלתי מכתבו הנעים אשר שלח מעכ״ת להגביר ראזענהיים, והגביר הנ״ל בקש ממני שגם אנכי אחוה דעתי הקלושה למעכ״ת ומי אנכי, אך במקום כבוד תורתנו הקדושה אין מסרבין לגדול לכן אשנס מתני להגיד מה שבלבי.

ולאקדמות מלין אביע שאין דעתי כדעת רוב יראים באשכנז שכמה מתפארים על איכות וכמות גודל היראה ובתורה באשכנז אך אני הצעיר קראתי ואין איש שלפע״ד תורה בעו״ה בקרן זוית מונחת וגם יראת שמים איננה כיראת שמים של קדמונים וד״ל. ועתה אדברה דבר דבר על אופניו.

והנה בלתי ספק זה מאה שנה הי׳ פה במדינת אשכנז מקום תורה ויראה וכמעט פסקה גלות שכינה, שבכל עיר ועיר ואף בכל כפר וכפר היו לומדים ומלמדים ומנהלים את יוצאי חלציהם לתורה, וגם היו מלאי מצות כרמון וביראה ובאימה היו שוקדים על דלתי פרדס, וגם אני הצעיר זכיתי ליצק מים על ידי יתר הפלטה מזמנים האלה, אמנם כמעט פתע פתאום נעשה שערוריה ותאניה, ולפע״ד לא על משה דעסוא לבדו ולא על תלמידיו מוטל החוב שגם אחרים הלכו בעקבי הזמן שהם בקשו לדחק את השעה כי הם ענו ואמרו, א[ם] רצוננו להיות חפשי ולשבר עול גלות בין העמים מצוארנו אזי נהי׳ כגוים אשר סביבותינו וחדלו להיות מצוינים ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם ויתהללו בחכמות חיצוניות ובפרט במדינת פרייסען אשר שם ישב על כסא מלכות משחק עם המשמאילים אשר באו מצרפת שמה היתה התחלה ומצפון נפתחה הרעה ובודאי מים גנובים ימתקו וכאשר ראו בחורי ח׳מ׳ד׳ שבאילן זו פרי טוב למאכל ונחמד למראה עזבו מקור מים חיים וירדפו אחר כבוד וענו ואמרו ראו גם אנו כמותכם, ולמה לא תתנו לנו אגרת שבוקין, וראי׳ לזו שגם היום הזה

המתחדשים מצפצפים ואומרים שהיראים וחרדים על דבר ד׳ המה עכוב גדול לגמר החרות. ומה שרצו אז היהודים נמנו וגמרו ערכאות של כ׳.

וזה ששים שנה בקשו שלומי אמוני ד׳ לעמד בפרץ וסברו בלבם הטהור שעת לעשות [ל]ד׳ להראות את העמים את יופי פאר תורתנו הקדושה בענף זו שהיא יכולה להתחתן עם חכמות חיצוניות ועם כל הידיעות, ויפה חשבו ויפה אמרו, אך הדור לא היתה ראוי׳ לכך ואם הראשונים וכו׳ כי דורות האחרונים עלו קמשונים ובפרט בפשטא דהאי מימרא דחז״ל יפה תורה עם דרך ארץ ושכחו שתורה ברישא ופסיק רישי׳ ולא ימות מאן קסבר, ובאמת לאו כל מוחא סביל דא להשתעשע באהלי יפת ולהגות בדברי תורה כמקדמת דנא רק אחד ב[ע]ר ושנים במשפחה. ועוד על זאת עיני בוכי׳ שלא נמנעו בנ״י מן ההגיון כדאיתא בגמ׳ בחגיגה, ואמנם מצב הדור במדינת אשכנז כך הוא לענין למוד תורה לשמה מדבר וערבה, וגם אם תחפש בנרות כמעט לא תמצא איש יורד לעומקה של הלכה רק באיזה כרך גדול יש מעט מזער הוגה קצת בדברי תוה״ק ויחדו נמתיק סוד באמרי שגם בכת רבנים יראים שנקראו בלע״ז ארטאדאקס אין הלכה של תורה מלא על כל גדותיו ודי לחכימא ברמיזא.

ולענין הנהגה לדאבון לבי כמעט פסקה מדת החסידות של קדמונים כי אולי ואולי זאת חטאת הדור שיש בהם גם באותם שסוברים להיות חרדים מלעיגים על הנסתר ולא חילק ולא בילק שמעו, ומסתפינא מה יהי׳ בדור שלאחרינו וד׳ ירחם. ובאותם שתפסו אומנות בחכמות החיצוניות כמו רופאים ומליצים וכיוצא בו גם היראה מָטה ר״ל וגם בתוך מנהיגי הדור פרצו גם רבו מלעיגים על זוהר הקדוש ונושאי כליו.

ועתה שמעתי ואשתומם כשעה חדא שגם במדינת רוסיא עמדו פריצים נגד דת ותורה ואפס עצור ועזוב ורבה העזובה בקרב הארץ ואם יש בכם אנשי חיל אולי יש תרופה אם תמנו ותגמרו שרק סמוכים אשר נתמלא כרסם בש״ס ופוסקים יוכלו להתקרב לחכמות חיצוניות וגם לענין אלה אמרו חז״ל אם רבך דומה למלאך אלקים וגו׳ ואם אי אפשר לעקר מעשה שטן לגמרי הלא זאת עיקר הדבר שהמלמדים בחכמות חיצוניות גם המה מופלגים בתורה ומעוטרים ביראה רק איש אשר רוח טומאה בו יגרש מכסא מלמד וכמדומה לי שבאם המלכות **יצוה בהכרח** אזי הרבנים אותם אשר נוהגים ישיבות ומביעים דברי תורה אותם בעצמם וכבודם ישגיחו על למוד בחכמות חיצוניות בתוך הישיבה עצמה להקשיב לכל דבר ולמנוע צפצוף יצה״ר מפתח מקדשם שלא יהי׳ ח״ו פירוד בין הדבקים, ואתם גדולי הדור עינינו לכם וד׳ יהי עמכם ויזכה אתכם לגדר גדר לכבוד התוה״ק.

ועתה אם הרהבתי עוז ועברתי השורה הלא האהבה מקלקלת השורה

אהבה שאינה תלוי׳ בדבר ואסיים בדרישת שה״ט ושלום תורתו הקדושה אוהבו ומוקירו כרב ערכו.

הק׳ **פינחס**

[אגרת הר״פ הכהן השניה, מענה לאגרת רבנו]

ב״ה פה ק״ק אנשבאך א׳ דר״ח א״ר [כת]רים לפ״ק

להאי גברא רבא מופת הדור נ״י שוכט״ס

מי אני הצעיר והנבזה, אשר אני ראוי להתכבד במכתבו הנעים, אך אמרתי אני בלבי, אשרי הדור שהגדולים נוטים אזנם לצפצוף קטנים, ואני מה שבדעתי הקלושה אחוה, והנה אודות הסתדרות הקהלות לא ראי זה כראי זה, אעפ״י שגם פה במדינת בייערין כעת מלחמה נוראה בענין הלז, ובאשר גם אני קראתי ואין איש בקשתי לירד לעומקו של דבר, ובאשר הוכרחתי לעמד לפני מלכים ושרים אמרתי להם כזו, שכל מדינה ומדינה אם רצונה לסדר איזה אמונה שתהי׳ בתוך נימוסי המדינה צריכה לידע תוכן האמונה (שקורין בלע״ז וועזן דער רעגליגיאנס געזעללשאפט) והנה באמונה שלהם הכל על הנכון שיש להם אפיפיור או ועד הגדולים והראשים שהם מיוחדים לפרש מהות ואיכות אמונתם אך להבק״ל באמונת היהודים אינו כן, כי מי ומי ההולכים מי ומי המפרשים תוכן האמונה לפני נותני דת ופתגם המלך, ואם ראש פנה של עיקרי הדת אין כאן איך יהי׳ סדר לצאן קדשים. וכבר הסכימו על זאת הגדולים בתוך חצר המלכות וענו ואמרו שהיהודים בעצמם מוכרחים לברר היטב מה טיב ויסוד אמונתם ועל איזה [אופן] הם רוצים ההסתדרות. ואני חכיתי שהיראים ישנסו את מתנם להגיד שאנו אין לנו יסוד אלא ש״ס ופוסקים וחכמת הקדמונים ומפה פרוסה על שלחן ערוך, והאחרים ממש אשר מתנגדים לזו אין להם חלק בישראל, אמנם כל זאת אי אפשר אלא אם כל היראים ירהבו עוז להתיצב חלוצים לפני מלכים. אמנם כל זאת ספרתי לאדמו״ר נ״י למען לא יחסר העיקר מן הספר.

ומה שנוגע אל הסתדרות הקהלות בעצמם, הדבר כך הוא, כי באמת כאשר ניתן דת לא דבר חדש הי׳ אלא ירושת אבותינו, כי באשכנז מימים קדמונים זאת היתה השתדלות הקהלות להשען על המלכות ולא בחנם צעקו הגדולים בימים הקדמונים על מה שרצו לערכאות שלהם גם בעניני הקהלות והנה מאז הורגלו השרים לראות את כל היהודים שהם במדינה אחת כגוף אחד לענין מס

להבק״ל: להבדיל בין קודש לחול.

ומכס וליתן עול המס הזה על איש אחד או על קהלה מפורסמת אחת ואותו האיש ואותה הקהלה עלו ראש ועל פיו יצאו ועל פיו באו. איברא כל זאת היתה טובה באשר היהודים בעצמם הי׳ אחד ושמם אחד, אך כאשר בעוה״ר נתפרדה החבילה, צמח משרש זו פרה ראש ולענה, כי בעיני האינם נמולים הקהלה היתה אחת ויהי׳ אחרי רבים לרעות ולא כדורות הראשונים וכו׳ כי בימים הראשונים כאשר עמדה כת הקראים הלא גם הקדושים עמדו על משמרתם ועשו פתם פת כותי ורוח והצלה עמדה ליהודים, אך כמדומה לי שבעת הזאת רפָה הגבורה וד״ל.

והנה זה חמשים שנה עמדו שתדלנים במדינתנו מדינת בייערין להשיג מעם המלכות, שלפחות בכל קהלה וישוב צריכה להיות מקוה כשרה ושחיטה כשרה, אך לא אכחד מאדמו״ר נ״י שאם היראים אינם נוהמים כדוב שכול גם הם צועקים תחת עול המתחדשים והמתקדשים ואין להם מושיע. לכן אולי ואולי יש תרופה אם עתה במדינת רוסיא יענו היראים ויאמרו שאי אפשר לחרדים על דבר ד׳ להתאחד בקהלה אחת עם הפושעים והמורדים והם יעשו כנופיא כרצונם ויראים יעשו קהלה עפ״י שו״ע ואם ירצו הפושעים יסתחפו אל כת הקראים. ואף אם ח״ו יפלו רבבות הלא עוד [בכם] עשיריה וזאת תהי׳ למופת, ולכל הפחות צריך שינתן דת שכל קהלה וקהלה תוכל לאסף כסף לפי צרכה כמו שתרצה, או כעד הנה מבשר או באופן אחר והקהלות מלאי יראי ד׳ אז בודאי יעשו כמו עד הנה, ואולי תרצה גם המלכות למנות את הרבנים לראשי הקהלה.

סוף דבר חסד לאומים חטאת ובאמת אין לנו טוב אלא אם דברי האמונה נפרדנו לגמרי מנימוסי המדינה (מה שקורין בלע״ז טרענונג פאן קירכע אונד שטאדט) שגם בדתות טובות אפשר שרוב מרשיעים יכניעו את מעוט היראים והם אין חוששים כלל למיעוטא.

ומה שנוגע אל רבנים הרשמיים ואל רבנים הדתיים, אם לפע״ד נחקור הדבר כמו שהוא עד עכשיו, אמנם אם היתה סכנה לכמה צדדים אך עדיין לא הי׳ לאל ידי הרבנים הרשמיים לנתק קשר האמונה ומן יימר לן דבאם הרבנים כולם ישיגו מדרגת רבנים רשמיים כמו אצלנו באשכנז שאז יאֲשר קרן התורה והיראה, ואדרבה אולי יאה עניותא לישראל גם בענין הלז.

רק אחת היתה בדעתי הקלושה דהנה כמה חכמות אינם בש״ס ופוסקים כמו שכל מי שירצה לירד לסוף דעת חז״ל בעירובין ויבין עגול מגו ריבועא וריבועא מתוך עיגול הלא גם הוא מוכרח מתוך ש״ס ונושאי כליו עצמם תוכן חכמת השעורים וכדומה לו וכמדומה ששמעתי שהגאון בעל חתם סופר ז״ל הי׳ בדעתו לכתב ספרים אדות כל החכמות הספונות בתוך ש״ס ופוסקים ללמד

צעירי צאן קדשים, ואולי אם תבואנה החכמות הלז אל הסתדרות בספרים נכתבים בלה"ק על ידי איש בטוח אזי כל הבחורים יניקו דבש, וגם להם תהי' החכמה נצרכת לרב רשמי וגם הוא לפני מלכים יתיצב ודי יהי' בעזרו.

ומה שנוגע לענין פרסומי ניסא במכתב העתי האיזראעליט בודאי אני מוכן ומזומן לעשות כרצונו, אמנם אעשה בנקל יותר אם ירצה אהובי ואדמו"ר נ"י לשלוח לי תוכן השאלות ממש כדברים אשר הציע המלכות לפני הרבנים ואספתם.

ועתה אשים קנצי למילי ובקידה מול הדרת כבודו אני דורש שלומו ושלום כל הנלוים אליו יצ"ו ואסיים בברכת כל טוב מוקירו ומכבדו.

[אגרת הר"י רוזנהיים הנ"ל, מתורגמת מאשכנזית ללה"ק]

רב נכבד מאד

על מכתבו שהואיל להרשני לענות עליו אשכנזית (אמרתי להודיעהו) [הודעתיו בקצרה] בטרם נסיעתי מפה, כי אמלא את רצונו תכף כפי האפשר, והנה אך שבתי לביתי על ש"ק אספתי את הראוי ונכון ואמהר לקיים הבטחתי.

לדאבון לבב עלינו להגיד, כי לא נכתבו עוד דברי ימי היהדות הרעפארמית האשכנזית, אף כי מן הראוי הי' זה מאד, בכלל נוכל לערוך אלה תולדות הדברים:

א

עוד בשנת המאה השבע עשרה נָשבו בארצות הקולטוריות רוחות כאלה שמהם היו תוצאות להתמוטטות באמונה בין עמי הארצות האינם יהודים. הראשון שיצא ברוח הכפירה הי' האנגלי בעגאן, ומאה שנה אח"ז גדלה לרעה פעולת שטת שפינאזא אך כל אלה נגעו אך מעט לרעה ביהודים.

ב

לעומת זה המרידה הצרפתית בשנת 1789 הביאה שערורי' רבה בלבות בני דור הצעיר של יהודי אשכנז. השאיפה לחרות (עמאנציפאצי') ר"ל, להשיג זכות אזרח פגעה על דרכה מעצורים קשים, הגורם לזה הי', האמינו אז, המראה

אגרת . . ללה"ק: ועליה נרשם בגוכתי"ק: העתק מכתב ראזענהיים מבאר סדר השתלשלות מצב היהודי' באשכנז והתחלקות האורתודוכסים.

המכתב הזה והעתקתו ללה"ק נזכרים גם לעיל ח"ב אגרות רמט. רנב.

החיצוני המכוער של היהודים והיהדות: הזרגון המכוער, הזקנים המגודלים, ההתרחקות מהאינם יהודים בחיי החברה, במאכל ובמשתה, בקצרה ההתדבקות בלמוד תוה״ק וקיום המצות. לפני ימי מענדעלזאהן עוד עמדו על מכונם הישיבות, לו נסו אז גדולי הרבנים באשכנז בטרם נשתכח תורה מישראל למצא דרך נכונה ללמד להדור הצעיר ראשית הלמודים הכללים תחת הנהגה טובה וישרה, וגם לשום לב אל סדרים טובים ונכונים, אולי אפשר הי׳ עוד לעצר בעד הרעה שבאה בראשית שנות המאה התשע עשרה שרבים מהיהודים עברו חוק וגבול היהדות. אך זאת לא נעשה, ולבני הדור הצעיר לא נשאר רק אחת משתי אלה: להסתלק מכל זאת שהי׳ יקר ורצוי בעיניהם, או להבדל מכל מדור הישן וביחוד מהרבנים, ובכן מספר בני הישיבות הי׳ הלוך וחסר. ונוכל להגיד, כי בשנת 1820 לא הי׳ עוד שום מקום תורה באשכנז, בעת הזאת התחילו בברלין השמדות הידועות במספר רב לא יאומן.

ג

בשנת 1810 התחילה התנועה הנקראת „רעפארם״. איזה רבנים ראו לדעת, כ״א יוסיף הדבר להלך במהלכו הזה, וכל היהודים יעברו חוק וגבול היהדות, אך למותר יהי׳ בעצמם גם הם, וידמו לבאר את היהדות ולחתכו לפי מדת דת הנוצרית, למען בני דור החדש ימצאו חפץ בהיהדות הזאת הדומה להנוצרית כמו בהנוצרית. כן הוקם היכל הרעפארם בסעסען (או העסען) עם פעמונים כמו בבהת״פ הנוצרים, היכל הרעפארם בהאמבורג וג״כ כמובן לשוא היתה פעולתם זאת, ורק הוסיפו לתת יקר לדת הנוצרית והשמדות לא חדלו.

ד

אחרי תקופת המכינה (?) (פארבייטונגס פערעיאדע) להרעפארם הזאת באו בערך בשנת 1840 הרעפארם המדעי. התחילו אספות הרבנים הגדולות בברונשווייג, פראנקפורט וברעסלוי, אספות הרבנים האלה נסו להוכיח מהתנ״ך והתלמוד, כי לימד אמרינן קיים לא אמרינן, התורה בעצמה לא תכבד עלינו לקיים חוקותי׳ ומצותי׳ באמת.

רצוף לזה חוות דעת של הרב רש״ר הירש זצ״ל המבארת היטב את חפצם ומגמתם של האספות האלה. אחרי אשר נשכח מלב במשך העת מה שעלה בשנות הארבעים, נעשה עוד הפעם נסיון לתקן את היהדות ע״י אספות רבנים בשנת 1868/71 וכמובן העלו גם הפעם חרס בידם.

ה

נגד היהדות הרעפארמיי – יצאו בראשונה הרב ר״ש[ר] הירש זצ״ל, והוציא

לאור בשנת 1837 את „הי"ט מכתבים" שלו שעשו רושם גדול. בהספר הזה נאמרו בפעם הראשון בדברים חוצבים להבת אש דת קדשנו, כי להיות יהודי נאמן בל נצרך לנו להסתלק מהקולטורה הנכבדה, כי תורתנו היא תורת אמת, האמת האחת ואין זולתה.

אך מלחמה כבדה הי' לרש"ר הירש זצ"ל: ההמון בית ישראל באשכנז כבר שכח למוד התורה, לכן עליו הי', כאשר יאמר בעצמו בספרו הראשון, לדאוג ולראות שישובו לשמור ולקיים המצות המעשיות, הוא יכול לפעל ולעשות שני הדברים האלה.

א) להשיב אלפי יהודים מעון לקבל עליהם עול התורה והמצוה.

ב) להוכיח בספרי' הנפלאים כי תוה"ק תתאים עם החכ' והמדעים. אמנם זאת לא עלתה בידו להשיב את עמנו ללמד תוה"ק בשקידה רבה.

בעד זה כבר עבר המועד, לו בא חמשים שנה מקדם הי' יכול לפעול אחרת.

אחרי הרב רש"ר הירש זצ"ל החזיקו עוד לוחמי מלחמת ד' הילדסהיימער לעהמאן וכו'.

ואו

כל תנועה היסטורית תבוא ותגיע עד מרום קצה ואז נראה כמה מן האמת והנצחית יש בה, כן הי' גם תנועת הרעפארם.

כאשר התחיל בשנות השבעים להתעורר באשכנז האנטיסעמיטיזמוס וגם היהודים האלה שכבר פרקו מעליהם היהדות כולה, נזכר למו, כי יהודים המה, או אז ראו כן תמהו היהודים הרעפארמים, כי תולים הם על בלימה, האמונה אבדה מהם, אחרי אשר החקירה המדעית בזמננו תשים תָהלה לא לבד בתורה שבע"פ כי גם בתורה שבכתב, ולא לבד לבלי להאמין כי מן השמים היא, אך גם לנתחה לנתחים וחלקים רבים, שמחברים לאלפים למו לא מצאו בנפשם עוז לדבר נגד החקירה המדעית הזמנית, ולכן זאת החלם בראשונה לתקן רק חיצונית היהדות והלכו אח"כ מדחי אל דחי, הרסו ולא חמלו עד היסוד, ולא ידעו עוד בנפשם איך לחזק מעמדם.

המית נפשם זאת תבאר לנו את השאיפה של היהודים הרעפארמים להתקרב אל האורטודוכסים שנראה בשנות השבעים. היהודים האורטודוכסים אף כי רחוקה מחשבת אמונתם מאמונת ומחשבת אחיהם הכופרים ודת אחרת

הי"ט מכתבים: תורגם ללה"ק בשם אגרות צפון.

למו יִמָּשכו ברצון או באונס להתאחד ולהתאגד עמהם, למען המאור שבתורה והיהדות הנאמנה יאיר על הדת החדשה הזאת, ומפני כן נשמע מני אז כל היום בחוגי היהודים הרעפארמים קול קורא „להתאחדות היהדות". כמובן יהי׳ בהתאחדות הזאת הרעפארמים שהמה גדולי העשירים ובעלי המשרות הגבוהות, והנם הרוב במספר בעירות הגדולות, המושלים ושליטים בכל. היהודים הרעפארמים מחללי שבת בפרהסיא חפצים להיות העומדים בראש היהדות בפני הממשלה ובפני דעת הקהל, והנם מבטיחים נאמנה להטות חסד להאורטודוכסים.

ז

טעם רצוי מאד לדבריהם וחפציהם מצאו הרעפארמער בזה שנתדלדלו הקהלות הקטנות באשכנז והנן הולכות וחסרות כל היום במנין ובבנין, יען העם מרבה לעבר מעירות הקטנות אל הכרכים הגדולים. הרעפארמער יאמרו, אי לזאת מן הראוי להכין קופה כללית גדולה שממנה תתמכנה הקהלות הקטנות להחזיק כל מוסדות הקהלה. האמנם מה נחוץ מאד הי׳ הדבר הזה, אך ברור הוא, כי קופה כזאת תתן תקף ועוז להרעפארמער, כי הכסף יענה את הכל, והכל צריכין למארי דחיטי.

ח

הרב רש״ר הירש זצ״ל חכם עדיף מנביא ראה את הנולד, ומפני זה חגר שארית כחו לעשות מלחמה, רכב וצלח ע״ד אמת להוציא לאור את החלק הנקרא „אויסטריטס געזעץ". לפנים בפרוסיא החובה על כל יהודי היושב בהעיר להיות חבר להקהלה דמתא, ופעל הר׳ הירש ע״י החק הזה שהרשות ביד כל יהודי להודיע לבית המשפט כי מפני דעתו ומחשבתו באמונתו הוא נפרד מהקהלה דמתא. ביד הר׳ הירש עלה להוציא לפועל את החוק הזה, בהוכיחו להממשלה כי שונות הן מחשבת ואמונת האורטודוכסים מהרעפארמער לא פחות מזה שנפרדות הנה האמונות הקתוליות והפרטעסטאנטיות זו מזו. האמנם תוצאת החוק הזה למעשה לא היתה רבה כל כך. באשכנז נתיסדו רק 4־5 קהלות נפרדות, היינו קהלות אורתודוכסיות מיוחדות, במקומות הקהלות הרעפארמיות בפראנקפורט, ברלין, וויסבאדען, קעניגסבערג, קעלן. בכ״ז ברכה מרובה בזה, כי ביסוד הדבר, כי ע״י חוק הפירוד הכירה הממשלה כי שונות הנה היהדות הנאמנה והרעפארמית.

ט

הדברים הנאמרים בסעיף ו׳ נראו למעשה בחיי המדינה בזה.

בתחלת שנות השבעים נתיסד **הדייטשעאיזראעליטישע געמיינדעבונד**,

אח"ז הוכנו עוד אגודות כאלה להתאחדות היהדות, **הבערלינער בני־ברית לאגע, הליטעראטור פעראיינע, פעראיין דייטשער שטאטס בירגער יודישען גלויבענס**, דער **אלגעמיין דייטשער ראבינער פערבונד**, אשר בתוכם, יובאו הכופרים לשבת יחד כשבת אחים עם איזה היראים. גם **הפערבאנד דער דייטשען יודען**. לעומת המוסדות המסוכנים האלה נעשו גם מצדנו ונתיסדו מוסדות מאוחדים לאורטודוכסים ובראשם הפרייע פעראייניגג פיר די אינטערעסען דעם אורטודוכסען יודענטהומס, שנוסד בשנת 1885 ע"י הרב הירש זצ"ל שהוא באמת השנאוי יותר מכולם בעיני הרעפארמער, עוד **הפערבאנד ארטעדאקשער ראבינער**, דער **בונד געזעצטרייער יודישער יוגענטפעראיינע**, דער באנד געזעצטרייע יודישער לעהרער ועוד.

יוד

בנוגע למצב ויחוסי הדברים שבינינו כעת כך הוא. בפרוסיא לא נמצאת ארגאניזאציא כללית של היהדות, לארגאניזאציא כזאת ישאפו היהודים הרעפארמים, שישתדלו ע"י האגודות והחברות שלהם להראות ולהוכיח לדעת הקהל כי לא נבדלים המה כל כך הרעפארמער והאורטודוכסים זה מזה, עד כה עלה בידנו הודות לד' אלקינו להפר עצת ומחשבת ערומים של הרעפארמער, כי הממשלה לבה אך טוב לנו, לא כן הדבר באשכנז הדרומית, בבאדען ווירטענבערג נמצאה זה מאה שנים הנהגה כללית של היהודים, והננו רואים בפחי נפש את הרעה הבאה לנו ע"י זה. הנני שולח לו בזה חוברת של הד"ר ברייער אשר בה מתואר מצב הדברים האלה בבאדען ווירטענבערג ועוד הולך ורע ומר כל היום. וכך הי' מעשה לא כבר בקארלסרוהע, כי בנו של אחד היראים נתפס בש"ק ע"י הפאליצי והובא אל המורה לשמע תורת דת הרעפארמער, יען הממשלה יודעת רק תורת דת אחת ולא תאבה לתת חפש להאורטודוכסים מתחת ידי הרבנים הרעפארמער. בווירטעמבערג הדבר איננו רע כל כך, יען עפ"י מקרה הרב הרעפארמי איננו מאנשים הרעים וגם הוא ירא שמים מעט, כי רק בו הדבר תלוי לשבט או לחסד ליהודים האורטודוכסים.

הנני שולח לו איזה ספרים שבהם תמצאו פרטי ובאורי הדברים הנאמרים, כמובן יכלתי לדבר רק בקצרה, והנני מוכן בכל עת ובכל שעה לתת לו את הידיעות הנחוצות, כפי האפשר והיכולת.

מי יתן ויעלה ביד אחינו ברוסיא למצא דרך עצה טובה וישרה, להחזיק במעוז התורה והיראה שנמצא עוד אתם ואשר מפיהם אנו חיים כולנו, וראשית דבר להחזיר למוטב את דור החדש להתחזק ולהתאמץ בד' ובתורתו.

ובטחי אמונה, כי רבות תפעל בזה אגודתנו „אגודת ישראל" אם נשים אל עינינו ולבנו את מצב הדברים נראה ונוכח, כי היראים במזרח ובמערב זקוקים

זה לזה, ורעה להם ולעולם חלילה אם לא יעלה בידנו להתאחד ולהתאגד לאגודה אחת בעולם.

יקבל ברכה מקרב לבבי, מכבדו הנאמן

[אגרת הרנ"ה עהרמן בענין הנ"ל]

ב"ה דיססעלדאָרף, עש"ק ואתה תדבר אל כל חכמי לב שנת **חרותנו** לפ"ק

שוכט"ס לכבוד הה"ג המופלג חרוץ בעל פיפיות תל תלפיות, שלשלת היחוס נטע שעשועים כש"כ מוהר"ר שלו[ם] דובער שניאורסאהן נ"י בק"ק לובאוויטש יע"א

ידידנו ה' פיליפפ וואלף שי' גלה אזני שרו"מ ערך מכתב לה' ראזענהיים שי' שיודיע לו מהות הקילקול וההירוס שנעשה ע"י מענדעלסאהן ותלמידיו בקהלות אשכנז ורו"מ ביקש מה' ראזענהיים שישלח לו ספרים בענין הזה גם רצה רו"מ שאף אני אחווה לו דעתי בזה והנה רצוני לעשות רצונו אף שבאמת רו"מ אינו צריך לדידי ולדכוותי אחרי שכתב לו ה' ראזענהיים את כל ונוכחת שהוא ראש המדברים בכל מקום וחזקתו שאיננו מוציא מת"י דבר שאינו מתוקן גם איננו מניח מקום להתגדר לכל אשר יבא אחריו כי לדבריו אין להוסיף ומהם אין לגרוע.

ע"כ לא אבא לפניו אלא בדברים מעטים כי באמת תבן אנו מכניסים לעפריים אם נבא בשקלא וטריא ארוך להוכיח בידים מוכיחות את אשר אפי' תנוקות של ב"ר יודעין כי האש יצאה מבערלין ולהבה מתלמידי מענדעלסאהן ומצאה קוצים ונאכל גדיש וקמה וכל נתח טוב בקהילות אשכנז ולולא ה' השאיר לנו שריד כמעט וכו'.

אמנם אם נאמר דברים כאלה לפני מתנגדנו משטיננו צועקים בפה מלא שעדותנו פסולה וחושבים אותנו לנוגעים בדבר באמרם עלינו שאנו מורדי אור ושונאי השכלה ע"כ לפי דעתי טוב ונכון הוא להביא ראיה מן השוטים ועדים מסטרא אחרינא ואם הם בעצמם מודים ואומרים שאבי אבות שלהן הביא ההירוס והחורבן בקהילות אשכנז הוא כמו הודאת בעל דין ועלובה עיסה שהנחתום מעיד עליו שהיא רעה.

ואעידה לי שני עדים נאמנים מצדם והוא החכם ד"ר שטערן והסופר ד"ר גראטץ, הם החריצו משפטם על תלמידי מענדעלזאהן באופן מלאך רע שעונה אמן הם יתנו עידיהן ויצדיקו המאמינים התולים כל קלקול האמונה בארצנו בהשכלה המזויפת שיצאה מבטן תלמידי מענדעלזאהן.

ה' ד"ר שטערן כתב בספרו: „געשיכטע דער יודען ממענדעלזאהן עד היום" ובו שפך בוז על תלמידי ואוהבי מענדעלזאהן באופן מספיק עיין דף 109, ודף 113, 128 ודף 129 עד דף 134.

הסופר גראטץ בכרך י"א מספרו תולדות היהודים ערך פרק מיוחד על „המאספים" (פרק ד' בכרך י"א) גם בפרק ט' דף 410 ודף 503 שם יצא למשפט עם הרעפארמער והסנגור יהיה לקטגור – והנה ס' תולדות יהודים מגראטץ נעתק ללה"ק ולא ראיתי עדיין ההעתקה אבל שמעתי מפי מגידי אמת שהעתקה נלקה בחסר יתר וחליף וזייפה הרבה דברים המתנגדים להצלה לטובת המהרסים והמחריבים ע"כ אין לסמוך על העתקה אלא רק על האריגינאל בשפת אשכנז, וכתבתי לה' ראזענהיים שי' שישלח לרו"מ שני הספרים האלה ע"י מוכר ספרים בפפד"מ.

ובזה אצא מלפני רו"מ בקידה כאשר יאות לשומרי כרם ה' צבאות ותקותי חזקה שמגלגלין זכות לעמנו ע"י זכאי כמותו ובתקותי זאת הנני מוקירו כערכו הנעלה אנא זעירא ודלא מן חבריא מוכן לפקודתו בכל עת ובכל שעה

נפתלי הערץ עהרמאנן

א'לו

[אד"ר עת"ר]

ב"ה

רבנות נושאה בעצמה שתי דברים, האחת להורות את האסור ואת המותר ע"פ התורה הכתובה והמסורה, והיא הנקראת „הוראה", והשנית ללמד דעת את העם ולהנהיגם, והוא להכניס בהם רוח דתי, ולהשריש בהם מדות טובות וישרות, והיא הנק' „הדרכה".

הראשונה (הוראה) היא הסובבת את כל הרבנים, כל רב ורב בעירו

א'לו

ע"פ התוכן נראה שנכתבה בין קבלת אגרת הר"פ הכהן (המועתקת בה) בשלהי שבט ובין התחלת הועידה הרבנית בתחלת אד"ש. נראה שהיא הרצאה שהכין רבנו בענין חיוב תעודת השכלה לרבנים, שבמשך הועידה הרבנית השתדל בתוקף לבטל חוק זה. וכן היא האגרת שלאח"ז, שהיא נכתבה באידיש. הרצאה נוספת נדפסה לעיל ח"ב רנה.

הגיע לידינו רק הדף הראשון והשאר חסר.

תכלית ענינו הוא להורות את האסור ואת המותר, במאכל ובמשתה, בחיי משפחה, להשגיח על כשרות הבשר (היינו על השו"ב ועל מוכרי בשר) על טהרת המקוה, לסדר קדושין וגיטין וכדומה.

היהודים צריכים להרב הזה על כל מדרך כף רגלם, ובלעדם אי אפשר להם לחיות, בלעדם א"א לו לאכל מאכלו ולשתות משקהו, חזון בלתי נפרץ הוא אשר יפסיק היהודי באמצע אכילתו, באשר צריך לשאול את הרב אם זה כשר או טריפה, בלעדי הרב א"א לו לחיות חיי משפחתו, גם במסחרו יש כמה דברים שצריך לימלך בהרב, במלה אחת הרב הוא האדם פנימי של העם, הוא רוחו ונשמתו אשר בו יחי' בחייו הרוחניים והחמריים.

הרב בכדי למלאות חובתו, מובן שצריך להיות למוד היטיב בתלמוד ונושאי כליו, בפוסקים הראשונים והאחרונים, וכאשר נודע הלמוד הזה הוא למוד רחב ועמוק מאד, ודורש יגיעה רבה ועצומה, ונקנה רק בנתינת ומסירת עצמו לזה, ואשר מנערותו ועד זקנה ושיבה עוסק רק בלימוד בלי התערבות ענינים אחרים. נמצאים אצלינו סוחרים אשר לומדים בטוב, ומהם הנעשים אח"כ רבנים, אבל כל היודע היטיב טיב הלמוד, יודע ומכיר היטיב בין אלו לאלו, כי ידיעתה האמיתי והתעצמותה עם לומדה, הוא רק בזה אשר רק תורתו היא אומנתו, וע"כ אמרו בגמ' שלא תמצא בתגרנים ובהולכי ימים.

וכשם שלא תמצא בתגרנים כן לא תמצא במי שמצטרף עמה לימודים אחרים, האדם אינו יכול ליתן את כחותיו ואת כשרונותיו בשני דברים, ואם יתעסק בשני ענינים בהכרח שיודח ענין האחד מפני הענין השני, וכאשר ההרגש הטבעי מתערב בכל דבר גם במושכלות, ע"כ הלימודיות האחרות באשר קרובים המה אל הטבע הגופני וקרובים המה אל תכסיס העולם, המה מתגברים על לימוד התורה, ותתמעט ותחסר עי"ז ידיעת התורה, את החזיון הזה אנו רואים בארץ אשכנז שכאשר נצטרפה ההשכלה הכללית אל התורה, נתגרשה התורה מגבולם ומארצם, והרבנים הגדולים דשם העסקנים הכללים, דואגים ומתאנחים ע"ז. והנני נותן בזה העתקה ממכתב הרב המפורסם ד"ר פנחס כהן מאַנזבאך (באייערן) מיום [ד' יתרו] שנה זו.

והנה בלתי ספק זה מאה שנה הי' פה במדינת אשכנז

העתקה . . כהן: בשלימותה — לעיל בנספח לאגרת שלפנ"ז.

מקום תורה ויראה... שבכל עיר ועיר ואף בכל כפר וכפר היו לומדים ומלמדים ומנהלים את יוצאי חלציהם לתורה, וגם היו מלאים מצות כרמון, וביראה ובאימה היו שוקדים על דלתי פרדס... אמנם כמעט פתע פתאום נעשה שערורי' ותאני' ולא על משה דעסוי לבדו ולא על תלמידיו מוטל החוב, שגם אחרים הלכו בעקבי הזמן שהם בקשו לדחק את השעה, כי הם ענו ואמרו אם רצונינו להיות חפשי ולשבר עול גלות בין העמים מצאוורינו, אזי נהי' כגוים אשר סביבותינו, וחדלו להיות מצויינים ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם ויתהללו בחכמת חיצוניות... וכאשר ראו בחורי חמד שבאילן זו פרי טוב למאכל ונחמד למראה, עזבו מקור מים חיים וירדפו אחר כבוד וענו ואמרו ראו גם אנו כמותכם... וזה ששים שנה בקשו שלומי אמוני ד' לעמוד בפרץ וסברו בלבם הטהור... להראות את העמים את יופי פאר תורתינו הגדולה בענף זו שהיא יכולה להתחתן את חכמות חיצוניות ועם כל הידיעות, ויפה חשבו ויפה אמרו אך הדור לא היתה ראוי' לכך ואם הראשונים וכו', כי דורות האחרונים עלו קמשונים ובפרט בפשטא דהאי מימרא דחז"ל יפה תורה עם ד"א ושכחו שתורה ברישא, ופסיק רישא ולא ימות מאן קסבר, ובאמת לאו כל מוחא סביל דא להשתעשע באהלי יפת ולהגות בדברי תורה כמקדמת דנא רק אחד בעיר ושנים במשפחה... ואמנם מצב הדור במדינת אשכנז כך הוא, לענין למוד תורה לשמה מדבר וערבה, וגם אם תחפש בנרות כמעט לא תמצא איש יורד לעומקה של הלכה רק באיזה כרך גדול...

כרך גדול...: ע"כ הגיע לידינו.

אי"לז

[אד"ש עת"ר]

ב"ה

רבותי, אנחנו והאינטליגענציע שלנו מובדלים אנחנו בהמובן בעצם דבר היהדות ומשום זה אנחנו מחולקים בדבר הרבנות. בא זיי איז די

אי"לז

ע"פ התוכן נראה שהיא הרצאה אל הועידה הרבנית בענין ביטול חוק חיוב תעודת השכלה לרבנים (ראה גם אגרת שלפנ"ז). מהסגנון נראה שהיא הרצאה שאמר רבנו בעת הועידה.

הגיעה לידינו בגוכתי"ק וגם כתובה במכונת כתיבה.

קטע נוסף מהנאום נעתק באגרות קודש אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"א שלו:

העובר ברחוב עיר ורואה כי אש נפל באחת פנות העיר וצועק לעזרה בודאי כי ראוי לתודה עבור מילוי חובתו הישרה כחובת כל הישר באדם, אבל אי אפשר לקוראו בשם עסקן ציבורי, והמביא מים עכורים לכבות את השריפה גם את זה יקחו באותה שעה, כי אין הזמן גרמא לבחון בין עכורים לצלולים, אבל המביא תמורת מים קאראסין או נפט לכבות את השריפה לא אדע באיזה שם יקראוהו . . הרבנים צריכים לעמוד על הבסיס שהם עומדים, והשי"ת יחזקם וכל קהל עדת ישראל יודעים ביד מי גורלם נתון, ורק אל יפריעו אותנו העסקנים הציבורים התאבים לצאת ידי חובתם לדתם ולתורתם רק בנאומים נלהבים.

סקירה על נאום היסטורי זה הופיעה בעתון הד הזמן (י"ז אדר שני, בתיאור הועידה ביום ב' ו' אדר שני):

טבע האדם להתקדם וללכת לפנים גם בלי כל דחיפות מן החוץ, ובכן הולכים הרבנים ומתקדמים לאט לאט גם בלעדי כל אמצעים חיצוניים. ואם ינהיגו בשביל הרבנים צינז ואם עליהם יהיה להתבחן בידיעות חיצוניות, תעשה להם בהמשך הזמן ידיעת התורה טפל והצינז והבחינה עיקר, עד אשר יזניחו לבסוף את התורה והתלמוד לגמרי ויתמכרו ללמודים בשביל להיות לרופאים, אינזיניירים ובדומה. והנשארים בתוך המחנה, במטרה להתעתד לרבנות, למאומה לא יצלחו וערכם יהיה כאין. הצינז מעמיד, אפוא, את הרבנות ועמה את כל התורה כולה בסכנה.

אמנם את ידיעת השפה הרוסית על־ידי הרבנים איננו ירא כלל, כי בלאו הכי יודעים כבר כל הרבנים הצעירים את השפה הרוסית, אולם להטיל חובה על הרבנים לדעתה אי־אפשר, כי דבר זה יגרום לבטול תורה ויראת שמים ולהתדלדלות הרבנות והתנונותה.

אי לזאת מסכים הוא לדרך הפשרה, אולם באופן אחר מעט: רב דתי מאושר בלי כל צינז, אשר לרשותו ימסרו כל עניני הדת, החל מסדור קדושין וגטין וכלה בהשגחה על הכשרות, החנוך, ההטפה בבתי־המדרש וכדומה, ורב רשמי רק לרשימת המיטריקאות, שלא יוסיף לשאת עליו כעד עכשיו בשם „רב", כי אם יכונה באיזה שם אחר.

מר טיומקין דורש — ממשיך הרבי הליובאוויצ'י את דבריו — שידע הרב לדרוש מעל הבמה רוסית, אולם אז יהיה רק רב בטיומקין. הרב צריך לדרוש רק עברית; ומה שהרב ר' מאיר שמחה אומר, כי זאת אפשר רק בירושלים, הנה אומר לו, כי בירושלים יש אפיקורסים ובפטרבורג יש ויש הרבה חרדים, ואם כן אין הדבר תלוי כלל וכלל בעיר זו או אחרת. אסור לרב דתי לדבר רוסית, והלוואי שלא ידע לדבר עם החפשים והאפיקורסים, שאין להם חלק בנחלתנו.

מר טיומקין בא ויספר לנו נפלאות, כי הציל בשתי עשרות צעירים וצעירות מן השמד. אולם בשביל זה אינני קורא לו בשם עסקן ציבורי, כשם שלא אכנה בשם מציל ומושיע מן השרפה את האכר העומד למעלה אצל המצילה ומצלצל להודיע על דבר השרפה. נחוץ לדאוג מקודם, שלא נגיע לידי מצב של שמד והתפקרות, ואת זאת לא עשו האדונים טיומקין וחבריו.

אידעשקייט נאר אַ אידֶיִע און בא אונז איז דאס ריינע אידעשקייט. אידעשקייט איז אַ רגש קדש אַ רגש אלקי וואס איז דא בלב האיש הישראלי. נאר די לעצטע יאהרן האט מען צו גישריבין צוא אידעשקייט דעם דער הער פון איין אידין צום צווייטין אדער צום גאנצין פאלק אידין, און מיא האט דאס גימאכט פאר אידעשקייט.

וואס באמת איז דאס ניט אידעשקייט נאר מענטשליכקייט, רגש אנושי. כל אדם הוא איש חברי, קיין מענטש קען ניט זיין א איינצעלטער ער מוז האבין אַ אבשצעסטווא, וממילא אין אַ אבשצעסטווא פאר אייניגט ער זיך. די זאך וואס איז בטבע צוא זיין פאר זיך, פאר אייניגט זעך ניט, אבער דיא זאך וואס קען ניט זיין אליין און מאָנט בטבע אַ אבשצעסטווא, פאר אייניגט זעך אין דער אבשצעסטווא. און דער פאר איז בא מענטשין דא דער מענטשלעכער גיפיל צוא דער הערין דעם צווייטין.

פארשטענדליך אז דאס איז מערער בא דיא התחברות והתאגדות פון אן אומה, דאס וואס מיא איז אַ עם אחד דאס פאר בינדעט זייער איינם צום צווייטין. וביותר בא אידין האבין דיא תנאי החיים שלהם זיי פאר בונדין נאך מערער ויא בא אנדערע.

דאס איז אבער נאר דער רגש פון מענטשליך קייט ניט רגש פון אידעשקייט. דער רגש פון אידעשקייט איז דער גייסטליכער גיפיל וואס פאר בינד דעם מענטשין צוא העכער וידער ער, ד. ה. וואס פאר בינד דעם מענטשין מיט אלקות.

און אין דעם זיינען מיר פאנאנדער גיטיילט.

און די צויי פארשידענע גידיינקען איז דער חוט וואס גייט דורך און פאר צעפט אלע זאכין. *

מיר גייען ביידע אין ביהכנ"ס נאר מיר גייען אהין וייל דאס איז דער ארט וואס מיר גיבין ארויס דעם גייסטליכן געפיל און מיר פאר בינדין זעך מיט אלקות, און זיי גייען אייך אבער מיט דעם גידיינק וואס יעדערער דארף אַ אָרט און דאס פאר אייניגט עם מיט דיא אנדערע.

און דאס זעלבע איז אייך אין דיא רבנות. מיר דארפין אַ רב וואס זאל מעורר זיין דעם רגש הדתי דעם רגש היהדות האמיתי, דארף ער

אבשצעסטווע: קהלה.

זיין דער אמת־ער בן תורה און דער אמת־ער ירא שמים, און דיא ענטיליגענציע דארף אַ רב וואס [ער זאל] מעורר זיין דיא אידעשקייט וואס זיי מיינען אידעשקייט, ממילא דארף זיין אין עם גאנץ אנדערע בידינגונגען.

רבותי, איר זאלט ניט מיינען אז דער רב איז דער וואס איר זעהט עם איצטער אופין פאפייער, ער וועט זיין גאר אנאדערער רב, אזא רב וואס איר וועט עם גאר ניט דער קענען. מיא דארף נאר בישאפין אַ עקזעמפליאר וואס ער זאל זעך קענען ראשיראייען. דאס בישאפט איר איצטער און ראשיראייען וועט מען עם שיים אָן אייך. מיא האט אייך צוא גילאזין א מורה הוראה אן אַ צענז וייל אנדערס וואלט איר ניט צוא טרעטין. מיא האט אייך צוא גיגעבין אַ רב נאר מיט זנאייעשציע רוסס׳ יאזיק דערוף שטימט איר איין. איצטער וועט מען אייך אוף געבין אין עם זאל זיין נאך אייניגע קליינע אוניסשטאזנע פרעדמעטין וואס איר וועט ניט גיפינען פאר נייטיג שטעלין זעך דערוף, און במשך הזמן באיזה שנים זה הקטן גדול יהי׳ ער וועט אויס וואקסין אז איר וועט עם גאר ניט דער קאנען.

רבותי, איר זייט גדולי[ן] תורה וזקני ישראל, אבער איך איז שיים מערער וויא ד׳ שנה אז איך בין זעך עוסק בשקידה אין דיא ענינים הכללים הרוחניים. אין דעם משך יאהרין בין איך כמעט אללע יאהר אין אויסלאנד און האב זעך גוט צוא גיקוקט צוא דיא אללע סלאייעס אידין און זייערע רבנים, בין איך אַ מומחה בדבר. איר קענט מיך מבטל זיין מיט אייער כח התורה וכח הזקנות אבער דיא צוואנציק יאהר מיין ארבעט קענט איר פון מיר ניט אוועק נעממען. איך זאג אייך אז דער מורה הוראה וועט אויף דער וועלט ניט זיין, און דער רב וועט במשך 10־15 יאהר זיין אזא רב וואס איר וועט אויף עם קריעה רייסין ר״ל, און דאס וועט זיין אייערע פירות וואס איר מאכט איצטער.

אשרי הדור אשר הגדולים נשמעין לקטנים. אז איר זאלט איין שטימען אוף מיין פראייעקט אז זאל איין רב זיין בלי שום צענז און דיא מעטרעקאצייע זאל זיין בא אַ אנדערין וואס זאל ניט האבין אויף

ראשיראיען: להתרחב.
זנאייעשציע רוסס׳ יאזיק: היודע שפת רוסיה.
אוניסשטאזנע פרעדמעטין: דברים קטנים.
סלאייעס: חוגים.
מאטרעקאציע: רישום תעודות לידה.

זיך דעם נאמען רב נאר רעגיסטראטער, וועט איר האבין דעם אמת־ן רב אַ בן תורה וירא שמים, און די ענטיליגענציע וועט זיך האבין זייער רב וואס זיי דארפין, אבער עס וועט זיין צויי ביזונדערע זאכין.

איך רעכין ניט אז איר וועט מיר איין שטימען, נאר מיין טיפער און גרונטיקער וייטיק פון הארצין אויף דעם בראַך ר"ל פון תורה ויראת שמים וואס וועלט אין דעם סייעזד, דער סייעזד וואס מיא וואלט אויף עם שיים צוויי יאהר, דער סייעזד וואס איז צוא זאממען גיקוממען דיא קראסיטא פון דער ארתודכסי', דער סייעזד וואס מיליאן־ן אידין קוקין אויף עם ארויס, ניט נאר אין רוסלאנד נאר אייך אין אויס לאנד, אין דעם סייעזד וועלט גיבראכין תורה ויראה מארץ רוסי' הארץ האדירה והעשירה בתורה ויראה על כל הארצות ואשר מפי' המה חיים, קען איך זעך ניט צוא ריק האלטין פון צוא זאגין אייך דעם אמת ויא איך זע דיא זאך, און בעטין אייך אז אייב איר קענט העלפין זאלט איר העלפין. והשי"ת יעזרינו ויתרומם קרן התורה והיהדות וקרן אחב"י. אכי"ר.

א'לח

ב"ה יום ד' אח"ש עת"ר לפ"ק
פ"ב

כבוד ידי"ע ח"ג הרב הגאון הגדול המפורסם בקצוי תבל יראת ד' אוצרו וכו' כש"ת מו"ה משה נחום נ"י אבד"ק קיעלץ והגליל,
ועי"ב בש"ר ב"ג הרבניות הכ' תי' בניהם היקרי' יחיו

אחד"ש הדר"ג יחי'.

מכתבו נכון הגיעני, ומש"כ כי נבאש ריח כו', ח"ו לחשוב כן. ואם

א'לח

נדפסה בקובץ יגדיל תורה (נ. י.) חוב' סג סי' לד, מתוך צילום כתי"ק.
מו"ה משה נחום: ירושלמסקי. אגרות נוספות אליו — לעיל ח"ד תתקנה. תתר.
ועי"ב בש"ר ב"ג: ועל ידי בעלה בשלום רעיתו בת גיסי.
נבאש ריח כו': בעת ועידת הרבנים בפטרבורג באד"ש עת"ר, שרבנו עמד בתוקף על כך שלא תהי' שום התחייבות של תעודת השכלה (צנז) על הרבנים, ואילו הרמ"נ ירושלמסקי עצמו היתה לו תעודת השכלה ושימש כרב רשמי בעיר קיעלץ, ובעת הועידה הי' בין המצדדים שגם הרב תהי' לו תעודת השכלה מצומצמת וידיעת השפה הרוסית.

כי באמת הנחתי על רבני פולין אשר הצענז והראבינסטווע מקלקלתם ר״ל, זהו על הרבנים הצעירים אשר לימודם החיצוני נכנס בהם, והראבינסטווע היא אצלם קרדום כו׳, אבל הרבנים הזקנים, ובפרט הגדולים והמפורסמים, יקרים אצלי ונכבדים בעיני מאד, וביותר כבוד ח״ג הרה״ג יחי׳ הנני מייקרו ומכבדו בלבי ביותר. והדברים אשר לא הוסכמנו בינינו, וביחוד בדבר הצענז, הנני דן אותו לכף זכות שאינו מרגיש בנפשו את הקלקול ח״ו שיביא החוק הזה. יתן השי״ת שלא יבוא לידי פועל.

ובהנוגע לגלילות פולין, הנה ע״ד ועד רבנים, אמרתי להם מפורש שאינני מסכים ע״ז בשו״א. וכבר אמרתי להרב מגו״ר יחי׳ בהתראותינו במא״ב, שלפ״ד לא נכון הדבר, ואודות מדינתינו דחינו הדבר בשתי ידים בהסעקטיע, ולא בא כלל על שולחן הנאספים, ואיך נסכים ע״ז בגלילתם. ובפרט שקרוב לחשוב שעי״ז יבוא הדבר גם למדינתינו.

וביתר ההצעות שלהם, הי׳ חסרון מורגש מה שהעלימו כל עניניהם מחברי הועידה, ולא ידעו לא חפצם ולא טעמם ונימוקם. ואמרתי להם קודם הועידה שלפ״ד יותר טוב להניח הצעתם לפני הועידה למחר, ויציעו קודם עניניהם בהסעקטיע, והרבי מסאקאלאוו יחי׳ (ומס׳ הי׳

ע״ד ועד רבנים: בהד הזמן ר׳ ניסן גליון 78 מסופר על הישיבה הכללית שהתקיימה בב׳ ניסן:

כידוע משתתפים בועידה מחבל פולין חמשה רבנים, הם עיבדו תקנות שונות . . יסוד ועדים רבניים פלכיים . . נדחתה ההצעה בדבר יסוד ועדים רבניים פלכיים.

במא״ב: במאריענבאד בקיץ תרס״ח. ראה לעיל ח״ד אגרת א׳טו, ובהנסמן בהערות שם.

אודות מדינתינו דחינו הדבר בשתי ידים בהסעקטיע: בהד הזמן ב׳ ניסן גליון 74 מסופר על הישיבה במחלקה הרבנית (— סעקטיע) בכ״ה אד״ש:

היו״ר בקומיסיה זו מר צירילסון מוצא כי צריך להרחיב את תעודותיה של הקומיסיה וגם לתת להם את יפוי הכח לפשר בסכסוכים הנופלים בין הקהלות והרבנים הנבחרים מהם . . הד״ר פירילמאן, הרב הסימפירופולי, הציע לעשות את הקומיסיה למין קונסיסטוריה שתעודתה תהיה לפתור את כל השאלות הצבוריות־דתיות . . נתקבלה ריזולוציה להשאיר את הקומיסיה הרבנית עפ״י יסודותיה הקודמים.

על דחיית הצעה זו ראה גם לקמן אגרת א׳מט.

וביחר ההצעות שלהם: בהד הזמן ר׳ ניסן הנ״ל:

עיבדו תקנות שונות בנוגע לסדר הבחירות למשרות צבוריות, שיהא חל בפלכי פולין החוק על דבר הנהגת הענינים הדתיים של יהודי רוסיה, שיהא נכנס מורשה מפולין אל הקומיסיה הרבנית, יסוד ועדים רבנים פלכיים, חנוך הצעירים, עניני נשואין וגיטין ועוד.

מפני שהרבה מן השאלות שהוצעו ע״י רבני פולין, כבר נתבררו ע״י הועידה, מנעה האספה הכללית את עצמה לשוב ולברר אותו ודנה רק באחדות מהן, שיש להן ערך מקומי.

הרבי מסאקאלאוו: אדמו״ר מוהריי״צ מורגנשטרן.

זה בהסכם כולם) העמיד בתוקף, שתהי' ההצעה לפני הועידה דוקא ביום הזה, ורבים מהחברים טענו איך יחליטו דברים שלא עיינו בהם, וכמובן אשר נקל להם לרחק מלקרב. ומ"מ ענינים עקריים ניתן להם, וכמה מהדברים בטלו בעצמן מלהחליט בהם, בהיותם דברים קטני הערך.

ואת אשר נחלט מהועידה יבוא אי"ה בהזשורנאל, ויש לקוות שיאשרו אותם.

הי' טע"ג מהגר"י וואגמייסטער יחי' בשאלה כמה עוד נהי' פה. והשבנו לו. בטח הוא שלוח מגור.

וטוב ונכון הדבר שיהי' בעת הערכת הזשורנאל ומסת' ישתדל להיטיב בהנוגע להחלטת ההצעות שלהם.

תקותינו אשר יגמר מלאכתינו אי"ה שבוע זו. והשי"ת יצליח מלאכתנו, ויתרומם קרן התורה והיהדות וקרן אחב"י ברו"ג, ונזכה לביאת ג"צ בב"א.

בקשתי מכת"ר יחי' להודיעני לביתי מבריאותו ושלומו הטוב ויהי' לי לעונג.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו ודו"ז ידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

בהזשורנאל: פרטי־כל הועידה. ראה גם אגרת שלאחי"ז.
נהי' פה: על שהיית רבנו בחג השבועות בפ"ב ראה מבוא לח"א ע' 40.

א׳לט

ב״ה יום ב׳ ד״ד מנ״א עת״ר לפ״ק

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו נכון הגיעני במועדו ויסלח לי כבודו על איחור תשובתי כי הענינים מטרידים מאד, כי עוד יש עבודה רב[ה] בעניני הסיעזד לכתוב כמה מכתבים ולשלוח הפראשעניעס להעיירות. ובין כה מצאתי בהעתק הזשורנאל שאינו מכוון כמו שערכנו אותו, ובקשתי את ידי״נ הרמ״מ חן נ״י ונסע לפ״ב, ומצא שהארגינאל הוא בטוב רק בההעתקה יצא טעות, ומפ״ב הי׳ פה ודננו עוה״פ על כל הדברים הנעשים, ויש עוד תיקונים הנחוצים בהרעזיליוצעס שנעשו בעת הסיעזד, ולע״ע ממאן הבאראן לתקנם. וכ״ז מטריד הרבה.

גם בשבוע העברה הי׳ לנו – ל״ע – פחד גדול, כי נכנסו גנבים לביתינו בהדאציע ונכנסו גם לקאבינעט שלי שהוא לא רחוק מהשפאלניע שלנו, וזוגתי תי׳ הקיצה משנתה והקיצה גם אותי, והי׳ בזה נס שנתן לה השי״ת דעת שלא הרימה קול בעת שהיינו בשפאלניע, רק רצנו להחדרים שהיו שם אנשי הבית ושם צעקה בקול גדול ונורא, ואני באשר נתאחרתי קצת לצאת מהשפאלני צעק עלי אחד מהם בל׳ רוסי׳, אכה, אכה, וכפה״נ הי׳ הכוונה שלא אגוש להם, והמה ברחו דרך החדרים ודרך החלון שנכנסו בו. ולא הספיקו לפתוח רק איזה מקומות ולקחו כלי כסף ואיזה כלי זהב ובתוכם הפארטאבאק זהב שלי. ההיזק בערך ד׳ או ה׳ מאות. אבל הפחד הי׳ נורא מאד. עתה יושבים ונעורים

א׳לט

מו״ה שמואל מיכל: טריינין, אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
הסיעזד: הועידה הכללית בפ״ב.
פראשעניעס: בקשות.
הזשורזאל: פרטי־כל הועידה.
שאינו מכוון כמו שערכנו אותו: שנחסרה ממנו דעת המיעוט, שבה החזיק רבנו, שלא יחוייבו הרבנים בשום תעודת השכלה (צנז). ראה בזה לעיל ח״ב אגרת רסד, ובהנסמן בהערות שם.
בקשתי . . חן: ראה שם אגרת רסו.
הבאראן: דוד גינזבורג.
נכנסו גנבים: ראה לעיל ח״ב אגרת רסז, ובהנסמן בהערות שם.

בכל לילה בחורים, וגם ישינים כמה בחורים בבית. והשי״ת ישמור אותנו ואת כל אחב״י בכ״מ שהן.

בדבר שאלתו אודות הדירה להזוג, יתקן עבורם דירה בביתו שזה טוב יותר בעזרתו ית׳, ולא יהי׳ לו שום חשש ח״ו בזה. והשי״ת ישמרם מע״ר ופ״ר, ויצליח להם השי״ת בכל עניניהם בגו״ר.

באשר נמשכה תשובתי וא״י אי׳ כבודו כעת אני שולח את המכתב לביתו, ובקשתי להודיעני מבריאותו ובריא[ו]ת ב״ב יחיו. והשי״ת ישלח להם רפו״ש ויחזקם שיהיו בריא אולם.

לפה״ח יכול להיות אשר כבודו כבר בא לביתו שלו׳, והנני מבקשו להודיעני בהקדם מבואו שלו׳, באשר תקוותי שכבודו יפעול אי״ה על הב״ג שיתרצה לתקן.

עם הרמ״מ שי׳ החלטנו שאכתוב להב״ג ואבקשו בזה, ולע״ע לא כתבתי לו, ולא ידבר כבודו אתו בזה עד אשר אכתוב לו אי״ה.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳מ

ב״ה אור ליום ה׳ ה׳ טבת אעת״ר לפ״ק
ויסבאדען

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
י״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל שי׳

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

זה שני שבועות שאנחנו פה, בברלין מצאו הפראפ׳ אצלי קצת

להזוג: ראה לקמן אגרת א׳מא.
מע״ר ופ״ר: מעין רעה ופגע רע.
לפה״ח: לפי החשבון.
הב״ג: הברון דוד גינזבורג, הנ״ל.

א׳מ

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.

שמנונית על הלב וגם קצת חלישות הלב, ואשר המנוחה נחוצה לי אחרי העבודה הרבה ... והשי״ת ישלח לי רפו״ש בקרב בתוך כו׳.

בעתו קבלתי טע״ג מבני שי׳ בדבר פטירת הב״ג ע״ה. ודמיתי אשר נודע לו ע״י טע״ג מכבודו למען הודיעו לי, ושלחתי טע״ג לבית הב״ג השתתפות בצערם, אח״כ שלח לי הטע״ג וכפה״נ היא מהאופראוולעניי׳, ובאשר היא בלי חתימה אם כי ארוכה מודיעים ומביעים צערם ובהודעה מיום הקבורה, לא מצאתי נחיצות לשלוח עוד טע״ג, גם לא ידעתי ע״ש מי.

רצוני לידע מה חושבים עתה מי יהי׳ בראש הפראוולעניי׳. כבודו צריך לידע אשר יש לחוש הרבה שהאפראוולע׳ תחליף טעמה וריחה כעת, ואני חושש שלא תקבל צורת ראפארמירטע אבשצעסט׳, ונחוץ לשמור הדבר, וכמובן העיקר נוגע מי שיהי׳ בראש. ואבקשו להודיעיני מה חושבים בזה, ואם כבודו עושה איזה דבר בהענין הזה.

מאז נסעי מביתי לא נדע לי דבר מהנעשה בענינינו, את הדאקלאד לא הגשנו עדיין, אם נודע לכבודו איזה דברים בזה נא להודיעיני.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

Jaunusshr 49
Jension Karpin

העבודה הרבה: בקשר לועידה הרבנית בפ״ב.
הב״נ: הברון דוד גינזבורג. ראה בזה גם לעיל ח״ב אגרת רעו.
אופראוולעניי׳: הנהלת הקהלה היהודית בפ״ב.
רעפאמירטע אבשצעסט׳: קהלה רפורמית.
בענינינו: הגשת הניירות השייכות לועידה הרבנית. ראה מבוא לח״א ע׳ 41.
הדאקלאד: התזכיר. ראה שם.

א'מא

ב"ה יום ד' י"ז שבט אעת"ר לפ"ק
ויעסבאדען

כבוד ידי"נ ומחו' הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם
י"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

הנני מברכו בברכת מז"ט בעד כלולת בתו תי' למז"ט, מז"ט, יתן השי"ת שיעלה זיווגם ליפה באריכות ימים ושנים טובים ויהי' בנין עדי עד בדור ישרים זרע ברך ה', וילכו כל ימיהם בדרך הטוב והישר בעיני אלקי' ואדם, וכבודו יקבל נחת מהם ומיתר צאצאי' בכל פרט ברו"ג.

בדבר העסק אשר גמר בעזרתו ית' עם ר"י ראזינקע שי', הוא עסק טוב בעזה"י, וברצות ה' יהי' בו אי"ה פרנסה נכונה, וידידינו הנ"ל הוא איש נאמן רוח, ויתן השי"ת שילך הכל כשורה ויהי' בהצלחה בכל פרט.

בדבר יום הראשון, קבלתי מכתבי' וטע"ג מוארשא ומהרב דגור נ"י ומהר"ח נ"י, בדבר אסיפה שרוצים לעשות בלאדז, והשבתי להם שא"א לי לנסוע כעת, אח"כ קבלתי מכ' מהראדזעמינער שמעכבי' האסיפה בשביל זה, וכתבתי לו שבאם תהי' האסיפה בשבוע שאחר פורים הבע"ל אשתתף ג"כ אי"ה, וכתבתי לו שיזמין גם את כבודו על האסיפה, ומסת' אקבל תשובה מאתו.

אני גמרתי את הקור, וכאב הרגלים ת"ל הוטב לי, ובאשר נחוץ לי קצת מנוחה בעזרתו ית', בדעתי שנהי' אי"ה פה עד אחר פורים הבע"ל, והשי"ת ישלח לנו רפו"ש בקרב בתוך כו'.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאות נפשו ומחו' וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'מא

מו"ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
כלולת בתו: ראה לעיל אגרת א'לט.
העסק . . ראזינקע: הי"ר יהושע ממוהליב. ראה לעיל ח"ב אגרת שס, ובהנסמן בהערות שם.
בדבר יום ראשון: ראה בזה לעיל ח"ב אגרת רז, ובהנסמן בהערות שם. לקמן אגרת שלאח"ז.
מהרב דגור: אדמו"ר רבי אברהם מרדכי אלטר.
מהר"ח: מוהר"ר חיים סולובייציק.
אסיפה שרוצים לעשות בלאדז: ראה שם אגרת רצא.
הראדזעמינער: האדמו"ר רבי אהרן מנחם מענדל גוטרמן.

א׳מב

ב״ה יום ב׳ ו׳ אדר אעת״ר לפ״ק
ויעסבאדען

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם וו״ח נכבד ומרומם י״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתביו נכון הגיעני. בדבר השם, כאשר יודע אותו לאיש נאמן אין בזה אחריות ח״ו, ומסת׳ יכולים ליקח בטוחות מאתו, ויתן השי״ת שיהי׳ הכל כשורה ובהצלחה.

על האסיפה נכון שיהי׳ כבודו, ונדבר אי״ה ג״כ בדבר יתר העניינים. בני יחי׳ כעת בפ״ב בטח יתראה אתו.

אנחנו ניסע מפה יום ה׳ שאחר פורים הבע״ל ונשבת אי״ה בברלין, ומשם ביום א׳ ניסע אי״ה לווארשא או לאדז, והשי״ת יצליח דרכינו.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳מב

מו״ה שמואל מיכל: טרייגין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
על האסיפה: בדבר שביתת יום הראשון, דלעיל אגרת שלפנ״ז.

א'מב*

[י"ט טבת תער"ב]

Auftrag.

[illegible] Lubavitcher Schalom Berka Schneersohn, ehemaliger Edelbürger in Lubavitschi (Gouvernement Mohileff im Russland) derzeit im Aufenthalt beim Herrn Simon Hausman in Hebron bei Jerusalem in Palästina. Auf Grund der mir vom [illegible] Konsulat in Jerusalem bestätigten Aussage Ihrer Exzellenzen, des Herrn Romanni und Rabbi Yehuda Leib Hofendi gebürtigen Bürger [illegible] in Hebron, [illegible] Herrn Schalom Schneersohn Schneersonkel in Jerusalem [illegible] Herrn Hausman

---

א'מב*

במסמך שלפנינו מיפה רבנו את כחו של ה"ר שמעון הויזמן, שעל שמו נרשמה נחלת רבנו בחברון, שימכור את הנחלה הזאת אל ה"ר שלום שמחה שיינפינקל.

בפרטיות ע"ד כל זאת ראה לעיל ח"ד אגרת א"יד, ובהנסמן בהערות שם. ולעיל ח"ב אגרת שיב (כ' טבת) כותב רבנו אל ה"ר שלמה יהודה ליב אליעזרוב "הנייר שכתב כבודו עשיתי פה [קארלסבאד] והגיע לי בטורח רב והנני שולחו מוסג"פ". וראה גם שם אגרת שיז.

Der Herr Scholem Simche Scheinfinkel
gute Gesundheit.

Unterschrift meiner Signatur
Unterschrift.

Karlsbad, am 8. Januar 1912

Scholom Borka Schneersohn

Z. Gl. 26758

Heute erschien persönlich, Herr Scholom Borko Schneersohn, Rabbiner in Lubawitschi (Gouvernement Mohilew in Russland), wohnhaft in Karlsbad, dessen Personenidentität mir durch den mir persönlich bekannten Herrn Dr. Siegfried Fränkel, Arzt in Karlsbad, mit Zeugnis seiner Kenntnis durch Vorlage seines Reisepasses nachgewiesen wurde, vor dem Gemeinderat in Mohilew in Russland, am 10. November 1911 Gl. 1880 bestätigt worden ist, vorgelesen wurde, sie von mir, eigenhändig unterschrieben, gut befunden, genehmigt und gefertigt.

Geb. 2 K.
Stpl 1 K.

Josef Hüttl
bk. Notar

[תרגום חפשי]

פקודה

אני החתום מטה שלום בער שניאורסאהן, אזרח נכבד לדורותיו בליובאוויטש (פלך מוהליב ברוסיה) הנמצא עתה בקרלסבאד, מיפה בזה את כח מר שמעון הויזמן בחברון, ליד ירושלים פלשתינא, על יסוד שלשה קבלות שקבלתי ממנו ואושר ע"י הנוטריון של K&K הקונסוליה אוסטרית־הונגרית בירושלים, שהוא ימכור וירשום על שם מר שלום שמחה שיינפינקל את שני הבתים שנקנו על שמו מהאנשים רומני ודאהוד טעפיק אפנדי יחד עם החצרות הסמוכות להם בחברון ויחד עם כל שאר הזכויות החוקיות.

לאשר באופן חוקי את האמור לעיל הנני חותם בזה בקרלסבאד בינואר 9 1912.

שלום בער שניאורסאהן

א׳מג

ב"ה אור יום ה׳ ט׳ טבת תער"ג לפ"ק
ליובאוויטש

כבוד גיסתי הר׳ הצנועה והכבודה יראת אלקים כו׳ מרת שיינדיל תחי׳ בני׳ ובנותי׳ היקרים והנחמדים יחיו

נתרגשתי מאד מהשמועה הפתאומית המעציבה כל לב ונפש מהאסון הנורא אשר קרה בביתם. ובמה אנחמכם על השבר הגדול אשר השברתם בהלקח מכם מחמד נפשכם עטרת ראשכם במבחר ימי חייו וחייכם – תבדלו לחיים –. גדול כיום שברכם, ומי הוא ירפא לכם. רבים המה המשתתפים בצעריכם, ומאד תדאב הנפש על האבידה

א׳מג

מהעתקה (במכונת כתיבה, על נייר המכתבים של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בליובאוויטש). וכעין זה לקמן אגרות א׳מד. א׳מד׳.

מרת שיינדל: דוליצקא, אחות אשת רבנו. אגרת נוספת אליה — לעיל ח"ב שסב. וראה שם לתוכן האגרת שלפנינו.

מהאסון: פטירת בעלה הג"ר נפתלי הירץ דוליצקא.

הזאת. אמנם, צדיק הוא ה׳ בכל דרכיו, וכתיב גם ענוש לצדיק לא טוב, וכבר למדנו רבינו נ״ע בסש״ב פכ״ו שבכל דבר יש טוב, וגם ביסורים ר״ל יש טוב הנסתר אשר עוד גבהה מעלתו רק שטמון ונעלם. ונ״ל שעל יסוד זה נאמר בסש״ב באגה״ק סימן י״א שהאמונה שמאמין האדם שכל ענייניו המה רק מה׳ לבדו, נעשה הכל טוב גם בגלוי. חזקו ואמצו בה׳ אלקי ישראל אבינו שבשמים אבי יתומים כו׳ הוא ינחמכם והוא יכלכלכם, הוא ינהל אתכם לטוב בכל ענייניכם, והוא יהיה עליכם סתרה ויעזור לכם בכל פרטי ענייניכם.

ואתם בנים יקרים עליכם המצוה והחובה לעשות לו שם ושארית בארץ בהנהגתכם הטובה לילך בדרך התורה והמצוה תמיד כל הימים אשר זה היה חפצו ורצונו האמיתי בעצמו ובכם, כאשר כמה פעמים היו דבריו אלי שזה תכלית כל חפצו ויגיעתו בעולם. וזכותו יגן עליכם להצליח דרככם בכל הטוב ברו״ג. הרחמן הוא יגדור פרצתינו ופרצות כל עמו בית ישראל ברחמים.

בקשתי להודיעיני מבריאותכם ושלומכם הטוב. והש״י יחזק אתכם ויברך אתכם בכל הטוב ברו״ג.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשם וגיסה ודודם דו״ש מלונ״ח תכה״י.

א׳מג*

ב״ה מוצש״ק י״ט טבת תער״ג לפ״ק
וויעסבאדען

בני יקירי יחי׳ כלתי הצנועה והכ׳ תי׳
נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

באנו לפה שלו׳ ת״ל תמול בקר. הקאנסולים הי׳ יום ה׳ חצי היום

וכתי׳ב: איוב יז, כו.

בסש״ב פכ״ו . . באגה״ק סימן י״א: ראה בזה לקוטי שיחות ח״א ע׳ 284.

א׳מג*

באנו לפה: מברלין לוויעסבאדען. ראה לעיל ח״ב אגרת שנז.

פראפ׳ איזראעל וגאלדשנידער ואחר הבדיקה הדק היטיב (ביותר האחרון רק האריך הרבה בהבדיקה באשר הוא פעם הראשון) אמרו אשר הכליות המה בריאים ת״ל ... ולהיות בפה לא יותר מן ד׳ שבועות ואח״כ לנסוע למענטאן ... והשי״ת ישלח לנו רפו״ש בקרב.

בברלין הי׳ אסיפה מכל רבני אשכנז בדבר המחאה נגד הרבנים הרעפארמער. וגם בדבר אגודת ישראל. ד״ר ערהמאן שהוא כעת רב שני בליובען בא לברלין להתראות, וכפה״נ בא במכוון לברלין ע״פ דרישת הרבנים (בנו הדענטיסט הי׳ בברלין וא״ל שהודיע לו בטעלעפאן שאני בברלין) להטות אותי להרעיון הנ״ל. ראזענהיים בא להתראות ולא מצא אותי, בטח יבוא לפה.

כעת הי׳ אצלינו ידידינו וואלף יחי׳, ות״ל הוא ברוחו כמו שהי׳, וממש החייתי בהתראות אתו שהוא ברוחו כנ״ל. הי׳ לו היזק גדול ר״ל, אבל בחסדי ה׳ עסקיו מתנהגי׳ בטוב ת״ל, כי לא נדע דבר להבאנקין וכמעט שאינו ידוע כל הענין לזרים לבד ממשפחתו והעניינים הולכים כסדרן ת״ל. והשי״ת יעזור לו וימלא לו מחסורו בכפליים. בקשתי להודיעיני בכ״ע משלומכם הטוב ומכל הנעשה אתכם לטוב.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

מכתבים המתקבלים נכון למנוע מלשלוח אלי (לבד הנחוצים ביותר) ולהשיב שבאם ירצו יכתבו עוה״פ בזמנו.

להרעיון הנ״ל: לאגודת ישראל, אחרי שחלק לבו מהם כדלעיל ח״ב אגרת שלה, ובהנסמן בהערות שם. וראה גם לקמן אגרות א׳מד. א׳מד׳.

וואלף . . ברוחו כנ״ל: ראה גם לעיל שם אגרת שנח.

א׳מד

ב׳ שבט תער״ג
ויסבאדען

ע״ד קנין הבית החדשה לצורך הישיבה קבלתי ידיעה אשר מכבר היה בזה שקליא וטריא, ונפסק לפי שעה, וביכולת לחדש הדיבור ויש תקוה שתוגמר אי״ה הקניה ודרוש על זה ערך חמשה אלפים, אופני הקניה עוד לא נודע לי, ואדע אי״ה במשך הזמן והש״י יהיה בעזרינו.

ע״ד האגודה מלחמה גדולה כעת בענין זה בין יראי אשכנז, הרב ברייער יצא מן האגודה, משום שהועד הזמני אינו מסכים על התנאי שלו הידוע, רוב הרבנים היראים עומדים רגלם אחת בפנים ואחת בחוץ, ונעשה פירוד גדול בין ברייער ראזינהיים ושטרויס. ביום ד׳ העבר היה אצלי הרב ברייער לגלות צערו ועגמת נפשו הרב שיש לו מענין האגודה, אשר הוא מחוללה, ומתחרט כעת, באלפי חרטות, על אשר התחיל הדבר באשכנז. והתאונן לפני על זה אשר כתב מכתב להדר״ג נ״י בתחילת חודש כסלו בדבר הבטחתו לשלוח הצעטיל חתום, על דבר התנאי, ולא קיבל מאתו תשובה, ויותר כאשר האיזרעליט פרסם ביום ועש״ק העבר בשם הדר״ג יחיה אשר מעולם לא החליט בדבר התנאי הזה לא הן ולא לאו, הידיעה הזאת הלמה ראשו, והוא כמבולבל ממש. וכתב עוד להדר״ג במוש״ק העבר. אני אמרתי לו אשר הדר״ג כל העת באטוואצק ובודאי לא נשלחו לו המכתבים, ומוסגרים בזה, וגם נוסח הצעטיל הנעשה בקאטאוויץ.

השקפתי בגוף ועצם הענין, שבאם הועד הזמני ינהיגו את הענין כמו שמנהיגים עתה (אשר השינוים בזה, יכול להיות לפי״ד רק כשיהיה העדר קודם להוי׳) תהיה האגודה המשך הזמן אגודה ציונית אם מזרחית או עוד גרוע ממנה. אמרתי זאת ליעקב שטרויס, וכמובן שאינו

א׳מד

ראה הערה לאגרת א׳מג דלעיל. בראשה „העתקה, להגר״ח שליט״א, והיא אל הגאון ר׳ חיים סולובייצ׳יק מבריסק. אגרת נוספת אליו — לעיל ח״ב ר.

האגרת שלפנינו נזכרת לעיל ח״ב אגרות שסא. שסג. ובאגרת שסו כותב לכ״ק בנו: העתק ממכתבי להר״ח יחי׳ אשלח לך מוסג״פ.

מלחמה גדולה: בפרטיות עד״ז לעיל שם אגרות שנח־שסו.

התנאי שלו הידוע: שבמקום שיש עדה אורתודוכסית מיוחדת, מי שאינו בתוך העדה הזאת אין לו רשות להבחר למנהיג האגודה.

הצעטיל חתום: המועתק לקמן, שכתבו באסיפת היסוד של אגודת ישראל בקאטאוויץ ולא חתם עליו והבטיח לברייער שמביתו ישלח לו צעטיל חתום.

מודה לדבריי, ואומר, שאדרבא הציונים המזרחים יהפכו על ידי האגודה, אבל דעתי והשקפתי הוא כנ"ל, ויסלח לי הדר"ג יחיה על אשר ארהיב עוז בנפשי להגיד דעתי להדר"ג יחיה שלא ילך בדרך אתם, ואינו כדאי כלל להחזיקם, באשר לפ"ד במשך הזמן יהיה נצרך להרחיקם, ואפשר גם לצאת נגדם, כי לפני מדינתינו הדבר מסוכן ממש ח"ו, ועל אחד מראשי המנהיגים בסתר בענין האגודה, שאין רצוני לפרט שמו, נטוי אצלי קו חשד אשר תכלית כוונתו בכל הבנין הזה הוא בכדי לחדור עם ההנהגה האשכנזית תוך מדינתינו, והש"י ישמרנו מהם. ואני חוזר ומבקש סליחת הדר"ג יחיה על דברי הנ"ל, כי מפני יראתי הגדולה מחשש הנ"ל מצאתי א"ע מחויב בדבר לגלות לו דעתי, והדר"ג יחיה ישקול את הדבר במאזני שכלו הזך והטהור, וימחול נא להשיב לי על מכתבי זה, ובאשר לא אתמהמה הרבה פה יחיש נא תשובתו הרמתה.

העתק הצעטיל הנעשה בקאטאוויץ ע"י הגר"ח יחיה:

הנסיון שהורה לנו באיזה מדינות, שחורבן התורה והיהדות גברה ולא מצאו למו מפלט, אך בחילוק הקהילות, ובהפרד היראים מיתר העם בכל הענינים הנוגעים לקהלות ישראל, מראה לנו בעליל שאי אפשר לנו לספח שיהיו מובחרים לעסקני האגודה, אותם שאינם נמנים לקהלת יראים הנפרדת (האורתודוכסית). אבל יכולים הם להתקבל לחברי האגודה, אחרי שמתנהגים הם ביהדות, ורק אינם יכולים להמנות ממיסדי האגודה ומנהליה (פארשטאנד, אויססוסס קאמיסיאן.) אחרי שאינם באים לחזוק היהדות בחילוק הקהילות ואינם נמנים לקהלות האורתודוכסית.

קאטאוויץ יום ד' בהעלותך
י"ג לירח סיון תער"ב לפ"ק.

אותם שאינם נמנים לקהלת יראים הנפרדת: לפועל לא התקבל תנאי זה. בהצעה הראשונה לספר התקנות של אגודת ישראל, שנערכה ע"פ החלטת הועד הזמני ביום י' וי"א סיון התרע"ג, נאמר „יכולים להבחר רק חברים הידועים ברוחם ובאורחות חייהם לשומרי תורה ומצוה בפועל ע"פ היהדות הנאמנה למסורת אבות".

גם בהצעה השניה לספר התקנות, שנכתבה בו' ניסן תרד"ע ועליה חתם גם ה"ר שלמה זלמן ברייער, נאמר „חרדים לדבר ה' ושומרי תורה ומצות בפועל ע"פ היהדות הנאמנה למסורת אבות" ותו לא.

אמנם רבנו לא הסתפק בהגדרה זו, כיון שאת זה יסביר כ"א לעצמו כרצונו, כמו שביאר בארוכה לעיל ח"ב אגרת שסו (ע' תרעא), והוסיף „אשר אני אינני מסתפק בזה שבהועד לא יהיו אנשים שיש בזה חשש, כ"א שגם בהחברים לא יהיו רק יראים פשוטים".

בהצעה הראשונה לספר התקנות של אגודת יראים בארץ רוסיא, שערך רבנו באותה שעה (שם אגרת שסז), נאמר „לחבר „אגודת יראים" יוכל להתקבל כל איש החפץ בהרמת קרן התורה והיהדות, אשר הנהגתו ואורחות חייו הן ע"פ התורה והמצוה במלוא מובן המלה, ואשר איננו חבר לאיזה אגודה אחרת כללית".

א'מד*

ב"ה יום ד' כ"ח תשרי תרד"ע לפ"ק
ליובאוויטש

כבוד ידידי עוז הג' המפורסם וו"ח נכבד ומרומם
יר"א כו' מו"ה יעקב רשל נ"י

אחדשה"ט.

מכתבו ממוצש"ק נכון הגיעני. בדבר אגי"ש, ההנהגה הנוכחית שמה לה לעיקר, לסבול, ולהתאחד עם כל המפלגות כמו הציונים, והמתחדשים. (זאת ראיתי עוד בשינוי השם הנעשה באסיפת קאטאוויץ, דמקודם דברנו הכל שתקרא בשם אגודת יראים, ובאסיפה הנ"ל רבים מהנאספים עמדו נגד זה ושתקרא רק בשם אגודת ישראל) ובהיותי אשתקד בחו"ל נוכחתי לדעת אשר תכלית חפצם ורצונם הוא להנהיג ברוסיה הנהגה האשכנזית, התאחדות התורה והחכמה. זה בלתי ספק אצלי, וכאשר יקרא כבודו בשימת לב ההרצאה באסיפת קאטאוויץ, יראה היטיב שכן הוא. וזאת היא היראה אשר אני ירא לנפשי, ואשר אין אני מוצא שום עצה במה לגדור ולשמור את הדבר, כי א"א לאגודה כללית שלא יכנסו בה חברים שיש בהם חפץ הנ"ל, ובפרט בחשבם זאת לתיקון ואם כי גם יעלה בידינו לגדור הדבר בפעם הזה, הלא באסיפה כללית יוכל להשתנות הכל, ומה גם אשר בעוה"ר גם רבים מהרבנים יש בהם החפץ הזה, וע"כ אינו מועיל גם מה שמניחים הכל על מועצת התורה.

וע"כ בארצינו אשר ת"ל עוד נמצאים רבים מאחינו יראי ה' על הדרך הפשוט – כן ירבו – ויש בה ת"ל ישיבות העוסקים בתורה בנקיות ובטהרה בלי שום תערובות זרות ח"ו, אין אני מסכים בשום אופן על התאגדות כללית, כי כמה שיוכל התאגדות הכחות להביא תועלת רב (אשר לזה אני תאב מאד), כן ויותר מזה תוכל להביא ח"ו

א'מד*

ראה הערה לאגרת א'מג דלעיל.

אגי"ש: אגודת ישראל. ראה אגרת שלפנ"ז.

אגודת יראים: שרבנו הרבה להתעסק בארגונה ואף הכין עבורה ספר התקנות, הנדפס לעיל ח"ב שסז. וראה בהנסמן בהערות שם.

וח"ו הפסד רב ביותר, עלינו להשתדל ולהתאמץ בכל כחינו להחזיק לומדי תורה ולייסד ישיבות, בהשגחה טובה על הנהגת הלומדים (תנאי זה הוא עיקרי ויסודי, ולא כאותן המסתפקים רק בהתייסדות ישיבות לבד, ומהם המתפשטים לייסד ישיבות במקומות רחוקים אשר אין ראיית עינם מגעת, תנאי עיקרי הוא שיהי' השגחה טובה על הלומדים בהנהגתם) ולא יותר, ועז"נ והמשכיל בעת ההיא ידום, לא יתחכם לעשות תיקונים אשר ההפסד ר"ל כרוך לא רק בעקבם כ"א גם בראשם, רק להחזיק התורה התמימה והפשוטה כמו שניתנה, והיראה הטהורה כמו שהיא בפשטותה, בלי שום כחול ופרכוס, והיא יעלת חן, ולהאשכנזים אמרתי לאיזה מהם, די להם אשר בהתחכמותם האבידו את התורה בארצם, ולא יגעו בארץ רוסי', ואינם רשאים ליקח אחריות ארץ רוסי' עליהם, ומה כוחם רב אם במנין או בבנין, ליקח להם אפטרופסות ארץ רוסי' אשר ת"ל קטנם עבה ממתנם, מצלצלים ומרעישים בדבר האגודה ומעלתה החיצוני, ורבים מהרבנים התמימים בארצינו נמשכים אחריהם, ותוכיות כוונתם אינם מגלים, אשר בלתי ספק בידעם זאת היו נסוגים אחור. ופרטי הדברים בכל הנ"ל נמצא אצל בני שיחי' קונטריסים שלימים אשר בארתי לו אשתקד מחו"ל כל פרטי הענין. וכבודו יוכל למסור הדברים להרה"ג המפורסם בצדקתו ויראתו ד"ר ריטטער נ"י אבד"ק ראטטערדאם, וברשותו להגיד זאת משמי אם ירצה, והשי"ת ברחמיו ירום קרן התורה והיהדות בעילוי אחר עילוי ונזכה לביאת ג"צ בב"א.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

בארתי לו אשתקד: ראה לעיל ח"ב אגרות שנח־שעג.
ד"ר ריטטער: ה"ר דוד ארי'.

א'מד**

ב"ה יום ב' י"ז מ"ח תרד"ע לפ"ק
ליובאוויטש

כבוד ש"ב ידי"ע הרה"ח המפורסם נכבד ומרומם
יר"א כו' מו"ה שניאור זלמן נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבי כבודו נכון הגיעני כן קבלתי הכי"ק ע"י ש"ב ידי"ע הרש"ל נ"י כולם בשלימות, ומעומק לבבי אודה לה' אשר זיכני בהדבר הגדול הזה, וכבודו לא יחשוב אשר שילוח הכי"ק גרמו לו איזה דבר ח"ו אדרבה דבר גדול עשה בזה וזכותו גדול בזה.

ובדבר בריאותו לפ"ד זהו רק מגירוי הנערוין, ואין לו ח"ו שום מיחוש בלב והוא רק מהנערוין לבד, והעצה היעוצה היא רק שלא לשום לב לזה, ולא יחשוב עצמו לחולה ח"ו . . . והשי"ת ישלח לו רפו"ש בקרב ויחזקו שיהי' בריא אולם.

ובדבר עניני ממונות לע"ע אין ביכולתי לעשות דבר, ובמשך הזמן אראה אי"ה, והשי"ת יעזור לו לחיות חיי מנוחה בכל פרט ברו"ג.

לא כתבתי לכבודו עד כה כי טרדותיי רבות הנה וממש אין לי זמן מופנה, ויעזור השי"ת להיות במנוחה ויחזק השי"ת בריאותי.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וש"ב ידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'מד**

מו"ה שניאור זלמן: סלונים. אגרות נוספות אליו — לעיל ח"ג תקנו, ובהנסמן בהערות שם.
הרש"ל: ה"ר שלמה ליב אליעזרוב.

א'מד***

[טבת תרד"ע]

ב"ה

כבודו מעוררני במכתבו בדבר שאלת השחיטה, האמת אגיד לכבודו אשר אני אינני חושש כ"כ לשאלה הזאת, באשר כבר נדבר בה הרבה פעמים, ויש חומר רב אל השאלה הזאת, וגם הרבה לא יסכימו להכרית ח"ו אוכל מפי מיליאנען אנשים, וכי יש לדמות ארצינו לזאכסין או לשוייץ אשר מעט בה מאחב"י, ועוד זאת שלא הדומא לבדם האדונים בזה, והענין צריך לילך בלשכאות שונות מהממש' ובכל מקום ומקום יהיו אי"ה מיימינים כו'.

אמנם יותר הרבה מזה אני חושש (ובשערי בנפשי הדבר בדרך ראי' מרחוק רעדה תאחזני) מסערת ההמון ומהסתת הרשעים לנקום נקם ח"ו וח"ו, וחשש גדול יש שלא יבוא פתאום באייקאט כללי ח"ו כמו שעשו רשעי ווארשא, והממש' לא מצאה לנחוץ להיות נגד זה עד העת האחרונה וג"ז כו', ואם ח"ו הי' לא תהי' דבר כזה אפי' במקצת המדינה הרי ח"ו לא יהי' מעמד לשונאי ישראל, הרבה אני חושב בזה בעת האחרונה כאשר נשמע במכ"ע הדרשות שלהם פה ושם, ונחוץ הדבר לקדם פני כו' ולהכין רפואה קודם כו' שיהי' בזה סדר מסודר והכנת כחות מוכנים לפועל שעל כל צרה שלא תבוא, באותו יום אשר הי' לא תהי' דבר כזה, יהי' באפשר לאחינו להתפרנס זמ"ז, ולא יהי' דרוש אז

א'מד***

מהתוכן נראה שנכתבה בחדש טבת תרד"ע אל הרש"מ טריינין ובהמשך אליה באות אגרות תיח־כא דלעיל ח"ב, מהימים ג־ט שבט. ונראה שזוהי „הוספת מכתבי" הנזכרת שם אגרת תיח, ובהערות שם „שלא הגיע לידינו". ואפשר שנכתבה כהוספה לאגרת עשרה בטבת (שם תא). ולכן באה בלי פניה בראשה וחתימה בסופה.

אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.

שאלת השחיטה: שבכמה מדינות אסרוה משום חשש צער בעלי חיים. בקשר לזה נשלח באותה שעה איש מיוחד להתעסק בנושא זה בפ"ב, כדלעיל ח"ב אגרת תלב.

הדומא: הדומה הממלכתית ברוסיה היתה בעלת דיעה מייעצת בלבד. הדומה התקיימה ברוסיה בין השנים תרס"ו־תרע"ז.

לנקום נקם: בהמשך לעלילת הדם של ביילים, שווכה ע"י חבר מושבעים. ראה בפרטיות לעיל ח"ב אגרת תיח: ועתה בעת המשפט הידוע נשמע מאתם דברים אשר לא נתן להשמע, וגם אח"כ דברו סרה כו', ובהכפרים מצירים ומעיקים לאחינו ר"ל.

באייקאט . . ווארשא: שהתחיל בקיץ תער"ב, כשנה וחצי לפני כתיבת האגרת שלפנינו.

לחפש עצות כ"א יהי' הכנה לזה מקודם, אני כלא בקי ורגיל בעניני מחי' וכלכלה אינני מוצא אופן וסדר איך ומה, אך לפ"ד נחוץ לעשות קומיסי' מיוחדה – בלי איחור זמן – מאנשים הבקיאים בעניני המחי' וכלכלה, לחשוב היטיב פרטי המסחרים אשר בהם יוכלו ח"ו שונאינו לבצע מזימתם, ואיך (ר"ל לידע ולשער דרך האויב למען להמציא העצה לזה), וכמו עד"מ במסחר המאנאפקטור לכאורה א"א להם לעשות דבר מפני שהפאבריקאנטין הגדולים מקושרים מאד במסחר עם היהודים, וכאשר בכל פעם סוחרי מאסקווא עומדים לצד היהודי' בעניני חוקי המסחר משום פניות עצמן כמובן, ומ"מ אין לחשוב שא"א להיות בזה דבר, שונאינו יכולים למצוא ח"ו דרך איך לנגוע בזה, והקומיסי' תעיין היטיב ע"פ הבקיאות וכה"ג איך ומה שיכול להיות בפרטי המסחרים ולהמציא – בעזרתו ית' – העצות לזה, אם באיזה אופן שיהי' כמו שמירה שלא יבוא הבייקאט, או שיהיו מוכנים הדברי' שיהי' באפשרם להתפרנס זמ"ז ולא יצטרכו עכ"פ לעם אחר כו', וכמובן כ"ז צריך להיות נעשה ע"י המיליאנערין הגדולים מאחינו במדינתינו וחו"ל. ולדעתי ההכנה נחוצה מאד ובלי איחור זמן, ואני אין לי דרך ומבוא לזה, ואפשר כבר נתעוררו בזה העסקנים כו' זאת לא אדע.

באמת לא הי' רצוני להטריד את כבודו בענין זה אפי' במח' עיונית, כי דבר גדול קבל עליו הדורש התעסקות גדולה ואין לו להטריד עצמו בענין אחר, אך באשר כבודו נגע במכ' בשאלת הכלל, אני מגלה לו מחשבותיי הנעלמות והצער הפנימי שלי בענין הזה ביני לב"ע ורצוני לידע דעתו והשקפתו ע"ז, והשי"ת ישמור את אחינו בכל מקום שהם מכל צו"צ וירום קרנם מעלה מעלה ברו"ג.

א'מה

ב"ה יום ה' ד"א אדר תרד"ע לפ"ק
ויעסבאדען

כבוד ידי"נ הג' המפורסם וו"ח נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבו נכון הגיעני כעת. כבודו צריך לראות עתה לעשות ולמלאות הכל מה ששייך לבריאותו בעזרתו ית', וימלא כפי שיאמר לו הדאק' מבלי הבט על דבר אחר, והפראפ' נארדאן בטח יראה אותו, והשי"ת ישלח לו רפו"ש בקרב ויחזקו שיהי' בריא אולם.

מבני יחי' קבלתי היום מכתב מיום ג' שבוע זו, וכותב בזה"ל קבלתי תמול טע"ג מרח"מ יחי' כי שבוע זו נגמר ונעשה, ועדיין הטע"ג איננה ברורה ולא יכולתי לנסוע על טע"ג כזו, ושאלתי עוד בטע"ג ועדיין אין לי מענה עכ"ל. והיום קבלתי מאתו טע"ג אז אייב זיי וועלין זעך איספראוון יסעו אי"ה יום ג' הבע"ל.

מנין יש לי ת"ל, רק הזמן כבד לפניהם (רוצים להקדים) והמהירות כבידה לפני, אך ת"ל יש מנין גדול שחרית מנחה ערבית.

היום נתקבל עבור כבודו מכ' שבא ממענטאן ומוסגר בזה.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'מה

מו"ה שמואל: גוראריי. אגרות נוספות אליו — לעיל ח"ד תתקיז, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א'נ. א'עב. א'קד־ה.

מבני: שהוצרך לנסוע, עם בני ביתו, מליובאוויטש לויעסבאדען. ראה לעיל ח"ב אגרות תכה־תלא.

מרח"מ: ר' חיים משה אלכסנדר.

לנסוע: לפ"ב, ראה לעיל שם אגרת תל. לקמן אגרת שלאח"ז.

מנין יש לי: ראה בזה לעיל שם אגרת תכה. לקמן אגרת שלאח"ז.

א׳מה*

ב״ה יום ה׳ ד״א אדר תרד״ע לפ״ק
ויעסבאדען

בני יקירי חביבי יחי׳ כלתי הצנועה והכבודה תי׳
נכדותי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

באנו לפה שלו׳ ת״ל תמול בקר שעה 7:20 הנסיעה היתה בטוב ת״ל. בבואנו מצאנו הטע״ג שלכם שלו׳ עליכם והושבנו לכם עליכם שלו׳, שלו׳ הוא ושלו׳ ליהוי תמיד כה״י.

דירתינו אצל קארפין כי נתרצה על המקח אשר העמדנו, ויש כאן מעלה גדולה בדבר המנין, אשר בפה זה בכבדות יותר מבמענטאן, כי כולם בעלי מסחר ואינם מסכימים לבוא בהזמן שאני רוצה, גם בעד תשלום, ועל האורחים כבד לסמוך, ומ״מ הי׳ לי תמול מנין בכל הג׳ תפלות ת״ל מנין גדול, ותקותי שגם על להבא יהי׳ מנין אי״ה. אני הייתי מוסכם להתפלל שחרית שעה 7 וגם קודם (כמובן קודם שתיית טיי׳) וזה כמדומה הי׳ בנקל יותר ... ונראה אי״ה איך יתראה הענין ימים אלו.

ביום א׳ שלחתי טע״ג לב״ד רח״מ יחי׳, ויען חשבתי שתיסע שבוע זאת לפ״ב כתבתי לו ובקשתיו שיתן לך כל הנדרש עד יום ג׳ העבר שתוכל למסור להקונה אשר הוא מוסמך, וכתבתי לו שלא יהי׳ זה עיכוב לנסיעתכם, וגם שלא תצטרך לנסוע עוה״פ לפ״ב קודם הפסח הבע״ל. וכפה״נ מהטע״ג לא נסעת לפ״ב, ומסת׳ אין הנסיעה נצרכת כעת.

ממענטאן שאלתיך קודם נסיעתנו אם אתה נוסע לפ״ב, ותקותי לקבל אי״ה היום ידיעה בטע״ג אודות נסיעתך לפ״ב ומתי תסעו אי״ה צלחה. נצרך הי׳ שתיסעו אי״ה יום א׳ הבע״ל, ובאשר כבד לפני הילדות

א׳מה*

באנו לפה: ממענטאן לויעסבאדען. ראה לעיל ח״ב אגרות תכה״ח.
בדבר המנין: ראה גם אגרת שלפנ״ז.
לב״ד רח״מ: לבן־דודי ר׳ חיים משה אלכסנדר. ראה גם אגרת שלפנ״ז.

יחי' לנסוע דירעקט תבואו אי"ה יום ה' הבע"ל, ומקווה אני לקבל אי"ה ידיעה פרטיות, והשי"ת יצליח דרככם ותבואו לשלו'.

ידידינו הרש"ג יחי' הוא בפד"מ בסאנאטאריום של הדאק' לאנג עפ"ע יהי' אי"ה היום פה, והשי"ת ישלח לו רפו"ש בקרב, הבטיח לי לשלוח אי"ה אלף רו"כ על תו"ת.

שכחתי לכתוב קודם פורים ליתן למענדל קאנטער ג' ר' ולמענדל שמש א' ר', ותיטיב ליתן.

ותקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'מו

[שלחי אדר תרד"ע]

תמול כתבתי לכם. היום קבלנו מכתבכם מיום ד' לגודל קו"ר.

אבקשך ליקח אתך גם משניות סדר נשים. אל הכ"ק בטח צרפת גם הספרים שרשמתי.

אביכם הדו"ש מלונ"ח תכה"י ומקווה להתראות אתכם בקרב אי"ה בלב שמח

שד"ב

הרש"ג: ה"ר שמואל גוראר'.
עפ"ע: על פי ערך.
למענדל קאנטער: משרת רבנו.
ג' ר' . . א' ר': ג' רובל . . א' רובל.
מענדל שמש: שמש ביהכ"נ של רבנו.

א'מו

מהכתב והתוכן נראה שנכתבה בהמשך לאגרת שלפנ"ז.
גם משניות סדר נשים: בנוסף למשניות זרעים ומועד, כדלעיל ח"ב אגרת תכו.
הכ"ק . . שרשמחי: לעיל שם ובאגרת תכח.

א׳מו*

[שלהי תרע״ה]

ב״ה

מכ׳ עם הנשלח גם ע״י חי׳ קבלתי, והשי״ת ישמור אותו ובנו וב״ב יחיו בכ״מ שהן מכל צו״צ ונו״מ ויחיו חיי מנוחה בכל פרט.

עד עתה אנחנו בביתינו ותקוותי בעזרתו ית׳ גם על להבא, והשי״ת ישלח להחולאים רפו״ש בקרב ואותנו ישמור השי״ת כולנו מכל צו״צ ונו״מ ושנהי׳ במנוחה בכל פרט.

ויעזור השי״ת לבתו תי׳ להוליד כשורה ובנקל ולד חו״ק, ויהיו בריאים ושלימים והשי״ת ישמור אותם.

א׳מז

ב״ה יום ג׳ ד״ז תשרי עתר״ו לפ״ק
ליובאוויטש

כבוד מחו׳ וידי״נ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

בהיות כבודו על הדאצע דברתי אתו בדבר ידידינו הרש״ל מעדאלי׳ נ״י, וא״ל שבאם יתן מעקלער וועקסלין ילווה אלף רו״כ, ועתה הנני שולח בזה וועק׳ מהנ״ל ע״ס הנ״ל, ואם כי הם כתובים על ג׳ שנים, אך

א׳מו*

נכתב בעפרון, בלי תאריך בלי פניה בראשה ובלי חתימה. ע״פ התוכן והכתב נראה שנכתבה בשלהי קיץ תרע״ה.

בביתינו . . על להבא: נראה שבבר התחיל הדיון על הנסיעה מליובאוויטש, אך עדיין לפני ההחלטה. כיון שההחלטה היתה בתשרי תרע״ז, כדלקמן באגרת שלאח״ז, א״כ נכתבה האגרת שלפנינו בשלהי קיץ תרע״ה.

א׳מז

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
יתן מעקלער וועקסלין . . ג׳ שנים: לפועל החזיר כעבור שנה וחצי, כדלקמן אגרת א׳סט.

כבודו הי' מוסכם על ב' שנים, וההרחק לא רב, וגם חמשה מאות רצה להלוות גם בלי וועקסלין ועתה יש לו על כל הסך, והזמן באמת אינו נוגע כ"כ. ואבקש את כבודו לעשות ההלוואה ואז יוצמח אי"ה עוד טובה כו'. ובקשתי לשלוח את הסך הנ"ל תיכף בקבלת מכ' דנא ע"י אווז"ג באיזה באנק דוויטעבסק ואווז"ג יהי' כתוב על שמי, או ע"ש בני יחי' ונא בזה.

יכול להיות אשר בעוד איזה שבועות ניסע אי"ה מפה עם כב"ב יחיו, לע"ע אני שולח את הספרים, כי הם ת"ל במספר גדול, וא"א להניח על זמן האחרון ח"ו. בדעתי לשולחם לניזני', וידידינו מאיצים בנו לנסוע בהקדם מפה, ויכול להיות שניסע אי"ה בעוד ב' או ג' שבועות, והשי"ת ישמור את אחב"י בכל מקום שהם, ויהי' השי"ת בעזר החיל שלנו להיות ידם בעורף אויבינו האשכנזי הארור ולגרשו ולהכחידו כלה מארצינו ולא יהי' לו עוד תקומה, ונזכה לביאת ג"צ בב"א.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו ומחו' וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'מח

ב"ה אור יום ועש"ק ב' דחנוכה עתר"ו לפ"ק
ראסטאוו

כבוד ידי"ע ומחו' הג' המפורסם ווח"ס נכבד מרומם
יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבי כבודו גם הסך שני מאות נכון הגיעני. המקום בפה האויר

אווז"ג: המחאה.

ניסע אי"ה מפה: כשהתקרבה המלחמה אל ליובאוויטש וגברה הסכנה לשלום רבנו וב"ב הוכרח רבנו לנסוע משם אל רוסיא הפנימית רחוק מהספר. ביום א' ט"ז לחודש מ"ח תרע"ז עזב רבנו עם כל ב"ב את ליובאוויטש. כחודש ימים התעכב בדרכו עד בואו לעיר רוסטוב.

א'מח

מו"ה שמואל מיכל: טרייניז. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.

ויתר הדברים הוא ע״ד המיצוע. הרבה יגענו עד אשר השגנו דירה, כי הכל מיושב מהבאים ממקומות המלחמה, וביגיעה גדולה השגנו דירה לא מרווחה, רק החדרים טובים גבוהים ולא קטנים, וברחוב רחבה, אך יש לנו עגמ״נ מהבע״ב שהוא לא מהטובים, ובפרט כאשר בי״ט כסלו באו אנשים יתר מכפי המדה קצת, הוא מדבר דברים שלא כהוגן, וזה שלא כפי רצוני וטבעי כלל, ובפרט אם יהי׳ ח״ו הכרח להחליף הדירה, זה קשה עלי מאד, ויתן השי״ת להיות במנוחה בכל פרט...

ישלח השי״ת רפו״ש לזוגתו תי׳ ויחזקה, ולא יהי׳ נצרך לאפיראציע. ויחזק השי״ת בריאותו, ויתן לו השי״ת פרנסה והצלחה בגו״ר ויהי׳ במנוחה בכל פרט.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳מט

ב״ה אור יום ועש״ק ט״ז שבט עתר״ו לפ״ק
ראסטאוו

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו הרוסי קבלתי והשי״ת ישלח לו רפו״ש ויחזקו שיהי׳ בריא אולם. ובדבר המצה עבור אנ״ח אם הי׳ ע״ז ועד מיוחד, היו מאספים די

א׳מט

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.

מכתבו הרוסי: מחמת המלחמה נאסרה כתיבת מכתבים באות עברית. ראה לקמן אגרות א׳סא־ג. לפעמים היה מתקבל גם מכתב עברי כשהצנזורה לא הבחינה בו.

המצה עבור אנ״ח: על משלוח המצות לאנ״ח במלחמת רוסיה־יפאן בשנים תרס״ד־ו ראה לעיל ח״ד אגרת תתפב, ובהנסמן בהערות שם. אז יסד רבנו ועד מיוחד בפ״ב שיתעסק בכל השייך לזה והרש״מ טריינין היה מראשי המתעסקים בזה. בשנה שלפנינו היה רבנו ברוסטוב, רחוק מאד מפ״ב. המלחמה היתה בחזיתות רבות (שלא כמלחמת רוסיה־יפאן). רבנו רצה שגם בשנה זאת יהיה ועד אחד כללי בפ״ב שיתעסק בזה, אך לפועל התחלקה העבודה למחוזים.

על הנעשה בזה בשנה שלאח״ז ראה לקמן אגרת א׳סד.

הצורך להכנת המצה, כי ישראל נתבעים ונותנים וחוזרים ונתבעים ונותנים כו' ובפרט על המצוה החביבה הזאת ובעד אחינו אנשי הצבא היו נותנים ברוח נדיבה, וכשהי' כל ההתעסקות במקום א' הי' בזה סדר ומשטר, ועתה כאשר נתחלק הדבר להראיאָנען יהי' בזה עזיבה בכמה מקומות, הן באסיפת המעות והן בהכנת המצה, ורק מפני שלא רציתם לקבל עליכם הטורח החלטתם כך. ויתן השי"ת שיהי' מעשיכם רצוים ויהי' מצה לאחב"י האנ"ח ויעזרם השי"ת לשוב לביתם שלו' לקיים המצוה כאו"א בביתו בשמחה ובחדוה. ואתם אנשי הועד עפ"ע מתעסקים בזה בזריזות לעורר בכל הראיאנען תמידין כסדרן, וכמו"כ בההכנות בכל מה דאפשר וזכות המצוה הרמה והנשאה יעמוד לכם להצליח לכם בכל עניניכם בגו"ר.

היום קבלתי מכתבו העברי ונשתוממתי לראות אשר אתם עוסקים לאשר קומיססי' רבנית, והלא זה הדבר הי' באסיפת הרבנים בשנת עת"ר, ורצו אשר הקומסי' הרבנית שהיתה אז תשאר לעולם, וכל הרבנים דחו ההצעה הזאת בכללה, ואף גם אישור הקומיסי' ההווית על להבא הגם שהיתה כולה רבנית, לא הסכימו בשו"א, והווארשווים רצו לקיים ב"ד של שלושה ונדחתה הצעתם. זה מכבר אשר המתחדשים רוצים שיהי' קומיסי' רבנית מאושרת, ויהי' ב"ד הגדול וסנהדרי גדולה, ומזה יתשלשל קונסאסטאריום, ועתה כאשר הרבנים הגדולים כולם גולים ממקומם, והמדינה משובשת בגייסות אשר לא ידע איש את רעהו, מצאו להם הזמן מוכשר לעסוק בזה, והמשיכו גם את כבודו אחריהם, ואתפלא מאד הפלא ופלא על כבודו איך יכנוס בדבר כזה מבלי שאלות פי הרבנים. וע"כ אני מבקשו וגם אני מזהירו (במחכה"ר) שלא יעשה וגם לא יניח לאחרים לעשות בזה מבלי שיהי' תחלה אסיפה מהרבנים הגדולים יחיו וידונו בדבר בכובד ראש, ואם רק המה ימצאו צורך ונחיצות בזה, אז יבקשו אתכם לעשות ולהשתדל בזה. ויסלח לי כבודו על דברי כי כמובן הענין נוגע מאד ועומד ברומו ש"ע כו'.

עפ"ע: על פי ערך.

קומיסס' רבנית: ועידה רבנית, היתה ממשלת רוסיא קוראה לפ"ב מזמן לזמן, להתייעצות בנושאים הרוחניים של היהודים. ששה ועידות כאלו נקראו עד שנת עת"ר. כל ועידה התקיימה חודש או יותר. אך כאן רצו ליסד ועידה תמידית ולזה התנגד רבנו.

וכל הרבנים דחו ההצעה: ראה בכ"ז לעיל אגרת א'לח, ובהערות שם.

המתחדשים . . מאושרת: על התנגדות רבנו לזה ראה לעיל ח"ג אגרת תתיט, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א'עב, ובהנסמן בהערות שם.

במחכה"ר: במחילת כבודו הרם.

כשיקבל תשובה מדוח׳ דעפאר׳ בטח יודיעני, וחפצי לדעת מה דבר עם מאמענטאוו ומה א״ל על בקשתם, ונא להודיעני מקבלת מכתבי דנא.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳נ

ב״ה אור יום ועש״ק א׳ דר״ח אד״ר עתר״ו לפ״ק ראסטאוו

כבוד ידי״נ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם יר״א כו׳ מו״ה שמואל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

הטע״ג לפעט׳ בטח נתקבל. איני יודע מה מכריח את כבודו לעשות כעת עם האופ׳ דריאזן אוראל וע״י אסייעוו דוקא עד שמבקש כ״כ את פויזנער לעשות השוואה, אצלי אין מקום כלל להסכים ליתן לפויזנער עבור זה קרוב למאה אלף. כאהנאויץ א״ל אשר הפריצ׳ יגיע עד חמישים אלף, בהאוסל׳ מהשפאלין הנ״מ בערך ל׳ אלפים, ועוד רוצה ד׳ אלפים. ואפשר מאלו יניח איזה אלפים, ומה ישאר לכבודו מהאו״ג ערך שני מאות א׳ לפי החשבון. ולפ״ד בשו״א אינו כדאי ליתן בעד זה לפויזנער סכום כזה, ואם כי יכול להיות אשר בלא״ה לא יתן את השפאלין, מ״מ הרי מסת׳ יהי׳ אצלם דברים בזה, וגם לא נאה הדבר לאזין זעך רייסין אזיי׳ געלט.

דוד דעפאר׳: מחלקת הדתות שבמשרד הפנים.

א׳נ

נגידי אנ״ש בכלל, וה״ר שמואל גוראר׳ בפרט היה מסור אל רבנו בכל לבו ונפשו. לא קנה ולא מכר בלי שאלת פה קדוש רבנו. אגרות רבות דנות בפרטי העסק של נגידים האלו שרבנו משיב בהם בפרטיות ובפרטי פרטיות. אגרות, או קטעים אלו אין בהם תוכן כללי להדפסה ולא נעתקו בספר זה (ראה גם לעיל ח״ג אגרת תקצא ובהערות שם). מ״מ בתור דוגמא תועתק בזה אגרת אחת, להראות עד כמה הכניס רבנו את עצמו בעניניהם, שהיה כעין שותף בעסקם ובדין דרש את חלקו — שיתנוהו לקופת הישיבה תומכי תמימים ולקופת עניני הכלל של רבנו. ראה גם לקמן אגרות א׳נט. א׳עה.

מו״ה שמואל: גוראר׳. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳מה, ובהנסמן בהערות שם.

לפעט׳: לפעטרוגראד, היא פטרבורג שהוסב שמה לפעטרוגראד, ולאחר זמן ללנינגראד.

ובגוף ועצם הדבר הלא כבודו חושב שהאילנות שוים על שפאלין לפי המצב דכעת, ומצד מעות האט השי"ת גיהאלפין ביז איצטער ויעזור אי"ה על להבא. אמנם אני חושב אשר האופ' תקנה את היער אי"ה אצלו, אחרי שהיא צריכה להסחו' תקנה אותו אי"ה, ואם פויזנער קלקל שא"א להם לקנות כפי ההצעה השני' שלו (אפשר עשה דבר ע"י אסיעוו שמשו"ז א"א להיות כפי הצעתו) ימציא אי"ה כבודו איזה הצעה אחרת. ולפ"ד צריך למסור לבנו יעקב יחי' להוביל הפערעגאווארין עם האופ', דכאשר כ' נוסע לפ"ט הוא דבר הנראה, ובנו יחי' כאשר הוא על אתר יכול לעשות הדבר בלי פרסום, ותקוותי אשר יבוא אי"ה הדבר לפועל, והשי"ת יתן לו פרנסה והצלחה בכל ענייניו ויהי' במנוחה בכל פרט ויחזק השי"ת בריאותו שיהי' בריא אולם.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

ביום ג' שלחתי לו ע"י נוסע לחארקאוו המכ' שכתבתי במוצש"ק בטח נתקבל.

א'נ*

[תרע"ו]

ב"ה יום ב' תצוה ג' אד"ר
רוסטוב ע"נ דָן

כבוד הרה"ג המפורסם נכבד ונעלה יר"א כו'

אחד"ש.

הנכבדים מורשי כה"ר וקהל עדתו ד' עליהם יחיו מסרו לי מכתב

פערעגאווארין: בירורים.

המכ' שכתבתי במוצש"ק: גם הוא דן בעניני עסקו הנ"ל.

א'נ*

נכתבה בעפרון, בלי חתימה ובלי הפניה מפורטת. מהתוכן נראה שנכתבה לא' מחכמי כותאיס גרוזיה. בקשר לזה נשלח לשם ה"ר שמואל לויטין, כדלעיל ח"ב אגרת תנו (שגם היא הגיעה לידינו כתובה באותה צורה).

ובו הביעו לי חפצכם הטוב והתענגתי עונג רב, ות"ל כי לא אלמן ישראל מאלקיו ותורתו הק', ודבר גדול הוא בזה"ז לחזק התורה והיראה בקרב אחינו.

תקותי חזקה לשלוח לכם בקרב אי"ה איש אשר רוח בו ויתאים לפרטי הדבר ללמד לימוד הגמ' לימוד האמת עם המלמדים והתלמידים ולהשגיח בטוב, ובעזרתו ית' יפיק רצון מאתכם.

מקווה אני אשר עד חג הפסח הבע"ל יבוא אי"ה הדבר לפועל, ובין כה בטח ישתדל כת"ר להחזיק אותו המקצת תלמידים הלומדים גמ', וגם יכין תלמידים שיהי' על מה שישלוט הברכה.

אדיר כל חפצי למלאות חפצכם הטוב כפי הדרוש ובה' אבטח שיהי' בעזרי והשי"ת ירומם קרן התורה והיראה באחב"י בכל ארצות פזוריהם יגדיל תורה ויאדיר ונזכה לביאת ג"צ בב"א.

ויהי נועם ד' על כת"ר ויראה נחת ועונג בו ובעדתו ברו"ג כחפצו כו' וחפץ ידידו כו'.

א'נא

ב"ה אור יום ג' י"ח אד"ר עתר"ו לפ"ק
ראסטאוו

כבוד מחו' וידי"ע הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

לפלא לי שלא קבלתי מאתו תשובה על מכתבי ועל הטע"ג. נחוץ שיהי' כבודו אצל הדירעקטר דדיפ' ולא לעזוב את הענין, כי דבר גדול הוא ובהשתדלות בזה התקוה לפעול אי"ה לטוב, ימצא לו כבודו זמן ע"ז אשר הזמן הזה צ"ל יקר אצלו לו לעצמו, והשי"ת יהי' בעזרו.

שמעתי אשר הנכבד גענ (שהי' דר בוילנא) יהי' ימים אלו בפעט'

א'נא

מו"ה שמואל מיכל: טרייגין. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
דדיפ': דדיפארטמענט. והכוונה למחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים — דלעיל אגרת א'מט.
הנכבד גענ: הי"ר רפאל שלמה.

וישתדל בדבר רשיון על אסיפה לרבנים דוח', וצריך כבודו לידע זאת, ולידע מה יעשה בזה, ואם לא יעורר השתדלות גם בדבר קומיסי' רבנית, יחקור וידרוש כבודו לידע הכל על נכון. והשי"ת יחזק בריאותו ויתן לו פרנסה והצלחה ושיהי' במנוחה בכל פרט בגו"ר.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו ומחו' ידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'נב

ב"ה יום ה' ד' אד"ש עתר"ו לפ"ק
ראסטאוו

בני יקירי יחי'

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

תמול ערב קבלתי הטע"ג שלך וכפה"נ באתם לפעט' יום ג' ערב. מהרב מעדאלי' קבלתי טע"ג שביכולתו לבוא בשבוע שאחר פורים הבע"ל, ואשיב לו אי"ה שיבוא. מתשובתו מסופק אני אם יודע על מה יקרא, ואפשר ביכולת ידידינו הרש"ג יחי' לידע מאתו אם המסחר שהציע לו הוא בקיומו.

תמול קראתי את יעקב קורנעצער ודברתי אתו, והוא מבין את

אסיפה לרבנים דוח: אסיפת רבנים דתיים (למעט רבנים מטעם).
קומיסי' רבנית: ראה לעיל אגרת א'מט.

א'נב

הרב מעדאלי': הי"ר שמרי' יהודה ליב.

בשבוע שאחר פורים . . שיבוא: לפטרוגרד, לשם נסע רבנו מיד אחר הפורים ליסד את הועד הדתי, כדלקמן. ונראה שזוהי סיבת קריאתו לפטרוגרד, לאספת הרבנים והעסקנים בזה.

המסחר: ראה לעיל אגרת א'מז. ואפשר שהיא הסוואה לאספה הנ"ל.

הרש"ג: הי"ר שמואל גוראר'י.

יעקב קורנעצער: הי"ר יעקב לנדא, שהיה בתקופה זו רב החצר בבית רבנו ובשעה שלפנינו שלח אותו רבנו בשליחות מצוה לעיירות רוסיה הפנימית.

בעיירות האלו התיישבו יהודים רבנים בשנים תרע"ה-ו, שנות מלחמת העולם הראשונה, לאחר שגורשו ע"י הממשלה מהעיירות הסמוכות לספר.

בצו של הממשלה בשנת תרע"ה נאמר שבכל מקום שהחזית מתקרבת למקומות מושב היהודים עליהם

הענין, ואחר ש"ק הבע"ל יסע אי"ה על חדש ימים. אמנם מה יהי' בהידיעה בלבד אחרי שאין בכחינו לעשות דבר, הלא העיקר הוא לעשות חדרים ות"ת בעד ילדי הגולים על הוצאות שלנו, ומה כחנו כו'. אולי יהי' באפשרך לפעול על ידידינו הרשמ"ט יחי' שיקרא אליו איזה מהג' ואתה תציע להם את הענין ותעורר אותם בדבר הזה להתאגד בכחות חומריים בענין הזה. והמפלגות שבין היראים אינו נוגע בזה והכל שוין לטובה, יכול להיות אשר הרשמ"ט יאמר שיפעלו שהקאמיטעט יתן ע"ז (ובא"ל וועט ער זעך אפזאגין) הלא גם אם ירצו

לעזוב את מושבם תוך 24 שעות. למגורשים הוקצו חמשה פלכים ברוסיה הפנימית: וורוניז', טומבוב, פנזה, קרים ויקטרינוסלב. לאחר זמן בוטלה הגזירה, אך בינתיים לא היה להיכן לשוב משום שהגרמנים כבשו את כל המקומות שמהם גורשו היהודים.

העיירות שהתיישבו בהם היו, עד אז, מחוץ לתחום מושב היהודים ולכן לא היו בהם בתי כנסת חדרים מקוואות ושאר מוסדות הדת.

ה"ר יעקב לנדא נשלח לעיירות אלו בשלהי החורף שלפנינו כדי לברר את כללות המצב הרוחני של היהודים הנודדים האלו. מהנסיעה הזו חזר לרוסטוב לפני חג הפסח, כמסופר בזכרונותיו (יגדיל תורה, נ. י. חוב' נב ס' לז).

לאחר זאת, במשך קיץ תרע"ו וכל שנת תרע"ז, הרבה לנסוע לעיירות האלו והתעסק בהן, בעיקר בבניית מקוואות. אגרות רבנו אליו בקשר לזה נדפסו לעיל ח"ב תנח. תעב.

עוד בנושא זה ראה לקמן אגרות א'נה־ו. א'סרי. א'עא. א'עד.

בנוסף לזה היתה אז לרבנו קופה מיוחדת לעזרה לרבנים ושו"בים הנודדים. אודותה לעיל ח"ב אגרות תתצה: תתקיא, ובהערות שם. וראה גם לקמן אגרת שלאח"ז.

הרשמ"ט: ה"ר שמואל מיכל טריינין מפטרוגרד (ראה תחלת האגרת שהיא נשלחה לפטרוגרד).

מהג': מהגבירים בפטרוגרד.

להתאגד . . בענין הזה: לפועל, מיד לאחר הפורים נסע רבנו בעצמו לפטרוגרד, נפגש שם עם הרבנים והעסקים ויסד "ועד דתי" שיתעסק בהנ"ל. ראה בזה לקמן אגרות א'נד־ו. ובחנוך לנער:

קורא לאסיפת רבנים ועסקנים, ומארגן ועד אשר ישתדל ביסוד חדרים ות"ת וכן בתי טבילה בכל המקומות אשר הגלו לשם הפליטים מליטא, פולין וכו', ואשר ימציא להם תפילין ציצית סדורים וכיו"ב.

הנ"ל נעשה בעיקר ע"י הר"י לנדא שהר" נוסע לעיירות האלו כנ"ל, והתמיכה הכספית היתה באה מועד זה. לועד זה כותב רבנו לעיל ח"ב אגרת תסד בקשר לתמיכת בניית מקוואות בעיירות שונות שבהם פליטים (שם נתפרש, בטעות, שהכוונה לועד הדתי שיסד הר"ל גרויבארט, במוסקבה. עתה ברור שהכוונה לועד שיסד רבנו, בפטרוגרד. מה גם, ששם נזכרת התמיכה שקיבלה "בייעלפאל" מהועד, תמיכה זו נזכרת גם לקמן אגרת א'נו, ואילו ברשימת המקוואות הנתמכות ע"י הועד הדתי דמוסקבה, שנדפסה בס' זכרון (גרויבערט) ע' 260, לא נזכרת העיירה הזאת). וראה גם לקמן אגרות א'עא. א'עד. רשימת העזר שנתן הועד עד חורף תרע"ז — לקמן א'סרי.

הקאמיטעט: הועד היהודי לעזרת נפגעי המלחמה שנוסד בפטרוגרד. בין העומדים בראשו היה הברון אלכסנדר גינזבורג. הועד היה מקבל עזר מנדיבי אנגליה ואמריקה ותומך בהם את צרכי הנודדים.

מובן שדאגתם לצרכים הרוחניים של הנודדים לא תאמה את זו של רבנו. הם יסדו בתי ספר חילוניים לילדי הנודדים ורבנו רצה לייסד חדרים. כך גם בשאר הצרכים הרוחניים של הנודדים. לכן לא רצה רבנו להסתפק במה שהועד הזה יתן, שאז ישתדלו שהחדרים יהיו כרצונם, כמסופר להלן, בסקירה, על בתי הספר עברי־רוסי שיסדו עבורם חברת מפיצי ההשכלה.

אמנם לפועל נוסד במוסקבה גם ועד דתי לעניני הנודדים, בראש הועד עמד ה"ר יהודה ליב גרויבארט, המספר על כך בספרו "זכרון" ע' 41 ואילך. הוא נתמך ע"י הועד הכללי הנ"ל (ראה שם ע' 54). אך בזה לא

המה, אין אנו רשאים לרצות בזה כמובן לך היטיב. והשי"ת יהי' בעזרינו ופעולתינו ירצה ויחזיק את היהדות והתורה כו'. תקותי אשר מכ' דנא תקבל אי"ה ביום א' הבע"ל.

ותקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשך ואביך דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

[סקירת המצב הרוחני של הנודדים, שכתב הר"י לנדא לאחר הנסיעה הנ"ל]

בע"ה,

הצעת אופני מצב ענינים הרוחניים של הנודדים במקומות שבקרתי:

פלך ווראנעזש

בפלך ווראנעזש הי' נחשב אז מספר הנודדים ערך שלשת אלפים, אולם אח"כ נתוספו הנודדים שנשלחו מעיר דווינסק.

המקומות שבקרתי בפלך ווראנעזש הם:

אסטראגאזשסק	מאה וחמשים משפחות – בזה גם הנוספים אח"כ.
באבראוו	ערך שלש מאות ועשרים נפש
ביריוטש	שלש מאות וחמשים
ווראנעזש	שלשת אלפים

יכל רבנו להסתפק והמשיך בבניית מקוואות ושאר מוסדות הדת בעיירות אלו ויסד לצורך זה ועד דתי נפרד, בלתי תלוי ב„קאמיטעט" הכללי.

עוד נוסד אז ועד לנודדים בראשות הג"ר חיים עוזר גרודזנסקי, שקבל סכום מסויים מאחב"י שבאמריקה לתמיכת צרכי הדת והרבנים הנודדים, כנזכר בהערות לאגרת הנ"ל ושם אגרות תעז. תצד. על היחס שבין הועד הזה אל שלוחי רבנו הנ"ל ראה לקמן אגרת א'נו.

סקירת . . הנסיעה הנ"ל: מהתוכן נראה שנכתבה בחורף תרע"ז, לאחר נסיעות תכופות לעיירות האלו במשך שלשת רבעי שנה.

זוהי סקירה כללית. בנוסף לכך כתב גם „פרטי־כל מנסיעתי בדבר המקוואות" — הנזכר בסקירה זו ולא הגיע לידינו.

פרטים רבים שבאגרות דלקמן (א'נו. א'סו') ולעיל (ח"ב תנז־ח. תסד) מתבהרים לנו ע"י סקירה זו.

פלך ווראנעזש: בסקירה שלפנינו מסופר על שמונה עיירות בפלך ווראנעזש, שלוש עיירות בפלך טמבוב ועוד ארבע עיירות, שבכולם יחד כ־25 אלף נודדים. על עיירות נוספות ראה לעיל ח"ב אגרת תסד. לקמן א'נו.

אסטראגאזשסק . . אח"כ: על העיירות האלו — גם לעיל ח"ב אגרות תנז־ח ובהערות שם. הרשימה ההיא היא מקיץ תרע"ז וזאת מחורף תרע"ז. במשך חצי השנה הזאת נוספו נודדים בעיירות האלו, לכן מספר הנודדים כאן הוא גדול יותר מהמספר הנזכר שם, וזהו שכותב כאן „בזה גם הנוספים אח"כ".

וואלויקי	חמשים משפחות
זיעמליאנסק	מאה ושבעים
ניזשניעדיעוויצק	ארבעים משפחות
קרטיאק	מאתים ושבעים נפש

בכלל בפלך ווראנעזש – הנודדים הם מדלת העם ביותר, והמעט שנמצא בתוכם שהיו בתור בע"ב.

מצב הענינים הרוחנים מדאיב מאד בכלל, חלק גדול נוטל בזה ההרגש הגלותי אשר בקרב הנודדים, אשר מרגישים א"ע כבתקופה זמנית: „אשר בעת הזאת עד שובם לביתם אינם יכולים להתחשב וליתן דעתם על הענינים הרוחנים שיהיו כראוי", ובכלל מה שמרגישים א"ע כבמהומה, כן חלק בלתי קטן מזה נוטל ההחלט שהוחלט אצל הנודדים: „אשר רוח המקום אינו מתאים להיות יהודי ההולך בדרך התורה והמצוה כיאות", – ואם אמנם למותר כלל לדבר עד"ז, אשר תנאי המקומות האלו הם בודאי מונעים גדולים לזה, אולם אחשוב, אשר יותר מהמה מועיל ההחלט ע"ז, ובאמת – לתנאי המקום אינם שייכים כ"א מעט מזעיר, ורוב הנודדים ככלם אין להם שייכות כלל לתנאי המקום, – הרבה הבדידות עושה: מה שאין להם לא רב ולא מנהיג שישָמעו אליו ולא כל התנאים הצריכים להחשב לקהלה יהודית, שיאגדום יחד להיות לאחדים, אשר בחסרון כל אלה – כל איש לדרכו פונה ומרגיש עצמו כבודד במקום, אשר – לפי החלטתו – יאלצהו או לפעמים יותר נכון לומר: „אשר ינִיחהו" לנטות ח"ו מדרך ה', אשר רגשי הבדידות קרובים מאד להטות אדם מדרכו, – גם מפני זה מסוה הבושה תסור מעל פניהם, אשר גם אם יהיו יחד הרבה מעיר אחת ומכירים זה את זה, אשר בשבתם יחד על מקומם הראשון בטח היו נמנעים זה מפני זה מעשות אלה הדברים שהם עושים פה, כמו חלול שבת בפרהסיא וכדומה, הנה אחרי אשר פה גרים הם כולָמו ואין להם בכלל שום אחיזה באיזה דבר כללי שיאגדם יחד, אשר יתן בהם רוח ואשר יתן להם, בכלל, מעמד וקיום עצמי, אינו מתחשב כלל פה עם חבירו, באשר כמו זר נחשב אצלו, וגם אינו נחשב כלל פה בעיניו לעצור ברוחו מפניו, כי איננו מרגיש אותו כלל לאיש; פה כבר דעתו נתונה על היהודים התושבים במקומות אלו, הרחוקים בכלל מאד מדרך ה', הם המה הנחשבים בעיניו לאנשים ואתם צריך להתחשב, כי מלבד מה שהם תושבים והנודדים הם גרים, הנה כעת הם הם כל המתעסקים בהקאמיט', אשר הקאמיט' נחשב בעיני הנודדים למקור גבוה שממנו נשפע כל שפעם טרף נפשם וטרף נפשות ביתם, ומורגש אצלם כמו

הקאמיט': ועד הנודדים הנ"ל, שמרכזו בפטרוגרד (ומוסקבה) וסניף בכל עיירות הנודדים. וחברי הועד בסניפים אלו הם תושבי המקום.

שמוכרחים להכניע את כל קומתם בפני המתעסקים בהק' המקומים, אשר גם זה מועיל מאד על מצבם הרוחני של הנודדים, כי לראות בקלקולם של התושבים בלבד הלא מועיל מאד ואף כי בהיות דעתם של הנודדים עליהם באשר על ידם הם מקבלים את כל תמיכתם.

ביותר מדאיב מאד שאלות שמירת השבת, טהרת המשפחה ושאלת החינוך.

שאלת שמירת השבת:

מאד, מאד פרקו עול בענין שמירת השבת: כבכל ימות החול – גם ביום השבת רבות נשים תלכנה אל השוק וסליהן בידיהן לקנות אוכל למו, וכדומה בענינים כאלו בחלול שבת בפרהסיא, – והנה שאלה זו, מובן, שהיא שלובה ביותר עם תנאי החיים ועם תנאי המקום ובכלל עם מצבם החמרי של הנודדים: כאשר הבן האחד עומד על משמרת אצל א"י בחנותו ועובד עבודתו ביום השבת כבכל ימי המעשה, והבן השני – אצל יהודי מן היהודים התושבים ועושה מלאכתו ביום השבת כבכל ימות השבוע ולפעמים גם אביהם כמותם הנה לא יפלא באבוד מזכרונם רגשי קדש עם ישראל ביום השבת, ובכן נוכל לחשוב אולי את מצבם החמרי להמקור הראשון בחייהם של הנודדים הנותן מגרעות בענין שמירת השבת, אולם, לדאבוננו, לא נוכל לכחד אשר גם הדברים האמורים למעלה חלקם לא יבצר בזה, אם באלה אשר אין להם שייכות כלל להחזיון האמור, וגם באלה אשר יש להם איזה חלק בהחזיון הזה – ומאליו מובן הדבר אשר החלול שבת בפרהסיא הוא כְּמַכה מהלכת ר"ל אשר נלכדים ברשתה יותר ויותר ה' יכפר בעדם.

שאלת טהרת המשפחה:

בכל מקומות הנזכרים לא הי' מקוה – לבד בעיר ווראנעזש – ובאסטר"ג, זיעמליאנסק, וואלויקי וניזשניעביעוויצק הייתי עוד הפעם בדבר המקואות ביחוד.

והנה באסטר"ג טרם בואי בפעם השני הי' שם ציר מהגרח"ע, ובאשר הרב דשם אמר לי שכבר קרוב אצלם הדבר לבוא לידי פועל על ידו עזבתי אני את

בדברי המקואות ביחוד: אחר חה"פ, כדלקמן אגרת א"נה שלאחר חזרת רבנו מפטרוגרד (לפני חה"פ) וקבלת דיווח מהשליח הר"י לנדא כתב לכמה עיירות בדבר בניית מקוואות וכשלא נתקבלה מהם תשובה שלח אליהם שוב את הר"י לנדא לדון בזה, ושהה בנסיעתו זאת כשני חדשים. על נסיעתו זאת מספר רבנו גם לקמן אגרת א"נו. לשם כתב לו רבנו בדבר המקוואות (בכ"ז סיון ?) לעיל ח"ב אגרת תנח.

ציר מהגרח"ע: השוה לקמן אגרת א"נו.

עזבתי אני את אסטר"ג: ע"פ הוראת רבנו אליו — לעיל ח"ב אגרת תנח: כאשר אסטר"ג א"צ לעזר שלנו.

אסטר"ג, אולם כפי הנשמע וכפי שנראה מכותלי מכתבו של הרב הווארענעזשי עוד לא עלתה בידם מאומה לתקן שם בדב"ז.

בוואלויקי נקנה בית על תקון מקוה ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א, אך המקוה עוד לא הספיקו לעשות מפני החורף.

בזעמליאנסק נדברו בהיותי שם עם הא"י [אודות] הבנין לעשות אצלו המקוה אולם כפי שכותבים חזר בו אח"כ, וכבר נשלח להם מכ"ק אדמו"ר שליט"א שתי מאות רובל כסף על התחלת המלאכה וכעת כותבים משם שיתחילו לקרבה אל המלאכה לבנות בנין על בית הטבילה.

בניזשניעדיעוויצק היו יכולים להשיג לתקן שם מקוה, אך השמיעו שם קול מהק' שישלחו משם את הנודדים אשר ע"כ נתעכב הדבר.

מבאבראוו הגיע מכתב מהשו"ב דשם שאחרי היותי שמה תקנו שם מקוה.

והנה יחוס הנודדים לשאלה זו איננו שוה בכל מקום, יש מקומות שבקשו מאד להשתדל לתקן להם הדבר החמור הזה, ויש שמתעוררים לפחות בעת שמדברים אתם עד"ז, וחפצים בזה, ויש גם אשר אחרי כל ההשתדלות אתם ואחרי כל הדברים שדברתי אליהם לא נזוזו אף זיז כ"ש ואינו נוגע להם הדבר כלל וכלל, – בפרטיות מבואר הדבר בפרטי־כל מנסיעתי בדבר המקואות.

שאלת החנוך:

בכל מקומות אלו נוסדו בתי־ספר עברי־רוסי לנערים ונערות ביחד ע"י

מכתבו של הרב הווארענעזש: הי"ר אברהם ליפסקינד. קטעים ממכתבו, ביום ו' נשא תרע"ז, נעתקו בהערות לאגרת הנ"ל: שם כותב את כל ההרפתקאות ושעדיין לא נבנתה המקוה באסטר"ג — כשנה לאחר דבריהם להר"י לנדא שקרוב אצלם הדבר לבא לידי פועל.

בוואליוקי: בתחלת קיץ תרע"ז כותב רבנו (לעיל ח"ב תנז) "הנודדים מתמרמרים מאד ומבקשים לתקן להם מקוה". בח"י תמוז כותב רבנו (לקמן א'נו) "לקנות חצר עם בית . . במקח שני אלפים . . ועל הבנין המקוה אמרתי שניתן להם חמשה מאות". לפועל נתן להם על קניית המקום וההוצאות הכרוכות בזה 2305 (א'סו) ועל בנייתה 585 (א'עא). כאן כותב הר"י לנדא, באמצע חורף תרע"ז "עוד לא הספיקו לעשות מפני החורף" ובאגרת הר"א ליפסקינד הנ"ל (ו' נשא תרע"ז) "בואלייקי נבנה מקוה על ידי הלובאויציר"; מ"מ נראה שעדיין לא נגמרה הבניה ולקמן אגרת א'עא (ער"ח תמוז תרע"ז) כותב רבנו "היום נוסע ר"י לאנדא לוואלויקא בדבר תיקון המקוה ויש לי ע"ז תקפ"ה ר'". בעת הבניה היו לו כמה שאלות בהלכה, ששאלם אצל רבנו, וביב תמוז (לעיל ח"ב תעח) השיבו בפרטיות.

בזעמליאנסק נדברו . . עם הא"י: על פרטי הדברים בזה ראה לקמן אגרת א'נו. על משלוח 200 רו"כ על הבניה — לקמן א'סו". באגרת הר"א ליפסקינד מו' נשא תרע"ז (לעיל ח"ב הערות לאגרת תנח) "יש להם 600 ר' וחסר להם עוד 700 ר'". לא ידוע לנו מה עלה בסופו של דבר.

בניזשנעדיעוויצק: לעיל ח"ב אגרת תנז כותב רבנו (תחלת קיץ תרע"ז) "מבקשים לתקן להם הדבר החמור הזה". לקמן אגרת א'נו כותב רבנו על פרטי הדיונים בדבר הקניה. כאן כותב הסיבה שנתעכב הדבר.

מבאבראוו . . תקנו שם מקוה: בתחלת קיץ תרע"ז כותב רבנו (לעיל ח"ב תנז) "מקום על מקוה שכרו . . ביכולתם לאסוף אצלם שלש מאות ר'".

חברת „מפיצי השכלה", כן גם בתי־אמון „אטשאגין" ע"י חברת „**שמירות בריאותם של היהודים**" „אֶזֶע".

בהבתי־ספר עפ"י רוב יש מורֶה על עברית ומורֶה על הלימודים הכללים, – הפרוגרומא הכללית היא: לימודים כללים, זשארגאן, ספורי המקרא מעט, שעשועים ונגינה של שירים עברים־זשארגאנים, רק באיזה פרטים משתנית בכל מקום לפי רוח המורה, ואבוא על כל מקום ומקום ביחוד:

אסטראגאזשסק. מספר התלמידים ערך חמשים־ששים. מורים – שנים, א' על עברית וא' על לימודים הכללים, חומש „ארגינאל", שלא בדילוג. לפי דברי המורה – למדו שעה בכל יום, תנ"ך שלשה פעמים בשבוע, ושעה בכל יום – עברית מספורים שלהם, משך זמן כל לימודם בכל הלימודים – ערך ארבע שעות ביום, הלמוד הי' עב"ע, אך מה שהי' בלתי מובן להם בעברית הי' מבאר להם בפעם הראשון גם בשזארגאן ואח"כ הי' שואל להם שאלות בלימודם בעברית והם היו צריכים להשיבו ג"כ בעברית. מהתנ"ך היו מספרים אח"כ סיפורים בעברית.

באבראוו. מראש הי' לומדים שם ע"ד הישן, רק אח"כ בא בא־כח של חברת מפ"ה של פלך ווארענעזש והושיב מורֶה על לימודים כללים על שלש שעות ביום, ורק שלש שעות הניחו להמלמד על הלמודים העברים, וכן צוה לו ללמדם דוקא את ספורי המקרא, והספרים הזשארגאנים שלהם, וכפי דברי המלמד, הנה עד כמה שהי' ביכולתו השתדל לבלי למלאות רצונם. מספר התלמידים ערך ארבעים.

וואלויקי. מספר התלמידים ערך חמשה ועשרים. מורֶה על עברית ומורֶה על לימודים הכללים, שם בקרתי את השקאלא בעת לימודם. – ביתר המקומות לא נתנוני לזה. בהשקאלא – ארבע מחלקות, הלמוד הרעליגיאזני הוא בכלל ספורי המקרא, וגם בזה הי' לימודם רק כמו לצאת י"ח, ובכלל לא ידעו ולא הבינו, תנ"ך לומדים רק בהמחלקה היותר גבוה – שהיא מכילה בתוכה „ארבעה" ילדים וילדה אחת, וגם הם לומדים תנ"ך רק שלש פעמים בשבוע. בקרתי את השקאלא אחר ארוחתם, והנה כחצי שעה למד עם המחלקה השלישית חומש ס' שמות, אח"כ אמר קפיטל תנ"ך יחזקאל לפני המחלקה הרביעית, והם [שני עלו פסא"פ?] ונמשך זמן לימודם עם השאלות ששאל אותם אח"כ ערך חמשה עשר מינוט', ובאותו יום לא למדו זולת זה שום לימודי קדש, ואח"כ התחילה המורֶה לשורר אתם את השירים שלהם בעברית ובזשארגאן ובזה נגמר כל לימודם. שם הי' הביאור מספורי המקרא בזשארגאן,

---

עב"ע: עברית בעברית.

וגם הי' אוראקין על זשארנאן. אח־כ החליפו את המורים וירדה השקאלא עוד עשר מעלות אחורנית.

שם בקרתי גם את האטשג. ומאד מאד רחוקים שם הילדים מלהתחנך בחנוך הראוי לילדי ישראל. כל גדולם וחנוכם שם מפיח בתוכם רק רוח הבל וריקות וחנוך דתי אין זכר לו שם אף שמץ מנהו. ונוסף ע־ז אשר נשרש שם בלב הילדים ענינים כאלו אשר כבר לא יתנו מקום בשו־א להכניס אף מעט אמונה בלב הילדים. וכשישמעו לפעמים אח־כ איזה חיובי מצות ישא אצלו רק רעיון היגיעני – כדרך „שהם־ אומרים – אשר הדבר נוגע בענינים העומדים ברומו ש־ע.

הייתי גם בעת ארוחתם של הנערים תלמידי השקאלא. שבתוכם כבר נמצא בני עשתי עשר ושתים עשרה. וגם המה אינם מתחנכים אף שמץ מנהו בדרך היהדות. אין גם אחד שידע לפחות שהוא צריך לברך אחר המזון ואין מזכירים להם כלל מזה.

זיעמליאנסק. בהשקאלא שלש מחלקות. ובמחלקות הראשונות לומדים „שפת ילדים־ וגם ספורי המקרא מעט. ובמחלקה השלישית. המכילה בתוכה חמשה ילדים. לומדים חומש כסדר וגם תנ־ך. יום אחד חומש ויום אחד תנ־ך. הלמוד הוא בכלל עב־ע רק הבלתי מובן להם מבאר להם גם בזשארנאן משך זמן הלמוד מועט ביותר. רק מנוטין אחדים. המורה אם כי הוא נראה למחזיק בדרך ה'. אבל באמת הוא מסור ביותר לדרכם ודעתם. הוא ציוני נדול. – גם שם יש אוראקין זשארנאנים.

בהאטשג לחמו שם עם האומנת שתחנך את הילדים לברך לפני אכילתם ובשו־א לא נאותה לזה „להשריש אמונה בלב ילדים מה שהיא עצמה איננה מאמינה־ ואח־כ בבוא אומנת חדשה אמרה שדבר נדול כזה לא תוכל מדעתה להתיר. והדבר צריך לפנים. וצריכים לשלוח שאלה בדבר זה להנדולים היושבים על מדון במוסקווא.

בירוטש. מספר הילדים ערך ארבעים־חמשים. מורים שנים א' על עברית וא' על לימודים כללים. בהשקאלא שני קלאססין שהם ארבע מחלקות. הלמוד הוא ספורי המקרא מחומש וגם מתנ־ך. פעם בשבוע וכחצי שעה או פעמיים. שלש. לפעמים – מחומש וכן מתנ־ך. בהמחלקה היותר גבוהה לומדים רק ספורי המקרא מחומש. ומתנ־ך כלל לא. וגם ספורי המקרא מחומש הם לומדים פחות מכפי שלומדים בהמחלקות הקטנות ומעלתם הוא רק בלמודים

אוראקין: שעורים פרטיים.

הכללים, ומהעיקר הקורא שם כבר נוכל לראות על מה אבני השקאלא הטבעו, שם נמצא איזה ילדים שהיו יכולים ללמוד בטוב.

ניזשניעדיעוויצק. הלמוד הוא רק ספורי המקרא שנים, שלשה פעמים בשבוע, ומעט מזעיר, תנ"ך כלל לא. הבאור הוא בזשארגאן יש גם שיעורים על זשארגאן, רוב הזמן חולך רק על טיול ושעשועים, והמורה משתדל לעקור מלב הילדים האמונה במציאות בורא עולם, ומשתדל לקרבם [. . .] ולהשקאלא בכל טצדקי.

קרטיאק. שמנה ילדים לומדים חומש ותנ"ך בלא דלוג, שלש שעות בשבוע חומש ושתי שעות תנ"ך. הלמוד הוא ברפיון ידים מאד, והנערים אינם יודעים מאומה. הוא אומר לפניהם דברי אגדה שבעין יעקב ובאור המלות מסדר התפלה, כפי ששמעתי מתפלל עם הילדים אך גם הנערים הגדולים מתפללים רק חלק מהתפלה לא כולה. – בהמחלקות הקטנות לומדים ספורי המקרא, הבאור הוא בזשארגאן.

עפ"י הרוב נחוג אצלם בהשקאלעס שכל הלימודים – לבד העברית – לומדים בגלוי הראש דוקא, ויש שהמורה ראשו מגולה אף גם בלמדו אתם את המעט מזעיר מלמודי קדש. בכלל נהוג אצלם אשר ילדים שכבר למדו חומש בביתם כשנה, הם משיבים אותם בהמחלקות הקטנות שלהם אשר עפ"י רוב אין בהן אף ריח מלמודי קדש.

והנה הנודדים ברוב מקומות אלו אין דעתם נוחה מהשקאלעס ואטשגין שלהם, ויש שמתמרמרים מאד על דבר זה וחפצים מאד בתקונו, ויש שמבינים בטוב איך שלא טוב הדבר רק היאוש גבר עליהם שלא ליתן דעתם וחפצם בזה כמו כל הענינים הרוחנים, אך אם היו ממציאים להם חדר או ת"ת ע"ד הישן בטח היו מוסרים ילדיהם לשם בשתי ידים, לבד בזעמליאנסק ובקרטיאק, אשר שם הנודדים שבעי רצון מהשקאלעס וחפצים דוקא בקיומם, ורק אחדים במספר נמצא גם שם המכירים פחיתותה של השקאלא, וחפצים בחנוך דתי.

רק זאת לדעת אשר הרבה עושים חמפ"ה בזה שנותנים להילדים ארוחות בכל יום, וגם מלבישים ומנעילים אותם.

חדרים או ת"ת ע"ד הישן לא נמצא בכל מקומות אלו לבד בווארענעזש יסדו ת"ת, ומראש התיסדותה כבר הכניסו בתוכה סדרים בלתי נכונים, ואח"כ עוד ירדה ביותר, כפי שמסר לי הרב ר"ל חאסמאן משטוצין, גם בה כבר שתו קן למורים חפשים ולמודי השפה ביותר, וכדומה. בתי ספר של מפ"ה נוסדו שם אחדים והלמוד הוא כדרכם, ושם יושב בא"כחם שלהם.

באסטר"ג – כפי הנשמע – נוסד איזה חדר ע"ד הישן.

שאלת הרבנות והשו־ב:

רבנים ישנם רק בווארנעזש ובאסטר־נ, הרב הווארנעזשי הוא מתגורר שם מכבר והוא בכלל מהיראים, רק – רב המתגורר בווארנעזש כמה שנים ועוד לפני בוא הנודדים מגלילותנו לשם. באסטר־נ נתקבל כעת לרב נודד מפלך ווילנא והוא יר־א רק דעתו אינה מעורבת עם הבריות.

שובי־ם – יש מקומות שהיו שם מכבר ויש שנתקבלו כעת. ובכלל הנה אלה השובי־ם שהיו שם מכבר, הם בלתי כ־כ הגונים. ואלה שנתקבלו כעת – טובים מעט מהמה. **בווארנעזש** יש שו־ב שהוא מפורסם לעסקן צבורי־דתי ויר־א. השו־ב **האסטר־ני** הוא בכלל איש פשוט ביותר ובכלל מהשובי־ם של מקומות ההמה. **בוואלויקי** ג־כ הי׳ שו־ב מכבר ואולי הוא יר־א אך בכלל הוא בלתי מהות כלל. **בבאבראוו** ג־כ הי׳ שו־ב מכבר. והוא כבר איש בא בימים ולפי ראות עיני חשבתיו ליר־א רק כפי ששמעתי באומרים עליו שהוא מזלזל מאד בנקור הבשר. ביתר המקומות נתקבלו שובי־ם כעת בבוא הנודדים יש מהם בחורים אבל יר־א. **בביריוטש** נתקבל לשו־ב בחור יר־א באמת. **בקרטיאק** ג־כ נתקבל בחור והוא ג־כ ישר הולך בכלל. **בזיעמליאנסק** נתקבל שו־ב זקן מפלך קורליאנד, והוא יר־א לעצמו רק רפה ידים ביותר בענינים הרוחנים הצבורים. וכופה ראשו לאנשי עדתו שהם פשוטים ונסים ביותר ורחוקים מאד מיראת אלקים, ומה גם לפני התושבים אשר שם. **בניזשניעזיעוויצק** נתקבל לשו־ב אחי השו־ב הווארנעזש, והוא איש תם ויראי־ב.

העוסקים בהק׳ המקומים הם ברוב המקומות ככלם אנשים הרחוקים מכל רגש דתי, רק בקרטיאק מתנהג כל הק׳ עפ־י אחד הנודדים שהוא יר־א בכלל, אך בדבר השקאלעס גם הוא דעתו עם המתחדשים. בוואלויקי נמצא ג־כ בתוך העוסקים בהק׳ אחד שמחזיק בדרך היהדות וחפץ בתקון העניינים הרוחנים, רק הוא איש פשוט. בביריוטש נמצא ג־כ אחד שהתקרב – בבוא הנודדים – לדרך היהדות. אולם בכלל העוסקים בהק׳ מקומות אלו הם רחוקים מדרך היהדות. בווארנעזש ישנם שני חברי הק׳ ממפלגת יראים בכלל, ושם יש גם רעליגיאזני קאמיסיא שבתוכה נמנים: הרב ושני חברי הק׳ הנזכרים ועוד איזה נכבדי הנודדים.

בתי כנסיות אין בכל מקומות אלו, לבד בווארנעזש, ומתפללים בבתים שכורים לבית תפלה.

הרב הווארנעזש: הר׳ אברהם ליפסקינד הי״ו.

פלך טומבוב

בפלך טומבוב בקרתי רק את ערי: אוסמאן, באריסאגליעבסק וקוזלוב.

מספר הנודדים:

באוסמאן	ערך שלש מאות ושלשים נפש, המקבלים מהק' ועוד מעט בלתי מקבלים.
באריסנ־ק	אלף ומאתים.
קוזלוב	אלף ומאתים, בזה מקבלים מהק' רק שמנה מאות.

במקומות אלו – הנודדים הם בלתי כ־כ פשוטים וגסים כבפלך ווראנעזש, ויש גם בע־ב, ואשר יש להם ריח תורה, מלמדי תנוקות, בטלנים, רק מועטים המה גם שם. אך בכלל – שם הנודדים הם בלתי כ־כ גסים כבפלך ווראנעזש.

המצב של רוח היהדות בכלל, אינו שוה במקומות אלו: בבאריס־ג עודה מרחפת רוחה של היהדות בכלל, מבלי התחשב עם שאלות פרטיות, באשר שם הנודדים הם מפלכי פולין אשר יר־א על פניהם. באוסמאן הוא כבר באופן אחר, ובקוזלוב ביותר, שם כבר נמצא הרבה מהמתחדשים, חפשים, ואשר חפצם בהחפשים, אשר שני אלה, מובן, שבהיותם בגלילות מושב היהודים לא גברה ידם כ־כ לכבוש תחת רוחם את כל רוח המקום להיותו מתואר בשם: „מקום אשר רוח החופש שורר בו ואשר רוח המתחדשים גבר עליו" כבמקומות אלו, אשר פה רחבת ידים הוא לפניהם באין מפריע נגדם ובאין מעצור לפני רוחם, וביותר האחרונים, שבהיותם במקומם הראשון בושו בכלל – עפ־י הרוב – לגלות דעתם הנתונה להמתחדשים, ופה יחד כולם כבר מצאו מקום לעצמם, להרים נסם, ככל הדברים האמורים בההצעה ע־ד פלך ווראנעזש. ועוד זאת אשר אצלם נהפוך הוא, שבעדם לא יפריע גם היותם גולים, כי ההרגש הגלותי לא בם חלקו, הם כבר רוחם תרהב בקרבם אשר היא העת אשר כביר תמצא ידם, ואשר הם המה יהיו העומדים בראש, רוח המקום תתאים להם ויימצא מין את מינו ונעוריי ובכלל הלא למותר לדבר עד־ז, אשר כל הדברים המרפים ידיהם של הנודדים שהיו מחזיקים בדרך ה' הלא אותם יחזקו; להם מתאימים תנאי המקום, להם מתאימים תנאי החיים, מצבם בכלל, ומפריע אין בעדם, אשר ע־כ הנה במקומות אשר נמצא הרבה מהם, והקאמיט' עם כל מפלגותיו הלא יסייעו על ידם, כבר שוררת שם בכלל התרחקות מדרך ה', ואם גם נמצא שם איזה איש אשר יראת אלקים על פניו כבר יושב הוא לו בד' אמות שלו, ומי מביט עליו. ובכלל כבר נחשב שם עולם של חופש.

פלך טומבוב: בפלך זה עסק הרעד הדתי הנ"ל ביסוד ותיהול ת"ת, כמכופר בספר „זכרון" (גרויבארט) ויצורין להלן.

והנה כל הדברים אמורים רק על הרוח המורגש שם בכלל ועתה נבוא על פרטי השאלות:

בענין שמירת השבת:

הנה בבאריסנ־ק וגם באוסמאן לא נודע לי כ־כ. אולם בקוזלוב נגר מאד החלול שבת בפרהסיא. אצל הנודדים. באשר שם רוב הנודדים הם בעלי יכולת ויש להם עסקים. וחלק גדול מהנודדים שם הם המתחדשים. אשר ע־כ נגר שם מאד החלול שבת בפרהסיא. ה־י.

שאלת טהרת המשפחה:

בבאריסגלועבסק יש מקוה מכבר אם כי רחוקה מהעיר. בקוזלוב עשו כעת מקוה והיא עשוי' בטוב. אולם באוסמאן הי' שם איזה מקוה. קטנה ביותר. מכבר. ועתה נשרף הביהמ־ד הישן ואין להם כעת מקוה. הנ' וואלודארסקי שמחזיק שם פאבריק רוצה לפזר ע־ז ערך חמש מאות. כן גם ממוסקובא הבטיחו להם ערך ארבע מאות. אולם לפי דברי הנ' הנ־ל תעלה המקוה באַלפים. כי גם מקום לבנות עלי' צריכים לקנות. והעיקר אין שם איש שיחוש באמת להשתדל בזה.

שאלת החנוך:

אוסמאן. נוסדה שקאלא ע־י חמפה־ש. ומראש למדו רק עברית. אך בהיותי שמה כבר חכו שתבוא מורָה גם על הלימודים הכללים. שהיא גם תהי' האומנת בהאטשאג. למודי קדש הם – גם לפי דברי המורה בעצמו – לטפל דטפל יחשב. הפרוגרומא היא עברית־בעברית. הוא מלמד להילדים את ספר "קורות העברים" של "דובנוב" המלא מינות ואפיקורסות ר־ל ועוד ספרים בכמו אלה. נערים שכבר למדו גמ' בהיותם בביתם הוא מלמד להם למודי הבל וריקות וכמתחילים חושב אותם. כי עד בואם לבית־הספר שלו הלא לא ראו "אור־כביכול. והעיקר התפאר בפני שעושה אתם גימנאסטיקא טובה ומלמד להם שירים ועוד דברים כאלה.

והנה שם נראה. אשר רבים מהנודדים היו חפצים ומשתוקקים למסור ילדיהם לחדר ע־ד הישן. וביותר אלה אשר ילדיהם למדו גמ' בהיותם בביתם. רק מורא על ראשם מלדבר כלל עד־ז. מפני היו־ר של הקאמיט' הד־ר פ. שהוא שונא גמור לדת ישראל. וחפץ ומשתדל להעביר את הנודדים הנדכאים על

הנ' וואלודארסקי: כנראה הגביר ר־צ בקיוב (ראה אגרות־קודש אדמו־ר מוהריי־צ נ־ע ח־א אגרת כנא).
אוסמאן נוסדה שקאלא: ס' זכרון הנ־ל ע' 50.

דעתם ועל „דת" קונם, ובכלל מתנקם בהם בכל אשר יש לאל ידו, והוא ידו עם המורה של השקאלא, אשר חבר הוא לאיש משחית להשתרר יחד על הנודדים, אשר ע"כ הנודדים יראים ומפחדים לדבר כלל עד"ז פן יודע הדבר להד"ר פ. וינקום מהם ככל אשר יעלה על רוחו, ואלה אשר הרהיבו עז בנפשם לדבר מעט עד"ז, רתתו כל אבריהם בדברם, רק אחדים התגנבו אלי וגלו לי את כל לבם, ויש אשר ממש בכו לפני בדמעות שליש, ואמרו לי אשר לו אם היו מתקנים להם שם חדר ע"ד הישן לא היו מתחשבים עם כל דבר והיו מריצים את ילדיהם לשם, ומאד מאד בקשוני ע"ז. ובאמת נמצא שם ילדים שכבר למדו גמ' ומבינים והם בעצמם חפצים מאד ללמוד בחדר ע"ד הישן, ונער אחד בעל כשרונות טובים בכה לפני וכפי דברי אמו בוכה תמיד על זה. ובכלל ראיתי שם אשר כל אחד מהנודדים אשר יראים את האלקים, בטנו מלאה מלין, ומתחיל לדבר ומתפחד, ומפסיק באמרו: „מה בצע בדברי", ובכל המקומות שבקרתי עוד לא ראיתי כאלה: שהרכיבו ממש את אישים פועלי און לראש הנודדים להשתרר עליהם בכל אשר ירצו, וכעבדים ביד האדונים הפולנים שהי' נהוג בימי קדם נחשבים שם הנודדים, אשר זה נמסר לי גם מהבלתי צריכים להק' ולהד"ר, אשר קצרה רוחם לראות בצערם של הנודדים הצריכים להק'.

באריסאנגליעבסק. שקאלא עברית־רוסית לנערים ולילדות ביחד, בהשקאלא ארבעה מורים, הלמוד הוא עב"ע, ולומדים חומש – שלא בדילוג – שעה וכן תנ"ך, רק במחלקות הגבוהות אינם מלמדים חומש להילדים כ"א להילדות, יש גם שיעורים על זשארגאן. את הילדים מכריחים ללמוד בגלוי הראש דוקא אף גם בלמדם הלימודי קדש.

הנודדים בכלל – כפי דבריהם – היו רוצים יותר בחדר ע"ד הישן, ויש גם אשר יבואו להם מלמדים ללמד לילדיהם גמרא אחרי בואם מהשקאלא אולם מעט מזעיר הם, וגם בין אלה נמצא אשר להוציא לגמרי את ילדיהם מהשקאלא הם בעצמם מסופקים אם יאותו ע"ז, כי הקאמיט' המקומי מסור ביותר להשקאלא, ושם כל הנודדים מקבלים מהק', אשר ע"כ כנראה מורא על ראשם לצאת נגד הקאמיט', וגם כאשר כבר כתבתי בההצעה ע"ד פלך וראנעזש שחבמפ"ה צדים בערמה את הילדים בתת להם ארוחות בכל יום וגם הלבשה, אשר אצל אנשים פשוטים ואשר כבר נתנו א"ע להיות מקבלים יכריע זה נגד כל הענין, כי ר"ל כאשר כבר נתן א"ע להיות מקבל, כבר אבד את כל הרגש עצמו, ושואף תמיד לקבלה ר"ל, אך עכ"ז אם היו משתדלים שם בזה, לחזק את הנודדים, כי הם בכלל רפו ידיהם ביותר ואין להם שום עוז בנפשם להרים ראש ובכלל להוציא את הדבר לידי פועל היו יכולים ליסד שם חדר או

באריסאנגליעבסק: שם ע' 61.

ת־ת ע־ד הישן. רק כנראה מוכרח אשר התמיכות שנתן מהשקאלא יותן גם מהחדר.

קוזלוב. יש שקאלא אולם כבר נוסד גם בית הספר המכונה כבר בשם „חדר". בהשקאלא יש ערך מאה ילדים. ומורים שלשה. שם מלמדים זשארנאן – הוא כנראה ללמוד עברי יחשב שם. היו לומדים ספורי המקרא. ותנ־ך לא היו לומדים כלל. הבאור הוא בזשארנאן. והעיקר הם שירים זשארנאנים כן ספורים מציורים. כל לימודם בנגלוי הראש לבד בחומש.

ועתה אבוא על דבר החדר הנזכר:

בהחדר יש ערך חמשים ילדים. מורים ארבעה. שלשה על לימודי קדש ועברית. ואחד על רוסית. מן השלשה נחשב האחד למנהל את כל בית הספר. והוא מהמשכילים הישנים. והי' מחזיק בית־הספר ריפורמי בווערזשבלוב. והשני הוא חפשי לגמרי. כלומר שנראה ונגלה הדבר לעין כל. והשלישי הוא נודד פולני יר־א ואותו הושיבו למלמד על נמרא.

בהחדר ארבע מחלקות:

א. במחלקה הראשונה הם הילדים המתחילים לקרות. להם מלמד המורה השני שזכרתי. עפ־י המתודה החדשה מס' שפת הילדים וכדומה. וקורא אתם ק־ש בכל יום בבקר. מספר הילדים במחלקה זו הוא בערך עשרים. והם לומדים רק עד ארוחת הצהרים.

ב. בשני' לומדים התחלת חומש. ומבארים להם בזשארנאן. ועברית מס' שפה חי' מלמד להם המורה השני הנ־ל. במחלקה זו נ־כ ערך עשרים.

ג. בשלישית נוסף ע־ז שירים עברים. ותנ־ך עם המורה הנ־ל. וגם מעט רש־י עם המלמד של נמרא. במחלקה זו ששה ילדים.

ד. ברביעית יש שמנה נערים מתחילים נמ'. בכל יום לומדים נמ' שתי שעות ולפעמים שעה ומחצה: קיצוש־ע הוא צריך ללמד להם נ־פ בשבוע. אך כנראה לא נתן להם זמן ע־ז. הם לומדים חומש כפי סדר פרשת השבוע. ופרשה א' ולפעמים שתי פרשיות עם רש־י. ולומדים גם תנ־ך. חריסתומטי'. עברית. שירים ונאומים בעברית.

כל הילדים – לבד המתחילים – לומדים עברית עם מנהל בית־הספר

קוזלוב: שם ק' וג.

חריסתומטי': שבץ בבתר כפרות.

בכתב ובע"פ שירים ונאומים וכו'. החומש לומדים שלא בדילוג והבאור הוא בזשארגאן, והילדים יודעים מה שלמדו.

על רוסית נקצב שעה לכל כתה לבד במחלקה הראשונה שאינם לומדים רוסית.

עם כל הילדים הצריכים כבר להתפלל מתפלל המלמד של גמ'. עם הגדולים מתפלל בכל יום כל התפלה.

בהקאמיסיא המפקחת ע"ד החדר הוא השו"ב המקומי (אשר בשאלת השו"ב אתארהו) כן גם איזה ד"ר והד"ר צוה שלא יחזיקו את הילדים בבית הספר רק עד שעה ה.

להילדים ניתן בהחדר איזה ארוחה.

הרשיון נתן להם גם על רוסית כי הבית הספר נשא אצלם רעיון שהוא אוואקואציאני מפולין ושם נתן רשיון ללמד בחדר גם רוסית.

והנה כשנעמוד על פרטי הפרוגרומא של בית הספר הזה, הלא יתאימו לחדר אולי. אולם בהשקף על כל רוח הבית הספר הלז הלא ריפורמי הוא, ושוררת בתוכו רוח רפורמא ולא רוח חדר, אשר גם הנדחים והאובדים ר"ל יודו אשר הרוח ששאפו בקרבם בהחדר עוד תפעם בקרבם, והעיקר מה שהמורים הם חפשים, ובכלל קשה לקוות שמבית הספר כזה יצאו יהודים אשר יהי' יראת אלקים על פניהם. ואם כי כבר גם מהחדרים ע"ד הישן כעת לא רבים הם אשר ישארו למחזיקים בדרך ה', אך עכ"ז הלא לא נוכל לדמות חדר ע"ד הישן שנשא רעיון שהוא מקום אשר הילד נמסר לשם ללמדו ספר תורת ה' אלקיו – לבית־הספר ריפורמי שהוא לומד שם את החומש והתנ"ך באותה מטרה עצמה שהוא לומד את החריסתומטיא, רק למען דעת את השפה העברית, כי בית הספר ריפורמי הלא נושא רעיון שהוא מקום שהנער ירכש לו שם השכלה ובמטרה זו הוא נמסר לשם, ולא בעבור ללמדו תורה; שם ילמד את השפה העברית, שם ילמד לכתוב, ילמוד גם את השפה הרוסית, ידע לפטפט בעברית, ומי יתן וידע עוד לישא נאום בעברית בתוך קהל רב. במלה אחת, שם יהי' למלומד ולאיש בא באנשים משכילים, הלא כל זה הוא מטרת בית הספר ריפורמי בעצמו ומטרת אלה המוסרים את ילדיהם לשם, ואי' איפה ירכש לו הנער אף מעט מן המעט איזה רגשי קדש עם ישראל? אבל „חדר" ע"ד הישן הנושא רעיון שהוא מקום שהילד נמסר לשם ללמדו תורה הלא לא יוכל להיות אשר רוח אלקים המרחפת על השלחן הפשוט אשר סביב, סביב לו יקיפוהו התלמידים בספריהם ורבים עם זקנו המגודל בראשם ומלמדם תורת ה' אלקיהם – ימחה ח"ו מזכרונם לגמרי. ובאיזה מקום שיהי' ובאיזה אופן שיהי'

מצבם הרוחני אף גם באלה אשר ח"ו מתרחקים ביותר מדרך ה'. לפעמים עוד תפעמם הרוח ההיא, ואולי יוכל לצמח איזה טוב מהרגע ההיא, ואין לך אדם שאין לו שעה, ואם איננו מועיל על כלם אולי מועיל על קצתם. אבל איזה רגש קדוש ירכש לו הנער בבית הספר הריפורמיז

שאלות הרבנות והשו"ב:

בבקרי את המקומות הנזכרים לא הי' רב בשום אחד מהם כ"א בקוזלוב התנורר רב נודד. וכפי הנשמע אח"כ בא לבאריסג' רב מפלך קורליאנד מעיר שאבילין ואם כי הם לא קבלוהו לרב, אבל בין כה קבע דירתו שם למטרה זו. הוא הי' שם יחד אתי בתור ציר הנשלח מהנרח"ע בדבר ענייניהם הרוחנים של הנודדים, והוא בעצמו הוא רב קורליאנדי.

בדבר שובי"ם – **באוסמאן** יש שם שו"ב מכבר ובכלל הוא הולך ישר רק איש פשוט, רק כפי שמסר לי השו"ב הזקן אשר עזב את משמרתו ומסרה לו שהוא ב"א, נחוץ השגחה עליו בדבר הסכין ועוד. והשו"ב הזקן הוא יר"א והוא בשלום אתו ונכרים דבריו לאמת, ונראה שהוא באמת חש לזה.

בבאריסג' יש שני שובי"ם האחד שם מכמה שנים והוא – כפי שמסרו לי – יש לו קלות מעודו כי יש מהקאמיסיאנערין שמכירים אותו מכבר. וכעת התחילו גם ידיו מרתתות – לפי דברי השו"ב השני. והשו"ב השני נתקבל לשם לפני כשתי שנים והוא הי' שו"ב בפלך ווילנא והוא כנראה בכלל יר"א.

בקוזלוב הי' שם שו"ב אחד מכבר והוא יליד פ' קורסק, ואינו יר"א כלל וכפי ששמעתי מהשו"ב שנתקבל אח"כ לשם – איננו אומן במלאכתו ג"כ וגם איננו זהיר במלאכתו וכבר מצאו אחר בדיקתו סירכא שעבר עלי' והכשיר. ובכלל הוא מפורסם עוד מאז בהיותו תלמיד בישיבת טעלז, כה מסרו לי שם. אנשים נכבדים מהנודדים. ובבוא הנודדים נתקבלו עוד שני שובי"ם מפלך קובנא, והאחד הוא יר"א וכנראה זהיר במלאכתו. והשני הוא בכלל בודאי יותר טוב הרבה מהמקומי אך אשר יראת אלקים על פניו קשה לומר גם עליו.

העוסקים בהק' המקומים הם גם במקומות אלה רחוקים מכל דרך היהדות רק באוסמאן מתעסק הרבה השו"ב וכפי יכולתו עומד נגד הד"ר פ. אולם דבריו בלתי נשמעים.

רב . . בקוזלוב: שם ע' 69: הרב ר' פינת, שהי' רב בטורדיק סמוך לדווינסק.
באריסג': שם ע' 70: פה בוריסגליבסק אני יושב לערך חצי שנה. הייתי רב בשאבלון (פ' קורלנד) כ"ו שנה . . באיר ברלין (כ"ג בסיון תרע"ז).

בתי כנסיות גם שם אין, אולם בקוזלוב יש בית מושכר לבית תפלה מכבר ונעשה בכל הפרטים כביהכנ"ס, כן גם בבארי"ג כבר יש להם מכבר בית מיוחד לבית תפלה.

בקרתי גם את ערי סאראטוב, סאמארא, פענזא ובאלאשוב.

סאראטוב

כששת אלפים נודדים ומקבלים מהק' יש ערך ארבעת אלפים, מצב הרוחני בכלל הוא יותר טוב מבמקומות הנ"ל, שם כבר יש מהנודדים שהם בעלי תורה ויראים וגם בעלי הון, כן מהמקומיים יש שהם בתור לומדים וגבירים וממילא כבר רוח אחרת שוררת שם בכלל – מבלי התחשב עם שאלות פרטיות – לומדים ברבים בכל יום שיעור נמרא בביהכנ"ס הגדולה „חאהר שוהל" וגם בביהכנ"ס דחסידים, וגם כל היום נמצא שם איזה מהנודדים שלומדים, והיטב מובן אשר מחוץ לכותלי ביהמ"ד בנקל יהי' לפנוש בענינים הפכים מזה, אולם בכלל הלא כרך גדול הוא ואין להתחשב עם זה, אבל בחוגים הדתים שוררת עודנה רוחה של היהדות. כן באשר בהנודדים נמצא אנשי צורה וכן בהמקומים יש שהם בתור לומדים והם גם בעלי הון ואיש יחד פני רעהו ישאו ויתנו בדבר הלכה וכדומה, ממילא עי"ז יתאחדו גם בכלל הנודדים עם המקומים המחזיקים בדרך ה', וממילא כבר רוחם בלתי נכאה כ"כ ואינם אובדים את רוחם כ"כ, וגם באשר שם מספר הנודדים מרובה ובתוכם מספר מסוים – כן ירבו – בלתי מקבלים מהק', אשר בכל זה מתחזק רוח הנודדים בכלל, ויכולים לכבוש את החוגים הדתים, עד שבסאראטוב תהי' הביהכנ"ס הגדולה „חאהר שוהל" פתוחה תמיד וישבו וילמדו שם ויתפללו ג' פ בכל יום בביהכנ"ס עצמה – ולא באיזה חדר ממנה. ובכלל שורר שם סדר ולא נרגש הגלות כ"כ.

מה שנוגע לענין טהרת המשפחה – הנה כמובן שמקוה יש. רק היא עשוי' אצל נכרי ואיזה אי"סדרים – כפי שהי' נראה לי מהמגמגמים עד"ז – שורר שם בזה. אך לא ידעתי באיזה פרט.

„שאלת החינוך":

בית־הספר עברי־רוסי – כפי שנקרא אצלם: «смешан. школа» הי' שם מכבר ובנוא הנודדים ספחו לתוכה גם את ילדיהם. אולם אח"כ נתעוררו איזה מהנודדים ומהמקומים ליסד ת"ת ע"ד הישן. איזה נערים כבר למדו גמ' אצל מלמד בביהכנ"ס. בהיותי שמה נכתבו ילדים להת"ת רק כעשרים אולם אז רק התחילו בזה, וגם אלה שנכתבו עוד לא התחילו ללמוד באשר הי' בסוף הזמן וגם – כפי שמסר לי השו"ב – נתערב בזה גם איזה פניות

של הנודדים לאחר את הדבר עד אחר הפסח. אני הייתי שם בפרוס הפסח. כי בין [כה] יקבלו את ההספקות הנתנות לילדיהם מהשקאלא

בדעתם הי׳ שיקחו להת־ת שני מלמדים על מקרא וא׳ על נמרא. כפי שהבנתי הי׳ בתוך אלה שהשתדלו בזה גם אשר היו רוצים להכניס גם שם איזה ריפורמה מעט. אך העסקן העיקרי הנ׳ איכלאוו כנראה לא רצה כלל בריפורמות.

מהקאמיט׳ השמיעו אשר אם יהיו צריכים לכסף על החזקת הת־ת יתנו גם המה. אולם הי׳ נראה שהם רוצים בזה לקנות להם בזה דרך בהת־ת. למען אשר יוכלו לחוות דעתם גם שם. הם חפשים ביותר והעסקן הראשי בהק׳ הוא גם משכיל. ומאלה השואפים להפיצה.

שאלת הרבנות והשו־ב:

הרב הוא יר־א בכלל. כ־א רפה ידים ואינם מתחשבים אתו שם כלל. שוב־ם היו שם שנים מכבר והם כנראה יר־א אולם עתה הוסיפו עליהם עוד שני שוב־ם אשר האחד מהם הי׳ שם מכבר והרב אסר אותו. ורבים אומרים עליו שהוא קל. ועתה התירוהו ע־י איזה ד־ת שהי׳ – כפי הנראה נגד דעת הרב. והשני הוא נודד אשר מכיריו ממקומו הראשון אומרים עליו שהוא קל שבקלים. וגם שם מרננים עליו.

סאמארא

כארבעת אלפים נודדים. שם כבר באופן אחר מבסאראטוב. בכלל נרגש שם כמו מהומה ובלתי סדרים. רוח הנודדים נכאה ביותר. והגלות נרגש בכל דבר. ואם כי גם שם נמצא אחדים מהנודדים בעלי הון שהם בתור לומדים. אבל מלבד שהם מעט מזעיר הנה גם הם רוח אחרת אתם. הם גם משכילים ומודרנים. ובכלל רוח חיים של היהדות לא נמצא שם. והיא בכלל כמונחת בקרן זוית. ואם כי גם שם יש להם שיעור על נמ׳ בכל יום ברבים. אבל מרחפת שם רק רוח של מהומה ולא רוחה של היהדות.

בדבר המקוה מרננים שם והרב השמיט א־ע בכלל ממני לדבר עד־ז.

מה שנוגע לשאלת החנוך – הנה נוסדה שקאלא. וכפי דברי הילדים לומדים שם החומש שלא בדילוג. אבל כפי שהי׳ נראה לי הנה בעצמם אינם יודעים מאומה מה שלומדים ואיך שלומדים ואינם שייכים כלל אל לימודם. כפי שאמרו לומדים שם ביום אחד חומש וביום אחד תנ־ך. משך הלמוד הוא

סאמארא: שם ע׳ 72.

לפי דבריהם ערך שעה. וכפי ששמעתי ימצאון הרבה שהיו רוצים בחדר ע"ד הישן. ויש גם בעלי יכולת שהם רוצים לשלם בעצמם עבור זה.

כפי שמסרו לי מאכילים שם את הילדים האמורים בהאטשג בשר טריפה.

שאלת הרבנות והשו"ב:

הרב הוא איננו יר"א. והוא גם רב רשמי. רק למען הראות גדולתו אולי היו יכולים לפעול אצלו להשתדל גם בדברים הרוחנים. אולם נהי' שם בזה בכלל איזה שערורי' כי מתנורר שם איזה רב נודד מפלך קובנא אשר משתדל בכל יכולתו להכניס ראשו ורובו בעניני הקאמיט', והוא גם הוא איננו מזוין כ"כ ביראת אלקים. ונצרך גדול הוא בזה ובכלל הוא בהול ביותר. והרב מיראתו אותו כי – כפי ששמעתי – כבר התחיל להשתדל שימנוהו לעוזר רב רשמי. אשר ע"כ משתדל בכל אשר יש לאל ידו לבלי תת לו מקום בעניינים צבורים. ומשניהם גם יחד כבר אין לקוות לטובה. ואם כי – כפי שמסרו לי – השתדל הרב הנודד הנזכר בדבר שאלת החנוך ורצה ליסד איזה ישיבה וחדר. אבל כפי שהי' נראה לי לא מצאתי ממש בזה. כי מלבד אשר לא יעלה ח"ו על דעתי להרהר אחריו שהי' לו בזה כונה אמיתית הנה בהיותו במריבה עם הרב המקומי. הנה כל מה שהוא ירצה לעשות יעמוד לנגדו. ומטרת שניהם – לפי ראות עיני – שוה והכל הולך אל מקום אחד.

בענין השחיטה שורר שם אי־סדרים. שו"ב אחד יש שהרב אסרו והוא שוחט לעצמו ומוכר. ועוד הי' שם שני שובי"ם אשר כעת העבירום ממשמרתם האחד מעצמו כבר רצה לעזוב את משמרתו והשני התחילו ידיו מרתתין. וקבלו שלשה שובי"ם נודדים והם כנראה יר"א אך אין שם שום השגחה בבית השחיטה עד – שספר לי שו"ב אחד – שקרה לו שהאי' הקצבים נתנו לו לשחוט בהמה שהפילוה ע"י נחירתם באחורי העורף. והרב כפי דברי השו"ב הנ"ל אין משים לב לזה כלל.

העוסקים בהקאמיט' הם חפשים רק יוריסט אחד נמצא בתוכם שהוא רוצה להחזיק בדרך היהדות גם איזה נכבדי הנודדים מתעסקים בהקאמיט'. וכבר זכרתי אודותם.

פעזנא

יותר משמת אלפים נודדים. שם הנודדים הם מדלת העם: הגלות מורגש הרבה. מקוה היתה שם בעת שהייתי שם. אולם עתה אין להם מקוה. כי היא היתה עשוי' אצל א"י וכנראה אינו רוצה יותר בזה. וכבר קנו מקום לבנות עליו.

מה שנוגע לשאלת החנוך – הנה יש שלשה שקאלעס ושני בתי־אומן

„אטשאגין", יש גם קורסי ערב עבור בחורים הטרודים במלאכתם כל היום. בהשקאלעס יש אשר ילמדו חומש שתי פעמים בשבוע ויש אשר ילמדו שלש פעמים, וכן תנ"ך, ובאחת לומדים תנ"ך בכל יום, ומראש למדו את החומש – לפי דברי הילדים – כסדר ואח"כ התחילו לדלג ולברר מה שנראה בעיניהם. במחלקה אחת יש שילמדו חומש רק פעם א' בשבוע רק כפי ששמעתי לומדים כסדר שלא בדילוג, אולם אין להתחשב עם מה שמסרו לי התלמידים בעצמם כי הם רצו לכסות מעט על פחיתות ערכן של השקאלעס, ובאחת מן השקאלעס נכנסתי ואמרו לי שילמדו ספורי המקרא אולם לא נתנוני לעמוד על לימודם, בכלל מבארים בזשארגאן מה שלומדים, רק השיחה היא בעברית, ויש להם גם שיעורים על זשארגאן. ובכלל הנה נערים בני ארבעה עשר מתחילים ללמדם ספר בראשית ובדלוג, ואשר כבר למדו בביתם חומש עם פירש"י מוסרים אותם להאטשג ומתחילים אתם מראש המטדות שלהם, כי שם מלמדים גם לילדי האטשג. ואחרי אשר הילדים למדו אצלם איזה זמן כבר נתפרסם הדבר אשר אין להם כל תועלת מלימודם שם ואשר משחיתים את הילדים שלא ידעו כל מאום, וכעת כבר נוסד שם חדר ע"ד הישן בכלל כפי ששמעתי.

בדבר השו"ב – הנה שו"ב אחד יש שהוא יר"א באמת, והשני לא ידעתיו רק כפי ששמעתי הוא שו"ב מהשובי"ם של מקומות אלו. רב אָין כ"א התגוררו שם איזה רבנים נודדים, ולרב נחשב השו"ב הראשון שזכרתי.

העוסקים בהקאמיט' הם בלתי יראים רק יש אולי שיכולים להועיל עליהם.

הביהכנ"ס הגדולה סגורה בכל ימות השבוע ומתפללים על העז"נ רק ביום השבת יפתח, ויש מהנודדים ששכרו להם מנין מיוחד.

באלאשוב

כתשע מאות נודדים. מקוה היתה שם רק עשוי' אצל א"י וכעת אינו רוצה למלאותה, וצריכים לעשות מקוה ומבקשים עזר ע"ז.

בדבר החינוך – הנה מתחלה הי' שם ת"ת ואח"כ נכנסה תחת רשותם של חמפ"ה, ועשוה שקאלא, והושיבו שלשה מורים ומורָה, וברצונם הי' להוסיף עוד מחלקה ולהושיב עוד מורה. הלמוד הוא עב"ע ומתודות. חומש למדו שעה ביום וכן תנ"ך לבד במחלקה הראשונה לא למדו כל לימודי קדש.

והנה בהיותי שמה עוררתי הרבה ליסד ת"ת או חדר ע"ד הישן, ות"ל אשר הוציאו הדבר לידי פועל והושיבו מלמד נודד ללמוד ע"ד הישן, אולם גם השקאלא בקיומה עודנה.

שאלת השו"ב והרבנות:

השובי"ם היו שם קלים ורקים, אולם אח"כ קבלו עוד שו"ב שהוא יר"א, אך הוא כבר עזב אותם, והשו"ב שקבלו במקומו אינו ידוע לי. רב לא הי' שם מכבר כ"א כעת מתגורר שם איזה רב נודד מפלך קובנא, והוא רפה ידים ביותר ומנענע להם ראשו על כל דבר, כי הוא בטלן גדול ובלתי מהות כלל.

ביהכנ"ס אין רק יש להם בית המושכר לבית תפלה זה מכבר.

א' נג

ב"ה אור יום ב' ח' אד"ש עתר"ו לפ"ק

כבוד ידי"ע המפורסם ווח"ס נכבד יר"א כו'
מו"ה אברהם צבי נ"י

אחדשה"ט.

שבוע העברה שלחתי לכבודו גמ"ח מאה וחמשים ר'. ישלח השי"ת לכבודו רפו"ש בקרב ויחזקו, ויתן לו השי"ת פרנסה והצלחה בכל ענייניו בגו"ר. וישמור השי"ת אותו ואת כל ידידינו יחיו ויהיו במנוחה בכל פרט.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'נג

שלחתי לכבודו גמ"ח: על קופת התמיכה של רבנו ראה בהערות לאגרת שלפנ"ז.

א'נג*

[ניסן תרע"ז? תרע"ז?]

הנני הח"מ נותן כח ורשות לר' הלל ב"ר יהודא ליב זרחי שיעשה לי זכות למכור את כל מיני חמץ שלי שבעיר ליובאוויטש ובבית דירתי שבעיר ראסטוב על נהר דאן, ולהשכיר את כל המקומות שהחמץ נמצא בתוכם, היינו בעיר ליובאוויטש בביתי בהאלמער העומד בכניסת ביתי (בקאראדאר) משמאל הכניסה, ובהאיסקלעפ שתחת ביתי ובהפרוזדר של הסקלעפ, ובהקלאדאווע שבפרוזדר של הקיך שלי לצד שמאל של הכניסה, ובהאלמער שבקאראדאר של הקיך לצד ימין של הכניסה, ובהאלמער העומד בהקרעליעץ של דירת בני יחי' לצד שמאל של הכניסה, ובהאיספיזארקע שבבית כניסת בית אמי מורתי הרבניות ז"ל, לצד שמאל של הכניסה, ובהאיזאוניע שבחצירי העומדת לצד דרום ופתחה לצד צפון, ובהקלייט העומדת לצד דרום ופתחה לצד צפון, ובהקלייט העומדת בחצירי לצד צפון ופתחה לצד מערב, ובעיר ראסטוב ע"נ דאן בבית דירתי שברחוב פושקינסקי נומער ע"ח (Пушкинскій № 78) בעטאז התחתון בחדר המקצוע שמתפללין בו בשבתות השנה, הוא לצד מערב ופתחו לצד מזרח.

א'נג*

מהכתב והתוכן נראה ששטר המכירה שלפנינו נכתב בניסן תרע"ז, או תרע"ז.

השטר שלפנינו הוא בלתי חתום, ונראה שהוא טיוטה לנוסח השטר.

בד"כ היו נוהגים רבותינו למכור החמץ לרב, והוא היה מוכרו לגוי (ראה בזה לעיל ח"ג אגרת תשט, ובהנסמן בהערות שם). בשנה שלפנינו לא יכל רבנו למכור את החמץ בעצמו אל הרב, ולכן עשה שטר הרשאה למכור את החמץ אל הרב ע"י הר"ה זרחי. כמו"כ עשה רבנו בשנת תרס"א, כאשר היה בוואריסהאפען, כדלעיל שם. וכמו"כ עשה כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בשנים מסויימות, כנדפס בקובץ יגדיל תורה נ. י. חוברת נח ע' קס. קסא.

אם אמנם נכתבה בניסן תרע"ז, אולי הוזקק לזה רבנו כיון שבתחלת ניסן היה בפטרוגרד, כדלקמן אגרת שלאח"ז, וגם הר"י לנדא, שאליו מכר את החמץ בשנת תרע"ח (כדלקמן א'פג), גם הוא היה בדרך (בעיירות הפליטים) באותה שעה, כדלעיל אגרת א'נב. אולי מטעם זה הוזקק רבנו למכור החמץ בשנה זו ע"י שליח.

אויסקלעפ: מרתף.

קאלדאווקע: ארון קיר.

קרעליעץ: חדר מדרגות.

אינספיזארקע: חדרי בישול.

א'נד

[מוצאי חג הפסח תרע"ז]

ב"ה מוצאי יו"ט

כבוד ידי"נ ומחו' הג' המפורסם וו"ח נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מהטע"ג האחרונה ניכר אשר כבודו אינו חושב להגיש הדאקל' זאפיסקע, וא"כ אצל שר הצבא אין שום השתדלות, ומאיזה מקומות הלכו טע"ג מהדוח' פראוול' לשה"פ ולשה"צ על יסוד השתדלות הדוח' רבנים, וההשתדלות ליכא, ואודות השוחטים אין שום הזכרה כלל, כי זה רק בהדאקל' זאפ' של שה"צ.

א'נד

לא נתפרש בתאריך איזה יו"ט ואיזו שנה. מהתוכן נראה שהיא מתחלת התעסקות רבנו, שהמלוכה תשחרר מעבודת הצבא את כל העובדים במלאכת הקדש, רבנים שו"בים וחזנים. תחלת ההתעסקות בזה היתה בקיץ תרע"ו, כנראה מהאגרות דלקמן וכנזכר בחנוך לנער:

(קיץ תרע"ו)

מתחיל בהשתדלות אשר המלוכה תשחרר מעבודת הצבא את כל העובדים במלאכת הקדש כמו רבנים, שוב"ם, חזנים.

(תרע"ז)

השתדלותו הנ"ל הצליחה, וחופשה מעבודת הצבא ניתנה לרבנים שוב"ם וכו'.

מההוכחות שהכוונה למוצאי חה"פ (ולא חה"ש): א) באגרת שלאח"ז, שנכתבה לפני יום א' פ' בהר, מזכיר את האגרת שלפנינו. ב) לקמן אגרת א'סו מפורש שהדיון בנושא שלפנינו התחיל „בחודש מארט" (ללוח היוליאני) שחל באד"ש תרע"ז. ג) באגרת שלפנינו נזכר שחזר רבנו מפטרוגרד לפני ב' ג' שבועות שהי' מוכרח לנסוע על יו"ט לביתו. זה מתאים רק לחה"פ שנמשך שמונה ימים. ומתאים לעובדה הידועה לנו ממקורות אחרים (מדברי ה"ר מיכאל דווארקין. ראה רשימת מאמרי דא"ח ע' צט) שאחרי פורים נסע רבנו לפטרוגרד ושהה שם שלשה שבתות.

• • •

בכללות ענין זה של ההשתדלות לשחרר הרבנים והשו"בים מעבודת הצבא, במלחמת העולם הראשונה, במשך השנים תרע"ז-ז, ראה גם לקמן אגרות א'נה-סו. א'סט-עא. לעיל ח"ב תס. תסא.

מו"ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.

דאקל' זאפיסקע: תזכיר בדבר שחרור הרבנים והשו"בים מעבודת הצבא, שהוכן בעת האספה שארגן רבנו לצורך זה בפטרוגרד. רבנו חתם עליו וחזר, לפני חה"פ, לביתו. שאר המשתתפים הוצרכו לחתום עליו ולהגישו לשר הפנים ולשר הצבא.

דוד פראוול': מועצות דתיות.

הרב הכריח שיהי' מארקאן בין המנוים, והי' לו לידע אם רוצה מארקאן (אנחנו לא הי' באפשרנו לשאול ולדרוש מאתו ביום האחרון שהיינו מוכרחים לנסוע על יו"ט כאו"א על מקומו וסמכנו שמסת' יודע הרב שיחתום) ובזה הביא אותנו בין המצרים, ומה לעשות עתה להגיש נייר אשר נכתב ב' ג' שבועות מקודם א"א, ולכתוב אחרת מי יחתום עלי', ובין כה הזמן הולך בלי עשי' והתעסקות.

כבודו מתרעם במכתבו אשר הכל עשה הבאראן עם שלאסבערג הלא המה מ"מ עושים ... וכתב זאפיסקע והבאראן הגיש אותה ואפשר היו ביחד, וכפי הנראה הוסיף בדבר הרבנים הביעשזעצעס, כי בהספיסקעס שואלים גם עליהם וניכר שזה הי' בהפקודה השני'. בפה שאלו מקודם אצל הרב עליו בעצמו, ואח"כ באיזה ימים שאלו מאתו אם נמצא פה רבני' בייעשזענצי וכמה ובאיזה שנים ... ברור אצלי שבאם לא הי' התעוררות מאתנו לא הי' הבאראן ושלאס' עוסקים בזה, אבל עתה הם עושים מ"מ. ומובן אשר הרבה יותר טוב שיהי' ההשתדלות מאתנו, ואודות השוחטים אינם רוצים לעשות, וגם אצל שר הצבא כפה"נ לא ישתדלו.

ובדבר נסיעתי איני יודע איך לעשות, נצרך הי' להמתין על איזה ידיעה ממצב הענין, אבל מאין יהיו הידיעות, האם הידיעות מק' הן

הרב: של פטרוגרד הרד"ט קצנלנבויגן.

שיהי' מארקאן בין המנוים: בתזכיר, וכיון שלא רצה לחתום עליו לא יכלו להגיש את התזכיר בלי חתימתו. לא יכלו לכתוב העתק נוסף של התזכיר בלי שמו, כי רבנו, ושאר הרבנים מהעיירות הרחוקות, כבר חתמו על התזכיר ונסעו כל אחד לביתו לחה"פ.

ב' ג' שבועות: מעת כתיבת התזכיר, בתאריך של שבוע לפני חה"פ, לערך, עד ימים אחדים אחר הפסח, כשיקבל הרש"מ את האגרת שלפנינו (כתבתי שבוע לפני חה"פ, כי ברשימת הר"י לנדא (יגדיל תורה נ, י'. חוברת נב סי' לז) נזכר שימים אחדים לפני חה"פ כבר היה בביתו ברוסטוב. והרי הנסיעה מפטרוגרד לרוסטוב נמשכת איזה ימים).

עשה הבאראן עם שלאסבערג: לאחר שעורר רבנו בפטרוגרד על ההשתדלות בדבר שחרור הרבנים, כתבו גם הברון אלכסנדר גינזבורג והעו"ד ה. ב. שלאסבערג תזכיר בנידון ומסרוהו אל שר הפנים.

הרבנים הביעשזעצעס: הפליטים שגורשו מערי הספר ונמצאים בערי רוסיה הפנימית. ראה לעיל אגרת א'נב ובנספח ובהערות שם. על השחרור שלהם משירות בצבא ראה גם לקמן אגרות א'נו. א'נח. א'ס.

בהספיסקעס: הרשימות, והמדובר בחוזר ששלח שר הפנים אל מושלי הפלכים שיצוו למשטרה לעשות בירור ולשלוח חזרה רשימה של המשמשים ברבנות, שדנים עתה בחובת שירותם בצבא. וע"ז כותב רבנו לקמן אגרת א'סו „נעשו הספיסקעס בחודש מארט" — שחל בחודש אד"ש.

באיזה שנים: מהו גיל הרבנים, כי בדבר השחרור יש חילוק אם הוא פחות מבן כ"ה, מבן ל' או מבן מ', כדלקמן אגרות א'נז. א'סב. א'סג.

אודות השוחטים: השתדלות שחרורם משירות בצבא. ראה בזה לקמן אגרות א'נה. א'נח. א'ס. א'סא. א'סג. א'סד.

נסיעתי: לפטרוגרד, לאספה נוספת בענין זה. ראה אגרת שלאח"ז.

יסודיות. אם יהי' כבודו אצל הדירעקטאר אפשר ידע מאתו איזה דבר במצב הענין, ובאמת א"א לסמוך על מה שאומרים, ונחוץ לכהפ"ח להשיג איזה פראטעקציעס, אשר בזה נוגע הזמן.

סוף דבר איני יודע עתה איך לעשות, כי ירא אני שלא יומשך הזמן בלי עסק ומי יודע במה יוגמר ח"ו, וגם אודות כללות השאלה הלא צריכים לידע ולעשות, ואפשר אמתין בנסיעתי שבוע הבע"ל על איזה ידיעות מאתם. והשי"ת יהי' בעזרנו שיוגמר הענין לטוב.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו ומחו' וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א' נד*

[שלהי ניסן תרע"ו]

ב"ה

כבוד מחו' ידי"ע הג' המפורסם וו"ח נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

אחדשה"ט.

במוצאי יו"ט כתבתי איליו, ובקשתי את אשר יוודע לכבודו בעניניו יודיעני נא בטע"ג, ותקותי לנסוע אי"ה לפעט' יום א' פ' בהר הבע"ל. והשי"ת יצליח דרכי, ויצליח השי"ת לכבודו בכל עניניו בגו"ר.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו ומחו' וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

אצל הדירעקטאר: מנהל המחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים.
לכהפ"ח: לכל הפחות.

א'נד*

נכתבה בלי תאריך. מ"ש "במוצאי יו"ט כתבתי" היא האגרת שלפנ"ז ממוצאי חג הפסח. וממ"ש "תקותי . . יום א' פ' בהר" נראה שנכתבה בשלהי ניסן תרע"ו.
תקותי לנסוע אי"ה לפעט': ראה אגרת שלפנ"ז.

א׳נה

ב״ה יום ה׳ ד״ח סיון עתר״ו לפ״ק
סלאוויאנסק

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו גם הטע״ג קבלתי. והפלא אשר בהטע״ג הראשונה לא כתב כבודו מפורש שניתן להם החופש, ות״ל בעד חסדו הטוב. והנה עדיין אינו מבואר במכתבו אם זה הוא בתור צירקליאר או שהי׳ ע״ז וויסאצאייסיני ואיך יהי׳ הסדר על להבא.

מהטע״ג נראה שמוויטעפסק נתקבלה הרשימה, ומה זה אשר משארי המקומות לא נתקבלה עדיין.

שבוע זו נודע לי אשר בטאמבאוו לא נשלח כלל מהגוב׳ אל האוייעזדין לעשות הרשימה, וכפה״נ הקאמיט׳ דמאסקווא שעליהם סמכנו שיעוררו בכל הריאן שלהם, לא עשו מאומה, והי׳ בפה שבוע זו הג׳ ר״ל גינצבורג ממאסקווא, ובקשתיו שיעורר אותם, ואמר שידבר עם גאץ שלפי דבריו הוא העיקר.

גם קבלתי היום מכתב אשר באוייעזד פלטאווא לא רשמו הרבנים

א׳נה

סלאוויאנסק: ראה חנוך לנער: אחר הה״ש נוסע למעינות הרפואה סלאווינסק. שם נשאר רבנו עד אחר יוהכ״פ. ראה לעיל ח״ב אגרת תסב. לקמן אגרת א׳נט.

מו״ה שמואל מיכל: טרייניץ. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.

שניתן להם החופש: לרבנים הדתיים, מעבודת הצבא. ראה בזה לעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.

צירקליאר: מכתב חוזר.

וויסאצאייסיני: פקודת הממשלה.

הרשימה: של הרבנים הדתיים, ע״פ החוזר של שר הפנים אל שר הפלך, כדלעיל אגרת א׳נד.

בטאמבאוו: לשם נשלח הר״י לנדא ע״י רבנו לברר את מצב היהדות אצל הנודדים, כדלעיל נספח לאגרת א׳נב.

האייעזדין: המחוזות.

הקאמיט׳ דמאסקווא: הועד הדתי הנ״ל בהערות לאגרת א׳נב.

הריאן: האיזור.

גאץ: הי״ר רפאל שלמה, חבר הועד הנ״ל.

יען שהם שובי"ם ג"כ, וכתבתי להם שישלחו זאייאוולי[ע]ני' להגוב' ויעיד ע"ז הדוח' פראוול' או בע"ב שהן דוח' רבנים, ואם הגוב' לא יקבל ישלחו להמניסט' ושיודיעו לכבודו מזה.

עתה מה נעשה בדבר השובי"ם [א]ם הי' אצל גרוזנבערג (אם הגישו לו המנחה) ומה אמר אם ישתדל בזה.

גם מה נעשה בהקאמיטעט אם מתאספים ומה נתחדש אצלם. המכתבים עד היום לא קבלתי וזה פליאה עצומה, מה נעשה בדבר המכתב לאמעריקא.

עסק המקואות הולך בכבדות, מיד בבואי כתבתי לאיזה מקומות שיכתבו הסמיעטע כמה שיעלה, ומה שביכולתי ליתן ע"ז, ולא הי' תשובה, ושלחתי את ר"י לאנדא ובמ"א ישב יותר משבוע והי' מניעה מהבע"ב שלא נתאספו ולא מצאו מקום המוכשר לבנין המקוה, והעיקר הוא מפני שהמקומיים רחוקים מזה, והבייעזשינצעס רפה ידם מאד ואם כל התמרמרותם על העדר הדבר, אין להם הרמת רוח ר"ל וע"ד ולא שמעו כו' מקוצר רוח כו', ויום ליום אני מקווה שיבוא באיזה ידיעות, ושנתחיל אי"ה במלאכת הקדש הזאת, וכאשר ברצות ה' אעשה התחלה אודיע אי"ה לכבודו.

והשי"ת יחזק בריאותו ובריאת זוגתו תי' וישלח לה רפו"ש ויתן לו השי"ת פרנסה והצלחה בכל ענייניו ויהי' במנוחה בכל פרט.

זאייאוולי[ע]ני': הודעה.

להגוב': למושל הפלך.

הדוח' פראוול': המועצה הדתית.

בדבר השו"בים: שעבורם עדיין לא הוגשה הבקשה לשחררם מעבודת הצבא, שהברון אלכסנדר גינזבורג עם שלאסבערג לא רצו להגיש בקשה כזו, כדלעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.

גרוזנבערג: העו"ד ישראל (אוסקר).

קאמיטעט: הועד הדתי שיסד רבנו בפטרוגרד, כדלעיל אגרת א'נב ובהערות שם.

עסק המקואות: ראה בזה לעיל אגרת א'נב, ובהנסמן בהערות שם.

מיד בבואי: חזרה מפטרוגרד לרוסטוב לפני חה"פ, ששם דן בדבר השחרור לרבנים ושו"בים מעבודת הצבא וגם בדבר מקורות כספיים לבניית מקוואות לנודדים, כדלעיל אגרת א'נב ובהערות שם. ואולי אחר חזרתו מנסיעה השניה לפטרוגרד, לפני חה"ש, כדלעיל אגרת א'נד.

סמיעטע: הצעת מחיר.

שלחתי את ר"י לאנדא: זאת היא נסיעתו השנית אחר הפסח, הנזכרת בסקירתו הנ"ל בנספח לאגרת א'נב "הייתי עוד הפעם בדבר המקואות ביחוד".

המקומיים . . והבייעשזינצעס: יהודי המקום והיהודים הנודדים. ראה בארוכה בנספח לאגרת א'נב.

יום ליום אני מקוה שיבוא באיזה ידיעות: ראה לעיל ח"ב אגרת תנח — אל הר"י לנדא (מיום כ"ו סיון ?) בנידון זה.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳נו

ב״ה יום ד׳ ח״י תמוז עתר״ו לפ״ק
סלאוויאנסק

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

בדבר בנין המקואות, בד״כ הולך הדבר בכבדות עד שמקבלים ידיעות מהמקומות, ועד שבאים לידי איזה הסכמה והחלטה ושום דבר אינו נעשה על המקום לפועל ובהכרח לשלוח אליהם, וזה לוקח זמן והוצאות רבות.

והנה בעיר וואלויקא פלך ווראנעזש, השלוח מאתי עם אנשי העיר לא מצאו מקום לתקן שם מקוה, כ״א לקנות חצר עם בית טובה העומדת על פונ[ז]דאמענט טוב, במקצת מן החצר שוטף לפעמים מי הנהר, אך הבית עומדת בגובה ועל יסוד גבוה, החצר עם הבית הנ״ל ויש עליו עוד איזה בנין רעוע, הוא במקח שני אלפים רו״כ, תיקון המקוה חושבים שיעלה עד אלף רו״כ, חושבים שבנקל יהי׳ אי״ה להשיג שם מים, ואני שולח היום לגמור את הקנין בעזה״י. ויען רצוני שיהי׳ זה קנין הקאמיטעט שלנו, וכ״ז שאינו מאושר אינו יכול לרכוש נכסים (ובאמת מסופק אני אם גם כשיהי׳ מאושר יהי׳ לו הזכות לרכוש נכסי דלא ניידי בחוץ לתחום המושב) וע״כ אני קונה אותו כעת

א׳נו

מו״ה שמואל מיכל: טרייניץ. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
בנין המקואות: ליהודים הנודדים. ראה בזה לעיל אגרת א׳נב, ובנספח ובהערות שם.
בעיר וואלויקא: ראה בנספח שם, ובהערות שם.
השלוח מאתי: הי״ר יעקב לנדא.
בחוץ לתחום המושב: שע״פ חוק רוסיה הצארית היה אסור ליהודי לקנות נכסי דלא ניידי מחוץ לתחום

ע"י זאפראדאזני אצל נאטאריוס ובמשך שנה לעשות את הקופציע על שם אשר נראה לו, ועם נע אוסטאייקי משני הצדדים, כך מסרתי להשליח, ועל בנין המקוה אמרתי שניתן להם חמשה מאות ר', והמותר יהי' שלהם, ויעלה עוד הוצאות הקני', והרב המשגיח על כשרות תיקן המקוה.

ובעיר זעמליאנסק ג"כ פלך הנ"ל, יש לשכור בבית מרחץ של נכרי אדיליעני' קטנה מיוחדת ב' חדרים אחת לבנין המקוה והב' לרחיצה, ומבקש ק"ד ר' לשנה שכירות, ומים חמים שלו יתן חנם, ובנין המקוה חושבים שיעלה ערך חמשה או ששה מאות ר', ובדעתו לשכור על ג' שנים וברשות שלנו הוא לחדש אז על עוד ג' שנים.

ובעיר נישזנידעוויצק ג"כ פלך הנ"ל, לא יש מקום מוכן כ"א לבנות מחדש, ויש מהגוים שנותנים פליאץ לבנות בית למרחץ עם מקוה בתנאי שאחר חמשה שנה יהי' הבנין שייך לו, ושנשלם לו אז (היינו אחר הה' שנה) חמשים רו"כ לשנה, וזה א"א להסכים לפ"ד, כי הבנין יעלה ודאי אלף ר' ותקון המקוה והרחיצה יעלה עוד חמשה מאות ודאי, ולהניח כ"ז בעד המקום על חמשה שנים, רק אם יסכים לכהפ"ח על עשרה שנים. המשולח מאתי אמר להם שיראו אולי אפשר לשכור מקום מהאופראווע, ושיודיעו לפה, וזה כשני שבועות עברו מהעת שהי' שם ועדיין אין ידיעה, ושאלתים בטע"ג, ומזה נראה כמה העזובה שם ואין משתדל.

כאשר נסע בני יחי' לפט"ג מסרתי לו מכ' מטארשזאק למסור להקאמיטעט שיעיינו בהדבר, ועתה נתקבל מהם מכתב עם סמעטע פרטיית וכפה"נ יחסר להם ערך ז' או ח' מאות ר', ומבקשים מאד למלאות מחסורם, ושם א' מאנ"ש ר"י רובין והוא כפה"נ עסקן טוב,

---

המושב. וכעת לאחר גירוש היהודים מערי הספר הוכרחו להרשות להם לגור בערי רוסיה הפנימית שמחוץ לתחום המושב, אך עדיין לא ברור אם יש הרשות למוסד יהודי לקנות נכסי דלא ניידי בעיירות אלו.

זאפראדאזני': חוזה.

קופציע: שטר קנין.

נע אוסטאייקי: קנס על החוזר.

בעיר זעמליאנסק: ראה בנספח שם ובהערות שם.

אדיליעני': מחלקה.

בעיר נישזנידעוויצק: ראה בנספח שם ובהערות שם.

אופראווע: מההנהלה.

מטארשזאק: ראה בזה לקמן א'סו' שרבנו שלח להם 700 רו"כ, "המקוה נעשית ועלה להם איזה אלפים".

סמעטע: הצעת מחיר.

ואני שולח לכבודו בקאנווערט מיוחד מכתבם והסמיעטע, ויעיינו נא בהקימעטע וישיבו להם בהקדם, ודעתי היא שצריכים ליתן הסך החסר להם.

גם בא לפה הרב מביעלאפאליע פלך חרקוב, והם עשו חוזה עם נכרי לבנות להם בנין למקוה, ויחסר להם איזה מאות ר', ונשמע הדבר שאנחנו עוסקים בבנין מקואות, ובא לפה אודות זה, ואמרתי לו שיפנה אל הקאמיטעט הדתי, ויציע פרטי הדבר שעשו ומה דרישתם מהקאמיטעט, ובטח ישיבו להם בהקדם, ולפ"ד צריכים למלאות הדרישות בכל מה שאפשר.

והלואי שיתעוררו בעוד מקומות בהדבר הגדול הזה. ולפי הנשמע במקומות שלא יש מקואות (שזה כמעט בכל מקומות הנודדים) נעשים דברים נוראים ר"ל. ואם הי' לנו כסף רב כמו שיש להקאמיטעט הראשי, היינו צריכים ליתן כל כחותינו על הדבר הזה לאפרושי את אחינו מהאיסור הנורא הזה ר"ל. ומה יש לחשוב על הנולדים אשר הורתם ולידתם כו' ה' ישמרנו.

המשולח מאתי הרב ר"י לאנדא נזדמן בווארשא עם רב המשולח מהרח"ע ג"כ בדבר מקואות וחדרים, ורצה להתדבר אתו אחרי ששניהם עוסקים בדבר א', וברח מאתו ולא רצה לדבר אתו, ומזה נראה בעליל שאינם רוצים להשתתף.

ועתה בדבר שאלת הרבנים, כבר שאלתי מכבודו איך הוא הזכות אשר ניתן להחמשים הרבנים אם בפקודת הרוממות או מה[מ]ניסט', ולא קבלתי תשובה, ולפלא הדבר אשר הזכות שניתן להנו"ן עוד לא נשמע, ומכה"ע אינם מזכירים כלל מזה, ומזה נראה שאין זה בפקודת הרוממות. וכן מוסר לי בני יחי' אשר עוד לא הגישו הדבר לחסד הרוממות כ"א המניסט' עצמן נתנו הזכות, והלא בדיפארט' אמרו מפורש שאין זה ביכולת המניסט' רק בחסד הוד רוממותו, והדבר הנעלם מאתנו ואין אנו יודעים איך ומה הוא.

ביעלאפאליע: ראה לעיל ח"ב אגרת תסד "הבנין נגמר וצריכים לעשות המקוה. ניתן להם שלשה מאות ודרוש להם עוד חמשה מאות". וראה גם לקמן א'סוי'.

המשולח מהרח"ע: מה"ר חיים עוזר גרודזנסקי שעסק בזה. ראה לעיל בהערות לאגרת א'נב.

שאלת הרבנים: השתדלות שחרורם מעבודת הצבא. ראה בזה לעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.

כבר שאלתי: ראה לעיל אגרת שלפנ"ז.

הרוממות: הקיסר.

בדיפארט': מחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים.

גם מה שמחפשים הנאצאל' של הנודדים אינו מובן, הלא החוק הוא שכל אחד נחשב מקומו באשר הוא שם, וכמו אנשי סובאלק כשהן בויטעפסק, ה"ה שייכים להנאצאל' דויטעפ', ואם יודיעו להנאצאל' דמקומו הראשון, הרי המה אינם יודעים כלל אי' האיש שאודותו מדברים. ואפשר הי' נצרך לבאר זה בדיפארט' שיודיעו לאותן המקומות שמשם נתקבלה הרשימה.

בטח בזה הזמן נתקבלו עוד רשימות. בני יחי' סיפר לי שנתקבלה הרשימה מפלך וואהלין, והי' שם דברים לענות בהם, ובטח כתב זאת לאהרינסאן לקיוב, כי זה דבר נורא כו', אך במשך הזה מסת' נתוספו רשימות, כמה נמצא כעת ואם הוגשו לחסד הרוממות.

עתה כאשר יש לכבודו סעקראטאר לענינים אלו הרי אפשר להיות מכתבים תמידיים, כי העדר הידיעות עושה רושם לא טוב, ולא איכפת לי כלל שיהיו המכתבי' מהסעקראטאר אך שיהיו ידיעות תמידיות מכל הפרטים ובהמצב איך שהוא הן בעניני הרבנים והן בעניני הקאמיט' אם עושים איזה דבר, אם נתקבלו תשובות מאותן שנשלח להם המכתב הצירקליארי.

במכתבו שע"י בני יחי' כותב שגינסבורג הבטיח ליתן, אם בא הדבר לפועל וכמה, ואם נתוספו עוד בהרשימה.

אם הי' תשובה על המכ' החוזר, הי' נצרך לעשות התוועדות, כי בלא זה לא יהי' דבר, אך איני יודע אימתי זמן המסוגל לזה, והי' דרוש שהקאמיטעט יחשוב בזה את מי לקרות (כי אי אפשר לאסוף הרבה) והזמן והמקום, ולבוא במכתבים עם הנועדים אודות זה.

לפה"נ במכתבו הנ"ל חפץ הדירעק' להמתין עד שיתקבלו

הנאצאל': מנהל.

רשימות: של המשמשים ברבנות, שנצטוו שרי הפלכים לשלוח לשר הפנים, כדלעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.

אהרינסאן: ה"ר שלמה אהרן מקיוב.

סעקראטאר: העלער, דלקמן אגרת א'נח.

הקאמיט': הועד הדתי שיסד רבנו בפטרוגרד, כדלעיל אגרת א'נב ובהערות שם.

המכתב הצירקליארי: של שר הפנים אל שרי הפלכים, כנ"ל. ואולי הכוונה לחוזר שנשלח מאת הועד הנ"ל.

גינסבורג: ראה לקמן אגרת א'נט ובהערות שם.

לעשות התוועדות: ראה גם לקמן אגרת א'ס „בדבר ההתוועדות אשר דברנו שיהי' אי"ה אחר יו"ט". וראה גם לקמן אגרות א'נט-סג. א'סה.

הרשימות מכל המקומות, ומתי יהי' זאת, אנחנו מראש ידענו אשר לא במהירות יהי' הדבר, כאשר נודע לנו הסדרים, והדיפארט' טעה וחשב שיהי' מהר, ויבקש נא את הדירעק' ולא יקמץ ע"ז בדברים שלא להמתין עד שיהיו כולם, כי עתה בטח כבר יש מספר נכון.

במכתבו הנ"ל כ' שידבר עוד הפעם אודות הרשיון על הנסיעה לקנות אתרוגים, ולא ידעתי אם פעל דבר. עתה השאלה בדבר שילוח מעות לשם, שיותן לכהפ"ח הרשיון ע"ז, ואז יהי' באפשר לקבל אי"ה אתרוגים מקאלאברי' דרך לונדון, וכתבתי לרי"ק ז"ס שיסע לפט"ג אודות זה.

נא ונא להודיעני בהקדם בדבר הרבנים איך ומה ניתן להם הזכות, ואם הודיעו להמקומות, ואם במקום הקודם או במקום מגורם, ואם הגישו זאת לחסד הרוממות, וכן על יתר הפרטים אני מבקשו בבקשה כפולה להשיבני על כל פרט ופרט, ושיהי' מכבודו מכתבים תמידיים ע"י המזכיר ואסתפק בזה אך שיהי' לנו ידיעות תמידיות, ונא בזה.

את הסמיעטע דטארשזאק ישלח לי חזרה כי דורשים אותה.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע ומחו' דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

הרשימות מכל המקומות: מהרבנים הדתיים הנמצאים שם.
אתרוגים מקאלאברי': ראה לקמן אגרת א'צב ובהנסמן בהערות שם.
רי"ק ז"ס: ר' יעקב קאפיל זליקסון, שהתעסק במסחר האתרוגים.

א'נז

[תרע"ו]

ב"ה יום ה' י"ט תמוז

כבוד ידי"נ ומחו' הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

אחדשה"ט.

תמול כתבתי לו באורך בדבר בנין המקואות ובדבר הרבנים. אחרי כותבי בא לפה ידידינו מחו' הרש"ג יחי' וסיפר לי בשם כבודו שהדירעק' הסיר מהספיסאק הר' שעד ד"ה שנה, ואיני יודע למה יגרע חלק אלו הרבנים, אחרי שמאושר הוא מהפליצא המקומית שהן רבנים, מפני מה לא יהי' להם הזכות כמו לכל הר', ובפרט שאותן שבשנים אלו הגיעו להוראה הרי הן מעולים ונעלים יותר ושנתנו כל ימיהם רק על התורה ומשו"ז הגיעו לכך, ואיך יודחו המה. ובד"כ זהו רק שיש להן בילעטין לבנים, כי הראזאריאדניע מאלו השנים הרי כבר היו בהמעבליאזאציעס הקודמים, וזה יהי' מספר מועט, וצריך כבודו לבקש ולחנן על הדבר הזה, ויכולים לשלול רק הפריזיוונאיע, והיינו שיהי' הזכות להראזארדני' מהמדריגה הראשונה והשני' והבילעטין הלבנים.

גם ישתדל נא להקדים להגיש הדבר אל חסד הרוממות בעזרתו ית' כאשר כתבתי במכ' תמול.

יעשה נא כבודו וישתדל והשי"ת יהי' בעזרו ויתן לו מציאת חן בעיני השרים ויפעול לטוב.

א'נז

מו"ה שמואל מיכל: טרייניז. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
מחו' הרש"ג: מחותנו ה"ר שמואל גוראר'.
דירעק': מנהל המחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים.
ספיסאק: רשימת הרבנים המשוחררים מעבודת הצבא. ראה לעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.
בילעטין לבנים: הפטורים לגמרי משירות הצבא.
ראזאריאדניע: זמן גיוסם.
פריזיוונאיע: שהגיעו עתה לגיל גיוס.
מהמדריגה הראשונה והשני': של בעלי הכרטיסים הכחולים, שאינם משוחררים לגמרי, ובהם נכללים גם הרבנים.

יצווה נא להסעקראטאר להעתיק עבורי את הספיסאק מהרבנים שניתן להם החופש מהמניסט׳, ונא בזה.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳נח

ב״ה יום ב׳ ד׳ אלול עתר״ו לפ״ק
סלאוויאנסק

כבוד מחו׳ ידי״נ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו נכון הגיעני, בזה הזמן בטח הי׳ כבודו גם אצל הדירעקטאר, ונא להודיעני מה נעשה אם נתקבלו תשובות מהגוב׳, ואם נתאשר זכות הרבנים וכמה, ובד״כ איך מתקבלים התשובות, ומה נעשה בדבר הרבנים הנודדים, נא להודיעני הכל בפרטיות ואסתפק במכתבי׳ מהסעקראטאר העלער. וכבר בקשתי מקודם שהוא יכתוב לי לעתים קרובים. גם יכתוב לי כבודו אם הי׳ ביום ד׳ העבר אצל הוויצי דירעק׳ כאשר הזמין אותו, ומה הי׳ פרטי השיחה בזה. גם בדבר השוחטים אם קבלו תשובה מהקאמיטעט, ובטח דרש או ידרוש את גינצבורג לבוא לפעט׳ כאשר דברנו, מקווה אני לקבל מאתו מכתב בפרטיות.

סעקראטאר: העלער, שבאגרת שלאח״ז.

א׳נח

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
דירעקטאר: מנהל המחלקה לעניני דת שבמשרד הפנים.
תשובות מהגוב׳: לחוזר של שר הפנים שישלחו את רשימת הרבנים שבפלך שלהם.
זכות הרבנים: להשתחרר מעבודת הצבא. ראה לעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.
הרבנים הנודדים: אם גם הם מקבלים שחרור מעבודת הצבא.
בקשתי מקודם: שתי האגרות שלפנ״ז.
וויצי דירעק׳: סגן מנהל המחלקה הנ״ל.
בדבר השוחטים: אם יקבלו גם הם שחרור, כדלעיל אגרות א׳נד־ה.
גינצבורג: ראה לקמן אגרת שלאח״ז ובהערות שם.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש וייטיב לו השי"ת הכוה"ח ברו"ג בתוך כו' כאוות נפשו ומחו' ידי"ע דו"ש מלונ"ח

שלום דובער

א'נט

ב"ה יום ה' ח' תשרי עזר"ת לפ"ק
סלאוויאנסק

כבוד מחו' ידי"נ הג' המפורסם נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבו גם הטע"ג נכון הגיעני. עמוס עבודה הנני כעת כל היום וכל הלילה ממש ובשו"א לא הי' לי זמן לכתוב, מצב הרבנים כפה"נ הוכבד עוד יותר, ובין כה באה הקריאה כו', אין מלין בלשוני מרוב הצער ועגמ"נ ורק ה' יושיענו.

לידידינו רא"ג יחי' כתבתי ע"י ידידינו רז"פ נ"י, והיום קבלתי טע"ג אשר בשו"א א"א להם לנסוע כעת כי טרודים המה בעניניהם כו' ובמוצאי יוהכ"פ יסעו אי"ה לפעט', והודעתיו היום בטע"ג.

בדבר הפאבריקין אמרתי לחתנו יחי' אשר כבד להסכים להניח סך גדול כזה בעסק אשר החפץ עצמו אין לו שווי' כזו בשו"א, ורק משום הריווח דכעת אשר מוציא הכל, אבל מי יודע מה יהי' באיזה חדשים, כאשר מתהוים חדשות בכל עת בכל המסחורים, ואולי ח"ו יהי' גם בזה

א'נט

מו"ה שמואל מיכל: טרייניו. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
מצב הרבנים: השחרור שלהם מעבודת הצבא. ראה בזה לעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.
הקריאה: להתייצב, ותעודות הפטור עדיין לא נתקבלו.
רא"ג: לעיל אגרת א'נה, ולקמן א'ס נזכר ר"ל גינזבורג. לקמן אגרות א'סא: א'סב: א'סג: א'סה נזכר רל"ג. לעיל אגרות א'נו: א'נח: לקמן א'סה נזכר גינזבורג סתם. וכולם בנושא השייך שלפנינו. ואולי הוא רא"ג שלפנינו, שהיה שמו אליעזר — לייזר, הנזכר לקמן אגרת א'קג. והוא הנזכר גם לעיל ח"ב אגרת שפו — ל. (בן י.) גינזבורג (גם שם בקשר לרז"פ) ושם אגרת תצז — רא"ג. ובכל הנ"ל נראה שהוא ממוסקבה.
רז"פ: ר' זלקינד פרסין.
לנסוע כעת: לאספה בפטרוגרד. ראה גם לעיל אגרת א'נו, ובהנסמן בהערות שם.

איזה חדשות, ואם הי' מזדמן פאבריק אשר חפץ בעצמו טוב וחזק, וגם לא הי' דורש כ"כ סכום גדול הי' כדאי, והשי"ת יצליח לו בכל ענייניו.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש וייטיב לו השי"ת החתימה וגמ"ח ברו"ג בתוך כו' כאוות נפשו ומחו' ידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

מחרת יוהכ"פ הבע"ל אנחנו נוסעים לראסטאוו יתן השי"ת שיהי' בהצלחה ויהי' האדרעס אלי

Пушкинскій 78

א'ס

ב"ה יום ב' ד"ו תשרי עזר"ת לפ"ק
ראסטאוו

כבוד מחו' ידי"נ הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבו ע"י ר"מ נכון הגיעני, וכאשר קבלתי מאתו הטע"ג שעוסקים בדבר הזאדערשזקי לא ידעתי מה היא, ונתבאר לי מהמכתב. סיבת הדבר מובן, וצריכים לתקן הדבר במקומו שלא יהי' עוד עיכובים. קויתי לקבל מאתו ידיעה מה אמר סגן שה"פ וואלקאנסקי ביום ב' כאשר אמר לשאול אותו בטעלעפאן, ועדיין לא קבלתי, וכמובן כמה חפצי לדעת כל פרט דבר הנעשה בזה, ואיך נעשה, ואיך הם הדבורים בפרט, וכבודו מקמץ במכתבים וכאשר כותב הוא ג"כ בקצרה לא בפרטיות איך ומה הי' הדבור, וכמובן שאין לו זמן פנוי, אבל צמאוני אינו מתרווה בזה.

ובדבר ידידינו הר"ל גינצבורג קבלתי מכתָב בימים הראשונים

א'ס

מו"ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
זאדערשזקי: עיכוב.
ד"ל גינזבורג . . לפעט: ראה אגרת שלפנ"ז, ובהנסמן בהערות שם.

דיו"ט שרצונו לבוא מקודם לפה וליסע לפעט' אחר יו"ט והשבתי בטע"ג שיסע לפעט', וחשבתי שיסע במוצש"ק, וקבלתי ידיעה שנסע ביום ב', וביום ו' שמח"ת קבלתי הטע"ג מאתו ומכבודו בקצרה „רעזאקאם ראזרעשינא" ואיני יודע מה היא הכוונה, אם הי' אצל שה"פ והבטיח לו לצוות שישלחו מהצענטראל קאמיטעט אל הקאמיטעט המקומים בדבר השובי"ם או שכבר נשלח מהצענטראל קאמיטעט, או איזה כוונה אחרת בזה (מתגנב אצלי מח' אולי הכוונה על השובי"ם דפעט', אך מה לגינצבורג לחתום ע"ז). הטע"ג נשלחה בהו"ר, וחשבתי שאקבל מכתב בפרטיות, ועד היום עדיין לא קבלתי מכתב, ושאלתיו היום בטע"ג ובקשתיו לבאר במכתב, וכמה מהשובי"ם שואלים מאתי אודות זה, ואין בידי מה להשיב להם, איזה מהשובי"ם הבאים יושבים פה וממתינים על איזה ידיעה פרטיות מבוררת. גם היום קבלתי מכ' משו"ב שואל ומבקש תשובה מהירה, ונעלם ממני מה להשיב.

גם בדבר הרבנים הנודדים אינו מזכיר כבודו מאומה, רק במכ' א' כתב בשם סגן הדירעק' שזה יניחו על אח"כ ותחלה צריכי' לגמור בדבר הרבנים המקומים, ומה זאת להניח, הלא זמנם הגיע ומגיע, ומה יעשו המה.

ע"י ידידינו הרז"פ יחי' מסרתי להרל"ג יחי' שיודע מכבודו פרטי הדברים בדבר הרבנים המקומים והנודדים וכאשר יהי' אצל שה"פ יבקש גם אודות זה, ואיני יודע אם הי' אצל שה"פ ומה דבר ומה אמר לו.

גם מרבנים מתקבלים ידיעות אשר עוד לא קבלו החפש ומחכים בכליון עינים, כמו ביעקאטערינ' עוד לא נתקבל דבר, אשר משם השיב הגוב' מכבר על השאלה השני', וידידינו הר"מ דובראווענסקי מזלאבין קבלתי מכ' תמרורית על העדר הידיעה אודותו והוא כבר בא בהפקודים בהאחרונה. ואני מבקש את כבודו, מה שאפשר לכתוב ע"י

רעזאקאם ראזרעשינא: אישור השוחטים.

בדבר השו"בים: השחרור שלהם מעבודת הצבא. ראה בזה לעיל אגרת א'נה, ובהנסמן בהערות שם.

מה לגינצבורג: שהוא ממוסקבה, כדלעיל אגרת א'נה.

זמנם הגיע: להתייצב.

הרז"פ: הי"ר זלקינד פרסין.

הרל"ג: הר"ל גינזבורג הנ"ל.

השאלה השנ': משר הפנים לשר הפלך שישלח רשימת הרבנים. ראה לעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.

שליח ימסור להַ העלער שיכתוב לי (כתבו לי שמלאו את ידו לכתוב לי ועדיין לא קבלתי מאתו אף מכ׳ א׳) ומה שא״א ע״י שליח יקח עת וזמן לכתוב לי, כי לבד צמאוני הרב לידע את הנעשה, הלא נצרך לי להשיב להפונים אלי בזה.

גם בדבר ההתוועדות אשר דברנו שיהי׳ אי״ה אחר יו״ט, וכתב לי גארפינקל אשר בחוה״מ ישלחו מכתבי׳ אל המזומנים, ואם עד עתה עוד לא נעשה דבר צריכים לשלוח המכ׳ ולהגביל המקום והזמן, כי הענין מצ״ע נחוץ הוא לכמה ענינים.

בטח אקבל אי״ה מאתו ידיעה פרטיות בכל הנ״ל, והשי״ת יהי׳ בעזרו לפעול ולעשות בכל לטוב, ויחזק השי״ת בריאותו ויצליח בכל עניניו בגו״ר.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ ידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

אבקש את כבודו להוודע בדבר הר״י לאנדא רב דקורעניץ פלך מינסק, הוא הגיש הפראשעני׳ שלו ע״י הרב קצ״ב בסוף חדש יול, ונא להוודע אודותו אם השיבו ולהיכן השיבו ונא בזה.

להַ העלער: מר העלער, מזכיר הועד הדתי, דלעיל אגרת א׳נח.
בדבר התוועדות: ראה בזה לעיל אגרת א׳נו, ובהנסמן בהערות שם.
גארפינקל: ה״ר אלי׳ אהרן.
פראשעני׳: בקשה.
קצ״ב: הרד״ט קצנלנבויגן מפ״ב.

א׳סא

[עזר״ת]

ב״ה מוצש״ק ט״ז מ״ח

כבוד ידי״נ ומ֯חו׳ הג׳ המפורסם נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

אחדשה״ט. ת״ל בעד החוה״ש כה לחי׳.

מכתבו ע״י שוועשינ[סק]י נכון הגיעני, והמכ׳ שע״י פאצט עד היום אֵין, וכפה״נ מאבדים המכ׳ שנכתבו בל׳ עברי (מכ׳ זעקאז׳ מביאים הקאנ׳ בלי המכ׳).

הדיפוטאצי׳ אצל שה״צ לא פעלו מאומה, מה השיב להם אינו כותב כבודו, כמו״כ אינו כותב מה אמר להם. ב[אל]ץ, ואם באפשר לפרט נא לכתוב לי בל׳ רוסי׳.

ידידינו הרל״ג נסע ביום ה׳ לפעט׳, ועדיין לא קבלתי ידיעה מה נתחדש מנסיעתו, לפ״ד צריך להיות עתה דיפאטאציע אצל שטורמער, ודברתי בזה עם ידידינו הרש״ג יחי׳ אשר יהי׳ אי״ה יום ב׳ הבע״ל בפעט׳.

גם בדבר השו״ב איני יודע איך צ״ל הסדר עכשיו אם צריכים מ״מ להגיש אל הקאמיטעטין המקומים, או שיהי׳ בזה סדר אחר, וע״פ הטע״ג של כבודו יש תקוה בעצם הענין, ומה הוא התקוה נעלם ממני. רק באשר רבים שואלין ודורשין, ואיני יודע מה להגיד להם, לא טוב הדבר מאד. מקווה אני לקבל איזה ידיעה.

א׳סא

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.

שנכתבו בל׳ עברי: מחמת המלחמה, כדי להבטיח שלא נכתב בהם תוכן סודי הקשור למלחמה. ראה בזה גם לעיל אגרת א׳מט. שתי האגרות שלאחי״ז.

מכ׳ זאקאז׳ . . המכ׳: דואר רשום מביאים המעטפה בלי המכתב.

הדיפוטאצי׳ אצל שה״צ: המשלחת שהלכה אל שר הצבא בדבר שחרור הרבנים מעבודת הצבא. ראה בזה לעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.

באלץ: סגן שר הפנים, בעת שביקרו העו״ד גרוזנברג, כדלקמן אגרות א׳סד. א׳סו.

הרל״ג: הר״ל גינזבורג. ראה אגרת שלפנ״ז. וכאן המדובר בנסיעה נוספת.

הרש״ג: ה״ר שמואל גוראר׳י.

בדבר השו״ב: השחרור שלהם מעבודת הצבא. ראה לעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.

ובדבר נסיעתי לפעט׳, באמת לא בנקל לי הנסיעה, אך אם ימצא איזה הכרחיות בזה או יש לחשוב בזה איזה תועלת, בעזרתו ית׳ יודיעני בטע״ג.

והשי״ת יהי׳ בעזרינו ופעולתם ירצה ה׳ ויפעלו לטוב הן אודות הרבנים והן אודות השוחטים כו׳, יעזרינו השי״ת להתבשר בקרב מאתם בבשורה טובה ונודה לה׳ כו׳.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

אודות ידידינו רי״א שוועשינסקי בטח עושה כבודו באשר עתו וזמנו כו׳, ואם כי א״צ להתעוררות בזה מ״מ לא נצרכה אלא להעדפה. יוסף אומץ וישתדל נא בטובתו והשי״ת יהי׳ בעזרו.

א׳סב

[כ״ח מ״ח תרע״ז]

ב״ה אור יום ועש״ק

בני יקירי חביבי יחי׳

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבך מוואגאן נכון הגיעני ויותר לא קבלנו ממך מכתב. ביום ב׳ בקר קבלתי טע״ג שלך, והיא סתומה וחתומה רק בכללות הרגיע קצת את רוחי. תמול בקר קבלתי הטע״ג של ידידינו הרש״ג יחי׳ ומבטיח

נסיעתי לפעט׳: לאסיפה (התוועדות) הנ״ל באגרת שלפנ״ז. וראה בזה גם לקמן אגרת א׳סה.

א׳סב

אור יום ועש״ק: האגרת שלפנינו נזכרת באגרת שלאח״ז מב׳ כסלו, ותוכנה — לעיל ח״ב אגרת תסג, גם היא מתחילת כסלו. א״כ מוכח שהיא מאור ליום ועש״ק כ״ח מ״ח תרע״ז.

מוואגאן: מקרון הרכבת בדרכו לפטרוגרד, בדבר השתדלות שחרור הרבנים. ראה גם לקמן אגרות א׳סג. א׳סו.

הרש״ג: הי״ר שמואל גוראריי, שגם הוא נסע בשעה זו לפטרוגרד, כדלעיל אגרת שלפנ״ז.

להודיע ימים אלו בפרטיות, ועדיין לא קבלתי מאומה. מובן שאם הי' איזה דבר בדבר העוסקים ובפרט אם הי' גמר הקני' היו מודיעים לי. והשי"ת יעזור לכם לגמור את העסק בטוב.

שאלתי בקרעמנ' על ידידינו הרי"י יחי' והשיבו כי הוא בפעט'. לידידינו הרממ"ח יחי' שלחתי ב' טע"ג וא"י אם נסע א"ל.

רצוני הי' לידע אם הרל"ג יחי' עושה עסקו, ואיך הוא עולה לו, אם השיג שו"ב הדרוש לו, ואם משתדל בדבר הפראווא. והשי"ת יעזור לו.

הידיעה שנתקבלו מידידינו הרש"מ יחי' בדבר הרבנים שנחלט מבני שלושים ולמעלה, נצרך לעוררו לידע אם כן הוא בבירור, כי מאיזה מקומות שמעתי שנתקבלו ידיעות על בני מ' ולמעלה.

מקווה אני לקבל מאתך מכתב, ונא לכתוב מבריאותך ושלומך הטוב, ומתי תחשוב לבוא אי"ה לביתינו שלו'.

אני כותב בל' עברי מפני שא"א לי באופן אחר, ותקוותי שיבוא ויגיע.

ותקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשך ואביך דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

אמך תי' וזוגתך תי' ובנותיך יחיו ב"ה בחו"ש ומסת' כותבי' לך.

מש"ב הרב שיל"א נ"י נתק[ב]ל האלף רו"כ. מקוטאיס נתקבל אלף רו"כ.

הרי"י: הי"ר יצחק יואל ראפאלאוויטש.
הרממ"ח: הי"ר מנחם מענדל חן. ראה גם לקמן אגרות א'סג. א'סה.
הרל"ג: הר"ל גינזבורג.
פראווא: אישור.
הרש"מ: הי"ר שמואל מיכל טריינין.
מבני שלשים ולמעלה: לעיל אגרת א'נז "הר' שעד כ"ה שנה".
שלושים . . בני מ': ראה בזה גם לקמן אגרת שלאח"ז.
בל' עברי: אע"פ שאין רגילים למסור מכתבים בל' עברי, כדלעיל אגרת שלפנ"ז.
מש"ב . . האלף רו"כ: ראה בזה גם לעיל ח"ב אגרת תסג.

א׳סג

[תרע״ז]

ב״ה ב׳ כסלו

בני יקירי חביבי יחי׳

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

ביום ה׳ כתבתי לך ע״י פאצט, ביום ועש״ק קבלתי מכתבך מיום א׳, ובש״ק בקר קבלתי הטע״ג שלך אשר רל״ג קבל המכתב, וכפה״נ מהמכ׳ הוא בדבר השובי״ם, ומסת׳ אקבל אי״ה ידיעה מה נעשה בזה.

הפלא הוא אשר סקאטא באייצעס מקבלים הזכות מפני שא״א בלעדם וכמה יגיעות והשתדלות כו׳. יתן השי״ת שילך הענין בהצלחה וינתן הזכות בקרב.

בהמכ׳ הקודם כתבתי שמאיזה מקומות שמעתי שנתקבלו מפעט׳ אודות הר׳ בני ארבעים, ואני כותב מזה להרש״מ יחי׳, וצריכים להתחקות היטיב אם נשלח להמקומות בדבר בני שלושים, וגם אני שואל את הרש״מ עוד איזה דברים בזה, ותראה שישיב לי במכ׳ רוסי, כי הוא אינו כותב לי כלל.

קבלתי טע״ג מהרממ״ח יחי׳ מבואו לפעט׳.

מה נעשה עם אייזנבערג.

יודע אני שכבד לפרט הכל, אבל הרצון והצמאון גדול הוא, והשי״ת יצליח לכם ויפעלו הכל לטוב.

הקומיסי׳ שבקש אותך דאק׳ סאלמאנאויץ, הי׳ יותר טוב שתשלח אותה ע״י פאצט על שמו.

א׳סג

רל״ג: ר״ל גינזבורג.

בדבר השו״בים: שחרורם מעבודת הצבא. ראה לעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.

סקאטא באייצעס: שוחטי (עורפי) הבהמות.

הרש״מ: הי״ר שמואל מיכל טריינין.

הרממ״ח: הי״ר מנחם מענדל חן. ראה לעיל אגרת א׳סב. לקמן א׳סה.

בטח יהי' ממך ידיעה מתי תיסע אי"ה לביתינו שלו'.

כב"ב יחיו ב"ה בחו"ש.

ותקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשך ואביך דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'סד

ב"ה אור יום ב' ז' טבת עזר"ת לפ"ק

כבוד ידי"נ ומחו' הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

בתחלת שבוע העברה קבלתי מאתו טע"ג שבימים אלו יהי' טע"ג גם על הר' מהמדרי' הראשונה, וכאשר מסרו לי ההשתדלות היא גם בעד הלבנים, ולע"ע גם הצירקוליאר הזה אינו נשמע.

והנה בדבר אותן שעברה זמנם אמר סגן שה"פ באלץ לגרוזינבערג שמשום זה לא אבדו זכותם, רק שיהי' עליהם משפט ע"ז, אמנם הוואינס' נאצאל' כמעט בכל המקומות אומרי' שאלה אין להם הזכות הזה, ונחוץ הדבר שילך כבודו עם הרב או מארקאן אל סגן שה"פ הנ"ל עם פראשעני' לבאר הדבר שלא איבדו עצם זכותם בזה, וגם לבאר

א'סד

מו"ה שמואל מיכל: טרייניז. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.

על הר': שחרור הרבנים מעבודת הצבא. ראה בזה לעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם.

המדריגה הראשונה: המשוחררים מעבודת הצבא מחולקים לכרטיסים לבנים וכחולים, והאחרונים — למדריגה ראשונה ושניה. ראה לקמן בסוף האגרת שלפנינו ולקמן א'סו.

הלבנים: בעלי כרטיס לבן שמשוחררים לגמרי מעבודת הצבא.

הצירקוליאר: חוזר משר הפנים אל מושלי הפלכים, בנושא הזה.

סגן . . לגרוזינבערג: ראה גם לעיל אגרת א'סא. לקמן אגרת א'סו.

זכותם: בזה שלא התייצבו בשעת הקריאה הכללית לגיוס, לא איבדו זכותם בתור רבנים להשתחרר.

וואינס' נאצאל': פקידי הצבא.

הרב: הרד"ם קצנלנבויגן.

מארקאן: דלעיל אגרת א'נד.

פראשעני': בקשה.

בהפראשעני׳ כאשר בחדש אפריל (איני זוכר אם אפריל או מאי) שהתחילו לעשות ספיסקעס מהרבנים חשבו כולם שכבר יהי׳ להם זכות האסטראצקי ומיום ליום חכו עלי׳, ומשו״ז לא באו על הקריאה, וע״כ מבקשים שלכהפ״ח אותן שבאו בהספיסקעס שדרשה המניסטעריום, לא יהי׳ עליהם חובת משפט ע״ז שלא באו בזמנם, וכ״ז דבר נחוץ מאד לבקש ע״ז.

גם בדבר הלבנים אמר סגן הנ״ל אשר ע״פ החוק אם הם ראוים נחשבים למדרי׳ השני׳ והלא יש להם אז הזכות כו׳. הנה האמת כן הוא, אבל כאשר צריכים להעמיד לזה תעודה מהגוב׳ שהן רבנים, ונשלחה מהמניסטערטוואו הפנימי להגוב׳ שיתנו תעודות להרבנים, ושם נא׳ כאשר שה״צ החליט ליתן ארכא להרבני׳ בעלי מדרי׳ השני׳, ע״כ יתנו להם התעודה. אומרי׳ הגוב׳ שעליהם ליתן תעודה רק לבעלי מדרי׳ שני׳ אבל להלבנים לא יתנו, וכן עושה הגוב׳ דפאלטאווא שאינו נותן תעודות להלבנים, וא״כ נפל פיתא כו׳, וע״כ ההכרח להשתדל גם בזה אם ליתן הזכות גם להלבנים או לכה״פ ליתן לע״ע צו להגוב׳ שיתנו להם תעודות.

רצוני מאד לידע את כל הנעשה. גם בדבר השובי״ם אין לי שום ידיעה, ומה לעשות שהקראספידענציע נעצרה, וכאשר ידידינו הנוכחי יסע חזרה לפה יוכל כבודו ליתן מכתב על ידו ונא לכתוב לי הכל בפרטיות.

גם מה חושבים אודות מצה לאנ״ח, אשר כבר הגיע הזמן.

אפריל . . מאי: לקמן אגרת א׳סו: כאשר נעשו הספיסקעס בחודש מארט, שם מדובר על תאריך כתיבת החוזר משר הפנים למושלי הפלכים לעשות רשימות מהרבנים, וכאן בשעה שמושלי הפלכים התחילו לעשות הרשימות האלו. או בשעה שנקראו להתייצב. ראה לעיל אגרת א׳נד ובהערות שם.

אסטראצקי: הארכה, דחיה.

הקריאה: להתייצב לצבא.

ראוים . . למדרי׳ השני׳: הלבנים יש להם סיבה לפטור לגמרי מעבודת הצבא כבעלי מום וכיו״ב. בשעת המלחמה נשלחו כל בעלי כרטיס לבן לעבור בדיקה חוזרת. הרבנים שהיה להם כרטיס לבן ועברו בדיקה חוזרת ונמצאו ראוים לעבודת הצבא, איבדו את זכות הכרטיס הלבן אך נשאר זכותם בתור רבנים לשחרור או הארכה של כרטיס כחול ממדריגה שניה.

נפל פיתא: בבירא, שאין להם תעודת רבנות. רבנו נשאל בזה ע״י הרבנים והשיבם (לעיל ח״ב אגרת תסא) שישתדלו להשיג אישור על הרבנות. ובמקרה שלא ירצו מושלי הפלך לתת אישור כזה מייעץ להם (לעיל א׳נה) לקבל עדות על רבנותם וישלחוה לשר הפנים ויודיעו על כך אל הרש״מ טריינין.

בדבר השו״בים: שחרורם מעבודת הצבא. ראה לעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.

ידידנו הנוכחי: ר״ד פייגין, כדלקמן באגרת שלאח״ז.

מצה לאנ״ח: ראה בזה לעיל אגרת א׳מט, ובהנסמן בהערות שם.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳סה

ב״ה אור יום ג׳ ט״ו טבת עזר״ת לפ״ק
ראסטוב

כבוד מחו׳ ידי״נ הג׳ המפורסם וו״ח נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

תמול הביאה הפאצט מכ׳ זאקאז׳ מכבודו, כשראיתי המעטפה שמחתי בתקוותי שיוודע לי איזה דברים מעסקנו הנעלמים מאתי מיום שבאו ידידינו יחיו, והנה פתחתיו וקראתיו ונשתוממתי לראות, אין שום ידיעה . . . אני בכל יום ויום ואף בכל שעה יושב ומצפה אולי יהי׳ איזה ידיעה, והכל נסתם ונעלם, ומה אודיע לו אני, האם האנחות ר״ל אשר אני שומע תמיד מהרבנים, זה עבר זמנו, זה לא הגיעו שנותיו, זה אדום וזה לבן, ומה אענה להם.

הטע״ג שדרשו בואי למאסקוא היתה חתומה רק מגינצבורג, ובאשר חשבתי מהטע״ג שהוא נוסע למאסקוא השבתי לו לביתו אשר בשבוע זו (היינו השבוע שבה הי׳ הטע״ג) א״א לי לנסוע, ואם כבודו הי׳ ג״כ בזה, הי׳ לו לחשוב אשר ביומא דחנוכה א״א לי לנסוע להיות בוואגאן, ולנסוע ביום ד׳ על ש״ק למאסקוא ג״כ אינו דבר המתקבל. ואם הי׳ איזה נחיצות בבואי הי׳ להם לשלוח לי עוד טע״ג אחרי השבוע דחנוכה.

. . . ידידינו הרמ״מ נ״י . . . הלואי ירבו כמותו בישראל עסקנים

א׳סה

מו״ה שמואל מ׳כ: טרייניץ. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
זאקאז׳: דואר רשום.
שבאו ידידנו: הרי״י ראפאלאוויטש והרמ״מ חן לפטרוגרד, כדלעיל אגרות א׳סב־ג.
גינצבורג: ר״ל ממוסקבה.
הרמ״מ: הי״ר מנחם מענדל חן הנ״ל.

ציבורים כאשר כל הענינים נוגעים לו בפנימיות נפשו ויודע פרק בזה, ומה טוב הי׳ אם הי׳ באפשרו לישב משך זמן בפעט׳ הי׳ טובה גדולה לכל הענינים.

. . . מרל״ג ג״כ אין לי שום ידיעה, ואיני יודע כלל איך הוא מצב הדבר.

אני חושב בעוד שני שבועות לנסוע אי״ה לפעט׳.

שבוע העברה נסע מפה ר״ד פייגין ושלחתי ע״י מכתב, שמה כתבתי בדבר לילך עם בקשה אודות המאחרים, והדבר נחוץ מאד כי אומרים מפורש שלא יתנו להם הזכות. והשי״ת יהי׳ בעזרינו בכל פרט.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו ומחו׳ ידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳סו

בשמחת נפש קבלתי ברכת השלו׳ ממעלת כבודם הרם אלי ע״י בני שהתענג בחברת מעלת כבודו בענין רם ונשא שמתענין בו מעלת כבודו, ההשתדלות ע״ד חופש הרבנים הדתים מעבוה״צ בהמלחמה ההוית, ובעונג רב הקשבתי את אשר מסר לי בני מה שפעל ועשה כבודו הרם לטובת הרבנים הדתים, נושאי דגל התורה והיהדות, מקיימי האומה הישראלית, תפארתם והדרם, כבודו המחונן [. . .] הלב ובנקודת לבו הנתונה ומסורה תמיד לאחינו בנ״י לדרוש טובתם ולהראות צדקתם גלוי לפני השרים והעמים, הפליא לעשות רב טוב לבית ישראל בנפש הלאום המה כבוד הרבנים, פתיל חיי האלקי׳ בקרב ישראל.

בשם תורתינו הק׳ ובשם כבוד הרבנים הנני לברך את מעלת כבודו

רל״ג: ר״ל גינצבורג הנ״ל.

בעוד שני שבועות . . לפעט׳: או אמנם נסע (חנוך לנער) ונשאר בה עד אחר הפורים (ראה רשימת מאמרי דא״ח ע׳ קא). ראה גם לקמן אגרת א׳עג.

א׳סו

ע״פ התוכן נראה שהאגרת היא אל העו״ד ישראל (אוסקר) גרוזנברג, שהוא דיבר בזה עם סגן שה״פ באלץ, כדלעיל אגרת א׳סד. וראה שם לתוכן האגרת שלפנינו.

הרם, יהי אלקים עמדו, ובכל אשר יפנה יצליח ואל הגמולות יגמלהו כטוב וחסד מעולה אשר בכתם אופיר לא יסולה.

חכמינו ז"ל אמרו „המתחיל במצוה אומרים לו גמור", ואמרו עוד „אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה" וכאשר עוד לא נגמרה זכות הרבנים מפני המושלים המקומים בהרבה מקומות שכפה"נ מבינים הצירקוליארים באופן אחר, ע"כ הנני פונה למעלת כבודו בבקשה שטוחה להשתדל בבירור הכוונה האמיתית בהצירקוליארים, ואחשוב אשר לא אהי' למשא על כבודו בהטריחי אותו בזה, באשר חפץ ורצון כבודו בזה ובאוות נפשו יעשה זאת.

א) סגן שה"פ הַ באלץ אמר לכבודו, אשר הרבנים שלא באו ליום הקריאה לא אבדו זכותם, והארכא (אסטראצקא) ניתן להם כמו לכל הרבנים, רק יהי' עליהם משפט על שלא באו למועד הקריאה, אך פקידי הצבא (ווייסקי נאצאלניקעס) אומרים אשר לא יתנו להם זכות הארכא באשר לא באו בזמנם.

הרבנים חשבו כאשר נעשו הספיסקעס בחודש מארט, אין עליהם חובת הייאווקע אל הקריאה, וכן הבינו גם איזה מפקידי הצבא, ובפלך יעקאט' נתנו תעודה להרבנים שאיננו מחוייבים לבוא עד שיתברר הדבר, וכמדומה שכן עשו גם פקידי הצבא בפלך מינסק, אבל פקידי הצבא ברובם לא כן יחשבו, ואומרים שגם כאשר כבר ניתן הזכות אין הזכות חל עליהם.

ב) בעת שאספו ספיסקעס של הרבנים, היו עוד מהמדרי' הראשונה אשר לא נקראו, ובעת הקריאה לא באו, מפני טעותם שכבר אין עליהם חובת הייאווקא, וכאשר יצא הצירקוליאר משר הצבא רק על בעלי מדרי' השני' נשארו המה בלי הנאת זכות הארכא.

ג) סגן שה"פ אמר לכבודו אשר הרבנים שהם בעלי תעודות לבנים, כאשר יתבקרו וימָצאו ראוים, נעשים כמו בעלי מדרי' שני', והרי יהנו אז מזכות הארכא, אמת כן הוא, אבל כאשר הרבנים צריכים להעמיד תעודה מהגוב' על רבנותם, והגוב' להיות שבהצירקליאר הנשלח להם משה"פ כתוב שיתנו תעודות לבעלי מדרי' שני', אומרים שעליהם ליתן

הצירקוליארים: המכתבים החוזרים משר הפנים ושר הצבא אל המושלים המקומיים.
הספיסקעס בחודש מארט: רשימות הרבנים הדתיים בכל עיר, שנצטוו מושלי הפלכים לעשות בחודש מרס העבר, שחל באד"ש תרע"ז.
הייאווקע: ההתייצבות.

תעודות רק לבעלי מדרי׳ שני׳ לא לבעלי תעודות לבנים, וא״כ א״א להם להשתמש בזכות הארכא.

ובזה הנני פונה אל כבודו יעשה נא השתדלותו הנמרצה והנכב[ד]ה לפני השרים אשר הדבר בידם לברר הספיקות האלו, א) אשר הרבנים הדתים שלא באו למועד הקריאה לא אבדו זכות הארכא, ב) שהמניסטערסטווא תשלח צירקוליארין אל הגוב׳ שיתנו תעודות גם לבעלי תעודות לבנים, על רבנותם.

הַ טריינין הודיע לי בטע״ג זה כעשרה ימים שבקרב הימים יהי׳ צירקוליאר בדבר הרבנים הדתים בעלי מדרי׳ הראשונה ובעלי תעודות לבנים, ועד כה עוד לא בא הצירקוליאר.

תקוותי חזקה אשר מעלת כבודו יעשה בזה כל אשר ביכולתו, וה׳ יהי׳ בעזרו, ומעומק לבי הנני מברכו יאריך ימים ושנים טובים ונעימים, ויצליח בכל ענייניו, ויחזק השי״ת כחו האדיר בפעולתו הטובה להראות צדקת הצדיק ולהטיבו כנפשו.

ט״ז טבת עזר״ת

א׳סו*

[חורף תרע״ז]

700 לטארשזאק – המקוה נעשית ועלה להם איזה אלפים.

300 לביעלאפאלי׳ להרב דשם, המקוה לא נעשית. ומבקש עוד 1500.

200 לזעמליאנסק על שכירת המקום וקניית מעטריאל וכותבי׳ שהתחילו לקרב אל המלאכה.

ה טריינין: מר שמואל מיכל טריינין.

א׳סו*

נעתקה מכתי״ק, והיא רשימת העזר שנתן הועד הדתי שיסד רבנו, כנ״ל אגרת א׳נב, ובהנסמן בהערות שם.

ע״פ ההשוואה לנספח שם ולאגרת תסד דלעיל ח״ב, נראה שגם רשימה זו נכתבה באמצע חורף תרע״ז, בסמיכות לכתיבת הנ״ל.

1900		לוואלויקא, על קניית החצר עם בית.
150		" על מאראיאל
	90 132	" הוצאות הקופצע.
69 255	79 122	" הוצאות הנסיעות.
2000		לוולאדימיר – וכותב הרש"ג שחסר להם לתשלום המקוה.
1500		לפאדאלסק – קנה חצר לתקן שם מקוה.
1000		לבייעלאוו, המקוה נעשית.
200		לקאלייענא, נעשית מקוה.
1000		לבאגאראדסק – עוד לא נעשה מפני טרדת השו"ב.
200		למורים פלך נישזני.
300		ללוקיאנאוו.
150		על תיקון המקוה דפאטשציניק וקלעם.
31 219		לסלאוויאנסקי.
500		לבאלאחאוו ע"י הרב דבייעלאוו.
100		לרי"ל עבור טרחתו.
00 10675		

א'סז

ב"ה אור יום ה' י"א אייר עזר"ת לפ"ק ראסטוב

בני יקירי יחי' כלתי הצנועה והכ' תי'

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

הטע"ג מהדרך ומבואם לקעשינוב קבלנו, ברוך בואכם לשלו'. יתן השי"ת שתהיו שמה במנוחה ועונג ותבואו לביתינו שלו' וצלחה. גם המכתב מהדרך קבלנו היום לרוב עונג, ואבקש לכתוב לנו איך הי' לכם הדרך מזנאמנקע, אם הי' מקום לישב ואפשר גם לישון בלילה.

מידידנו הרש"ג יחי' אין שום ידיעה, ביום א' הי' מאתו טע"ג (דווא

לרי"ל: לר' יעקב לנדא, שהתעסק בזה, כדלעיל אגרת א'נב, בנספח ובהערות שם.

א'סז

הרש"ג: ה"ר שמואל גוראר'.
דווא: שני.

אדרעס) מבואו שלו׳ לפעט׳, והלכה בקפיצת הדרך מיום ד׳ עד יום א׳, ויותר אין מאתו ידיעה, ביום ב׳ בקר קבלתי טע״ג מנ״ד הר״ז נ״י מהאמלי׳ אשר שור ולעוויאנט מבקשים אותו שיסע על הראזבאר מצדם ושואל מאתי מתי יבוא רש״ג לפה, והשבתי לו שאין לי ידיעה מאתו, ואיני יודע אם זה גם בהסכם הרש״ג יחי׳.

מידידינו הר״מ חן יחי׳, אין שום ידיעה אם נסע לקרעמענטשוג ומתי יבוא לפה, ואיני יודע כלל פשר הדבר. בקרעמענטשוג גדלו המים מאד, במכ״ע כותבי׳ שב׳ שלישי העיר היא במים והפחד והפאניקע גדולה מאד, ואם הי׳ הרמ״ח יחי׳ בקרעמענ׳ הי׳ עפ״ע נוסע משם, כי בעת כזאת א״א שיהי׳ הראזבאר ומה לו לישב במקום כזה, וקרוב הדבר שלא נסע כלל מביתו, אך הפלא איך אינו מודיע. אני עכבתי פה את נ״ד הרלי״צ יחי׳ עד היום, אולי יבוא הרמ״ח יחי׳, והיום לעת ערב נסע לביתו.

מהרח״ע קבלתי היום מכתב, והוא מעמיד ע״ז שתהי׳ האגודה,

הר״ז נ״י מהאמלי׳: ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן באדמו״ר מוהרש״ב מרעציצע.

ראזבאר: בירור, הסדר, בד״ד שבין הרש״ג לבין שור ולעוויאנט.

הר״מ חן: ה״ר מנחם מענדל חן, שכנראה הוא הנבחר לפשרה הנ״ל מצד הרש״ג, שלכן נסע אליו לקרעמענטשוג.

עפ״ע: על פי ערך.

הרלי״צ: ה״ר לוי יצחק שניאורסאהן, אבי — יבלח״ט — כ״ק אדמו״ר שליט״א.

הרח״ע: ה״ר חיים עזר גרודזנסקי.

האגודה: לאחר המהפכה הרוסית בפברואר, כשהתמוטט המשטר הצארי וקמה ממשלה זמנית, הוחלט לארגן בחירות בכל עיר למועצת הקהלה היהודית וכן לקונגרס יהודי כללי, שיסדרו תכנית לסדרי הקהלות היהודיות. ראה בזה לעיל ח״ב אגרות תסז; תעד, ובהנסמן בהערות שם ושם. לקמן א׳עא. א׳עד. א׳עז־ח.

בשני הדברים האלו התחילה התמודדות בין החרדים על־מפלגתיים לבין החוגים המנגדים לדת.

רבנו השתדל בכל עוז לארגן חזית דתית עם מרכז ומשרד מיוחד שיתעסק בכל זאת. לצורך זה רצה לקרוא לאספה מיוחדת של גדולי ישראל ברוסיה. האספה נקראה בסופו של דבר בתחלת אלול במוסקבה. על ההכנות לאספה, על האספה ועל תוצאותיה — ראה לעיל ח״ב אגרות תסז, תעא־תקב. לקמן א׳סח־עז. א׳פ־פב.

אמנם הגרח״ע נטה יותר לייסד בתחלה סניפי „אגודת ישראל״ בכל העיירות, ואז תהי׳ אספה כללית מצירי האגודות שהם יתעסקו בכל זה. ורבנו התנגד לזה, כי מי יערוב שהאגודות שיהיו בכל העיירות יהיו באופן הרצוי. שלכן צ״ל תחלה האספה הכללית של גדולי ישראל שהיא תחליט איך תהי׳ התאגדות הירא׳ים ויהי׳ זה לעינים לכל העיירות. כלעיל ח״ב אגרת תעא. לקמן א׳סט.

לעומתו השתדל הג״ר אליעזר רבינוביץ לכנס אספת רבנים כדי לייסד „אגודת הרבנים״ קבועה. ולצורך זה קרא לאספת רבנים שתדון בדבר יסוד אגודת הרבנים קבועה.

באופן עקרוני התנגד רבנו לארגון „אגודת רבנים״ כללית ברוסיה, כדלעיל אגרת א׳מט, ובהנסמן בהערות שם. לקמן אגרת א׳סב. מ״מ כדי שיוכלו להתאחד כל הרבנים החרדים הסכים רבנו שאספת הרבנים תדון גם בזה בתוכני כללות הענינים הרוחניים העומדים על הפרק. בזה נמשך הדיון במשך כל חדשי הקיץ.

גם דרש רבנו שלפני אספת הרבנים הכללית תתקיים אסיפה מוקדמת עם גדולי הרבנים לדון על סדר היום באספה הכללית. לפועל נקראה האספה ע״י המארגנים לאמצע חודש מנ״א במוסקבה. בקול קורא נאמר

וקרא אליו הרב מפאנאוועזש ועוד מהסמוכים ושלחו מכתבי לרבנים לעורר בדבר התייסדות האגודה, ומעיר בדבר התראות, וכתבתי לו שגם אני רצוני להתראות ולדבר בהענינים ושתהי׳ כעין אסיפה מוקדמת, וכתבתי שנתועד על אֵם הדרך, ושיהי׳ גם הרב דפאנאוועז. המכ׳ נתתי להרלי״צ שימסור אליו, ואם יבוא הרמ״ח ימים אלו בדעתי שתהי׳

שהאספה תדון בדבר יסוד אגודת הרבנים. גם לא ניתנה אפשרות לארגן לפני זה אספה מוקדמת. רבנו התלבט והחליט שלא להשתתף באספה, וכן כתב לרבני אנ״ש. על כל זאת ראה לעיל ח״ב אגרת תעב, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א׳עא־ב.

בסופו של דבר נדחתה האספה. ניתנה האפשרות לאספה מוקדמת. רבנו ורבני אנ״ש השתתפו באספה שהתקיימה במוסקבה בתחלת אלול, כדלקמן אגרות א׳עב־ד. לעיל ח״ב תצא.

בין שאר הנושאים דנו גם בדבר יסוד „אגודת הרבנים״, אך ההצעה נדחתה ע״י הנאספים, כדלקמן אגרת א׳פא.

באספה זו הוחלט לבחור ועד שיארגן את כל ההכנות לבחירות למועצות הקהלות היהודיות לקונגרס היהודי הכללי. כיון שועדת הבחירות הכללית מושבה בפטרוגרד לכן יקבע גם ועד זה את מקום מושבו בפטרוגרד (ראה בכ״ז לעיל ח״ב אגרת תצא).

היה ספק אם יקבלו אישור הישיבה בפטרוגרד, לכן הציע רבנו את מוסקבה. אך מיד נתברר שיכולים לבוא לפטרוגרד ורבנו הורה לקבוע את מושב הועד בפטרוגרד (לקמן אגרת א׳עה). לשם נאספו אחדים באמצע אלול וישבו בה זמן קצר. מעט הספיקו בפעולתם והוצרכו לחזור לבתיהם לחגים (לעיל ח״ב אגרות תצב. תצד. לקמן א׳עו). לאח״ז ראו שישיבת הועד בפטרוגרד קשה היא והועד העביר מקום מושבו לחרקוב (לעיל ח״ב אגרות תצג. לקמן א׳עו).

באספת מוסקבה הוחלט גם שבחודש מ״ח או כסלו תתכנס אספת רבנים כללית לדון בכל הענינים העומדים על הפרק (לקמן א׳עו). לכן דרש רבנו שתיקרא לחרקוב אספת חברי הועד כדי לארגן את אספת הרבנים הכללית ולדון בדבר הבחירות לקונגרס היהודי הכללי (לעיל ח״ב אגרות תצג־ד. לקמן א׳עו). נאספו אז לחרקוב, מלבד התדירים הר״מ רוזנבלום והר״ז זליקסון, גם הרא״מ מאדייעווסקי, הרי״י ראפאלאוויטש, הר״ש לזרוב והרצ״ה גוראריי, כמסופר לקמן אגרת א׳עז.

באשר לשני הדברים הנ״ל שהיה עליהם לדון בהם: לאספת רבנים כללית לא רצו לקרוא רבני מינסק, הרי״י רבינוביץ והרא״ד כהנא שפירא, והרח״ע גרודזנסקי לא רצה לקרוא בלעדם (לקמן א׳פ), וכך נדחתה האספה (לעיל ח״ב תק. לקמן א׳פא).

ביתתיים קיבל רבנו הזמנה ממשרד הדתות לבוא להתייעצות לפטרוגרד. בשלהי מ״ח יצא לדרך. רבנו חשב להפגש בפטרוגרד גם עם הרח״ע גרודזנסקי ולדון בדבר אספת הרבנים הכללית (לקמן א׳פ). אך בהיותו בדרך פרצה המהפכה השניה, מהפכת אוקטובר, נשאר לשבות במוסקבה והוכרח לחזור אחר השבת לרוסטוב (לעיל ח״ב תק. לקמן א׳עז).

באשר לבחירות הכלליות לקונגרס היהודי הכללי, החליטו להתאחד עם שני הרשימות הדתיות „נצח ישראל״ ו„המסורת והחרות״ (לקמן א׳עז), ורבנו נתן את הסכמתו (לעיל ח״ב אגרת תצו). כך נוצר בלוק „אחדות״ משלשתם יחד (לעיל ח״ב תק. תקא), הוא מספר 3 ברשימת הבחירות (לעיל ח״ב אגרת תצו). בלוק זה זכה ברוב קולות. אך בכמה מקומות הלכו החרדים ברשימה נפרדת בשם „עדת ישראל״ (או „שלומי אמוני ישראל״), שרבנו הכין עבורם מצע (לעיל ח״ב תצח) וקול קורא להשתדלות החרדים להרבות בוחרים (לעיל ח״ב תצט. לקמן א׳עח. א׳פב בסופה).

הרשימות הדתיות אמנם הצליחו בבחירות לקונגרס היהודי הכללי, שהתקיימו בינואר 1918 (שבט תרע״ח). אולם בינתיים באה מהפכת אוקטובר שבסופו של דבר הביאה לבטול המשטר הדמוקרטי ברוסיה. הקונגרס מעולם לא זכה להתכנס.

הרב מפאנאוועז: הי״ר יצחק יעקב רבינוביץ.

נתתי להרלי״צ שימסור: אל הגרח״ע, שעם תחלת המלחמה ברח מווילנא ליקטרינוסלב, עירו של הרלוי״צ שניאורסאהן הנ״ל.

ההתוועדות בשבוע הבע"ל (אם הרח"ע יסכים על כללות הדבר). שאלתי בטע"ג מהרי"י ראפאל' אם הרמ"ח שם, ואחשוב מחר אי"ה לשאול גם בנעזין, ואם יבוא שבוע הבע"ל תהי' ההתועדות בשבוע השני'.

מאהר[נ]סאן קבלתי היום טע"ג מיום א' שהמכתב נתאחר בהילוכו והוא כותב, הרח"ע כותב משמו שהוא אינו מסכים על אסיפה כעת.

את שני המכתבים שלחתי היום לאיזה מקומות, ואשלח לך אי"ה בקאנווערט מיוחד.

בפה נדחה הסאבראני' על יום א' הבע"ל. כהן העתיק את המכ' בל' רוסי', אך גארדאן אומר שלא יהי' דעבאטין וקריאות.

את המכ' חסדי ה' אזכיר. נתתי להדפיס וזלמן אידל הוא הבחור הזעצער.

מהר"ש לעויטין הי' מכ' וכותב שנחוץ למעות, בטח שלחת קודם נסיעתך, ואני מסגיר בזה מכתבו ומכ' מחערסאן.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

כב"ב יחיו ב"ה בחו"ש וכותבים לכם.

באה"ר הנני פב"ש כ"ח ב"ד ומחו' וידי"נ הרה"ח יחי'.

מהרי"י ראפאל': מה"ר יצחק יואל רפאלאוויטש הרב דקרעמענטשוג.
בנעזין: עירו של הרמ"מ חן.
אהרנסאן: ה"ר שלמה אהרן מקיוב.
שני המכתבים: דלעיל ח"ב תסו. תסט.
סאבראני': אספה.
המכ' חסדי ה': דלעיל ח"ב תסו.
זלמן אידל: זיסלין.
מהר"ש לעויטין: שליח רבנו לכותאיס וערי גרוזיה. ראה לעיל ח"ב אגרת תנו.
מחערסאן: כנראה בקשר לפתיחת המחלקה מהישיבה בחערסאן, כדלקמן באגרת שלאח"ז.
כ"ח . . הרה"ח: כבוד חותנו בן־דודי ומחותני וידיד נפשי הרה"ח ר' אברהם שניאורסאהן מקישינוב.

א׳סח

ב״ה יום ב׳ ט״ו אייר עזר״ת לפ״ק
ראסטוב

בני יקירי יחי׳ כלתי הצנועה והכ׳ תי׳

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבכם מבירזלא קבלנו לרוב עונג, וגודל ת״ח לכם. כפה״נ הצטרכ[ת]ם להחליף העגלה בבירזלא, ות״ל אשר באתם שלו׳ לקעשינוב. יתן השי״ת שתהיו שם הזמן במנוחה ובעונג ותבאו לביתינו שלו׳ וצלחה. היום קבלתי הטע״ג שלך. מש״כ אם אלטשולער מבקש מעות שלחתי לך מכ׳ ר״ש לעויטין שנצרך הוא למעות, וכפה״נ שולחין המעות ע״ש ר״ז שו״ב. כעת הלך יעקב לבערמאן לבקש ממנו המעות, ואשלח מחר אי״ה לקוטאיס ששה מאות.

ובדבר אלטר אמרתי לר״ז האוולין קודם ש״ק שיכתוב אליו שיסע לליובא׳ (בכדי שימסור לו ר׳ שילם מה שיודע משם וכל הענינים, וגם שיתן לו הקאנטאר אינסטרוקציע, ובד״כ צ״ל כך שיסע מליובא׳ לשצעדרין) והיום בקר כתבתי לרא״ק (ע״י נוסע) שישלחו אותו לשצעדרין, וע״ד השכירות כתבתי לו ק״ך לחדש כן דברתי עם רז״ה, והיום לע״ע שמעתי שרז״ה קבל מכ׳ מאֵם אלטר שאינו מוסכם לנסוע כעת מקרעמנט׳. ולע״ע לא ראיתי את רז״ה.

א׳סח

אלטשולר: הר״ז דלקמן.
שלחתי . . לעויטין: ראה אגרת שלפנ״ז.
ר״ז שו״ב: הי״ר שניאור זלמן אלטשולר שו״ב בכותאיס.
יעקב: לנדא.
אלטר: הי״ר אלטר שימחוביץ חתנו של הי״ר שלמה זלמן הבלין.
ר׳ שילם: קוראטין. משפיע בישיבה.
הקאנטאר אינסטרוקציע: שיקבל במשרד הישיבה בליובאוויטש הוראות איך לנהל את הישיבה בשצעדרין.
שצעדרין: מחלקה מהישיבה שלמדה בשצעדרין. ראה גם לקמן אגרת א׳צא.
ראי״ק: ר׳ אליעזר קפלן, מנהל הכספי של הישיבה.
רז״ה: ר׳ שלמה זלמן הבלין.

ר״א מציצערסק נסע בדבר מסחרו, וכשיעזור לו השי״ת וירויח את הדרוש לו לשלם חובו, אמרתי לו שנשלח אותו אי״ה לחערסאן.

יום ג׳.

היום נתקבל על שמך מקוטאיס פעראוואד ע״ס ט״ו מאות ונתתיו לזעליג פערסיץ. אפשר יתנו באזאוור באנק המעות ויכנסו על טעקושצי שלך. שלחתי היום פערא׳ ע״ש אלטשולער ששה מאות אם כי המלאך של שלג עוד לא הביא, ומס׳ יביא.

מידידינו הרש״ג יחי׳ הי׳ טע״ג אליך שבוע העברה בדבר הפאבריקע, וכפה״נ מהטע״ג שעוד לא התחיל לעשות במאסקווא, וכותב שיקרא את שפירא למאסקווא. השבתי לו שאתה בקעשינוב, ולפלא שאינו יודע מזה. ובדבר הראזבאר כותב שנדחה על שבוע זו, ולע״ע אין מאתו ידיעה, ובאמת הייתי מוחל זה במחילה גמורה.

מידידינו הר״מ חן קבלתי טע״ג ביום ד׳ מנעזין, ובאשר כתבתי להרח״ע שנתועד על אֵם הדרך כאשר כתבתי לך במכ׳ הקודם. שלחתי טע״ג להרממ״ח ביום ה׳ ובקשתיו לבוא לפה שבוע זו, ולע״ע לא קבלתי מאתו תשובה על הטע״ג, אך הרח״ע ממאן גם בזה להתועד, ש״ב הרלי״צ נ״י דבר אתו ארוכות בזה, והוא משמט עצמו, וכפה״נ אינם רוצים להשתתף ורוצים לבנות במה לעצמן, משתדלים בדבר האגודה, הרח״ע א״ל שהחליטו לעשות קאמיטעטין זמני מהרבנים הגדולים, הוא אמר להרלי״צ שישלח לפה את הרב דסקופשאק הנמצא ביעק׳, פייוועלזאן. היום בא לפה ועדיין לא ראיתיו, וכפה״נ זה רק בדרך הפוליטיק.

ר״א מציצערסק: ר׳ אליעזר דוואסקין מציצערסק.

לחערסאן: לפתוח בה מחלקה מהישיבה. במשך הקיץ אמנם נפתחה והנהלתה נמסרה לר״א הנ״ל. ראה גם אגרת שלפנ״ז.

פעראוואד: המחאה.

טעקושצי: חשבון בנק עובר ושב.

הרש״ג: ה״ר שמואל גוראר״י.

ראזבאר: בירור, שבאגרת שלפנ״ז.

הר״מ חן: ה״ר מנחם מענדל חן מנעזין.

הרח״ע: ה״ר חיים עוזר גרודזינסקי.

הרלי״צ: ה״ר לוי יצחק שניאורסאהן.

דבר אתו ארוכות: בשליחות רבנו, כדלעיל אגרת שלפנ״ז.

משתדלים בדבר האגודה: ראה אגרת שלפנ״ז, ובהנסמן בהערות שם.

הרב דסקופשאק: ה״ר אליהו מאיר פייוולזאן מקופישאק.

בין כה קבלתי מכ' מווארנעז שהרה"גים דשם עשו אגודה „דתית־לאומית", ושמעתי שבהאמלי' נתייסדה ג"כ אגודה כזו. מווארנעז שולחים ק"ק נדפסים, וזה פרי העדר התועדות וכאו"א עושה כהעולה על רוחו.

מאהרן[נ]סאן קבלתי מכ' בקרירות גדולה בדבר האסיפה, ומסופק אני אם יבוא דבר האספה לפועל, ואיש הישר בעיניו יעשה, ומובן הצמיחות שיהי' מזה.

מפאליאנקווסקי קבלתי תשובה והוא רוצה באסיפה ומצידו אין מניעה, ורוצה על קיוב.

שני המכ' נדפסו ובימים אלו יושלחו אי"ה. מסרתי לדפוס גם את המכ' בדבר עסק החסידות.

בקשתי לכתוב לנו משלומכם הטוב ומכל הנעשה אתכם לטוב, במכ"ע באים מקעשינוב איזה ידיעות מחרידות קצת, והשי"ת ישמור אתכם.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

מאהרנסאן: ה"ר שלמה אהרן אהרנסון מקיוב.
האספה: הרבנית שהשתדל רבנו לקרוא, כדלעיל אגרת שלפנ"ז, ובהנסמן בהערות שם.
פאליאנקווסקי: ה"ר שמואל מאודיסה.
שני המכ': דלעיל ח"ב תסו. תסט.
המכ' בדבר עסק החסידות: דלעיל ח"ב שפג. וראה אגרות־קודש אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"א אגרות פא. קיז, ובהערות שם — ע"ד הדפסתה בשנת תרע"ז.

א'סט

ב"ה יום ב' ד"ב אייר עזר"ת לפ"ק
ראסטוב

כבוד ידי"נ ומחו' הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם
יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבו נכון הגיעני, ולא כתבתי לו עד כה כמו שאבאר למטה.

בטח בעזרתו ית' כבודו כבר נתרפא מהכאב אשר הי' לו – ל"ע – והשי"ת יחזק בריאותו וישמרהו מכל צו"נ ונו"מ ויצליח בכל ענייניו.

לפלא לי אשר בכל משך הזמן לא קבלתי מכבודו שום מכתב. שמעתי אשר נתעוררה שאלת חפש הרבנים, אני בכל המשך הזה יגורתי שתתעורר השאלה בהממש' ההווית, ואתפלא אשר לא קבלתי שום ידיעה אודות זה לא מכבודו ולא מידידינו מחו' הרש"ג יחי' גם לא מגארפינקל יחי'.

אני לא כתבתי לו עד כה, כי כל העת מאחר יו"ט הנני טרוד בעניינים המתחדשים. קבלתי מכתבים מעיירות מהשערורי' הנעשה מאגודת החפשים, דורשים ועושים מעשים אשר לא יעשו, סדרתי קול קורא אשר אני מפיץ אותו בין ידידינו (ימים אלו אשלח אי"ה לכבודו). ויתן השי"ת שיועיל במקצת עכ"פ.

תיכף אחר ההתחדשות אמרתי שנחוץ שתהי' אסיפה, ואחר היו"ט התחלתי לעורר בזה. קבלתי מכתב מהרח"ע נ"י בדבר ליסד אגודת ישראל שעתה אין שום מונע בדבר, כתבתי לו שצריכה להיות אסיפה

א'סט

מו"ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
צו"נ ונו"מ: צער ונזק ונגע ומחלה.
שאלת חפש הרבנים: מעבודת הצבא, שבמשך החורף קיבלו פטור, כדלעיל אגרת א'נד, ובהנסמן בהערות שם, וכעת לאחר קום הממשלה הזמנית נתעוררה שאלה זו מחדש.
מחו' הרש"ג: מחותנו ה"ר שמואל גוראר'.
גארפינקל: ה"ר אלי' אהרן, שהתעסק בזה, כנ"ל אגרות א'נט־ס.
סדרתי קול קורא: דלעיל ח"ב תסט.
שתהי' אסיפה: מהרבנים, כדלעיל אגרת א'סז, ובהנסמן בהערות שם.
הרח"ע: ה"ר חיים עוזר גרודזנסקי.

גדולה לטכס עצה במה להגן עתה בעד היהדות, ומה שיחליטו עם אגודת ישראל או עצה אחרת, צריך לצאת זה מקול אספת רבים, לא קול יחיד, וחשבתי שתהי' האספה עוד בחדש זה, וכתבתי להרבנים דקיוב וקעשינוב ולהר[ה]"ג פאליאנקווסקי באדעס, והנה השנים האחרונים מסכימים בכל לב על אספה, אך הרח"ע וגם אהרנסאן אינם חפצים באספה עתה, הרח"ע מעמיד ע"ז שיהי' אגודות תחלה, וכבר הכינו קול קורא בזה, ואומר אשר בלא רבני מינסק א"א לו לעשות דבר, וכאשר הוא מתגורר כעת ביעקאט', חפצתי שנתועד על אם הדרך לדבר בזה, וג"ז לא רצה בלא מינסק, ואח"כ נתרצה שנתועד שבוע זו, ועתה נשתנה הדבר, וכאשר רואה אני כל המו"מ שלהם אתנו הוא רק בדרך פאליטיק לצאת י"ח, המה עושים אספות קטנות, ויודעים זה מזה, וחפצים לעשות בלעדנו כפי דרכם והסכמתם, ואנחנו גיפעלט אונז ניט אונזערע, ואנו מחפשים מה שחוץ מאתנו.

קראתי לפה את הרמ"מ חן נ"י והרי"י ראפאל' נ"י, הרממ"ח בא היום לפה, והרי"י בטח יבוא ג"כ היום ועפ"[ע] יבוא גם הרלי"צ נ"י מיעקאט' ונתייעץ אי"ה, אומרים שגם בפעט' צריכה להיות אסיפה בזה הזמן, וא"י מאיזה מפלגה.

מעקלער מויטעפסק חפץ לשלם בעד הוועקסל שנתן עבור הרב מעדאלי', וע"כ ייטיב כבודו לשלוח לו הוועקסל ויקבל מאתו הסך אלף ר'.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע ומחו' דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

הרבנים דקיוב וקעשינוב: ה"ר שלמה אהרן אהרנסון מקיוב וה"ר יהודה ליב צירלסון מקישינוב.
פאליאנקווסקי: ה"ר שמואל.
רבני מינסק: ה"ר אליעזר רבינוביץ וה"ר אברהם דובער כהנא שפירא מקאוונא המתגורר במינסק.
עפ"ע: על פי ערך.
הרלי"צ: ה"ר לוי יצחק שניאורסאהן מיקטרינוסלב.
מעקלער: ה"ר שמרי' הכהן.
הוועקסל . . מעדאלי': כדלעיל אגרת א'מז. וראה גם לקמן אגרת א'עא.

א׳ע

ב״ה ב״ה יום ה׳ ג׳ סיון עזר״ת לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו מיום ג׳ שבוע העברה [נתקבל] והודעתי לו בטע״ג דעתי שבהכרח שיקח אופ׳ על הבית, אשר באמת הי׳ צריך לזה גם מקודם בכדי להסיר מאתו הטרדא היתירה, ועכשיו מוכרח הדבר שלא יֶהי׳ עליו הפחד מעונש גופני ח״ו, אם כי בלא״ה אינני חושב שיהי׳ ח״ו עונש כזה, וכאשר הפאווייערני אומר לו, מ״מ נחוץ שיקח אופ׳ שיקבל כל אחריות עליו, והוא באמת ישגיח על הכל, והשכנים יפנו איליו, והוא יתעסק עמהם.

על הדאציע צריכים לנסוע, ובטח ישיגו שם כל אכל נפש, ואם גם מהשובי״ם יהיו שם כמו באשתקד יהי׳ להם בשר ג״כ, והשי״ת ישמרהו מכל צו״נ ושום ב״א לא יגע בו לרעה ח״ו, ויהי׳ במנוחה בכל פרט, ויחזק השי״ת בריאותו שיהי׳ בריא אולם.

שבוע העברה כתבתי לכבודו, ולפלא שאינו מזכיר בדבר הרבנים, שכפי הידיעה שקבלתי ע״י הרח״ע נתעוררה שאלת החפש שלהם, ומזה נתעוררה כללות שאלת הרבנים בעיקרה, וכמה רבנים מהאשכנזי׳ נמצאים כעת בפעט׳ הרב דקאוונא שפירא והרב דפאנאוואזש ועוד ועוד. וגם הרח״ע נסע לשם, וכמדומה שקרא גם את אהרנסאן, ואני אין לי שום ידיעה כלל מכ״ז. בשקו״ט הי׳ בינינו אולי אסע לפעט׳, ולבד

א׳ע

מו״ה שמואל מיכל: טרייגין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
אופ׳: חברה להנהלת הבית שלו להשכרת דירות.
פאוויערני: עו״ד.
צו״נ: צער ונזק.
בדבר הרבנים: שחרורם מעבודת הצבא, כדלעיל אגרת שלפנ״ז.
הרח״ע: ה״ר חיים עוזר גרודזנסקי.
מהאשכנזי׳: המתפללים. נוסח אשכנז, שאינם מהחסידים.
הרב דקאוונא שפירא: ה״ר אברהם דובער כהנא שפירא.
הרב דפאנאוואזש: ה״ר יצחק יעקב רבינוביץ.

כובד הנסיעה כעת, והזמן דיו״ט הבע״ל, מה אסע אחרי שאין לי שום ידיעה מזה. אני מקווה שיבוא בני יחי׳ היום, ומסת׳ הוא יודע את הנעשה בזה.

נהניתי מאד מהנצחון שלהם באופראוולעני ויעשו שלהם, ובהייעוורסקי נעדעלי׳ קראתי שזה רק לפי שעה, ומסת׳ לא תעזבו את המערכה ותשתדלו גם על להבא, והשי״ת יהי׳ בעזרכם. והעיקר אשר עתה כאשר נבחרתם יהי׳ בפועל בכל הדברים, שיהי׳ על הזאסידאניעס, וכל הדברים יהיו נחתכים על פיכם, וגם להשתדל שלא יהי׳ איזה יציאות הן מצידכם והן מצידם, בל״א זיין קארעקטנע, ואז יוכל להיות בקיום אי״ה.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

שבוע העברה כתבתי לגרוזנבערג אודות הארכא של הרבנים.

א׳עא

ב״ה יום ג׳ ער״ח תמוז עזר״ת לפ״ק
סלאוויאנסק

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

אחדשה״ט. ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו צירוף הוועקסלען נכון הגיעני, והשי״ת יחזק בריאותו ובריאות ב״ב יחיו ויהי׳ במנוחה בכל פרט.

באופראוולעני: הנהלת הקהלה בפטרוגרד.
ייעוורסקי נעדעלי׳: עתון השבוע היהודי.
זאסידאניעס: ישיבה.
גרוזנבערג: העו״ד ישראל (אוסקר). ראה לעיל אגרת א׳סו אליו.

א׳עא

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
צירוף הוועקסלען: דלעיל סוף אגרת א׳סט.

בדבר האספה שאמרו הרבנים להרה״ג דדוינסק נ״י הוא שרוצים לעשות אספה כללית מרבני רוסי׳ בדבר ליסד אגודת רבנים, וכתבתי להרח״ע שא״א להסכים לעשות אספה כללית רק בשביל הדבר הזה, כ״א שהאספה תהי׳ בעיקרה על כללות הענינים הרוחנים, ובתוכם יהי׳ גם בדבר אגודת הרבנים, כי גם בזה יש ענינים רבים הנוגעים למצב הרוחני של הרבנות, וכ׳ לי שגם דעתו כן וכתב להם כן. ואח״כ כתב שכותבים לו ששינו קצת את הנוסח, אני לא ראיתי את הנוסח, ואפשר ישלחו אותו אלי, ואיני יודע אם הרב דדוינסק הסכים על הקריאה ואם חתם עלי׳.

בדבר הר׳ כבר נתפרסם במכ״ע מקיוב שיש להם הזכות כמו השאר, וניכר שזה בלי הבדל השנים והמדרי׳ ות״ל בעד חסדו הטוב אשר עצם ההכרה טובה היא, וכאשר בהרבה קהילות מתגברים יד הפושעי׳ ר״ל האומרים להבדיל הדוח׳ מהקהלה, ספק גדול הוא אם יהי׳ להם איזה זכות. בהועידה דקיוב משמת פלכים שהמה עיקר מושב היהודים הי׳ ההחלטה שהקהלה אינה מוכרחת אל הדוח׳ ואל כל הקדש בכלל, וזה חילול הקדש באופן נורא מאד, ובהועידה דיעקט׳ כמדומה לי (כמעט ברור) שהי׳ ג״כ הרוב כן, וכן מחליטים בכמה קהילות פרטיות. ומה יהי׳ בהקונגרעס העברי הכללי העתיד להיות בקרב בפעט׳, אשר בו ידונו ע״ד התיסדות הקהילות, ומזה דלענין האבשצינע דפעט׳ נוגע מאד מי יכנוס בין הבוחרים וכמ״ש כבודו, ורצוני לידע מה החליטו בהאספה כללות דבר [ר]אשון ליוני בדבר בחירת הפרעוולייעניע, ואם

בדבר האספה: אספת הרבנים, דלעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.

להרה״ג דדוינסק: הגאון ר׳ יוסף רוזין מרוגוצ׳וב.

אגודת רבנים: בשעה שרבנו השתדל לקרוא לאספת רבנים, ובשעה שהרח״ע גרודזנסקי השתדל לארגן „אגודת ישראל״ שתתעסק בכל זה, השתדל הר׳ אליעזר רבינוביץ ממינסק לארגן אגודת הרבנים, שתתעסק בכל ענינים העומדים על הפרק, כדלעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.

הרח״ע: הר׳ חיים עוזר גרודזנסקי.

את הנוסח: נוסח קול קורא לאספה, שנכתב בו שנקראה כדי לייסד אגודת הרבנים בלבד. לכן לא הסכים רבנו לחתום עליו, כדלעיל ח״ב אגרת תעב, ובהנסמן בהערות שם.

בדבר הר׳: שחרורם מעבודת הצבא, כדלעיל אגרת א׳נד, ובהנסמן בהערות שם.

בלי הבדל השנים: ראה לעיל אגרות א׳נז. א׳סב־ג.

והמדרי׳: ראה לעיל אגרות א׳סד. א׳סו.

להבדיל הדוח׳ מהקהלה: הפרדת דת מהמדינה.

בהקונגרס העברי: ראה לקמן אגרת א׳עד.

לענין האבשצינע דפעט׳: מועצת הקהלה היהודית בפטרוגרד.

נוגע מאד: ראה אגרת שלפנ״ז. לקמן א׳עד.

פרעוולייעניע: ועד הנהלת הקהלה.

יהי׳ עוד בחירות צריכים להשתדל הרבה – בעזרתו ית׳ – שיהי׳ יד האו[ר]תודכסי׳ על העליונה. כן אבקשו להודיעני מה נעשׂה בדבר המשפט, וכפה״נ אין בזה חשש כ״כ.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

כבר שלחתי פ״א ליסט מה[מ]בקשים על תקוני מקוה, וכעת אני שולח הוספה, ושלחתי גם לידידינו הרא״א גארפינקל, כי לשלוח להרב יחי׳ יודע אני שלא יעשה מאומה. וצריכים להשיב להם כי תובעים מאד, ועצם הדבר הלא גדול הוא. היום נוסע ר״י לאנדא לוואלויקא בדבר תקון המקוה ויש לי ע״ז תקפ״ה ר׳.

א׳עב

ב״ה יום ב׳ י״א מנ״א עזר״ת לפ״ק
סלאוויאנסק

כבוד ידי״נ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל נ״י

אחדשה״ט. מכתבו מאדעס גם הטע״ג נכון הגיעני ... בדבר האספת הרבנים במאסקוא, הי׳ לי הרבה עגמ״נ כי עשו מה שלא היו צריכים לעשות כלל, והאספה הועמדו רק כמו תשלום אל האספה דהמסורת והחרות, והוחלט אצלי לבלי לנסוע והודעתי להרח״ע שבלי

שלחתי . . המבקשים על תקוני מקוה: לעיל ח״ב אגרת תסו. וראה לעיל אגרת א׳סוי: א׳נב, ובהנסמן בהערות שם.

להרב: דוד טעביל קצנלנבויגן.

היום . . לוואלויקא: ראה לעיל בנספח לאגרת א׳נב, ובהערות שם, שהמקוה נבנתה שם ע״י רבנו.

א׳עב

מו״ה שמואל: גוראריי. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳מה, ובהנסמן בהערות שם.

האספת רבנים במאסקווא: דלעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.

דהמסורת וחרות: שנוסדה במשך הקיץ במוסקבה ורבנו התנגד לה בעיקר מחמת שמייסדת גימנסיות עבריות. ראה בזה לעיל ח״ב אגרת תעג, ובהנסמן בהערות שם. בי״ד תמוז כינסה ועידה במוסקבה.

העובדה שאספת הרבנים נקראה למוסקבה (ולא לחרקוב) פירש רבנו שברצון המארגנים להתאחד עם המסורת והחרות (ראה בזה לעיל ח״ב אגרת תפז).

הרח״ע: ה״ר חיים עוזר גרודזנסקי.

אספה מוקדמת אינני מסכים, והרח"ע נסע יום ב' שבוע העברה על האספה, והודעתי להרבנים מאנ"ש יחיו שלא יסעו. קבלתי טע"ג מהרח"ע ממאסקווא ששולח גיסו דעסלער לדבר בזה, ובמוצש"ק קבלתי מאתו טע"ג שנדחה האספה. היום קבלתי מכ' מהחפץ חיים שמצטער מאד על שעברו ועשו האספה בלי מוקדמת וששלח שליח למינסק לדחות האספה. ועתה עפ"ע יתחיל הדבור בדבר אספה מוקדמת.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'עג

ב"ה יום ג' י"ב מנ"א עזר"ת לפ"ק
סלאוויאנסק

כבוד ח"ד ידי"נ הר' הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם יר"א כו' מו"ה מנחם מאנש נ"י

אחדשה"ט.

זמן רב לא כתבתי לכבודו וגם לא קבלתי מאתו מכתב (קודם נסיעתי מפעט' קבלתי מכ' ומה ששלח ע"י ר"ש נעמויטין). טרדותי בזה הזמן בהענינים ההוים גדול מאד ובכל יום יש כתיבת שונות בהענינים העומדי' על הפרק, והי' לי הרבה עגמ"נ בדבר אספת הרבנים והלואי שיעלה לטוב.

דעסלער: הי"ר ראובן דוב.
למינסק: אל הי"ר אליעזר רבינוביץ ממינסק, ממארגני האספה.
עפ"ע: על פי ערך.

א'עג

מו"ה מנחם מאנ"ש: מאנעסואן. אגרות נוספות אליו — לעיל ח"ד תתלו, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א'קכא.

נסיעתי מפעט': בחדשים שבט־אדר, כדלעיל אגרת א'סה, ובהנסמן בהערות שם.
אספת הרבנים: דלעיל אגרת א'סו, ובהנסמן בהערות שם.

במשך היותי פה קבלתי ליצעניי, כי בעת היותי בפעטי קודם חה"פ הרגשתי כאב ברגל הימני בתחתית הרגל, הכאב לא עזב כל העת ואדרבא כו' ... והשי"ת ישלח לי רפו"ש בקרב בתוך כו'. ואבקשו להודיעני איך הוא בריאותו ואם הוא בדאציע או בעיר, והשי"ת יחזק בריאותו ויצליח לו בכל ענינו.

ייטיב כבודו להודיעני אם הי' מבנו ש"ב הרי"ל יחי' קבלה על הששה אלפים רו"כ ששלחנו קודם חה"פ, ואפשר הי' לו ג"כ ידיעה מתמן, ואם לא הי' קבלה מבנו יחי' צריכים לשואלו על זה בטע"ג, ונא להודיעני אודות זה בהקדם.

ויקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידי"ע דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'עד

ב"ה יום ג' י"ב מנ"א עזר"ת לפ"ק
סלאוויאנסק

כבוד ידי"נ ומחו' הג' המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם
יר"א כו' מו"ה שמואל מיכל נ"י
אחדשה"ט.

מכתבי ע"י בן ידידנו רב"א בטח קיבל. בדבר האספה השבתי אז להרח"ע אשר בלי מוקדמת אינני מסכים ושישלח איש מיוחד למינסק שידחו את האספה, הוא נסע יום ב' שבוע העברה למאסקווא והי' מאתו טע"ג שהאספה תהי' בזמנה, ואני שלחתי טע"ג להרבנים מאנ"ש

ליצעניי: הרפאה.

א'עד

מו"ה שמואל מיכל: טרייניז. אגרות נוספות אליו — לעיל א'לא, ובהנסמן בהערות שם.
בדבר האספה: ראה בזה לעיל אגרת א'סז, ובהנסמן בהערות שם.
הרח"ע: הי"ד חיים עוזר גרודזנסקי.
למינסק: אל הי"ד אליעזר רבינוביץ ממינסק, ממארגני האספה.

שלא יסעו על האספה, וחשבתי לשלוח להם בעת האספה מחאה גלוי׳ על דרכם והילוכם, אך לסוף דחו את האספה, ומסת׳ יהי׳ כעת אספה מוקדמת, אם יהי׳ באפשר להתאחד ספק גדול הוא אצלי והשי״ת יהי׳ בעזרנו.

אבקשו להודיעני תוצאות התוועד[ו]ת האגודה שלהם, ואם שלחו ציר אל הקאנפרענץ, ואם נתקבל, ומה הי׳ החחלטת הקונפירענץ, איזה החלטה הי׳ בדבר אופני הבחירות אל האספה כללית כאשר כתבתי במכתבי הקודם, ואיזה פרוגראם עשו, היינו באיזה דברים תעיין האספה הגדולה, נא להודיעני זאת בהקדם כי נחוץ לי לידע זאת.

והנני לעורר את כבודו עוה״פ בדבר ענין המקואות אם השיבו לאותן שכתבתי לו, אם כי כבודו כתב איך אפשר לחשוב כעת כו׳, הנה מקום יש בראש כו׳, ועוד באמת בהאגודה שלהם ראשית דבר הי׳ צ״ל אצליכם סכום מעות לעשות דבר לפועל. כן עשו אגודת עדת ישראל בחארקוב קבלו לעצמם תשלומי השובי״ם והוסיפו להם סך נכון, ומשלמים להם לכאו״א ג׳ מאות לחודש, לעיר א׳ נתנו שני אלפים על מקוה, וא״ל שיתנו עוד לעיר הדורשת מאתם, כי עשו כפה״נ קופה וגם מאספים ביניהם, וכן הי׳ גם להם לעשות, ובדברים בעלמא וכ״ש במחשבה אינו יוצאים י״ח וצריך להיות דבר למעשה, זאת אשר הנני לעורר את כבודו.

את הליצעני׳ גמרתי ות״ל כאב הרגל הוטב לי, והשי״ת ישלח לי רפו״ש בקרב בתוך כו׳.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

האגודה שלהם: מפלגת החרדים בקהלה היהודית בפטרוגרד. ראה בזה גם לעיל אגרות א׳ע. א׳עא.

קאנפרענץ: אודותה ראה לעיל ח״ב אגרת תפב, ובהנסמן בהערות שם. והיא אספת־הכנה בפטרוגרד אל האספה הכללית דלקמן. באספה זאת נקבעה ועדת בחירות וסדר היום של האספה הכללית.

האספה כללית: הוא „הקונגרס היהודי הכללי" או „הכנסיה היהודית", שעליה מסופר לעיל ח״ב אגרת תעד, ובהנסמן בהערות שם. לעיל א׳עא. לקמן א׳עו־ז.

במכתבי הקודם: דלעיל ח״ב תפה.

עוה״פ בדבר ענין המקואות: בנוסף לאגרת א׳עא דלעיל.

איך אפשר לחשוב כעת: בדבר בניית מקוואות, כאשר צריך להבטיח את כל עתידה של היהדות הדתית ברוסיה בקהלות העירוניות ובכנסיה היהודית דלעיל.

אגודת עדת ישראל בחארקוב: ראה לעיל ח״ב אגרת תפד — אליהם.

ליצעני׳: ראה אגרת שלפנ״ז.

א׳עה

ב״ה יום ב׳ ט״ז אלול עזר״ת לפ״ק
סלאוויאנסק

כבוד מחו׳ ידי״נ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

אחדשה״ט.

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבו עם הנוסע קבלתי גם הטע״ג הגיעני. מש״כ על מאסקווא הוא מפני איסור הכניסה, ובאשר א״א להרחיק מפעט׳ ע״כ כתבתי על מאסקווא, אמנם כאשר יכולים לבוא לפעט׳, צריך להיות הקומיססי׳ בפעט׳ כאשר החלטנו במאסקווא, ומש״כ לכתוב ראספראיעזעני׳, הלא הכל דברנו בפעט׳, ומ״מ אכתוב בצעטיל מיוחד מה שהקומסי׳ צריכה לעבוד לפ״ד, ואניחנו בקאנווערט מיוחד.

בדבר העובדים, יתן השי״ת שתתקבל הצעתו, ויהי׳ כבודו במנוחה בזה ובכל דְבר ויצליח בכל עניניו. ובדבר היער לפ״ד צריכים לחטוב, ויתן השי״ת שילך כשורה. ועם הפירמא האנגלית אם יתרצה להצעתו, צריכים לגמור אתו בעזרתו ית׳. והשי״ת יתן לו פרנסה והצלחה בכל ענינו בגו״ר.

אי״ה שבוע זו יום ה׳ הבע״ל ניסע אי״ה מפה לראסטאוו, ויש לנו הדירה הקודמת, ויתן השי״ת שיהי׳ בהצלחה.

א׳עה

מו״ה שמואל מיכל: **טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.**
מש״כ על מאסקווא: **שמקום מושבו של הועד יהיה במוסקבה. ראה בזה לעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.**
להרחיק מפעט׳: **ששם יושבת ועד הבחירות הכללית לקונגרס היהודי הכללי.**
ראספראיעזעני׳: **הוראה לסדר היום.**
דברנו בפעט׳: **אוצ״ל במוסקבה.**
אכתוב בצעטיל מיוחד: **נדפס לעיל ח״ב תצב.**

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש וייטיב לו השי״ת הכוה״ח ברו״ג בתוך כו׳ כאוות נפשו ומחו׳ ידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

שלחתי היום טע״ג לחארקוב ובקשתי את ש״ב הג׳ ר״ז זעליגסאן שיסע לפעט׳ עם ידידינו נאייגאלדבערג (אשר הוא ראוי לעבודה ומהנכון שיהי׳ בסעקריטריום).

להרבנים נצרך ליתן להם הוצאות נסיעתם לפעט׳ וחזרה והוצאות פעט׳, ונחוץ שיהי׳ זה בלי פרסום.

קניתי כעת דפוס להדפיס אי״ה ספרי עברים סידורים חומשים אשר חסרונם מורגש מאד מאד כן גמ׳ לנערים ושו״ע וכה״ג, גם להדפיס ספרי חסידות, ונתתי לע״ע או״ג עשרת׳אלפים, ולעשות הקופצע במשך חדש ימים. על כללות הדבר נחוץ לכה״פ מאה אלף, ערך ששה שבועות כתבתי לידידנו הג׳ ר״מ טאלאן נ״י (ע״י אסלַאן שהי׳ פה) אם מוסכם שאתן ע״ז את הסך שני אלפי׳ וחצי שנתן לי (חלק רביעי מנדבתו הידוע) ושאלתיו אם יתן את המותר לצורך הענין הזה, ולא קבלתי מאתו תשובה. ייטיב כבודו לידע ע״י הטעלפאן אם הוא בביתו וישאל אותו את הנ״ל, ותשובתו יודיע לי כבודו.

ואודות כבודו בעצמו עוד נדבר אי״ה.

קניתי כעת דפוס: ראה בזה לעיל ח״ב תצז. תקז. לקמן א׳עט. א׳פג. א׳פז. א׳צא. א׳צז.

או״ג: אויפגאב, דמי קדימה.

קופצע: שטר קנין.

ר״מ טאלאן: הוא הרמ״ט, דלעיל ח״ב תצז, שקנה 10 מניות מעסק בית הדפוס, שהם 10,000 רו״כ. וכיון שכאן כותב ש־2,500 הוא „חלק רביעי מנדבתו הידוע״, א״כ נתן את כל הסכום הזה בשלימות.

א׳עו

ב״ה אור יום ד׳ ח׳ מ״ח תרע״ח לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ הרב המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה אליעזר משה נ״י

אחדשה״ט.

ההחלטות שהיו באספת מאסקווא אין אחת שבאה לפועל, סיבת הדבר העדר ההתועדות בפט״ג כמדובר, ורק אחדים שבאו וגם המה היו נחפזים לשוב לביתם, ואם כי עשו ביורא ושתהי׳ בתארקוב, אך הביורא לא עשתה דבר באשר אין בה איש רק ידידינו ר׳ משה ראזנבלום יחי׳, ומה ביכולתו הוא לבדו לעשות, ובין כה הזמן הולך והענינים מתקרבים ומצידנו אין שום מעשה ופעולה, וע״כ כתבתי להרמ״ר הנ״ל שתקרא הביורא לחברי הועד הנבחר בפט״ג להתועד בתארקוב ליום י״ד חו״ז, והוא כי ההצעה בדבר סדור הקהילות צריכים לעבד להיות מן המוכן, ולפ״ד נחוץ לסדר בדבר אספת הרבנים הכללית, אשר היא צריכה להיות קודם הקונגרס העברי, והחלטנו אז שתהי׳ בסוף חו״ז ולכה״פ תהי׳ אי״ה בחדש כסלו הבע״ל, והרי צריך להיות בחירות כמדובר, והדבר עדיין נעלם מן העולם, גם בדבר הבחירות להקונגרס החלטנו אז להתענין בזה, ובאמת הרי הנחיצות בזה גדולה מאד, ובכ״ז לא נעשה דבר עד עתה.

א׳עו

מו״ה אליעזר משה: מאדייעווסקי. אגרות נוספות אליו — לעיל ח״ד תתלג, ובהנסמן בהערות שם. לקמן א׳פ. א׳פב.

באספת מאסקווא: דלעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם. וראה בהערה שם לתוכן האגרת שלפנינו. כתבתי להרמ״ר: לעיל ח״ב תצג.

ההצעה בדבר סדור הקהלות: שבאספת מוסקבה הוחלט שהועד יכין תכנית הסתדרות הקהלות, עבור הקונגרס היהודי הכללי שידון בזה (לעיל ח״ב תצא־ב).

קודם הקונגרס העברי: דלעיל אגרת א׳עד, ובהנסמן בהערות שם, שלפי התכנית הראשונה נקבעו הבחירות לימים 5־3 דצמבר והתכנסות הנבחרים ב־28 דצמבר. אולם מהפכת אוקטובר גרמה לשיבושים ולדחיות. הבחירות התקיימו בינואר 1918 והנבחרים מעולם לא התכנסו מחמת ביטול המשטר הדמוקרטי ברוסיה.

להיות בחירות: לרבנים שישתתפו באספת הרבנים הכללית כנציגי עיירותיהם. לפועל, כשהתאחר הדבר ולא הספיקו לעשות בחירות חשבו לקרוא את הרבנים לאספה בלי בחירות, כדלקמן אגרת א׳פ. אך גם זה לא יצא לפועל, כדלעיל בהערות לאגרת א׳סז.

וע״כ אני מבקש את כבודו לבוא לחארקוב ליום המועד, וישתדלו נא להמציא עצה ולסדר הדבר איך שיבאו הדברים לפועל בעזרתו ית׳.

כתבתי לידידינו הרממ״ח נ״י ולש״ב הרלי״צ נ״י ג״כ אודות זה, והיום או מחר אכתוב אי״ה גם לידידינו הריצ״י ראפאל׳ נ״י, ויראו נא לעשות דבר לפועל ולסדר את הביורא שתוכל לפעול פעולתה כנדרש.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳עז

ב״ה מוצש״ק ג׳ כסלו תרע״ח לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ הרב המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמרי׳ יהודא ליב נ״י

אחדשה״ט.

מכתבו מיום ה׳ ונגמר בי״ג חו״ע קבלתי ביום ד׳ העבר בשובי מנסיעתי לפעט׳.

כאשר קבלתי ההזמנה ממניסטערסטווא הדתי, שאלתי בטע״ג את הרב קצ״ב ואיזענש׳ והרשמ״ט, אם בהקאמססי׳ יהיו רק שאלות הרגילות או שאלות כלליות, הרב קצ״ב השיב לי שהקומיסס׳ היא ע״צ

הרממ״ח: הי״ר מנחם מענדל חן.
הרלי״צ: הי״ר לוי יצחק שניאורסאהן.
הריצ״י ראפאל׳: הי״ר יצחק יואל ראפאלאוויטש.

א׳עז

מו״ה שמרי׳ יהודא ליב: מדליה. אגרות נוספות אליו — לעיל ח״ב קצג, ובהנסמן בהערות שם.
חו״ע: חודש עבר.
בשובי מנסיעתי לפעט׳: ראה בזה גם לעיל ח״ב אגרות תצה־ז. תק. לקמן א׳פ.
הרב קצ״ב: הי״ר דוד טעביל קצנלנבויגן.
אייזענש׳: הי״ר משה אליעזר אייזנשטט.
הרשמ״ט: הי״ר שמואל מיכל טריינין.

הרגילות אך יכניסו בה שאלות כלליות והשתתפותי נחוצה, ובאופן כזה הושיב גם אייזענשטאט, להרשמ"ט שלחתי עוד טע"ג אולי באפשר לדחות הקומיס', ולהוסיף עוד רבנים מאנ"ש, והיתה תשובתו בשם הדירעק' שלדחות כבר א"א, ואודות ההוספה ידבר עם המניסטער, קצ"ב ואייז' הושיבו על בקשתי בדבר ההוספה, שעתה הוא דבר הבלתי אפשר, ושמחכים בואי.

הנסיעה הי' כבידה עלי מאד, כי איך נוסעים לפעט' בזמן שהשמועות איומות מצד המנגדים אל הפראוויטל הזמני ומצד ב"ב יחיו הי' מחאה גדולה מאד על הנסיעה ובהתרגש[ו]ת גדולה.

ואצלי התרוצצו הרעיונות, כאשר לפי הידיעות יהיו בהקומיסס' שאלות כלליות לא יכולתי לפעול בעצמי להחליט לבלי להיות בה, הגם שיודע אני בעצמי כובד הדבר לעמוד נגד החפצים בהתחדשות (כאשר בהקומיס' נכנסי' כל האינטליגענצי' דפעט') ואיך אעמוד נגדם ובפרט כשלא יהי' לי כמעט אף אחד מידידינו שיעמוד אתי, מ"מ הלא אם לא אעשה מאומה בודאי לא יהי' שום דבר, ועשי' איזה שתהי' הלא היא כלי לברכת ה', ומצד השני עלה תוקף הרעיון איך אפשר להיות בזה"ז בפעט' שהוא כמעט מקום סכנה מבית ומבחוץ, וגם יראתי מבריאת ב"ב יחיו, ולבסוף החלטתי בעצמי לנסוע ופעלתי הסכם ב"ב יחיו, והשארתי את בני יחי' בביתי, ואני נסעתי ביום ג' פ' חיי.

בהיותי באראל נתקבלה הידיעה הראשונה בטע"ג קצרה מהנעשה בפעט' ובטולא השגתי מכ"ע דפעט' בידיעה פרטיות, וראיתי שא"א לנסוע לפעט', ובאשר זה הי' יום ה' ערב החלטתי לעכב נסיעתי במאסקווא לשבות שם, ולחזור לביתי ביום הראשון.

למאסקווא באתי שעה 1-2 אחר חצי הלילה, ובין כה בש"ק בקר התחילה השערורית במאסקווא, בש"ק בקר היו היריות סביבת הגאסטינ' שלי, ובמקום א' נפחת זוית הבית ע"י ירי', וביום ראשון התגברו היריות ביותר באיזה מקומות בעיר, לא בסמוך כ"כ להגאסטי' שלי, אבל נשמעו בהנו', ולא הניחו אותי ידידינו יחיו לנסוע ביום ההוא, וביום ב' בקר החלטתי לנסוע, והלכתי אל הפאייעזד רגלי ומידידינו יחיו הלכו אתי, גם ידידינו הר"נ גו"א יחי' הי' אתי במאסקווא, וב"ה באנו שלמים להוואגזאל הקורסקי ונסענו עם

פראוויטל הזמני: הממשלה הזמנית בראשות קרנסקי.
גאסטינ': מלון.

הפאייעזד הקיסלאוואדסקי, ובאתי לביתי יום ד׳ בקר שלו׳ ת״ל ומצאתי את ב״ב ת״ל בחו״ש.

כל הטע״ג אשר שלחתי ממאסקווא ומהדרך שנוסע אני לא קבלו ולא ידעו שנסעתי ממאסקווא, ומובן העגמ״נ הרב שלהם, אשר ממש לא הי׳ בהם רוח, אך ת״ל אשר הכל עבר בשלו׳, ואודה לה׳ על חסדו הטוב, והשי״ת ישמור אותנו ואת כל אחב״י בכל מקומות מושב[ו]תיהם מכל צו״צ ומכל צעו״נ, ויחיו חיי מנוחה.

מה נעשה שם בדבר הקומיס׳ לא אדע, טע״ג מפעט׳ ומאסק׳ עוד היום אינם מתקבלים, מחארקוב קבלתי ידיעה שלפי השמועה נדחתה הקומיס׳ על ג׳ שבועות, הרח״ע כפוה״נ הוא בפעט׳, ושמעתי שגם הרב דמינסק נסע לשם.

ועתה בדבר הענינים העומדים על הפרק, הביורא דחארקוב כמעט לא עשתה מאומה, באשר בתחלה לא נאספו בפעט׳ רק יחידים, וג״ז הי׳ במהירות גדולה וכאו״א נסע למקומו, ובהביורא לא נשאר איש רק הרמ״ר יחי׳ ומה הי׳ באפשר לו לבדו לעשות, גם הר״ז ז״ס נפל רוחו מהעדר ההתענינות של החברים ולא החזיק בידי הרמ״ר כלל, ולא הי׳ ביכולתו להדפיס גם את הקו״ק ורק בקושי פעל להדפיסו, ואחר היו״ט התחלתי לעורר את ידידינו הר׳ במכתבי׳ וטע״ג להתועד בחארקוב, ובסוף נאספו רק הרב מאדייעווסקי והרב ראפאל׳ והרב דרעציצא והרצ״ה גו״א.

וראשית דבר דנו בדבר הבחירות אל הועידה העברית, ובאשר חשבו שהאחדות של הנצ״י והמו״ח הוא דבר שיש בו ממש, החליטו שיסעו הר׳ רפאל׳ ולאזאר׳ למאסקוא להתאחד עמהם בתנאי שהנ״ד

מכל צו״צ ומכל צעו״נ: מכל צרה וצוקה ומכל צער ונזק.
הקומיס״: הועדה העתידה להיות בפטרוגרד.
הרח״ע: הר׳ חיים עוזר גרודזנסקי.
הרב דמינסק: הר׳ אליעזר רבינוביץ.
הביורא דחרקוב: ראה לעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.
הרמ״ר: הר׳ משה רוזנבלום.
הר״ז ז״ס: הר׳ זלמן זליקסון.
הרב ראפאל׳: הר׳ יצחק יואל ראפאלאוויטש.
הרב דרעציצא: הר׳ שמעון לזרוב.
הבחירות אל הועידה העברית: הוא הקונגרס היהודי הכללי, ראה לעיל שם.
האחדות של הנצ״י והמו״ח: הרשימות הדתיות נצח ישראל והמסורת והחרות.
שהנ״ד הנרשמים: לעיל ח״ב תצא, הנבחרים באספת מוסקבה.

הנרשמים במאסקוא יכנסו בהספיסאק ושיתרצו לברר את הספיסאק שלהם, ובין כה מפני הפרעות ל"ע שהי' בקרעמנ' לא נסע הרב רפאל' ובנחיצות נסעו לביתם, החלטתם שלחו אלי ע"י ציר ומפני הבלתי סדר הי' הציר בדרך ג' ימים, ולא המתינו גם על תשובתי, וג"ז לא בא לפועל.

אמנם לפי מכתב כבודו הלא אין בזה ממש כלל, ונשאר רק דבר הא' לעורר בהעיירות בדבר הבחירות, וגם ע"ז כבר הזמן מאוחר כי ברוב המקומות יעמדו את הספיסקות בימים אלו, ומ"מ בדעתי להדפיס אי"ה התעוררו[ו]ת קצרה בענין זה, ובקשתי בטע"ג את הרב רפאל' וש"ב הרלי"צ ש"ס שיבוא לפה וחשבתי להתיישב גם בדבר המחאה שיתן כבודו וקבלתי תשובה מרפאל' שא"א לו לנסוע, והרלי"צ עפ"[ע] יבוא אי"ה ביום ב' הבע"ל.

א'עח

[תחלת כסלו תרע"ח]

ב"ה

כבוד ידידי הרב המפורסם כו'

אחדשה"ט.

בכל המקומות כבר נרשמו והוגשו הרשימות אל הכנסי' העברית. החרדים בטח השתדלו בכל מקום רשימה נבחרת מאנשים יראים ושלימים, אשר כח בהם לעמוד בפרץ, ולהרים דגל התורה והיראה.

אמנם עוד רב הדרך לפניהם, הרשימה דורשת לבוחרים, וכפי מספר הבוחרים יהי' מספר הנבחרים בהרשימה שלהם, ודורש הדבר תעמולה רבה, להרבות אישים אל הרשימה הנבחרת.

ספיסאק: רשימה.

החלטתם . . ציר: הסכם רבנו להחלטתם — לעיל ח"ב אגרת תצו.

להדפיס אי"ה התעוררות קצרה: לקמן אגרת שלאח"ז. לעיל ח"ב תצט.

עפ"ע: על פי ערך.

הבע"ל: הסיום חסר, או שרבנו לא בא על החתום. ראה גם לקמן אגרת א'פא.

א'עח

ראה סוף האגרת שלפנ"ז. לעיל אגרת א'סז, ובהנסמן בהערות שם.

ובזה הנני לעוררם, אל יסמכו על הכחות מבחוץ, היינו הארגניזאציות הכלליות, המתריעין על דבר הבחירות בדבריהם במכה״ע, כי בזה לא יגיעו אל המטרה, ודבריהם רק מרחוק נשמעין, ואינם נכנסין כ״כ אל הלב, ומכ״ש לעשות בכח זה דבר בפועל, רק הרבנים והעסקנים המקומים, המה בכח עצמן יעשו חיל בעזרתו ית׳, דבריהם היוצאים מן הלב יכנסו אל לב השומעים.

ועל כן כל רב וכל עסקן בכל עיר ועיר החובה עליו להשתדל בעירו ובמקומות הסמוכים אליו בהתעוררות רבה אם מפי כתבו או גם בנסיעה לאיזה מקומן, להרבות בוחרים אל הרשימה שלהם, ולא יכבד הדבר עליהם לשנות ולשלש ההתעוררות כמה פעמים בדבור ובמעשה.

אין עת עתה לחשות ולישב בחבוק ידים, השעה האחת הזאת נוגע היא בכל זמן העתיד, ורק בהשתדלותם הטובה יגיעו אי״ה אל המטרה הדרושה.

זאת ועוד עליהם לעשות, אשר הבוחרים תמימי דעים עמהם, יבאו כולם אל הבחירות בלי שום מניעה ועיכוב וזה דורש השגחה והשתדלות מיוחדת ופרטיות מהרבנים והעסקנים די בכל אתר ואתר, לראות שכל מי שלו הזכות לבחור יבוא ויבחר.

ואכפיל הדבר, שלא יניחו ח״ו את הענין בלי התעסקות, וגם לא יסמכו על איזה שתדלנים כללים, רק בכוחם ויכולתם בעצמן בעזר השי״ת ישתדלו ויתאמצו בדבר, והשי״ת יהי׳ בעזרם.

והנני ידידו אמת חפץ טובו והצלחתו מכבדו כערכו הנעלה ודו״ש מלונ״ח

שלום דובער

א'עט

ב"ה אור יום ד' ו' כסלו תרע"ח לפ"ק
ראסטוב

כבוד ידידי הג' המפורסם וו"ח נכבד יר"א כו'
מו"ה יצחק גינצבורג נ"י

אחדשה"ט.

הנה קניתי פה ראסטוב בית דפוס גדול להדפיס אי"ה ספרי עברים, סידורים חומשים תהלים גמרות ללימוד נערים וכה"ג אשר חסרונם מורגש כעת מאד מאד, ועדיין חסר לנו אותיות עברים (כי בית דפוס הנ"ל הוא רוסי'), אשר כבד להשיג כעת, וכאשר האחים הג' הנכבדים בני הר"ח כהן ז"ל קנו בית דפוס ראם דוילנא, ויש פלאטן מספרים הנ"ל אשר הציל הנכבד בערגער מוילנא, וכאשר אביהם ז"ל הי' חפצו ליסד דפוס עברי לכוונה הנ"ל, ולא בא הדבר לפועל מסיבה נעלמה מאתי, ע"כ אני מבקש את כבודו לדבר עם האחים הג' הנ"ל שישאילו לנו את הפלאטין, ונקבלם במספר ונחזיר אותם במספר בשלימות אי"ה, ויעשו בזה מצוה גדולה וטובה שלימה אל העולם שיהיו נמצאים הספרים הנ"ל ובמקח השוה, וזכות גדול יהי' זה לכבוד אביהם ז"ל. אפשר נמצא גם אותיות בודדים, ויהי' באפשר למלאות מה שחסר בהפלאטן, נא מכבודו להשתדל בזה, ובגלל הדבר הזה יברכהו השי"ת בכל הטוב בגו"ר.

ויקבל התוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשו וידידו דו"ש מלונ"ח תכה"י.

שלום דובער

א'עט

קניתי . . בית דפוס: ראה לעיל אגרת א'עה, ובהנסמן בהערות שם.
הר"ח כהן: ה"ר חיים.
בערגער: על התעסקותו בהצלת הדפוס, במשך השנים תרע"א-ג, ראה לעיל ח"ב אגרות רעו. רפ. רפב-ג. רפו. רצא. שם. שסו.
פלאטן . . אותיות בודדים: ראה בזה לעיל ח"ב אגרת תקז.

א׳פ

[כסלו תרע״ח]

בדבר אספת הרבנים, חשבו בחארקוב שבהיותינו עתה יחד בפעט׳ נחליט אודות זה ויוצא ע״ז קול קורא, וכאשר כבר נמשך הזמן, חשבו שיהי׳ לא ע״י בחירות כ״א בקריאה כללית, הרח״ע אינו רוצה להיות מהקוראים בלי מינסק, ומינסק (ר״ל הרב דקאוונא) כפה״נ אינם רוצים כלל בהאספה הכללית אחרי שלא הפיקו זממם בדבר אגודת הרבנים, וע״כ גם אם היינו יחד בפעט׳ ספק גדול הוא אם הי׳ הדבר בא לפועל, וכאשר לא הייתי בפעט׳, איני יודע אם דברו שם אודות זה, ואם החליטו דבר, ומהרבה מקומות תובעים ודורשים בדבר האספה מתי ואיך תהי׳, ומה לענות להם.

מש״כ כבודו במכתבו הקודם בדבר התיסדות ישיבה במחנם, דבר נחוץ הוא מאד, ובפרט מהטעם שכתב כבודו, וכבר כתב בני יחי׳ לליובאוויטש לידע את מי וכמה אנו יכולים ליתן להם, וצריך כבודו לבוא בזה בדברים עם בני יחי׳, והוא יכלכל אי״ה הדבר.

א״י מתי יגיע מכתבי אליו כי אריכת זמן הילוך המכ׳ למחנו רב מאד, ומשו״ז אני ממעט בכתיבה אליו כי יעברו שבועות עד שיגיע המכ׳ ובין כה משתנים העניינים, אך מה לעשות.

במכתבו הב׳ אינו מזכיר כלל בדבר הבחירות אל האספה המכוננת, אשר ודאי כבר נעשה הספיסאק, גם בדבר הספיסאק אל הקונגרס העברי אם עלה בידם רשימה טובה.

א׳פ

מהתוכן נראה שנכתבה אל ה״ר אליעזר משה מאדייעווסקי. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳ע, ובהנסמן בהערות שם.

אספת הרבנים: ראה בזה לעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.

בהיותינו עתה יחד בפעט׳: רבנו והרח״ע גרודזענסקי. הרח״ע היה בשלהי מ״ח בפטרוגרד ורבנו נסע לשם ונחסמה עליו הדרך, כדלעיל אגרת א׳עז בארוכה.

לא ע״י בחירות כ״א בקריאה: לא ע״י בחירת הרבנים שיבואו כנציגי העיירות לאספה אלא בהזמנת רבנים לאספה. ראה לעיל אגרת א׳ע. לקמן א׳פא.

הרב דקאוונא: ה״ר אברהם דובער כהנא שפירא מקאוונא שגר עתה במינסק.

זממם בדבר אגודת הרבנים: ראה אגרת שלאח״ז.

התייסדות ישיבה במחנו: חורוֹל. ראה בזה אגרות־קודש אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע ח״א אגרת ג׳תשמח.

האספה המכוננת: הכל־רוסית.

הספיסאק אל הקונגרס העברי: רשימת המועמדים בבלוק הדתי לקונגרס היהודי הכללי.

א'פא

ב"ה אור יום ד' ד' טבת תרע"ח לפ"ק
ראסטוב

כבוד ידי"נ הרב המפורסם ווח"ס נכבד ומרומם
יר"א כו' מו"ה מנחם מענדל נ"י

אחדשה"ט.

מכתבו ע"י הנוסע נכון הגיעני, כן קבלתי מכתביו הקודמים. בטח ראה במכ"ע מהנעשה פה, עתה ת"ל שבה המנוחה למקומה, והשי"ת ישמור אותנו ואת כל אחב"י בכל מקום שהם מכל צו"צ ונו"מ כו'.

הנני להשיב לו על פרטי עניני מכתבו. במה שכותב בדבר אגודת הרבנים, מערב כבודו זה עם אישור הרבנים, הדבור לא הי' בדבר האישור כלל, רק הם רצו לעשות ועד רבנים (והקאוואני התחכם לקרוא זה בשם אספת רבנים, ותחת הלשון הוסיף תי' „קבוע", למען סמא את העינים, ולהלהיב הלבבות שאינ[ם] מסכימים על אספת רבנים, והרב דפאנאווזש צעק ג"כ אספת רבנים, ובכל פעם אמרתי להם להבדיל בין אספת הרבנים לועד הרבנים), והרב דמינסק קרא (בישיבה הראשונה) הפרוגרמא, שע"פ הועד יחתכו כל הענינים הרוחניים, וגם החינוך בכלל, והוא יהי' המשתדל והעסקן בכל הצרכים הרוחנים כלפי חוץ, וכל אשר יראת ה' בלבו א"א לו להסכים ע"ז בשו"א. ובאמת אני מתפלא על הרב דמינסק והרב דפאנאווזש שהמה יראי אלקים, איך מסכימים ע"ז, ורק הידוע לקח את לבם בחלקת לשונו, וכמעט כל הנאספים לא הסכימו ע"ז, אמנם בלתי ספק הוא אשר הרב דק' לא הסיח דעתו מזה, ומשו"ז כתבתי שירצו לבנות במה לעצמם, ה"י.

כבודו מתאר נחיצות ההתאחדות, אמת הדבר שבזמן מסוכן כזה ר"ל ההתאחדות נחוצה ביותר, אבל מה לעשות שא"א להתאחד עמהם,

---

א'פא

מו"ה מנחם מענדל: חן. אגרות נוספות אליו — לעיל ח"ב תפג, ובהנסמן בהערות שם.
אגודת הרבנים: בהבא לקמן ראה לעיל אגרת א'סז, ובהנסמן בהערות שם.
הקאוואני: הי"ר אברהם דובער כהנא שפירא מקאוונא, שגר עתה במינסק.
הרב דפאנאווזש: הי"ר יצחק יעקב רבינוביץ.
הרב דמינסק: הי"ר אליעזר רבינוביץ.

כל התעסקותי במשך ימי הקיץ אשר הרביתי לכתוב לכולם, הוא רק מפני שרציתי שיהי׳ כח מאוחד, וכן כתבתי בקיץ להרח״ע נ״י, וכן אמרתי להרב דמינסק בהישיבה הראשונה שכל כוונתי בהאספה הוא אולי נוכל להתאחד ולעבוד יחד, אבל כאשר הם העמידו בתוקף דבר האגודת רבנים, ובביטולה נתבטלה אצלם כל כוונת האספה, איך אפשר להתאחד . . .

אם כי אינני רואה תועלת בהאספה כללית, ובפרט כאשר תהי׳ בקריאה והלואי שלנ[א] תזיק ח״ו, מ״מ אחרי שהוחלט במאסקווא להיות אספה, הייתי רוצה שתהי׳ האספה, וכתבתי להרח״ע שלפ״ד נכון שיבוא בדברים עם הרבני׳ דמינסק שתהי׳ האספה בין הבחירות והכנסי׳ ועפ״ע לא יבוא הדבר.

א׳פב

ב״ה אור יום ד׳ ד״ה טבת תרע״ח לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ הרב המפורסם ווח״ס נכבד מרומם
יר״א כו׳ מו״ה אליעזר משה נ״י

אחדשה״ט.

הנני שולח בזה מאמר אשר ערכתי בענין לה״ק. באשר רבים מסכימים בדעתם אל הציונים שלה״ק יהי׳ שפה המדוברת בעם, וחושבים לעקשנות מהחרדים וגדולי הרבנים שמנגדים לזה, ואותן

הרח״ע: ה״ר חיים עוזר גרודזנסקי.
תהי׳ בקריאה: ולא בבחירות. ראה אגרת שלפנ״ז.
הרבני׳ דמינסק: הרא״ד כהנא שפירא והר״א רבינוביץ.
בין הבחירות והכנסיה: בין הבחירות לקונגרס היהודי הכללי לבין התכנסות הקונגרס לפטרוגרד. ראה גם לעיל ח״ב אגרת תק.
עפ״ע: על פי ערך.
הדבר: הסיום חסר, או שרבנו לא בא על החתום. ראה גם לעיל אגרת א׳עז.

א׳פב

מו״ה אליעזר משה: מאדייעווסקי. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳עו, ובהנסמן בהערות שם.
מאמר . . להק״ק: נדפס לעיל ח״ב תנט. וע״פ האמור כאן נראה שנכתבה בחורף תרע״ח.

אשר שלמים המה עם כל החרדים, אינם יודעים להשיב לשואלם דבר בענין הזה, וכמו״כ בדבר הלמוד עברית בעברית, וע״כ מצאנו לנחוץ להעריך מא׳ בענין הזה, ומבקש אני את כבודו לשום עין שכלו עליו, ויחווה נא דעתו על עצם הענין וסגנונו, ואם ימצא מה להוסיף או לגרוע הכל ירשום נא כבודו וישלח אלי, כי אין רצוני לעשות זאת על דעת עצמי, והענין שהבאתי מהגמ׳ דסנהדרין בתחלה נתנה התורה כו׳, איני יודע אם כדאי כלל להביאו, ובענין הלימוד עם הנערים כמו שלומדים עתה, וספרי הלמוד שלהם, הי׳ מהראוי להאריך, אבל אני חסר ידיעה בזה, וכאשר כבודו בקי גדול בכללות הענין הזה, ויודע מסת׳ דרכי הלמוד שלהם, בקשתי אותו ליתן לי חומר בזה, וכ״ז ייטיב להשיב לי בהקדם האפשרי.

בפה ת״ל הכל במנוחה, יתן השי״ת שתהי׳ המנוחה פה ובכל העולם, וישמור השי״ת את אחב״י בכ״מ שהם בכל פרט.

הביורא נתצמצמה בפעולתה הצנומה מידידינו הר״מ נ״י להעריך קו״ק בעניני הבחירות, והלואי שיהי׳ לתועלת טוב.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳פג

ח״י דלמטה תעיד עלי כמאה עדים כשו״נ, איך שאני הח״מ מכרתי לה׳ יעקב בהר״ר ח׳ משה יהודא ליב לנדא במכירה גמורה וחלוטה

שהבאתי מהגמ׳ דסנהדרין: שם ע׳ תתכ.
הביורא: דלעיל אגרת א׳סז, ובהנסמן בהערות שם.
הר״מ: הי״ר משה רוזנבלום.
קו״ק בעניני הבחירות: לקונגרס היהודי הכללי שהתקיימו בחודש שבט. וראה לעיל שם.

א׳פג

צילומו (כת״י סופר — הר״י לנדא — וחתי״ק) נדפס בקובץ יגדיל תורה נ״י, חוברת נט ע׳ קנח. על הנוסח שנוהגים בו רבותינו, שמוכרים החמץ לרב והוא מוכרו לגוי, ראה גם לעיל א׳נג׳, ובהנסמן בהערות שם.
כשו״נ: כשרים ונאמנים.

מעכשיו בלי שום תנאי ושיור כלל, כל החמץ שלי הח"מ וגם מה שיש בזה רק חשש חמץ מכל הדברים והמינים המבוארים בהרשימה מכל מה שיש לי בדירתי פה ראסטוב ברחוב פושקינסקי נו' 78 בהמדור התחתון בהחדר אשר במקצוע מערבית דרומית ופתחו לצד מזרח, ואשר יש לי בליובאוויטש בהקלייט העומדת בחצירי לצד דרום ופתחה לצד צפון, ובהאיוואזאוניע העומדת לצד דרום ופתחה לצד צפון, ובהדא[. . .] העומד לצד צפון ופתחו לצד דרום, ובהקלייט העומדת לצד צפון ופתחה לצד מערב, ובהשקלעפ שתחת ביתי ובהפרוזדר שלפני השקלעפ ובהאלמער העומד בכניסת ביתי בהקאלאנדאר לשמאל הכניסה, ובהשפיזארקע אשר בהכניסה להקיך שלי לשמאל הכניסה, ובהווינקל אלמער אשר בהקאלאנדאר של הקיך לשמאל הכניסה, ובהאלמער אשר בהקרילעץ של דירת בני יחי', ובהשפיזארקע אשר בהפרוזדר של הבית הישינה לשמאל הכניסה וכל החמץ ותערובת חמץ וכלים חמוצים שיש עליהם חמץ בעין ופרורי חמץ הנמצא בהטיפאגראפיע שלי פה ראסטוב בהבית חומה של האחים באטווויניקאוו ברחוב קאזאנסקיא אוויצא נו' 66/68, וגם מה שיש לי מהדברים הנ"ל בשאר מקומות בכ"מ ברשותי, וכלים חמוצים שיש עליהם חמץ בעין הכל מכרתי לה' יעקב הנ"ל כפי המקחים המבוארים בהרשימה כל פרט או עפ"י שומת ג' אנשים בקיאים ופרטי חמץ ידועים לי היינו קמ"ח מכל הסארטין, קמ"ד לחם חטים, סוחארקעס, ביסקוויט, לחם סיטנע לחם פשוט, קליי, טארטין ושארי מינים על צוקער, לעקיך, קאקאו, כל מיני מרקחת עץ ואדמה בצוקער ודבש, איין גימאכטש, אתרוג מטוגן בצוקער, כל מיני סובין, פארפיל, ש"ש, גרופין משעורים וש"ש, שמרים חומץ יי"ג חומץ פשוט, אריק ראם פארטער, ליקווער, קאנייק יי"ש פשוט ושפירט מכל הסארטין, יי"ג מכל הסארטין, תפוחים וגדולען ביי"ש וחומץ, וכל מיני קאנסערווין, כל מיני סארטין מצוקער, כל מיני רפואות שיש בהם חשש חימוץ, ניירות

שקלעפ: מרחץ.
אלמער: ארון.
קאלאנדאר: פרוזדור.
שפיזארקע: חדר בישול.
קרילעץ: חדר מדרגות.
הבית הישינה: הוא הבית שדר בו כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, ולאחר הסתלקותו — זוגתו הרבנית רבקה ע"ה.
טיפאגראפיע שלי: ראה לעיל אגרת א'עה, ובהנסמן בהערות שם.
קליי: דבק.

חמוצים, דוח, פארב, הכל כאשר לכל מכרתי לה' יעקב הנ"ל כפי המקחים המבוארים בהרשימה או עפ"י שומא כנ"ל שאפשר לקבל מהקונים פה על מזומן ובכלל שיעלה מכל החמץ אחר המדידה או המשקל והשומא לכלל פירורי חמץ וכלי עצים שבורים ושקים קרועים ונפות וקערבלעך אשר אין עליהם מקח ואין עליהם שום קונה יוכלל בכלל זה, וכל מיני חמץ הנשכחים, ורשות ביד ה' יעקב הנ"ל למכור כל החמץ הנ"ל להא"י שבעיר זו או שמחוץ לעיר כאדם העושה בשלו, ואפי' ביוקר ממקחים הנ"ל והרווח שלו, וקבלתי מיד ה' יעקב כל דמי המכירה בשלימות היינו שקבלתי על או"ג עשרים קט"כ ועל המותר שיעלה אחר המדידה והמשקל והשומא קבלתי ח"י ע"ק ר' אברהם בר"ש זלמן פראדקין שנכנס בע"ק בקגא"ס לסלק לזמן לא יאוחר משלשה ימים אחר חה"פ הלז במזומנים, ומעתה נקנה כל החמץ והכלים לה' יעקב הנ"ל מעכשיו לחלוטין בלי שום שיור כלל, וגם השכרתי לה' יעקב כל המקומות שמונח שם החמץ מיום דלמטה עד כלות שלשה ימים אחר חה"פ במקח עשרה רו' כסף וקבלתי כל דמי השכירות בשלימות היינו או"ג עשרה ק"כ והמותר ח"י ע"ק הנ"ל, ואגב קנין המקומות יהי' קנוי לה' יעקב הנ"ל כל החמץ ביתר שאת ויתר עוז על קנין הנ"ל, והריני נותן לה' יעקב הנ"ל ולכל הקונים שיקנו מאתו יהודים וא"י דריסת הרגל בחצרי ובכל המקומות, שיהי' באפשר להכניס קונים ונעשה כל המכירה והשכירות בקגא"ס ובכל אופן היו"מ עפ"י ד"ת דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרא, ולראי' באתי עה"ח יום ג' י"ג ניסן שנת התרע"ח לפ"ק פה ראסטוב **שלום דובער** באאמו"ר הרה"ג חו"פ כו' כקש"ת מוהר"ר **שמואל** זצוקללה"ה נבג"מ זיע"א.

קערבלעך: סלים.
קט"כ: קטני כסף.
עשרה ק"כ: אוצ"ל עשרים, כדלעיל.
בקגא"ס: בקנין גמור אגב סודר.
היו"מ: היותר מועיל.
חו"פ: חסידא ופרישא.
כקש"ת: כבוד קדושת שם תפארתו.

א׳פד

N 1 קבלתיו ו׳ י״א תמוז

ב״ה אור יום ה׳ יו״ד תמוז תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ בנותיהם היקרות והנחמדות יחיו

אחדשה״ט. ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

באנו לפה שלו׳ ת״ל כשעה אחר חצות הלילה, הנסיעה הי׳ ת״ל בטוב, ישבנו כל היום בהחדר המיוחד לנו, ישבנו על כרים וכסתות בשלוה והשקט, רק המובילים הפריעו מנוחתינו במקצת, כי כל אחד רצה להנות כו׳, אמנם היציאה מהוואגאן היתה קשה וכבידה עוד יותר מהכניסה, אך יצאנו ת״ל שלמים, והוויע[. . .]קע עוד היתה ונסענו לפה, ונחנו קצת. יתן השי״ת שתהי׳ הנסיעה לתועלת.

מהדרך שלחנו לך שני [מכ׳] בטח נתקבלו, והיום בקר שלחנו לכם טע״ג מפה.

חושב אני להתחיל מחר אי״ה לקבל האמבטיות, אם כי לא ראיתי עוד את הדאק׳ גרינבערג, הוא יהי׳ אי״ה מחר שעה 5 בערך.

ועתה אני מבקש אתכם לכתוב לנו משלומכם ומהנעשה אצלכם הכל בפרטיות, ובטח לא תקמצו במכתבים, כי לעת כזאת החפץ עוד יותר מבעתים הרגילות, וואס מאכט שיינדל תי׳, השי״ת ישלח לה רפו״ש ויחזקה, והשי״ת יעזרינו לשמוע טוב זמ״ז ולהתראות בחו״ש ובלב שמח.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳פד

אגרות א׳פד־ק דלקמן נכתבו כולן אל כ״ק בנו אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע מסלאוויאנסק. בכ״א מהן רשם כ״ק בנו, בקבלתה, את מספר האגרת ותאריך קבלתה.

הנסיעה הי׳ ת״ל בטוב: כך כתב כדי להרגיע. וראה לקמן אגרת שלאח״ז „באמת הנסיעה כבידה מאד . . הנסיעה נורא היא . . באופן כזה שנסענו לפה הוא כמעט מהנמנע״.

א'פה

N 2 קבלתיו ב' י"ד תמוז

ב"ה י"א תמוז תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה והכ' תי', בנותיהם היקרות והנחמדות יחיו

אחדשה"ט. ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

בעונג רב קבלתי כעת מכתבכם ע"י ירוחם יחי', ות"ל בעד שלומכם הטוב, המכ' שע"י פאצט עוד לא נתקבל, קבלתי מאתו פ"ש בפרטיות ונהניתי אשר ידידינו ומחו' הרש"א יחי' מבקר אתכם לעתים קרובים, אומר אשר לא נחתם ושקטתם עדיין (נאך ניט בירוהיגט זעך) מנסיעותינו, איר דארפט זעך ביורהיגין, און וועגין אונדז האט איר גאר ניט וואס איבער טראכטין. בפה המנוחה שוררת ת"ל עוד יותר מהקודם, וגם קור געסט אינם הרבה, ובפרט סביבת הדירה שלנו הוא מקום מנוחה, קבלתי ב' אמבטיות, הדאק' עוד לא הי' אצלי, כי תמול הי' סאבראני' בעיר בדבר האבשצינע, עפ"ע יהי' היום.

איני יודע אם יבוא הרש"ג יחי' לפה, כי באמת הנסיעה כבידה מאד, תמול כתבתי לו מכתב ותארתי לו אופן נסיעתינו, ואם כי הוא בקיוב, ואפשר מקיוב לחארקאב הנסיעה בטוב, אבל מחארקאב לפה הוא כמו מראסטוב לפה.

תמול הי' פה הלל זרחי ונסע לראסטוב ותקבלו ע"י פ"ש מאתנו, בני יקירי יחי' מסרתי לך ע"י שמרי' גו"א וכמו"כ ע"י הלל שלא תחשוב

א'פה

ירוחם: גרליק.
הרש"א: **הי"ר שמואל אבא דוליצקי.**
סאבראני': **אספה.**
אבשצינע: **קהלה.**
עפ"ע: **על פי ערך.**
הרש"ג: **הי"ר שמואל גוראר'י. לפועל בא, כדלקמן אגרת א'פח.**
הנסיעה כבידה מאד: **השוה אגרת שלפנ"ז.**

כלל לנסוע לפה לבקרני, כי הנסיעה נורא היא . . . וע״כ לא תחשוב כלל וכלל לנסוע לפה. אנו חושבים מעתה איך תהי׳ הנסיעה חזרה אי״ה כי באופן כזה שנסענו לפה הוא כמעט מהנמנע, אך מה יש לחשוב מה שיהי׳ במשך הזמן שנהי׳ אי״ה פה, ואבקש אתכם לכתוב לנו בכ״ע משלומכם הטוב.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש באה״ר מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

הנני פב״ש ידי״נ ומחו׳ הרש״א יחי׳.

א׳פו

N 3 קבלתיו ד׳ ט״ז תמוז

ב״ה יום ב׳ י״ד תמוז תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתביכם ע״י פאצט וע״י זלמן האלפערין קבלנו לרוב עונג ות״ל בעד שלומכם הטוב, ושלו׳ יהי׳ לכם תמיד כה״י, לר״ס ריינין יחי׳ שלחתי היום מכתב ע״י שליח מיוחד כבקשתו, והוא הבחור ישעי׳ שפירא מקאראלעויץ שהי׳ פה ושלחתיו עם המכ׳ למאסקווא, מהמעות שכותב תחשוב על תו״ת ארבעה אלפים (ותרשום אותם בהעלם שם).

החדר שכותב איני יודע איזה הוא, כמדומה לי שכותב החדש שיסד בארענשטיין, מסת׳ ראית את המכתב, איך הבנת אתה, אם הוא כן

א׳פו

ר״ס: ר׳ אלכסנדר סנדר.

נראה שכוונתו על החדר דאורתודוכס שבראסטוב, אם כן הוא תתן על החדר שעשה עתה ר' אלי' יצחק כהן נ"י אלף רו"כ, והמותר נראה אי"ה.

שמרי' גו"א כפה"נ הוא עוד בראסטוב.

מקרעמענטשוג קבלתי טע"ג שיש איזה עיכוב לנסיעת הר"ר נטע נ"י ומסת' יבוא ימים אלו אי"ה.

מה נעשה עם הראמאנט, בטח אתה נותן מעות לטיקטינער על הראמאנט, גם צריכים לידע אם סילק מעלינקאוו בבאנק, ולדבר עוה"פ עם גו"א איך יהי' לפועל בדבר נתינת המעות לידע בזה דברים ברורים, אם אפשר הדבר שתתראה בעצמך עם גו"א הי' כדאי שתדע מאתו אי"ה דבר ברור איך ומה יהי' בזה.

ואני מבקש אתכם לכתוב לנו מכתבים תמידיים משלומכם הטוב ומכל הנעשה אתכם לטוב, ומבקש אני את נכדותיי היקרות יחיו

החדר דאורתודוכס שבראסטוב: בעתון לילדים „האח" שיצא לאור בליובאוויטש, וארא תרד"ע:

בעיר ראסטאוו אשר על נהר דאן, אשר החוק אוסר על היהודים אשר לא מבני התושבים להתיישב שם, שמו עסקני העיר הנכבדים אל לבם, כי בעוד איזה שנים לא יהי' להם, חלילה, כל נושא משרה דתית: רבנים, שוב"ם, מלמדים, בעלי קריאה, מוהלים וסתם בעלי תורה ויראה, מהם שכבר נפטרו והלכו לעולמם, ומהם שבאו בימים ובהכרח להחליפם בצעירים מהם, ובסבת החק הנ"ל הדבר נמנע; ע"כ התעשתו וייסדו מוסד בשם „ארטאדאקס" אשר מטרתו לשלח מספר ילדים מבני היהודים התושבים בכל חצי שנה לאחת הישיבות אשר בתחום המושב, לחנכם ולגדלם על ברכי התורה והיראה עד אשר בגדלם יסכנו, איש איש לפי כשרונותיו, לרבנים, שוב"ם ומלמדים... ראש מייסדי המוסד העסקן החרוץ מר יצחק כהן נ"י נסע למטרה זאת לערים שונות לרגל את הישיבות אשר בהן לדעת באיזה מהן ישיגו את המטרה הקדושה והנשגבה הזאת, ויהי בבואו הנה וירא את הסדרים בכל החדרים השונים, גם בחן את התבשילים בבית האכל אשר ליד הישיבה, וירא ויתבונן אל התלמידים, חנוכם והנהגתם הישרה והתמימה ויחלט לשלוח את צעירי עירו הנה. ארוחה, מלמד, ינתן להם הכל על חשבון קופת המוסד „ארטאדאקס" הנ"ל, ובלבד שיתחנכו תחת השגחת מוסד תומכי תמימים והשפעתו, בתקוה כי בפה יקנו להם הצעירים לב נבון וחכם לדעת את התורה להלכותי', ולהכיר את מי שאמר והי' העולם הכרה גמורה, שתתן להם היכלת להשפיע מדעתם והכרתם גם על אחיהם בני עמם תושבי עירם.

וראה בזה בארוכה לעיל ח"ב אגרת ת, ובהנסמן בהערות שם. כשעבר רבנו לגור ברוסטוב חזרו גם התלמידים האלו מליובאוויטש לרוסטוב, שם המשיכו ללמוד בחדר מיוחד.

נסיעת הר"ר נטע: לערנער, בדבר בניית המקוה בחצר רבנו ברוסטוב, כדלקמן באגרת שלאח"ז, ובהנסמן בהערות שם.

הראמאנט: שיפוץ בית רבנו. ראה בזה לעיל ח"ב אגרות תקג-ד.

טיקטינער: הקבלן, נחמן.

גו"א: העו"ד גוראר', שסידר את אישור הקניה והבניה, בשעה שהממשלה הלאימה את כל הבתים, כדלעיל שם.

שיכתבו לנו ויהי' לי לענג נפש ממש, ויכתבו לנו אם עוד נשמעו הירידת מהכלי תותח, גם איך הוא החום בראסטוב, בפה החום גדול מאד, ורק היום הי' יום מעונן וגשם. והשי"ת ישמור אתכם ואותנו תכה"י.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

א'פז

N 4 קבלתיו כ"ב תמוז. ע"ח.

ב"ה ח"י תמוז תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה והכ' תי' נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבך מיום ג' קבלתי תמול לרוב עונג ות"ל בעד שלומכם הטוב ... יתן השי"ת שיהי' לרפואה.

הפדיון מהסי' רצוני שיהי' בחשבון מיוחד, ומהמעות שיתקבל מקונים תתן לסלק חובות מה שהוציאו על הסי'. יעקב יש לו טענה דא"כ צריכים לחשוב עבודת הטיפאגראפיע היינו האנשים והמאשינען לחוב על הסי' ויהי' בכלל הסילוקים, וכאשר תמצא בזה כן תעשה. ואם תחליט על הן, צריכים לידע על מה הלכו הט' אלפים שלויתי, שהיו צריכים לילך על הוצאות הסידר (רק שני אלפים מזה היינו הראשונים (שהיו ג' א' ונשאר ב') ניתנו להלוואה לא על הסי' דוקא), גם מפדיון הסי' נתתי לו דמי לעמקין הראשונים ועוד פדיונות קטנים.

א'פז

הפדיון מהסי': מהסידור שהדפיס רבנו בבית הדפוס החדש שקנה, כדלעיל אגרת א'עה, ובהנסמן בהערות שם. הסידור הוא "סידור תהלת ה'" הנודע בשם "ראסטאווער סידור". אודותיו — קובץ יגדיל תורה ג'י. חוברת לה הערה 82. לקמן א'פח־ט. א'צא. א'צד. א'צז.
יעקב: לנדא, שהתעסק בבית הדפוס.

אפשר יקנה יונה את כל הקאליצעסטווא, ויהיו רק מחצה מכורכים (שנרויח הזמן), ואם יקבל אחריות עליו, יכולים ליתן לו בנ"מ, וכמובן שאיזה אלפים צריכים להניח, ובאם זאת לא, צריכים להודיע במכ"ג.

בדבר המקוה, הר"נ מושכר בביהמ"ד ללמוד עם בע"ב ואינו נותנים לו רשיון לנסוע, והוא ירא מביטול הדבר ח"ו ומפרנסתו. כתבתי אליו ולרמ"ג יחי' שיבקשו אנשי המנין שיתנו לו רשיון על זמן שני שבועות, ותקותי שיבוא אי"ה לפה יום ב' הבע"ל וביום ג' יסע אי"ה לראסטוב.

ובדבר המאטראיאל, הרי העיקר הוא הצעמענט, ואמרתי לנחמן טיקטינער שיקנה אז צעמענט כי אין בזה אחריות ח"ו. ועצם הדבר צריכים לעשות בעזרתו ית', ונחמן כאשר עשה עד כה באוות נפשו בטח יעשה גם להבא ויברך על המוגמר אי"ה.

בדבר הקופצע כתבתי במכ' הקודם, וצריכים לידע דבר ברור, למען שלא יהי' ח"ו אח"כ עגמ"נ מסאפאש' כאשר לא יהי' ביכולתו לקבל המעות אשר נשליש, וע"כ לפ"ד צריך לידע מראש שבאם לא ינקה את הדירה מה שיגרום לעצמו ולא יהי' לו טענות אח"כ, וגו"א צריך להגיד לו ולמעלניק' דברים ברורים. ויתן השי"ת שילך הכל כשורה ויהי' בהצלחה. ונא לכתוב לנו מכתבים תמידין מבריאותכם ושלומכם הטוב.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

כעת קבלתי טע"ג שהר"נ יחי' יסע לפה במוצש"ק.

המקח לקונה פרטי צ"ל 2 ר', כי כן צריכים להחזיק השער. את

קאליצעסטווא: כמות.

בדבר המקוה: שבנה רבנו בחצרו ברוסטוב. ראה בזה לעיל אגרת שלפנ"ז. לקמן א'פח. א'צ-צב. א'צה. א'צו-ח. א'ק.

בקשר לבניית מקוה זו כתב רבנו התשובה דלעיל ח"ב תקו. לקמן א'קא.

הר"נ: ה"ר נטע לערנער, שתחת פיקוחו והכשרתו נבנתה המקוה, כדלעיל אגרת שלפנ"ז. לקמן א'פח. א'צ-צא. א'צז. א'ק. ואליו כתב רבנו את התשובות הנ"ל.

ואינו . . לנסוע: שזהו שכתב באגרת שלפנ"ז "עיכוב לנסיעת הר"ר נטע".

רמ"ג: ר' מנחם מענדל גוראר'.

שיבוא אי"ה לפה: לקבל הוראותיו של רבנו בדבר בניית המקוה.

הקופצע: שטר קנין.

המקח: של הסדור הנ"ל.

הנוסח אין אתה צריך לשלוח אלי, ותעמיד על עצמך, ובד״כ צריכים לעשותו כל מה שאפשר בקיצור.

א׳פח

N 5 קבלתיו ד׳ כ״ג תמוז

ב״ה יום ג׳ פ׳ מטו״מ תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבכם מיום ה׳ ומיום ועש״ק קבלנו ביום א׳ לגודל קו״ר ות״ל בעד שלומכם הטוב.

ידידינו הרש״ג יחי׳ בא לפה יום א׳ בקר עיף ויגע מאד כי הי׳ לו נסיעה כמו שלנו וביתר שאת, ובפה אין להשיג חדר, ולע״ע הוא בדירתנו בהחדר שניתן לר״א פראדקין והוא בערך כמו קאפי׳ בוואגאן, בדעתו להיות פה גם כל השבוע הבע״ל.

לע״ע כמעט לא דברנו כי ימים אלו הייתי טרוד עם הר״נ יחי׳ בדבר תיקון המקוה בעזרתו ית׳, מחר בקר הוא נוסע אי״ה לראסטוב ודברתי אתו שיהי׳ שמונה ימים בראסטוב, ואבקשך למסור לטיקטינער ולבקשו משמי שבכל מה שיהי׳ נוגע אל המקוה לא יעשה דבר בלי שאלת פי הר״נ וכפי שיאמר לו יעשה, וישתדל נא למהר המלאכה היינו ליקח פועלים יותר, וגם להשתדל להשיג את הדרוש לכשרות המקוה בעזרתו ית׳, ואכיר לו תודה על זה.

א׳פח

חלקה נדפס בקובץ יגדיל תורה נ״י. חוברת סט ס׳ יח.
הרש״ג: ה״ר שמואל גוראריי.
נסיעה כמו שלנו: ראה בזה לעיל אגרות א׳פד־ה.
כמו קאפי׳ בוואגאן: החדר הוא כמו תא בקרון הרכבת.
הר״נ: ה״ר נטע לערנער.
תיקון המקוה: כדלעיל אגרת שלפנ״ז, ובהנסמן בהערות שם.

ובדבר לחמם את המקוה כאשר היא אצל דופן התנור הגדול (אמאסיסווקי) אפשר יכולים לעשות שתתחמם מן התנור ע"י טרובין, או אפשר יכולים לחממה ע"י פארע מהבאק מים רותחים שיהי' מהפליטא.

החפירה של המקוה צריכים לעשות בעומק יותר מחפירה של הבאסיין, וטוב שהמי גשמים יגיעו במקוה למעלה ע"ג הרצפה, כאשר דברתי עם הר"נ יחי', ולזה דרוש שיהי' החפירה בעומק יותר, עם הר"נ דברתי כל הפרטים בטח יעשה אי"ה כדבעי ויתן השי"ת שיהי' בהצלחה.

כאשר שמעתי נסדר הדבר שהבאת מים בהחדרים בהדירה שלנו יהי' בקראנדאר אצל סטאלאווע, ולא יותר, לבד האומאוואלניע, ורצוני שיהי' מים בסמוך אצל הוואטער (מערכה הראשונה) היינו שאצל הפאראדנע, ויהי' רק מים מוואדא פראוואד (לא חמים ג"כ) וזה כמדומה לי בנקל להמשיך לשם מים כי הרי בהוואטער יהי' המשכת המים יכולים להמשיך עוד קצת, והיינו שיהי' הקראנט עם הראקאווינא מיד בהכניסה מהפאראד' לצד ימין, והוא בהפרימאשזוטיק שבין הפאראדנע והכניסה אל החדר המקצוע, או במקום אחר בשם, והוא רק בכוונה שבכל פעם הדרוש ליטל הידים לא יהי' נצרך לילך למקום המים אחרי הסטאלאווע.

אבקשך להודיעני אם נלקח הזאקאז השייך לצבא, בטח בהזאקאזין יהי' ג"כ השייך למערכת הכריכה, וע"כ כאשר בחדשים אלו יכולים ליקח פועלים זמניים, אפשר כדאי ליקח כעת עוד פועלים על כריכת הסידור.

תמול בא לפה בש"ב ר' סענדר ראפאלאוויץ, שהי' ש"ק

טרובין: צנורות.
הבאסיין: הבריכה שבה נאספים מי הגשמים ומשם באים המים אל המקוה.
למעלה ע"ג הרצפה: ולא לתוך הבור שתחת המקוה.
בקראנדאר אצל סטאלאווע: בפרוזדור אצל חדר האוכל.
אומאוואלניע: מיקום הכיור.
וואטער: בית הכסא.
פאראדנע: כניסה ראשית.
וואדא פראוואד: צנורות המים.
קראנט: ברז.
ראקאווינע: כיור.
הזאקאז: הזמנה.
בש"ב: בעל שארת בשרי.

בקרעמענטשוג. ממאסקווא בא לקרעמענט׳ על יום התשיעי, ועדיין לא שמעתי מאתו מאומה.

אבקש אתכם לכתוב לנו בכ״ע משלומכם הטוב והיקר לנו, ואיך הוא נשיאת החום בראסטוב. גם נכדותיי היקרות יחיו אני מבקש שיכתבו לנו, ות״ח לנכדתי חנה תי׳ עבור מכתבה, וזה לי לנחת. השי״ת יעזרינו לקבל מכולם יחיו נחת ועונג רוחני וגשמי בזכות כ״ק אבותינו רבותינו הק׳ זצוקללה״ה נבג״מ זיע״א.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

יעקב א״ל שאפשר נמצא אצלו נייר הקופיר, אבקשו לשלוח לי, ויחפש אולי ימצא נייר הדרוש.

א׳פט

N 6 קבלתיו ב׳ כ״ח תמוז

ב״ה ד״ה תמוז תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבכם מיום ד׳ קבלנו לרוב עונג ות״ל בעד שלומכם הטוב . . . בד״כ זעהט מען מיך איצטער צוא באים אנשים גאר ניט אפ גיהאלטין, וכמה שאני לוחם נגד זה (שג״ז אינו לנחת ועונג, ובגשמיות לעתים קרובים חוסמים הדרך כידוע לך האופנים בזה) אינו מועיל, ובפרט שבאים כאלה שא״א לדחותם, ובין כה אני יושב בכל יום עם אנשים ביז טיפע נאכט, ואח״כ תפלת ערבית וסעודת ערב וזמן השינה איז ניט

יעקב: לנדא.
נייר הקופיר: כנראה נייר פחם.

פרי, ולקום אני צריך בהשכמה בכדי להיות מוכן לזמן הבאד ומאשאז, וכ"ז מיגע, והשי"ת ישלח לי רפו"ש בתוך כו'. ומאד אבקש אתכם לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב והיקר לנו.

בדבר הסידורים בטח תראה איזה עצה שיהי' באפשר לשלוח.

ותקבל החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

אפשר הי' איזה ידיעות מהב' אכתריאל יחי' בטח תודיעני.

א'צ

7 N קבלתיו ג' כ"ט תמוז

ב"ה אור יום ג' דברי'

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה הכ' תי' נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבכם קבלתי לרוב עונג, ות"ל בעד שלומכם. א"א לי לכתוב בפרטיות בתשובה על המכתבים, כי כבר השעה מאוחרת ועיף אני מעבודת היום (אשר נשאר גם על מחר כו'), רק זאת שהַ ווידרין נזדמן לפה, והוא בקי גדול בבנין מקואות ועשה הרבה, וע"כ הוא נוסע לראסטאב בשביל זה, וכמובן יעשה הכל רק ע"פ הסכם הר"ר נטע נ"י, הודעתי לך היום בטע"ג שוידרין נוסע לראסטוב בטח נתקבל, ואי"ה במכתב הבא אכתוב ביתר הענינים.

א'פט

הסידורים: דלעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.
אכתריאל: גורביץ, שנשלח בדבר סידור מלמדים בחדרים, כדלקמן אגרות א'צא. א'צג. א'צח.

א'צ

מקואות: ראה בזה לעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח

שלום דובער

א'צא

8 קבלתיו ב ו' מ"א

ב"ה יום ג' ער"ח מנ"א תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה והכ' תי' נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבכם ע"י פאלי' ושמרי' גו"א וע"י פאצט קבלנו לרוב עונג ולשמחת נפשנו ות"ל בעד שלומכם הטוב, ושלו' יהי' לכם ולנו תכה"י.

תמול כתבתי ע"י ווידרין בתכלית הקיצור כי לא הי' ביכולתי יותר, ועתה הנני להשיב אי"ה על מכתביך. מכבוד חותנך ב"ד ומחו' הרה"ח יחי' קבלתי ג"כ מכתב, הוא בעצמו אינו ראסטראיעט מזה כמו אתה, מס' יעזור לו השי"ת ויהי' לו אי"ה פרנסה בריווח ובכבוד, ואין לבטוח כלל באדם רק בטח בה', השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך, הלא באמת אין האדם עושה מאומה, כשם שאינו עושה את עצמו כך אינו עושה לעצמו, הוא רק שליח מאת השי"ת הזן ומפרנס מזון רוחני ומזון גשמי, וניתן להאדם הבחירה להעמיד עצמו באיזה דבר שיבחר וכמא' בדרך שאדם רוצה כו'. וגם זאת חובת האדם לשקול בדעתו הניתן לו, את הנהגתו וסידור עניניו (וישרות משקל השכל הוא מלמעלה כמ"ש כי ה' יתן חכמה כו'), וכאשר השכל הישר מחייב כן יעשה ויבטח בה' כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. ובטח יעזור לו השי"ת בזכות כ"ק אבותינו רבותינו הק' זצוקללה"ה זי"ע.

א'צא

חלקה נדפס בקובץ יגדיל תורה נ.י. חוברת סט סי' יט.

בדבר המקוה נסע ווידרין לראסטוב, ובטח ימסור לו הר"נ את כל הדרוש ע"פ הדין, וכאשר כתבתי שיעשה הכל ע"פ הסכם הר"נ דוקא, אמנם מש"כ לעשות המקוה בחדר הגדול בכדי שיהי' מקום לדוואורניק, איני יודע אי' יהי' אז מקום עבורו, הלא המעבר אל החדר הקטן הוא דרך החדר הגדול, וזאת א"א שיהי' מעבר תמידי אליו דרך חדר המקוה, וסגור יהי', והשאלה אי' יהי' מקום לדאוואורניק כבר אמרתי, ואפשר שיהי' בהקיך אשר שם, והיינו שלא נשתמש אנחנו בהקיך.

מש"כ בדבר הסידור שיהי' לו חשבון מיוחד, כוונתי אשר מהמעות הפדיום מהסי' לא ישלמו בעד הדברים השייכי' אל הטיפארגראפיע, רק מה שהוציאו על הסידור.

ובדבר הטיפאג' חפצי למכור אותה, ורצוני להשאיר רק מאשין אחת מאותן שניקנו אצל סלאוואגראדסקי וחלק רביעי מהשריפט הנמצא, וכמובן אשר הקלישע מהסי' אינו נכנס בהמכירה. וע"כ אני מבקשך לכנוס בדברים עם הקונה ע"י ווינאקוראוו, ומסת' יהי' דרוש לך להתראות עם הקונה, והמקח אם באופן הנ"ל גם מקח זה טוב הוא, ואם יכולים ליקח יותר מה טוב, ואבקשך לעשות בזה.

מה שאתה כותב מהשליח הורויץ מסת' הוא אכתריאל, מה הי' תוצאות ניקיטאווקי אם חסר מלמד, הוא צריך לראות אפשר יוכל להשיג מלמדי' ממקום למקום, היינו כאלה שיתרצו להעתיק מושבם, ואפשר יכולים ליקח מלמדים מאותן שהיו בקאווקאז שנסעו משם, ובד"כ אפשר יכולים להשיג מלמדים מהתמימים.

משזלאבין מהר"מ אקסיל' קבלתי מכ' לכאן שנהניתי מאתו, הוא מחזיק את החדרים (חמשה חדרים, מאה ושלושים תלמידים), ועמד נגד כל המניעות ועיכובים ובמס"נ החזיק ומחזיק את החדרים, והתלמידים עושים פרי ת"ל. הוא נעשה בע"ח ביותר משני אלפי' והוצ' הח' הן ט"ז מאות לחדש, ומבקש עזרה. שלחתי לו תמול (ע"י אברהם

בדבר המקוה: ראה לעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.
הר"נ: ה"ר נטע לערנער.
דוואורניק: משרת הבית.
הסידור . . חשבון מיוחד: כדלעיל אגרת א'פז.
מהשליח . . אכתריאל: ראה לעיל אגרת א'פט.
משזלאבין מהר"מ אקסיל': ה"ר משה אקסילרוד, שיסד חדרים בעיירה זלאבין שכיהן בה כרב. ראה בזה לעיל ח"ב אגרות תקיא־ב. וע"פ האמור כאן נראה שאגרת תקיב הנ"ל היא מער"ח מנ"א תרע"ח ואגרת תקיא מערב חנוכה תרע"ט או תר"פ.

פאריז שהי' פה) אלף ר' (לבד הה' מאות ששלחתי לו ע"י ר"א קאפלאן) והבטחתיו לשלוח אי"ה בל"נ בכל חדש ג' מאות.

המכ' אני כותב ביום ד' ר"ח מנ"א, ועתה הגיע העת לילך ליקח הבאד ואח"כ המאשאז, והסעודה ושינה קצת, ואח"כ האידין כו' . . . ומסופק אני אם יהי' באפשרי לגמרו היום.

ב"ה יום ה'

תמול קבלנו מכתבך מיום ג', בדבר לעשות הבאסיין בבית, איני יודע המעלה בזה, הלא בבית במהרה יותר יתקלקלו המים, וכשיהי' בחצר איך יתערבו בו מים אחרים כאשר יהי' מכוסה בהמאסטאוואיע והסילון המוליך הגשמים מהגג יכנוס בתוך הקרקע, כאשר עשוי בחצר של ווייסמאן, ויהי' מכוסה מכל צד ופנה, והבארות שאו' טיקטינער איני יודע הכרחיות שלהם, הוא א"ל שהבאסיין צ"ל ג' ארשין מכותל הבית, וא"כ יהי' כמעט באמצע החצר נגד הפאדייעזד, עכ"פ קצהו, ומשם ילך צנור משוך ביושר עד נגד החלון הקטן שבחדר הקטן (כאשר חשבתי וחושב גם עתה שיהי' המקוה בהחדר הקטן) ומשם יסוב אל המקוה, אמנם ווידרין נסע לראסטוב ובבקיאותו בענינים אלו, בטח ימצא אי"ה איך להמשיך המים באיזה אופן.

אך זאת אצלי לעיכובא שמהבאסיין להמקוה יהי' המשכת המים כשיעור המשכה ע"ג דבר הבולע את המים, בכדי להכשיר החשש מפתיחת הסתימה של הבאסיין בידי אדם, כאשר דברתי בפרטיות עם הר"נ יחי', ולהחם המקוה הי' טוב שיהי' ע"י פאראויק קטן כאשר הציע לי וידרין. הי' נכון להזמין לזה גם את חן טוב שהוא יודע ג"כ בענין זה.

בדבר תו"ת לפי מכ' ראי"ק עתה בקרעמענ' מהבחורי' הג' יחי' מ"ב,

האידין: היהודים המחכים לדבר אתי, כדלעיל אגרת א'פט.
לעשות הבאסיין: בריכת מי הגשמים.
מאסטאוואיע: מדרכה.
פאדייעוד: כניסת החצר לעגלות.
לעיכובא . . המשכה: ראה בזה בארוכה לקמן — א'קא.
פאראויק: מיחם.
בדבר תו"ת: בשלהי חורף תרע"ח הוחלט להעביר התלמידים שנשארו בליובאוויטש לקרעמענטשוג, כדלעיל ח"ב אגרות תקג. תקה. חלקם הגיע לקרעמענטשוג. רובם נשארו בדרך, בחרקוב ובפולטובה, ולא יכלו להמשיך בדרך המשובשת בגייסות. חלקם האחרון נשאר בליובאוויטש. במשך הקיץ נשקטה קצת הדרך אז נאספו כל התלמידים לקרעמענטשוג.
הג': הגדולים, מלבד התלמידים הצעירים, בני השיעורים והחדרים, שבהם דן לקמן.

בחארקאב נשארו ה' בפאלטאווא ט' (פאל' אינו רוצה להחזיק), מקום ללון ולאכול הוא בבית רצ"ה גו"א שקנה לא מכבר חצר (בעד ע"ה אלפים) ונותן אותו לתו"ת, בהבית ט"ז חדרים מרווחים בשני עטאזין, ואומר שיש שם זאלין הטובים ומספיקים ללמוד בהם, ויהי' שם ג"כ מקום ללון ולאכול וגם קיך נמצא כמובן. לע"ע מפני הראמאנט שעושה בביתו הוא דר כעת בהעטאז העליון, וע"כ לומדים כעת במנין של נעמיץ הסמוך לבית הנ"ל, וליו"ט הבע"ל יפנה אי"ה את החדרים, ויהי' שם מקום להבחורים לכל וגם להקאנטאר.

מינץ מקרעמענ' הי' פה ואומר שר"פ קרישצעווסקי כבר קנה חצר עבור תו"ת בעד קד"ה אלפים, ודרוש עוד השוואה עם הדרי' בו וראמאנט שיעלה בערך נו"ן אלפים, ושם יהי' אי"ה מקום מרווח בעד השיעורים, ללמוד לאכול וללון, רק שזה רחוק מהחצר של רצ"ה הנ"ל, ולהנהגת הקאנטאר אין זה מעלה.

בהנוגע לדיני ממונות, רצ"ה יחי' חושב שהוצ' קרעמענטשוג ושצעדרין אכילה והלבשה והחזקת כל הפירסאנאל יעלה בערך עד מ"ה אלפים לחדש, ומה הוא חושב שמקרעמענטשוג יהי' אי"ה ד' אלף לחדש, הוא יתן אי"ה ששה אלפים לחדש, רש"ג או' שיתן אי"ה ג"כ סכום הזה ועוד רנ"ג אלף רפ"ג אלף, ר"נ ראבאנאויץ ור"פ קרעצעווסקי ערך ד' אלפים, וע"כ חושב שיהי' סך הנ"ל ואפשר יותר קצת, והמותר צריכים לחשוב שיהי' אי"ה ממנדבי העולם. בטח יעזור השי"ת.

ר"מ יפה הי' פה ואו' שיחיאל אסף ערך ששה אלפים, נצרך הי' לשלוח משולחים בפלכי אוקריינא, ר"א קאפלאן נסע עפ"ע שבוע זו, וא"י איך הוא אצלו [א]ם יהי' ביכולתו לנסוע עם ב"ב יחי' תיכף, ועפ"ע לחדש אלול הבע"ל יבוא אי"ה.

צריכים לידע אי' יהי' מקום אסיפת המעות אם בראסטוב או

להחזיק: על חשבונם את התלמידים.
ראמאנט: שיפוץ.
שצעדרין: ראה לעיל אגרת א'סח.
פירסאנאל: צוות העובדים.
רש"ג: דודו, הי"ר שמואל גוראריי.
רנ"ג: אביו הי"ר נתן גוראריי.
רפ"ג: ר' פאליק גוראריי.
יחדאל: הלפרין, משולח עבור הישיבה.
ר"א קאפלאן: מנהל הכספי של הישיבה.
עפ"ע: על פי ערך.
מקום אסיפת המעות: ראה גם לקמן אגרת א'צג.

בקאנטאר בקרעמעני, כבד לחשוב שקרעמעני ישלחו לראסטוב ומשם ילך לקרעמני וגם איך יהי' ההובאה וההולכה בזה"ז, ושיהי' כל האוסף בקאנטאר ג"כ דבר הבלתי מתקבל כ"כ (אם כי כמעט כן הי' כל משך הזמן הזה בליובי') ואמרתי להרש"ג יחי' שיתיישב אתך בזה ויחליטו.

תמול בא לפה ר"ז ז"ס יחי' בטענה גדולה מפני מה לקחו מאתם הבחורים, וטוען בהתלהבות הלב ובדמעות בעיניו איך שבמשך היותם האירו פני חארקוב ואיך שחארקוב היא חולה בחולי הנפש והם המה הרופאים המומחים, ועתה פנה זיווס כו', והביא אתו את הבחור ברוך בתור ארעסט שלא יקח בין כה את יתר הפליטה הנשארת, ולכה"פ יתנו להם עשרה בחורים או ז' לכה"פ, ואו' מפורש שאין ביכולתם להחזיק רק לתועלת הענין יתנו להם. אמרתי לו שלקחנו הבחורים מחארקוב מפני שאין אנו יכולים להיות מפוזר משום ההשגחה, וגם ההוצאה שאין ביכולת חארקוב למלאות, וקרעמני לא תתן על חארקוב (והוא דעתו שצריכים ליתן), רק שבעה בחורים נניח להם באופן שהמה יחזיקו אותם, ואומר שישתדלו להחזיקם, ואם לא יספיק שלהם ישלחו משולחים. ובדבר ההשגחה, אמרתי לר' שילם בהיותו בראסטוב שצריכים לעשות עם הבחור ברוך על שכירות, ואז יהי' מחויב בדבר וישגיח בטוב, מסת' דבר אתך בזה.

אסיים עתה המכתב כי בקרוב נצרך לי לילך להבאד ורצוני לשולחו אי"ה היום, הנני בגודל ת"ח לנכדותי היקרות יחיו עבור המכתבים שלהם, ואני מבקשם על להבא לענגני במכתביהם.

... ומעומק לבי אבקש אתכם לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב והיקר לנו. והשי"ת יעזרינו להתראות בחו"ש ובלב שמח.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

הרנ"ג יחי' נסע בליל ד' לראסטוב, והרש"ג יחי' נסע תמול להתראות אתך וע"י תקבלו אי"ה פ"ש מפורט מאתנו.

בליובי': מעת נסיעת רבנו משם בתחלת תרע"ז עד נסיעת אחרוני התלמידים משם בקיץ תרע"ח.
ר"ז ז"ס: ר' זלמן זליקסון מחרקוב.
לקחו מאתם הבחורים: שלמדו שם במשך השנה כנ"ל. ראה גם לקמן אגרת א'צג.
הבחור ברוך: פרידמן, שהי' משגיח במחלקה בחרקוב במשך שנת תרע"ח.
ר' שילם: קוראסין, המשפיע הכללי בישיבה.

א׳צב

פ קבלתיו ה׳ ט׳ מנחם אב

ב״ה יום ב׳ ו׳ מנ״א תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳,
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבכם ע״י ווידרין קבלנו לרוב עונג ות״ל בעד שלומכם הטוב, המצאת ווידרין לעשות המקוה בהמרתף טובה וישרה היא שהמקום שם מרווח יותר ובנקל יותר ונשאר המערכה התחתונה שאפשר להשתמש בה לצורך דירה וגם לא יש חשש איזה לחות בבית, ותמול בקר הודעתי בטע״ג הסכמתי ע״ז, ועם ר״צ לייבל מסרתי שהרצפה שבין התחתונה והעליונה יעשה מצעמענט ביטאן. יתן השי״ת שילך הכל כשורה.

בדבר סוכה חשבתי לעשות סוכה ג״כ בחצר, א׳ כי מסופק אני אם יהי׳ באפשר להעמיד שם שולחן לאכל שם ויהי׳ השולחן וראשן ורובן של האוכלים הכל בתוך הסוכה, ב׳ שיהי׳ לפניך סוכה ולא תצטרך לילך בכל פעם לשתיית טיי׳ וכה״ג למערכה העליונה, הג׳ גם בשביל הבאים לברך על האתרוג שלא יצטרכו לעלות כולם למעלה, ולע״ע צריכים לתקן את הסוכה העליונה ואח״כ נראה אי״ה, וצריכים להמשיך חוטי העלעקטרי גם אל הסוכה, היינו שיהי׳ לאמפע בהדופן.

בא׳ המכתבים כתבתי להמשיך מי הוואדא פראוואד בהדירה שלנו בהקאראנדאר אצל הפאראדנעם חאד, בטח נתקבל המכתב.

אודות אתרוגים דברתי עם הרש״ג יחי׳ שישלח איש לבנו יודל יחי׳

א׳צב

לעשות המקוה: ראה בזה לעיל אגרת א׳פז, ובהנסמן בהערות שם.
שבין התחתונה והעליונה: שבין הבור התחתון להמקוה העליונה.
סוכה ג״כ בחצר: מלבד הסוכה שבקומה עליונה.
בא׳ המכתבים כתבתי: לעיל א׳פח.
אתרוגים: להביא אתרוגי קלבריה בשעת מלחמה וגייסות. גם לעיל אגרת א׳נו. לקמן א׳צט. ומסופר לעיל ח״א אגרת קנח שכך נהג גם אדה״ז לשלוח איש לגענאווא להביא אתרוג קאלאבריה בשעת מלחמה. וראה גם אגרות־קודש אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע ח״ח אגרת ב׳תקח.
הרש״ג: ה״ר שמואל גוראר׳.

והוא ישלח איש לגאנאווא ר' משה הערץ לאנדאו כעת בגענאווא (הוא חלוש על הריאה ר"ל ויושב באיטאלי' בגענאווא) והוא ישתדל להשיג בשם אי"ה אתרוגים דקאלאברי', ואפשר הַ קרֵע בגענאווא (רי"ק ז"ס א"ל שנסע משם) וע"י יכולים לקבל אתרוגים.

מרי"ק קבלתי מכתב עם הלל זרחי שהגישו בקשה על רשיון נסיעה ונשלחה הבקשה למאסקווא, וחשבו שיסע מהם מי למאסקווא, ועתה בזמן הבלבול מי יודע אם ישיגו רשיון, ואם היכולת להם ליתן רשיון על שטאקהאלם או קאפענגאגען, כתב לי שלמקומות הנ"ל אינו מתקבל מכתבי' וטע"ג, שלחו טע"ג לקאלאברי' ואין תשובה, יותר אין לי ידיעה מאתו. זרחי עוד לא בא חזרה, וע"כ דברתי עם הרש"ג כנ"ל ובקשתי את מחו' הרש"א יחי' שהוא ישיג את האיש שיסע, והשי"ת יזכינו במצות ד' מינים שבלולב בתכלית ההכשר ובשמחה ובטוב לבב.

... בקשתי לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב והיקר לנו והשי"ת יעזרינו להתראות בקרב בחו"ש ובלב שמח.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י ונזכה לראות בנחמת ציוי"ר בב"א

שלום דובער

תמול באו לפה האחים באסס יחיו.

המאשזיסט פארטנאיי בקש לפ"ש גינו.

רי"ק ז"ס: ר' יעקב קאפיל זליקסון, שהי' סוחר באתרוגים.
הרש"א: הי"ר שמואל אבא דוליצקי.

א'צג

10 קבלתיו ועש"ק יו"ד מנ"א

ב"ה יום ג' ז' מנ"א תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה והכ' תי' נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתב לא קבלנו מאתכם, אך היום ראתה או"ח תי' את ציפעליסאן ומסר לה פ"ש מאתך שראה אותך על בית הנתיבות עם ידידינו הרש"ג יחי' . . .

מוסג"פ מכתב מא' מקאשטאנ', והנה מש"כ בדבר הדרשנים המה דברי שטות, אבל מזה נראה שכתריאל צריך חזוק, וצריכים לחזקו בדברים.

אודות תארקוב בדבר הבחורים כתבתי לך קודם ש"ק, וביום א' הי' ר"ז ז"ס עוד הפעם אצלי ושנה ושלש בקשתו, אח"כ הי' אצלי ברוך המשגיח ואו' שהבחורים צריכים לעסוק שמה בעצמם בעסק הכנת האכילה וכה"ג, וזה בלבול גדול, ואמרתי לו שידבר עם הר"ז שהבטחתי יכולה להתקיים באופן שלא יהי' להם שום התעסקות בהגשמיות שלהם.

היום נכנס אלי א' מחארקוב שבא ג"כ עם ז"ס, הוא איש פשוט ולא עשיר כלל אבל מתענין מאד בהענין וניכר שנוגע לו הדבר בפנימיותו, אומר שהוא נתן להם דירתו (אם שיוכל לקבל עבורה ב' אלפים ר'), ואו' שבדבר הכנת האכילה וכה"ג ישתדלו שיהי' הכל כדבעי, רק לפי

א'צג

או"ח: אמך וחמותיך.
הרש"ג: ה"ר שמואל גוראר'י, שנסע לדבר עם כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ברוסטוב, כדלעיל אגרת א'צא.
כחריאל: גורביץ, שהתעסק בניהול החדרים, כדלעיל אגרות א'פט, א'צא.
אודות תארקוב: שביקשו שתשאר ללמוד שם מחלקה מהישיבה, כדלעיל אגרת א'צא.
ר"ז ז"ס: ר' זלמן זליקסון.
ברוך: פרידמן.

דבריו מבלי להטעות עצמו, לא יוכלו להחזיקם בכח עצמן וע"כ מבקש לתמוך אותם עד אשר יעשו סדר בהכנסה שיהי' להם בכח עצמן, בטענתו הוא שזהו מלחמת מצוה כי הרב ועוד הם נגד הענין בכדי שלא יהי' ענין החסידות בחארקוב, וח"ו תרד פלאים, וע"כ צריכים להחזיקם. וכאשר כתבתי בדעתי שצריכים ליתן להם שבעה בחורים יחיו, ותכתוב אודות זה לר"ש או לר' יעקב ברוך יחיו.

היו פה ר' אייזיק באסס נ"י והביא מכ' מר' יחיאל נ"י שאסף קרוב לסך שבעה אלפים, המעות מונחים אצל ר"א הנ"ל ושואל להיכן לשלוח אותם ואיך לשלוח, וכבר כתבתי לך אודות זה. אמנם עתה כאשר ראי"ק יחי' נסע לביתו ודאי צריכים לשלוח לראסטוב, ותכתוב לר"א הנ"ל איך שישלחו אליך המעות אם הבאנק משלם כעת, וכן אמרתי לר"א שיקבל מאתך ידיעה אודות זה. ונא לכתוב לנו בכ"ע מבריאותם ושלומם הטוב.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י, והשי"ת יזכינו לראות בקרב בנחמת ציוירו"ש ויקבץ את נדחי ישראל בב"א

שלום דובער

לר"ש: לר' שילם קוראטין המשפיע.
לר' יעקב ברוך: קרסיק המשגיח.
מר' יחיאל: הלפרין, משולח עבור הישיבה.
כחבתי לך אודות זה: לעיל אגרת א'צא.
רא"ק: ר' אליעזר קפלן, המנהל הכספי.
בנחמת ציוירו"ש: ציון וירושלים (כיון שנכתב בסמיכות לתשעה באב).

א'צד

11 קבלתיו י"ד מנ"א

ב"ה יו"ד מנ"א תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה והכ' תי' נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבם מיום ב' קבלנו ת"ל לרוב עונג אחר שהי' איזה מחשבות והרהורים על העדר מכתב מאתכם, ות"ל בעד שלומכם הטוב, השי"ת יעזרינו להתראות בחו"ש ובלב שמח. היום קבלנו טע"ג שלכם שהתעניתם ות"ל הכל שלו', אנחנו ג"כ התענינו ות"ל הי' התענית בטוב ולא הרגשנו שום כובד ח"ו, ומ"מ יתן השי"ת שיבא מ"צ בקרב ויהי' יום הזה יום מועד בהתגלות ושמחת עולם יהי' על ראש כל ישראל.

מש"כ החשבון ע"ד אלפים, אם זה חשבון שלי או חשבונך, היינו אם זהו מה שנמצא אצלך משלי או זה מה שנמצא אצלך במוכן במזומן, בטח להתשלומין לא יהי' מניעה ח"ו, ויתן השי"ת שתהי' גמר הקופצע בשטו"מ.

רש"ז כפה"נ עוד לא בא לפה, אפשר בא היום ולא ראיתיו עדיין. בדבר הסידורים א"ל ירוחם שבוע זו שיש קונים על מ' נו"ן סי', אם מכר כולם איני יודע ולי לא הכניס מעות עבורם. שבוע זו היו פה האחים באסס יחיו, ואמרו שישלחו איש לראסטוב ליקח אלף סידורים. מה נעשה בדבר הכריכה, כמה נכרכו עד עתה, מיעקב לאנדא אין לי שום ידיעה.

בקשתי לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב והיקר לנו.

א'צד

מ"צ: משיח צדקנו.
. הקופצע: שטר הקנין לבית שקונה רבנו ברוסטוב, כדלעיל אגרת א'פו.
בדבר הסידורים: ראה לעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.
ירוחם: גרליק.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳צה

12 קבלתיו ט״ו מנ״א

ב״ה יום ב׳ י״ג מנ״א תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבכם מיום ד׳ קבלנו לרוב עונג ות״ל בעד שלומכם הטוב, ג״א קראתי במכ״ע פריאזאוו׳ קריי שהועמד הגליל תחת אסאדנא פאל׳, והאיסור לבוא יכול להיות שיתבטל בקרב, מ״מ צריכים להשיג עבורינו תעודה שאנחנו דיירי ראסטוב ולשלוח לנו למען שלא יהי׳ עיכובים ח״ו לכניסתנו בעזרתו ית׳, בפאליציע (אם ישנה) ניכר שאנחנו זה שנה שלישית בראסטוב, ואחרי עשיית הקופצע על הב״ח בעזרתו ית׳, עפ״ע בנקל יהי׳ אי״ה להשיג עבורינו תעודה (נדרש כמו״כ בעד המשרתות). במכ״ע הנ״ל נו׳ 88 מיום 6-19 июля נאמר שבאופראוולעניע קאמידאנט נותנים תעודות לאותן המגישים דוקאמענטין הדרושים לזה, בטח תשיג אי״ה התעודה...

בטח יודיע גו״א לשאפאש׳ ולמעלניק שיבואו לנאטריוס לגמור אי״ה הקופצע, כי הזמן הוא היום או מחר, ויתן השי״ת שיהי׳ בהצלחה.

א׳צה

אסאדנא פאל׳: עוצר.
הקופצע על הב״ח: שטר קנין על בית החומה.
עפ״ע: על פי ערך.
אופראוולעניע קאמידאנט: שלטון צבאי.
גו״א: העו״ד גוראר׳, דלעיל אגרת א׳פו.

ווידרין א״ל שהמלאכה בראסטוב היינו הבאסיין והמקוה ישתהה ג׳ שבועות ודאי, וכאשר כתבת שישתהה רק ב׳ שבועות צריכים להודיע לוידרין שלא יהי׳ מניעה מצידו, גם בבית המקוה יהי׳ נצרך להעמיד אמבטיא, וממילא צריכים קאטיאל קטן למים חמים שיתחמם ע״י פארע מהפאראויק.

ונא לכתוב לנו בכ״ע משלומכם הטוב. יכול להיות לפי השמועה שיעמדו הפאייעזדין מלילך, ומסת׳ תדעו מזה, ואז לא למותר יהי׳ לשלוח טע״ג לעתים...

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳צו

13 קבלתיו כ״ה מנ״א

ב״ה יום ג׳ ד״א מנ״א תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתבכם מיום ג׳ וד׳ קבלנו לרוב ענג ולשמחת לבבנו אחרי שנמשכו איזה ימים ולא הי׳ מכ׳ מכם אם שהיו טע״ג באמצע, ות״ל בעד שלומכם הטוב. בשבוע העברה גמרתי האמבטיות ... והשי״ת ישלח לנו רפו״ש בקרב בתוך כו׳.

המלאכה בראסטוב: בניית המקוה, דלעיל אגרת א׳פז, ובהנסמן בהערות שם.
באסיין: בריכת מי גשמים.
קאטיאל: מיחם.
פאראויק: מיחם.
הפאייעזדין: הרכבות.

לפי הטע"ג דתמול נגמרה הקופצע על הב"ח יתן השי"ת שיהי' בהצלחה, ואודת הזאקל' כאשר לא נזכרה בהטע"ג נראה שלא נעשה עמו דבר כזה, ומסת' נעשית הזאקל', ואיך הי' חשבון הפריצ' עד עתה. להעו"ד גו"א צריכים לשלם בעד התעסקו בזה, כמה בטח נודע לך או ע"פ שאלת פיו, ובד"כ לא לקמץ בזה...

תמול קבלתי מכתב מידידינו ר' אנשיל אראנאויץ מוילנא ע"י אחד שבא מהתם להכא ע"י פראפוסק ויתמהמה פה איזה ימים, ואשלח לך אי"ה המכ' אחרי שאשיב לו אי"ה, וכפי שמוסר האיש הנ"ל סבלו שם הרבה מאד פשוט רעב ר"ל באופן היותר גדול. גם ר"א הנ"ל הי' בכלל, ועתה ת"ל הוטב קצת. הר"מ ראפאפארט יחי' סובל דחקות ועניות ר"ל, ובהעלם מאתו נותנים לו קצבה ר"ל, אלו הייתי יודע מזה שהיו ידידינו פה הייתי מאסף עבורו, ועתה אשלח ג"כ אי"ה ע"י האיש הנ"ל ע"ח ידידינו יחיו, מהנעשה בקוונא אינו יודע מאומה כי כל העיירות הן ענפין מתפרדין לגמרי.

בקשתי לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב והיקר לנו והשי"ת יעזרנו להתראות בקרב בחו"ש ובשמחת לבב.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

השטאראטיפים מהלק"ת והתניא הם שלמים ובד"כ כל בית הדפוס הוא בשלימות.

אומרים שמחר ישבתו כל הפאייעזדין ומסת' באיזה ימים יבוא אי"ה הסדר על נכון.

א'צו

הקופצע על הב"ח: שטר הקנין על בית התומה. ראה אגרת שלפנ"ז.
זאקל': תשלום המעות.
פראפוסק: רשיון.
השטאראטיפים מהלק"ת והתניא: אמהות הספרים האלו שנדפסו ע"י רבנו בבית דפוס ראם.
פאייעזדין: רכבות.

א'צז

14 קבלתיו כ"ט מנ"א

ב"ה יום א' ד"ו מנ"א תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי'
כלתי הצנועה והכ' תי' נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

מכתבכם ע"י רב"ש כהן נ"י קבלנו לרוב עונג כי מן יום א' לא קבלנו מאתכם מכתב, היום קבלנו מכ' מיום ה' וניכר מאתו שכתבת גם ביום ד' ולא נתקבל, גם הטע"ג ששלחת לא נתקבל, בד"כ אין [ע]תה סדר כלל לא במכ' וגם לא בטע"ג.

בפה הי' שבוע העברה סתימת הנסיעה לגמרי, לא הניחו לשום אדם לנסוע מפה בלא פראפוסק, ופרפוסק לא נתנו, והנוסעים נסעו בסוסים לסט' מעבר לסלאוויאנסק אם על חארקוב או על ראסטוב, ועתה נפתח הסתום, אומרים שעל ראסטוב רשמו ג' מאות על פליאץ קארטין, אין לנו איש לידע על ידו דברים ברורים בענינים אלו, וחושב אני לרשום ג"כ על פליאץ קארטין.

שבוע העברה הי' שמועה פה שבראסטוב אינו מניחים שום אדם לבוא, וכפה"נ היא שמועה בדאית, והשי"ת יעזרנו לנסוע מפה בש"ט ולבוא לשלו' ולהתראות בחו"ש ובלב שמח.

להר"נ כתבתי שבוע העברה ובקשתיו שימהר לנסוע לראסטוב, כי בגמר המלאכה נצרך שיהי', גם האב איך אן גיזאגט לוידרין שימהר במלאכתו. הי' פה ימים אלו ר' משה יהושע גו"א ומסרתי גם על ידו

א'צז

פראפוסק: רשיון.
פליאץ קארטין: כרטיסי מקומות.
בש"ט: בשעה טובה.
להר"נ: להי"ר נטע לערנער, שתחת פיקוחו והכשרתו נבנתה המקוה ברוסטוב, כדלעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.

לוידרין ולהר״נ, והספק עתה אם יהי׳ באפשר להוליך את הקאטיאל כי אומרים שאינו מקבלים באגאזש גם עם בילעטין, ובד״כ כל השמועות עתה אין להם יסוד מוסד, וגם בין דבור למעשה יש עתה הפסק גדול. ומרבה גם בחי׳ חמישית, והחמשית כו׳, ובזה אפשר יתקבל הכל בטוב.

וכפה״נ הראמאנט עוד יתמשך, ואם יסע טיקטינער מסת׳ יתמשך יותר, וא״י אם יהי׳ באפשר לכנוס בהדירה קודם ר״ה הבע״ל. השי״ת זאל פירין אלץ לטוב בכל פרט. הזאקאל׳ כפה״נ ישולם לו בשלימות, וג״ז כדאי כאשר במכ׳ הקודם. אמרתי לטיקטינער קודם נסיעתי להניח נגד פתח הכניסה מפאראד׳ מקום פנוי בלתי מצוייר, ואיני זוכר איזה שיעור אמרתי לו, ובשו״ע או״ח סי׳ תק״ס אי׳ אמה על אמה.

לפלא שלא השבת לי בדבר הטיפאגראפיע אם הקונה מקיוב הוא דבר שיש בו ממש, וכבר כתבתי לך כי חפצי למוכרה ולהשאיר מאשינע אחת משל סלאווגראדסקי וחלק רביעי מהשריפט, והקלישע של הסידור, אם זה דבר אבקשך להגיד לווינאקוראוו ור״י שיעשו בזה (ומסת׳ זה שייך יותר לפעולת ווינאקוראוו), ותתענין בזה להביא אי״ה הדבר לפועל.

האחים באסס חשבו שישלחו מביתם שליח לראסטוב, וכפה״נ לא נמכרו עדיין סי׳, גם הכריכה כפה״נ רק מעט לפ״ע אשר נכרכו, כעת קבלנו מאתך טע״ג מיום 16טע באה עם הפאצט מחארקוב בדבר הקופצע, ואבקשם לכתוב לנו בכ״ע משלומכם הטוב ומכל הנעשה אתכם לטוב.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

קאטיאל: מיחם.
בחי׳ חמישית: לפרעה. ר״ל ע״י מתן שוחד אפשר להביא המיחם.
הראמאנט: שיפוץ הבית.
זאקאל׳: תשלום המעות.
פאראד׳: כניסה ראשית.
מקום פנוי: זכר לחורבן.
בדבר הטיפאגראפיע: של בית הדפוס שקנה רבנו, כדלעיל אגרת א׳עה, ובהנסמן בהערות שם.
כתבתי . . למוכרה: לעיל אגרת א׳צא.

א'צח

15 קבלתיו ד' אלול

ב"ה יום ג' ד"ח מנ"א תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי', כלתי הצנועה והכבודה תי'
נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

ימים אלו לא קבלנו מכם מכתב. היום קבלנו הטע"ג שנשלחה ביום ה', ובטח כבר קבלתם מכ' שלנו, היום גמרתי המשאשז, וחושבים אנו להיות פה אי"ה עוד שבוע הבע"ל, וביום א' פ' תבוא הבע"ל לנסוע אי"ה לראסטוב, הפאייעזדין הולכים כעת, ואומרים שהולך רק פאייעזד א' על ראסטוב, ופליאץ קארטע בפה כבד להשיג, וע"כ נסדר שיקחו עבורינו בילעטין עם פליאץ קארטע מחארקוב ולהביא עם הפאייעזד לפה, ואפשר ניסע על הדרך סעווערנא דאנעצקי שאומרים שבשם יש גם ספאלני' וואגאן, ונדע אי"ה ימים אלו.

שמואל ליב מפארעץ שבא לפה עוד ביום ג' שבוע העברה מסר לי תמול מכתב מהבחור וידרין, ומוסג"פ, ולפמש"כ אפשר שלחו את הקאטיאל שבוע העברה, ומש"כ בדבר הקאטיאל השני הוא כי אני חשבתי באשר שצריכים להחם מים להאמבטי', צריכים לזה קאטיאל מיוחד שיתחמם ע"י חום הפארע, ולפי מכתבו אין זה נדרש.

הבחור אכתריאל הוא פה, הי' באיזה מקומות ואמר לי שכתב לך הכל, הוא מסוגל למלאכתו בעזרתו ית', העיקר הוא שחסר מלמדים, ושני דברים בזה הא' שלפ"ע הנערים הלומדים צריכים להיות עוד מלמדים בהת"ת שישנם, והיו מתוספים עוד נערים, הב' אם היו

א'צח

ספאלני' וואגאן: קרון שינה.
שמואל ליב: לוין.
הקאטיאל: מיחם, להחם המקוה. ראה לעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.
אכתריאל: גורביץ.
מסוגל . . מלמדים: ראה לעיל אגרת א'פט, ובהנסמן בהערות שם.

לוידרין ולהר"נ, והספק עתה אם יהי' באפשר להוליך את הקאטיאל כי אומרים שאינו מקבלים באגאזש גם עם בילעטין, ובד"כ כל השמועות עתה אין להם יסוד מוסד, וגם בין דבור למעשה יש עתה הפסק גדול. ומרבה גם בחי' חמישית, והחמשית כו', ובזה אפשר יתקבל הכל בטוב.

וכפה"נ הראמאנט עוד יתמשך, ואם יסע טיקטינער מסת' יתמשך יותר, וא"י אם יהי' באפשר לכנוס בהדירה קודם ר"ה הבע"ל. השי"ת זאל פירין אלץ לטוב בכל פרט. הזאקאל' כפה"נ ישולם לו בשלימות, וג"ז כדאי כאשר במכ' הקודם. אמרתי לטיקטינער קודם נסיעתי להניח נגד פתח הכניסה מפאראד' מקום פנוי בלתי מצוייר, ואיני זוכר איזה שיעור אמרתי לו, ובשו"ע או"ח סי' תק"ס אי' אמה על אמה.

לפלא שלא השבת לי בדבר הטיפאגראפיע אם הקונה מקיוב הוא דבר שיש בו ממש, וכבר כתבתי לך כי חפצי למוכרה ולהשאיר מאשינע אחת משל סלאווגראדסקי וחלק רביעי מהשריפט, והקלישע של הסידור, אם זה דבר אבקשך להגיד לווינאקוראוו ור"י שיעשו בזה (ומסת' זה שייך יותר לפעולת ווינאקוראוו), ותתענין בזה להביא אי"ה הדבר לפועל.

האחים באסס חשבו שישלחו מביתם שליח לראסטוב, וכפה"נ לא נמכרו עדיין סי', גם הכריכה כפה"נ רק מעט לפ"ע אשר נכרכו, כעת קבלנו מאתך טע"ג מיום 16טע באה עם הפאצט מתארקוב בדבר הקופצע, ואבקשם לכתוב לנו בכ"ע משלומכם הטוב ומכל הנעשה אתכם לטוב.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

קאטיאל: מיחם.
בחי' חמישית: לפרעה. ר"ל ע"י מתן שוחד אפשר להביא המיחם.
הראמאנט: שיפוץ הבית.
זאקאל': תשלום המעות.
פאראד': כניסה ראשית.
מקום פנוי: זכר לחורבן.
בדבר הטיפאגראפיע: של בית הדפוס שקנה רבנו, בדלעיל אגרת א'עה, ובהנסמן בהערות שם.
כתבתי . . למוכרה: לעיל אגרת א'צא.

א'צח

15 קבלתיו ד' אלול

ב"ה יום ג' ד"ח מנ"א תרע"ח לפ"ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי', כלתי הצנועה והכבודה תי'
נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת"ל בעד החוה"ש כה לחי.

ימים אלו לא קבלנו מכם מכתב. היום קבלנו הטע"ג שנשלחה ביום ה', ובטח כבר קבלתם מכ' שלנו, היום גמרתי המשאשז, וחושבים אנו להיות פה אי"ה עוד שבוע הבע"ל, וביום א' פ' תבוא הבע"ל לנסוע אי"ה לראסטוב, הפאייעזדין הולכים כעת, ואומרים שהולך רק פאייעזד א' על ראסטוב, ופליאץ קארטע בפה כבד להשיג, וע"כ נסדר שיקחו עבורינו בילעטין עם פליאץ קארטע מחארקוב ולהביא עם הפאייעזד לפה, ואפשר ניסע על הדרך סעווערנא דאנעצקי שאומרים שבשם יש גם ספאלני' וואגאן, ונדע אי"ה ימים אלו.

שמואל ליב מפארעץ שבא לפה עוד ביום ג' שבוע העברה מסר לי תמול מכתב מהבחור וידרין, ומוסג"פ, ולפמש"כ אפשר שלחו את הקאטיאל שבוע העברה, ומש"כ בדבר הקאטיאל השני הוא כי אני חשבתי באשר שצריכים להחם מים להאמבטי', צריכים לזה קאטיאל מיוחד שיתחמם ע"י חום הפארע, ולפי מכתבו אין זה נדרש.

הבחור אכתריאל הוא פה, הי' באיזה מקומות ואמר לי שכתב לך הכל, הוא מסוגל למלאכתו בעזרתו ית', העיקר הוא שחסר מלמדים, ושני דברים בזה הא' שלפ"ע הנערים הלומדים צריכים להיות עוד מלמדים בהת"ת שישנם, והיו מתוספים עוד נערים, הב' אם היו

א'צח

ספאלנ' וואגאן: קרון שינה.
שמואל ליב: לוין.
הקאטיאל: מיחם, להחם המקוה. ראה לעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.
אכתריאל: גורביץ.
מסוגל . . מלמדים: ראה לעיל אגרת א'פט, ובהנסמן בהערות שם.

מלמדי׳ טובים זה יחסיר ויסתור השקאל׳ שלהם, ואמרתי לו שעתה יסע מפה לחארקוב וקרעמענטשוג לראות ולהשיג מלמדים, עתה נדרש חמשה ששה מלמדים, וצריך לחקור ולדרוש אחרי מלמדים שיהי׳ לו רשימה ממלמדים כי בבואו לאיזה מקום אשר בד״כ נעשה התעוררות ת״ל, וחפצים ליסד חדרים פשוטים, וכאשר א״א לעשות זה בפועל מחסרון מלמד נשאר הדבר ברצון בלבד, וע״כ דרוש מאד לידע ממלמדים טובים, ותיכף להתעוררות יהי׳ הפועל.

אמת הוא דבר קשה במקומות אלו שלומדים רק עד שעה ג׳ ולכל היותר עד שעה ד׳ אחר חצי היום, ומזה שעה על לימוד רוסי׳ ובערך שעה גם על למוד עברית (פשוטה), ומה נשאר זמן על למוד וגם מה שהשעות המותרות הנערים הם בלי השגחה, ואין לפעול אצל הבעלי בתים שילמדו בת״ת כל היום כמו בכל החדרים, בבחמוט בחדרים פרטים שבעיר לומדים כל היום, ובהת״ת רק עד שעה ג׳ (סעודת צהרים הוא אח״ז), גם פה הוא כן בהת״ת, ואומרים שמפני מרחק המקומות לא יבואו הנערים אחרי סעודת צהרים, וזה אין טעם מספיק כלל, כי הלא הנערים ישמעו לקול מצוום, אך בימי החורף אומרים מניעות מפני ההילוך בלילה, ומפני הקור, וגם קאראשין ג״כ למניעה יחשב בזה״ז, ומ״מ אכתריאל מתעסק עמהם שיאריכו זמן הלמוד, וחפץ ה׳ בידינו יצליח.

אבקש אתכם לכתוב לנו בכ״ע משלומכם הטוב והיקר לנו והשי״ת יעזרנו להתראות בקרב אי״ה בחו״ש ובלב שמח.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

ליעקט׳ לר״א באס מסת׳ כתבת בדבר המעות דתו״ת.

השקאל׳: בית הספר המודרני.

לחארקוב וקרעמענטשוג: שם יש מחלקות מהישיבה תומכי תמימים ומשם יוכל ליקח (מהתלמידים) מלמדים לחדרים.

קאראשין: נפט.

באס . . המעות דתו״ת: ראה לעיל אגרת א׳צג.

א׳צט

N 16 קבלתיו ז׳ אלול

ב״ה יום ה׳ א׳ דר״ח אלול תרע״ח לפ״ק
סלאוויאנסק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

תמול קבלנו שני מכתבים היינו מיום ועש״ק ומיום א׳, והיום קבלנו המכ׳ מיום ב׳, ות״ל בעד שלומכם השי״ת יעזרנו להתראות בקרב בחו״ש ובלב שמח.

לא בחנם אמר הרז״ו ווילענקער ז״ל אשר פאניע הוא שקרן ועומד ומכריז שמוכר חלות חמים והמה קרים כקרח, כן הוא הדבר עם הטע״ג בראסטוב, בשעה שקבלת טע״ג מסלאוויאנסק ליום החמישי מצאתו, אומר הוא שמסלאוויאנסק הולכים טע״ג בטוב, הטע״ג שלך מיום ה׳ קבלתי ביום ג׳, וכפה״נ שלחת טע״ג ביום א׳ בדבר הטאבאצניע ועוד היום לא נתקבלה.

בדבר הקופצע המניעות שהיו מסאפשניקאוו, מסת׳ אינו נוגע לזמן תשלום המעות שיש ע״ז זמן קצוב, אחר שהמניעה מצידו, ובדבר וידרין שערתי מקודם שיכול להיות מניעה מהעדר קבלת באגאז כאשר כתבתי, וא״י אם עד עתה כבר נתקבל על באגאז.

בדבר הסטראחאוו׳ כשתוגמר אי״ה הקופצע צריכים להבטיחה בעזרתו ית׳. אמנם בדבר הסכום, מהראוי הי׳ להבטיחה בהסכום שאתה כותב, אך כאשר הנאלאגין עפ״ע הם ג״כ ע״פ הפאליעס

א׳צט

פאניע: הגוי הרוסי.
טאבאצניע: כניסה צדדית.
הקופצע: שטר הקנין לבית רבנו ברוסטוב.
סטראחאוו׳: ביטוח.
נאלאגין: מסים.
עפ״ע: על פי ערך.

דסטראחאווקע, יניחו נאלאג גדול על הבית, וע״כ תיישב בזה עם היודעים.

ובדבר האבשצעסטווא אם ליפשיץ יאמר שהיא טובה ובטוחה, לפ״ד יכולים לסמוך עליו, כי הוא לא יאמר דבר שלא כן אפי׳ משום פניות עצמו ומכ״ש משום קרובו.

רשיון על התפלה כדאי לקבל, ועפ״ע לא יהי׳ כבד הדבר להשיג בעזרתו יתי׳.

מידידינו ומחו׳ הרש״א יחי׳ קבלתי תמול טע״ג בדבר שילוח האיש אודות האתרוגים, והשבתי לו טע״ג, כפה״נ עוד לא נסע לראסטוב . . .

בדבר נסיעתנו, אני חושב שניסע אי״ה ביום א׳ פ׳ תבוא הבע״ל, כי בפעם הזה אין נותנים פה מנות כלל, בכל יום באים אנשים מכירים ובלתי מכירים, וההן והלאו שניהם כבידים הרבה, ואני יושב תמיד בחדרי ואיני יודע חוץ ממנו, גם על הווארנדע איני יוצא רק בעת האכילה, והיינו גם שלפעמים הייתי חפץ לישב על הווארנ׳ לעת ערב, אינני יכול, כי עומדים מכל צד ומצפים, והעצה רק לבלי להתראות, וכ״ז מכביד עלי, וע״כ רצוני לנסוע מפה, כאשר כבר גמרתי הליצעניע העיקרית . . . והנה על יושזנע אומרים שהדוחק בהוואגאנעס נורא הוא, ופלאץ קארטע אינו נותנים פה כ״א קודם ביאת הפאייעזד כשמקבלים ידיעה, והעצה לקבל בילעטין ופלאץ קארטע מחארקוב ואיש יביא אותם לפה עם הפאייעזד שאתו ניסע אי״ה, וכל הטוב הזה הוא שיהי׳ מקום במערכה שלישית, ויש ימים שאינו הולך רק טעפלושקעס ומערכה רביעית.

ועל שעווערנא דאנעצקי יש ב׳ דרכים א׳ ע״ד ליחאייא ויש ב׳ פערעסאד׳ והב׳ על ניקיטעווקא ואומרי׳ שאין פעראסאד׳ כלל, ואומרי׳ שיש קלאסנע וואגאנעס וג׳ מעשזדינעראד׳, ושלחתי היום את עובדי׳ פערשיץ על סט׳ לימאן להוודע כל הפרטים בזה, ולע״ע לא בא עם ידיעה, ונראה אי״ה איך לנסוע, והשי״ת יצליח דרכנו, ובקשתי לכתוב לנו משלומכם הטוב ומכל הנעשה לטוב.

אבשצעסטווא: חברה.
רשיון על התפלה: במנין בבית רבנו.
הרש״א: הי״ר שמואל אבא דוליצקי.
שילוח . . האתרוגים: ראה בזה לעיל אגרת א׳צב.
ליצעניע: הרפאה.

ותקבלו החוה״ש והברכה מאדה״ש וייטיב לכם השי״ת הכוה״ח בגו״ר כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא״ז הדו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

א׳ק

ו׳ קבלתיו ח׳ אלול

ב״ה יום ב׳ ד׳ אלול תרע״ח לפ״ק

בני יקירי חביבי יחי׳
כלתי הצנועה והכ׳ תי׳ נכדותיי היקרות והנחמדות יחיו

ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

. . . אנו חושבים לנסוע אי״ה יום א׳ הבע״ל וכאשר כתבתי במכתבי הקודם, ואני מבקשך שלא תמהר לכנוס להבית שלנו קודם שתגמר הדירה בשלימות וקודם שיצא ריח הצבע, ועוד נודיע אי״ה בהחלט באיזה יום ניסע, היום אינו נותנים מפה בילעטין על ראסטוב, השו״ב מאדערסקע רצה ליקח היום בילעטין על ראסטוב והושיבו לו בקאסטע ראסטוב זאקריטא, ונותנים רק עד טאגאנראג, וכן לעוד א׳ לא נתנו, אומרים שזה מצד המחלה ר״ל, השי״ת ישמור אתכם מכל נו״מ.

בדעתי שניסע אי״ה על דרך יושזנא, והספק אם נשיג פליאץ קארטין, גם לא בכל יום הולך פליאץ קארטנא וואגאן, ומחר אי״ה נשאל בחארקוב ע״י טעלעפאן מתי יהי׳ פליאץ קארטין, ובדעתי לשלוח איש לחארקוב לקנות בילעטין ופליאץ קארטין, ומשום כ״ז א״א להחליט זמן הנסיעה.

מוירדין הי׳ טע״ג ששלח את הקאטיאל, בטח יבוא ג״כ ימים אלו לראסטוב (אם ניתן רשות הנסיעה) וגם הר״נ מסת׳ יבוא אתו.

א׳ק

חלקה נדפס בקובץ יגדיל תורה נ״י, חוברת סט ס׳ כ.
זאקריטא: סגורה.
קאטיאל: מיחם, להחם המקוה. ראה לעיל אגרת א׳פז, ובהנסמן בהערות שם.
הר״נ: ה״ר נטע לערנער, כדלעיל אגרת א׳צז.

בפה זה שני ימים קר וגשם שוטף (היום הי' גשם מעט), יכול להיות שגם בראסטוב כן, והי' טוב שיתמלא הבאסיין והמקוה למען לידע אם מחזיקים את המים, והעיקר נוגע בהמקוה עס זאל ניט רינען ח"ו.

טיקטינער א"ל שעשו סתימת מגופה גם להנקב שבמקוה, היינו במקום הילוך המים מהבאסיין להמקוה עשו סתימה לבד סתימת הבאסיין, וזה למותר לגמרי, כי הכוונה בעשיית הילוך המים מהבאסיין להמקוה שיהי' ע"ג לבנים עם צעמענט הוא בכדי שבהסרת הסתימה מהבאסיין ילכו המים דרך המשכה ע"ג קרקע, והסתימה שנעשה בהמקוה סותר לגמרי הכוונה הזאת, כי שם הרי לא יהי' המשכה ע"ג קרקע כ"א הולך ישר להמקוה, וע"כ אינו צריכים הסתימה הזאת, ויהי' סתום רק הבאסיין, ובהסרת הסתימה מהבאסיין ילכו המים בלי עיכוב להמקוה, ואם סתמו בב' המקומות צריכים להסיר תחלה הסתימה שבמקוה עס זאל אראפ המים שבהצנור ההולך להמקוה, היינו המים שמן סתימת הבאסיין עד סתימת המקוה, ולנגב המים האלו, אויס ויסין טרוקן, ואח"כ לפתוח סתימת הבאסיין, בכל אופן טוב למלאות תחלה המקוה לראות אם לא יחסר המים, ואח"כ לשפוך המים ע"י הנאסאס, ולנגב היטיב את המקוה התחתונה מהמים האלו.

בהקאבינעט שלי צריכים לעשות להדלתות מסגרים להסגיר הדלת לבד המפתחות, ושיהיו כאלו שיסגרו בדרך ישר מיא זאל ניט דארפין דרייען דיא האנט צום פארשפארן, השי"ת יעזרנו זעהען זעך בקרב בחו"ש ובשמחת הלב.

ותקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש וייטיב לנו השי"ת הכוה"ח בגו"ר כאוות נפשכם ואביך וחותנך וא"ז דו"ש מלונ"ח תכה"י

שלום דובער

הבאסיין: בריכת מי הגשמים.
הכוונה . . להמקוה: ראה בארוכה בתשובה שלאח"ז.
נאסאס: משאבה.
קאבינעט: משרד.

א'קא

בס"ד

מי גשמים הנקוים דרך צנורות הגגות לבנין אבנים שבתוך הקרקע הנק' באסיין וממנו הולכים דרך סיטון של חרס למקוה, וכשמתמלא המקוה סותמים צנור הבאסיין במגופה, וכשרוצים להחליף מי המקוה אחרי שמנקים אותו היטיב מסירים המגופה ונכנס בו מהמים הנקוים בהבאסיין, אם יש בזה חשש כח אדם בהסרת המגופה.

הנה בתוספתא פ"ג דמקואות הטביל בו את הסגוס וזבו ממנו שלשה לוגין למקוה כשר, עקרו מתוכו פסל, ור"ש מתיר עד שיתכוין לתלוש, ר' יהושע אומר בין כך ובין כך ישבר (וקאי אהא דמסדר קנקנים בראש הגג), ר' יוסי אומר משום ר' יהושע אף יטה ובלבד שלא יטול ויערה (כ"ה גי' הר"ש פ"ב דמקואות), וכן הי' ר' יוסי אומר זילף

א'קא

נדפסה בקובץ יגדיל תורה נ.י. חוברת סט סי' יז, מגוכתי"ק, ונכתבה בקשר לבניית המקוה בחצירו, דלעיל אגרת א'פז, ובהנסמן בהערות שם.

לתוכן התשובה ראה גם לקמן סי' א'קו"ז.

באסיין: בריכה.

חשש כח אדם: ומסיק בסוף התשובה דאין בזה חשש כח אדם. מ"מ החמיר (במקוה שבנה) "לעשות סתימת המגופה בהבאסיין [— ולא אצל המקוה עצמה], בכדי שיבואו המים למקוה דרך המשכה", כמבואר בסוף התשובה כאן, וכן כתב לכ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, לעיל אגרת א'צא: "זאת אצלי לעיכובא שמהבאסיין להמקוה יהי' המשכת המים כשיעור המשכה ע"ג דבר הבולע את המים, בכדי להכשיר החשש מפתיחת הסתימה של הבאסיין בידי אדם". ולעיל אגרת שלפנ"ז: "הכוונה בעשיית הילוך המים מהבאסיין להמקוה שיהי' ע"ג לבנים עם צעמענט הוא בכדי שבהסרת הסתימה מהבאסיין ילכו המים דרך המשכה ע"ג קרקע".

עקרו מחוכו: פי' עקר הסגוס מהמקוה וזבו ממנו ג' לוגין למקוה פסול, דהוי שאובין. ואע"פ שהסגוס שהוא בגד עבה של צמר, הוי ככלי נקוב, שאין המים שבתוכו נקראים שאובין, מ"מ כיון שהמים יורדים למקוה מתוך ידי אדם הוי שאובין. והיינו אפי' בלא נתכוין לדלותו, דתפיסת ידי אדם א"צ כוונה. ור"ש מתיר עד שיתכוין לתלוש, דס"ל דגם תפיסת ידי אדם בעי כוונה. ובמשנה (פ"ז מ"ו) איתא בסתם "הטביל בו את הסגוס והעלהו ומקצתו נוגע במים טהורי", כת"ק דאינו מחלק בין כיון לתלוש ללא נתכוין ולא הובאה במשנה דעת ר"ש גבי סגוס, רק גבי טיט (פ"ב מ"ו) המסנק את הטיט לצדדין ומשכו ממנו שלשה לוגין כשר, הי' תולש ומשכו ממנו שלשה לוגין פסול ור"ש מכשיר מפני שלא נתכוין לשאוב. והלכה כת"ק (רמב"ם פ"ה ה"ז). וראה ט"ז סי' רא סקכ"ז ש"ך שם סקמ"ו ולקמן בהמשך התשובה שדנו אם צריך כוונה בתפיסת ידי אדם.

וקאי . . הגג: שבמשנה פ"ב מ"ז: המניח קנקנים בראש הגג לנגבן ונתמלאו מים רבי אליעזר אומר אם עונת גשמים כו' רבי יהושע אומר בין כך ובין כך ישבר או יכפה אבל לא יערה, והיינו כר' יוסי דתוספתא ואליבא דר' יהושע (ר"ש שם).

אף יטה: וכן נפסק בטוש"ע סמ"ב: "ה"ז ישבור הקנקנים או יכפם והמים שהיו בקנקנים כשרים". והנה הטעם דלא מיקרי מים שאובים בכלי מבואר בשו"ע שם: "שהרי לא מילאן בידו", וברש"ש שם "כיון דלאו לכך נתכוין אלא לנגבן". והטעם דלא הוי כתפיסת ידי אדם, ע"י שהיטה את הקנקנים ושפך המים למקוה יבואר להלן.

בידיו וברגליו שלשת לוגין למקוה פסול הוליכן עם הקרקע כשר. לגיון העובר ממקום למקום וכן בהמה העוברת ממקום למקום וזילפו בידיהן וברגליהם ג׳ לוגין למקוה כשר, ולא עוד אלא עשו מקוה בתחלה כשר, ע״כ לי׳ התוס׳.

והנה מש״א ר״י זילף בידיו כו׳ מיירי במים שאינן שאובין דומיי׳ דסגוס שהן מי המקוה עצמן ודומיא דהמסדר קנקנים שהן מי גשמים, והפסול הוא מפני שבאים בידי אדם שנעשים כשאובין וכמו שדרשו בתו״כ ע״פ אך מעין ובור מקוה מים מה מעין בידי שמים אף מקוה בידי שמים שמזה למדו פסול שאובים שהן בידי אדם, וע״כ כל מים הבאים ע״י האדם פסול. ואמרו עוד שם אי מה מעין שאין בו תפיסת ידי אדם אף מקוה שאין בו תפיסת ידי אדם יצא המניח כלים בראש הגג לנגבן ונתמלאו ת״ל בור, והיינו שמזה שדימה הכתוב מקוה לבור שהוא בידי אדם, למדין מזה שמותר תפיסת אדם במקוה, וע״כ חילקו דכשהאדם מערה להדי׳ למקוה פסול, אבל אם באו ע״י המשכה למקוה כשר וכמ״ש כ״ז הרמב״ם בפי׳ דהמניח קנקנים ונמצא בכלים מצד עצמן אינן אוסרין משום שאובין. כ״א ע״י האדם שנוטלן ומערה אותן למקוה.

בתו״כ: שמיני ר״ם ט.

ע״י המשכה למקוה: מפשטות הלשון נראית הכוונה לכאורה דהיינו שמטה את הקנקנים באופן כזה שלא יבואו המים מהקנקנים אל המקוה אלא דרך המשכה כשיעור ע״ג קרקע. וכן ביאר הר״ש את המשנה (פ״ב מ״ז): ״שכופה הקנקנים שעל הגג שלא יפלו המים מתוכן לבור אלא נשפכים לצד אחר ומשם נמשכים לבור״. אמנם בפי׳ הרמב״ם שם לא נזכרה המשכה כלל. ומפורש יותר ברמב״ם (פ״ד ה״ג): ״ישבור את הקנקנים או יכפם כו׳ אם הגביי׳ את הקנקנים והערם הרי כל המים שבהם שאובין״, וכן הועתק בשו״ע סמ״ב, הרי מפורש שאם לא הגביי׳ אלא הטה את הקנקנים ישר למקוה שלא ע״י המשכה ״המים הנקוים מהם כשרים לטבול״ אע״פ שלא באו למקוה ע״י המשכה. והטעם לזה (מדוע אין נפסלים מטעם תפיסת ידי אדם בעת הטיית הקנקנים) כותב בכ״מ שם ״שיש בו קצת תפיסת ידי אדם״, והיינו דלא מיקרי תפיסת ידי אדם אלא בהגביי׳ ממש ולא בהטייה בלבד (ראה בזה גם בהערה שלאח״ז). וזהו דלא כהר״ש הנ״ל. וכ״כ רבנו לקמן ״המניח קנקנים בראש הגג לנגבן שמותר לעשות כל המקוה מהם בלא המשכה כדעת ר׳ יהושע וכמו שפי׳ הרמב״ם והרא״ש והסכים הב״י לפירוש נגד פי׳ הר״ש״ (וכן ביאר רבנו לקמן סי׳ א׳קו גבי שובר הכלים — אף לדעת הר״ש). וא״כ צ״ע מ״ש כאן הטעם דהמשכה ומסיים שכ״ז מבואר בפי׳ הרמב״ם.

וי״ל דגם כאן כוונת רבנו כך היא, דהטיית הקנקנים לא מיקרי תפיסת ידי אדם, כיון שלא הגביהם. וזהו שכתב ״באו ע״י המשכה למקוה״, ר״ל ע״י הטיית הקנקנים ולא ע״י תפיסת ידי אדם בהגבהת הקנקנים ועירויין למקוה. וכן נראה מסיום לשון רבנו ״ונמצא דכלים מצד עצמן אינן אוסרין משום שאובין כ״א ע״י האדם שנוטלן ומערה אותן למקוה״ משא״כ בהטייה מעולם לא נאסרו ע״י האדם דלא מיקרי תפיסת ידי אדם.

אמנם לפי״ז צ״ע, דבכל עיקר התשובה שלפנינו היא לברר אם פתיחת הברזא של הבאסיין (בריכה) כדי להביא המים למקוה מיקרי תפיסת ידי אדם, ובסוף התשובה מאריך בבירור גדרי הסרת המניעה דלא מיקרי תפיסת ידי אדם, ולפי הנ״ל הרי מפורש במשנה שלפנינו ובטוש״ע דאף הטיית הקנקנים לא מיקרי תפיסת ידי אדם, ומכ״ש פתיחת הברזא דשפיר טפי. ואפשר דהיינו כדי לצאת ידי דעת הר״ש דס״ל דבעינן המשכה דוקא. וראה גם הערה שלאח״ז.

אך גם כוונת האדם פוסל וכדאי' במשנה רפ"ד המניח כלים תחת הצנור דב"ה מטהרין דוקא בשוכח ודוקא שנתפזרו העבים וב"ש פוסלין גם בזה ואינו כשר רק כשמניח בחצר בעת פיזור העבים וכמ"ש בפי' הרמב"ם שם, וכן במניח קנקנים הוא דוקא שהניחן בכוונה לנגבן כו'.

וזהו דעת ר"י דהזולף בידיו ג' לוגין פוסל משום דעשאן כשאובין, ואם הוליכן עם הקרקע כשר שזהו שאובין שהמשיכוה דכשר אף שיש תפיסת ידי אדם.

ואח"כ אומר לגיון פי' חיל בני אדם העובר כו' וכן בהמה כו' וזילפו כו', לכאו' הוא מפני שזהו בלא כוונה דבהעברתן הלכו המים ממילא משו"ז כשר, דדוקא זילף בכוונה אוסר ר"י, אבל שלא בכוונה כ"א בהעברה כשר אפי' באו להדי' למקוה בלא המשכה, שכן הוא גם לדעת ר"י ולא פליגי עליו (ומ"ש בידיהם קאי על הבהמה וברגליהם על האדם). והר"ש שם כ' עם הקרקע קאמר, מפרש דמ"ש לגיון העובר וכן

שהמשיכוה: וכ"ה לקמן בסמוך "אם הוליכן עם הקרקע ובהמשכה דוקא" והיינו שיהיו לו שיעור וגדרי המשכה המבוארים בשו"ע סי"ד-מ"ו, בשיעור ג' טפחים ע"ג קרקע הראוי לבלוע. והיינו כיון דהכא מיירי לשיטת הר"ש שכותב בדין דזילף "עם הקרקע, דהיינו המשכה, שמערה חוץ למקוה והם נמשכים למקוה". ואזיל לשיטתו גבי קנקנים (שבהערה שלפנ"ז) דבעי המשכה דוקא אף בהטיית הקנקנים. אמנם בש"ך סק"נ כתב ע"ז "ע"ג קרקע, שלא הגבי' המים מעל גבי הקרקע אלא המשיכם ע"ג הקרקע ממקום זה למקום זה עד המקוה", וכיון שבאופן זה לא איקרי תפיסת ידי אדם (כמו בהטיית הקנקנים לדעת הרמב"ם והשו"ע שבהערה שלפנ"ז) א"כ א"צ בזה ג' טפחים ע"ג קרקע הראוי לבלוע. וראה גם לקמן סי' א"קו שאם אינו מגביה את המים מהקרקע בזילופו אין צריכים המשכה ע"ג קרקע. ולפי דיעה זו אפשר יש להתיר בפשיטות בנידון דידן, שע"י פתיחת הברזא של הבאסיין נמשכים המים ע"ג קרקע ולא איקרי תפיסת ידי אדם. ומה שדייק רבנו ש"יהי' המשכת המים כשיעור המשכה ע"ג דבר הבולע את המים" היינו כדי לצאת ידי דעת הר"ש, כנ"ל בהערה שלפנ"ז.

שלא בכוונה . . בלא המשכה: בדרך זו מבאר את דברי התוספתא האיכא מאן דאמר שבבעלי הנפש להראב"ד (הוצ' קאפח ע' ק. הובא בט"ז סקכ"ז): "כיון שלא זלפו בכוונה למקוה כשר, וכי אמרו ר' יוסי פוסל כגון שהוא זילף במקוה בכוונה". וכן כתב הב"ח, ע"פ דברי בעלי הנפש הנ"ל (וראה להלן שזוהי גם דעת בעה"נ בעצמו במהדוב"ת). אמנם בט"ז סקכ"ז ובש"ך סקמ"ו חלקו עליו וכתבו דאף בלא כוונה תפיסת ידי אדם פסול (הובאו ונתבארו לקמן בהמשך התשובה). וראה לעיל שזהו מחלוקת ת"ק ור"ש במשנה ובתוספתא אם צריך כוונה בתפיסת ידי אדם. והלכה כת"ק דא"צ כוונה. ולפי"ז צ"ע מ"ש רבנו לאח"ז למצוא טעם "שהכריחו לפרש כן" ולא רצה לפרש דהיינו מטעם שהוא בלא כוונה, דלכאורה י"ל בפשיטות הטעם, שלא רצה לפרש דברי התוספתא כאן כר"ש, דלא אליבא דהלכתא דא"צ כוונה.

ויש לבאר בזה ע"פ דברי הש"ך סקמ"ו, שהקשה אהא דמבואר בס"מ דהרוצה לשאוב מים מהמקוה לנקותו וירא שמא יחזרו מהכלי שמוציאין בו המים ג' לוגין למקוה יקוב הכלי בשוליו ואז לא יחשבו המים שאובים. והקשה ומה בכך סוף סוף ע"י אדם אפילו ממילא פסול. ומתרץ דשאני התם כיון דשואב המים משם א"כ ודאי לא ניחא ל' שיפלו המים לשם והוי ממילא, ע"כ דברי הש"ך שם ובנקה"כ לט"ז סקמ"ז. ומכאן אנו למדים דלאו בכל גווני אמרינן דאף בלא כוונה מיפסלי בתפיסת ידי אדם אלא חילוק יש בדבר, ובכוונה הפכית ודאי הוי כממילא. ולפי"ז הי' אפשר לפרש התוספתא שלפנינו דלגיון ההולך אינו נותן לבו כלל למים והוי ממילא, ולא דמי להטביל בו את הסגוס והעלהו, שאף שלא התכוין לתלוש המים מ"מ התכוין להטביל הסגוס ולהעלותו. וע"כ מפרש רבינו שגם בלגיון הוי כאילו התכוין.

בהמה העוברת ה"ז נמשך על מש"א קודם אם הוליכן עם הקרקע ובהמשכה דוקא. וי"ל שהכריחו לפרש כן שהרי בהכרח שזהו שעוברים ממקום המים וכמו מנהר או בעת ירידת גשמים והפשרת שלגים שמוליכין המים ברגליהם, וא"כ מה מועיל מה שהוא בלא כוונה, שה"ז כמו השוכח כלים תחת הצנור בעת קישור העבים ומכ"ש בעת הגשמים הרי פסול לד"ה כדאמרינן בשבת דט"ז ע"ב, הגם שהוא בלא כוונה מאחר שמצוי הדבר שיתמלאו ובפרט כשהמים מצוים ה"ז כאלו מכוון, וכמו"כ כאן מאחר שהוא ממקום שהמים מצוים פסול. וע"כ פירש שזהו בהמשכה דוקא.

וכ' הב"י בד"ה ומ"ש רבינו ואם העביר ג' לוגין, דלפי' הר"ש מש"א ולא עוד אפי' עשו מקוה בתחלה כשר הוא למ"ד דשאובה שהמשיכוה כולה כשר, והוא דלא כהילכתא. והט"ז ס"ק ק"ח תמה על הב"י למה לא יפרש להר"ש כמ"ש הראב"ד בס' בעה"נ (וכמשי"ת) ותהי' כהלכתא. ולפי הנ"ל מובן שא"א לפרש להר"ש כהראב"ד שהרי נעשים שאובים ע"י האדם והבהמה גם בלא כוונה וה"ז שאובה שהמשיכוה. והראב"ד לו שיטה אחרת בזה דס"ל שאין תפיסת ידי אדם עושים שאובים וכמשי"ת.

והרא"ש בהל' מקואות סס"י ב' הביא התוספתא הנ"ל ומפרש לגיון הוא חיל רוכב סוסים וגמלים, ול' התוס' מביא וכן שיירא והיינו ג"כ ההולכים בסוסים, ומחלק בין אדם לבהמה, דבאדם פסול בג' לוגין בלא המשכה (ובכולו אפי' בהמשכה) וברגלי בהמה אינו פוסל אפי' עשה מקוה בתחלה בלא המשכה, וכפשטיות ל' התוס' דמ"ש לגיון אינו קאי ע"ז שהוליכן עם הקרקע.

וצ"ל דהוא ז"ל סובר דדוקא תפיסת ידי אדם פוסל משום שאין זה בידי שמים ואפי' בלא כוונה פוסל, אבל הנעשה ע"י הבהמה ה"ז כאלו נעשה בידי שמים, כי האדם יש לו דעת וכוונה והוא הוא העושה הדבר מפני שעושה בבחירה ורצון, ולכן גם אם אינו מכוין פוסל מפני שיש בו כוונה, אבל בהמה שאין בה דעת וכוונה שאינה עושה בבחירה ורצון ה"ז כמו בידי שמים. וכמו אם הי' הרוח מביא את המים. והגם דמצינו כוונה גבי בהמה וכמו בקרן ותולדותיו שמכוונת להזיק כדאי' בריש ב"ק, הנה גם הכוונה היא כוונה טבעית לא רצונית (וכמו ידע שור קונהו שזהו דעת הנקנה). ונ"ל ראי' לזה מדין חרותה דבידי שמים כשירה דלת"ק דרשב"א בחולין דנ"ה ע"ב גם בידי כל הבריות ופרש"י שאגת ארי' וקול שחל הוה בידי שמים וכ"פ בשו"ע סי' ל"ו סעי' י"ד, הרי כל שע"י הבריות ה"ז בידי שמים וכמו קול רעם. וה"ה הכא.

והמע"י כ' אהא דאדם שזילף ג' לוגין פסול וז"ל וטעמא יראה לי לפי שהאדם מקבל טומאה משא"כ בהמה עכ"ל. ולדעתי צ"ע שהרי הרא"ש מיירי בכל הענין בפסול שאובין וכמ"ש בריש הסי' והא דג' לוגין מים שאובין פוסלין כו' אלא אפי' נבלעו בכסות וסחטן לתוך המקוה, וע"ז מביא כל הדברים שהביא שם, נראה ברור דהכוונה משום שידי אדם עושין שאובין, וזהו ג"כ מ"ש וסחטן דהגם שמצד הכסות עצמן לא הי' נפסל ה"ה פסול מפני שהאדם סחטן. והנראה מה שהכריחו לפרש כן דקשה לו למה מכשיר בבהמה, אבל הלא לא יצא בזה ידי חובת תירוץ שאם שבהמה עושה שאובין מה לי שאינ[ה] מקבלת טומאה הלא כלים גם שאינ[ם] מקבלים טומאה עושים שאובים וכדתנן בר"פ ד' אפי' כלי גללים כלי אבנים כו', ומה תלוי ענין הווייתו בטהרה בשיעור ג' לוגין (והר"ש בפ' ב' דמקואות הובא בב"י בד"ה אבל דעת הרמב"ם, דבכלים המקבלים טומאה כולו שאוב דאורייתא, ובכלים שאינם מקבלים טומאה כולו שאוב דרבנן נראה דאין זה דדבר המקבל טומאה עושה שאובים משא"כ דבר שאמק"ט כ"א מפני שזה חשוב כלי מה"ת ולכן עושה שאובין מה"ת, וכלי שאמק"ט אינו חשוב כלי מן התורה ולכן אינו עושה שאובין מה"ת (ומ"מ ע"י האדם נעשים שאובין כמו גם בסגוס אם סחטו, אך הסוברים כולו שאוב דרבנן הרי הדרשא דתו"כ מה מעין בידי שמים הוא אסמכתא). ולכן לא יקשה להרא"ש דרגלי בהמה עושין מקוה גם בתחלה והלא גם אם הבהמה אינה דבר המק"ט הלא זה שאוב דרבנן, אלא דעצם ענין דקב"ט ושאובין אינם תלוים זב"ז. והרא"ש בתשו' כלל ל"א סי' ז' כ' וכולו שאוב אין הווייתו ע"י טהרה עכ"ל, וצ"ע והלא כלי גללים וכלי אבנים הויתם ע"י טהרה כמ"ש הר"ש שם, ורק מפני שהם כלים כולו שאוב בהם דרבנן כנ"ל. ושם בתחלת התשו' כ' אבל סילון של מתכת אין המים העוברים על גביו שאובין כו'. ומה שהוקשה לו שם מההיא דלגיון כפי מה שפי' בהלכותיו שזהו ע"י רגלי בהמה, אינה קושי'. והב"י הביא זה ולא העיר מאומה רק כ' לפי' הראב"ד בהתוס' יתיישב זה, ולענ"ד גם להרא"ש בהלכותיו ניחא מאחר שמחלק בין אדם לבהמה). ונ"ל שהטעם כנ"ל מפני שברגלי הבהמה ה"ז כמו בידי שמים.

ונמצא דהר"ש והרא"ש שניהם שוין בזה דמים הבאים ע"י תפיסת ידי אדם נעשים שאובין, וג' לוגין אינו פוסל ע"י המשכה (ונר' דה"ה יותר עד י"ט סאין, ור' יוסי אשמעינן דבלא המשכה גם ג' לוגין פוסלין כשאובים גמורים), ומחולקים בהבאים ע"י רגלי בהמה דלהר"ש גם

רגלי בהמה עושין שאובין ואוסר ברובו בהמשכה, ולהרא״ש רגלי בהמה אינן עושין שאובין ומותר לעשות מהם כל המקוה בלא המשכה וכ״כ הטוש״ע שנתזו בכח רגלי בהמה דהיינו בלא המשכה כמ״ש הש״ך ס״ק [נא]. ואפשר טעמו של הר״ש מפני שמצינו כוונה גם גבי בהמה בנזיקין כנ״ל. ואפשר שכאן הוא גם לפעמים להנאתה שמקררת רגלי׳ במים ומשו״ז גם בלא כוונה פסול.

והראב״ד בספר בעל הנפש הובא בב״י ד״ה כ׳ עוד הראב״ד בתחלה מפרש ג״כ הא דאר״י זילף ג׳ לוגין מיירי במים שאינם שאובין ונפסלים ע״י תפיסת ידי האדם שנעשים כשאובין וכמ״ש כל היכא דשקיל להו ורמי להו למקוה כו׳ ואפי׳ ברגליו כולהו גזרו רבנן משום שאובין כו׳.

והקשה ע״ז מהמשנה דפ״ו מטהרין את המקואות כו׳ מביא סילון של חרס של אבר ומניח ידו תחתיו כו׳ הרי שאין חוששין לירידת המים למקוה מתוך ידיו.

וצ״ל שהוא ז״ל מפרש משנה דמטהרין דבמקוה חסר מיירי ובא להשלימו מהמקוה התחתון (וס׳ בעה״נ אין אצלי כעת), וכן פי׳ הרמב״ם משנה זו שבזה נשלם השיעור (והגם דהרמב״ם ז״ל ס״ל דבמקוה א״צ הוי׳ בטהרה וכמ״ש הרא״ש בתשו׳ הנ״ל והב״י בענין הוי׳ בטהרה בד״ה והרמב״ם כ׳, מ״מ הרי משום תפיסת ידי אדם יהיו נפסלין משום שאובין). והר״ש פי׳ בתחלה ג״כ דמיירי חסר רק שפי׳ שהוא לטהר ע״י השקה, ובפי׳ הרא״ש כ׳ ג״כ שהוא משום השקה לא ביאר אם הוא במקוה חסר, ובצ״צ בפי׳ המשניות בפי׳ משנה הנ״ל כ׳

והראב״ד בספר בעלי הנפש: בס׳ בעלי הנפש ישנם ג׳ פירושים בתוספתא זו: א) בתחלה מביא דעת המפרש ברישא בזולף בכוונה וסיפא בזולף בלא כוונה. ב) לאחר שמקשה על פי׳ זה כותב פי׳ שני ביד אדם אינו פוסל ורישא במים שאובין בכלי וסיפא במים שאינם שאובין. ג) שוב מקשה ע״ז דא״כ מדרש חכמים דיד אדם פוסל. ומפרש דרישא בלא המשכה וסיפא בהמשכה ובתפיסת ידי אדם מהני המשכה בכולה.

בדפוסים הישנים הנוסח משובש, פי׳ הב׳ והג׳ באות כהג״ה ויש הרוצים לפרש שווהי הגהת הרז״ה. גם פי׳ דברי המשנה לפי ג׳ הפירושים אינו ברור.

במהדורת קאפח, שהיא מהדורא בתרא של בעלי הנפש, מבוארים שלשת הפירושים בצורה מובנת, אך הראב״ד חזר בו במהדורה זו מהפירוש השלישי ובמקומה מסיק כהפי׳ הראשון דרישא בכוונה וסיפא בלא כוונה.

בתשובה שלפנינו מביא בתחלה הפי׳ הראשון, לאח״ז מבאר את הפי׳ השני והשלישי, שהם פירוש אחד, ברישא מיירי בשאובין, אבל לא ממש שאובין בכלי אלא כדאמר בתחלת התוספתא המניח קנקנים בראש הגג, ובזה מהני המשכה אף בכולה.

לקמן סי׳ א׳קו מבאר רבנו הפי׳ השני דרישא מיירי במים שאובים בכלי ממש.

וס׳ בעה״נ אין אצלי: וז״ל בבעה״נ (הוצ׳ קאפח ע׳ ק, אבל בדפוסים ישנים לא נתפרש): ממלאהו מים מן המקוה השלם ונותן ידו תחתיו ומושכו מן השלם ומשיקו במקוה החסר כשערה בראש הסילון התחתון ודיו בכך שכבר המים שבסילון מעורבים עם שאר המים ויורד וטובל בו מיד.

דנראה כוונתו במקוה חסר, ובהרא"ש בהל' מקואות סי' י"ב נר' שמפרש משנה הנ"ל במקוה שלם ושאוב וכנ"ל דמקוה שכולו שאוב נטהר בהשקה אם השיקו לחברו למקוה כשר כדתנן מטהרין כו' וכן פי' הר"ש אח"כ שזה במקוה שלם ושאוב. ולפי' זה לא קשה קושית הראב"ד שהרי ברגע שנשק להמקוה הכשר אינו נפסל משום שאובים (ואילו משום הוי' בטהרה כ' הרא"ש בהלכות שם דבהבאת המים ממקוה כשר אע"ג דהווייתן בטומאה כשר). אך הראב"ד אם מפרש כפי' הרמב"ם דבמקוה חסר ובהשלמה עסקינן, הרי קשה מפסול תפיסת ידי אדם. וגם לפי מה שפי' הר"ש מתחלה שהוא משום השקה מ"מ מאחר שהמקוה חסר הרי נפסלת בשאובים. וגם איך שהשאובים מחברים ומכשירים. אח"כ ראיתי שהר"ש והרא"ש בפי' המשנה מפרשים שממשיך בהסילון המים מהמקוה העליון היינו החסר או השאוב ומשיקו בהכשר, הרי לפירושם (הן לפי' הראשון והן לפי' הב') אין כאן קושי' כלל. אך לפי הרמב"ם אם הראב"ד מפרש ג"כ כהרמב"ם מוכיח מזה דתפיסת ידי אדם אינו עושה שאובים והקשה לעצמו מהא דמה מעין בידי שמים אף מקוה בידו"ש.

וע"כ פי' דהא דאר"י זילף ג' לוגין בידי אדם פסול מיירי בשאובין, ואשמעינן בזה דאע"ג דלא אתי מהכלים אל המקוה שאין זה כשאובים שהומשכו מאחר שבאו מתוך ידיו. ונר' סעד לפי' זה שהרי מש"א בתוספתא ור' יהושע אומר בין כך וכך ישבר קאי על הא דמניח קנקנים בראש הגג וא"כ הרי היו כבר בתוך הכלי, וע"ז קאי ג"כ דברי ר' יוסי זילף כו', ומוסיף על דברי ר' יהושע שאו' ובלבד שלא יטול ויערה דהיינו שמגביה את הכלי דבזה עושה אותם לשאובין, ור' יוסי מוסיף דאף אם לא הגבי' את הקנקנים רק כפה אותם וזילף אותם בידיו הרי הן פסולין ע"י ידיו.

ולפ"ז יוצא לנו דבר חדש בדעת הראב"ד דס"ל שכל שהמים אינן שאובין בעיקרן אינם נפסלים כ"כ ע"י ידי האדם ומותרין בהמשכה אפי' המשכוהו כולו וכמשי"ת, הנה זהו דוקא כשלא היו בכלי כלל (וכמו במושך מים בידיו וברגליו מן הנהר), אבל אם היו בכלי הגם שלא נפסלו בשאובין כמו במניח קנקנים לנגבן או בשוכח כלים באופן שאין המים נפסלים, ה"ה נפסלין ע"י ידי האדם ולא מהני בהו המשכה. וצ"ע דא"כ מדדחיק הראב"ד לומר דאשמעינן ר' יוסי דאע"ג דלא אתי כו' הול"ל דאשמעינן דאע"ג שמהכלי לא נפסלו נפסלים בתפיסת ידי אדם מפני שכבר היו בכלים, שזה באמת חידוש לשיטתו דאינם שאובין אינם נפסלין כ"כ בתפיסת ידי אדם.

ובהא דלגיון העובר כו׳ מפרש דאדם ובהמה שוין ומיירי שהוליכן ע״ג קרקע ואפי׳ נעשה כל המקוה כך כשר, דכיון שהמים אינן שאובין בכלים רק משום תפיסת ידי אדם ה״ה נכשרין בהמשכה וכמו שביאר דעתו הט״ז ס״ק כ״ז.

ונר׳ דס״ל דדוקא כלי ותפיסת ידי אדם עושין שאובין גמורין, אבל בכלים שלא ע״י תפיסת ידי אדם אינן נעשים שאובין וכמו המניח קנקנים בראש הגג לנגבן שמותר לעשות כל המקוה מהם בלא המשכה לדעת ר׳ יהושע וכמו שפי׳ הרמב״ם והרא״ש והסכים הב״י לפירושם לנגד פי׳ הר״ש, ובתפיסת ידי אדם בלא כלים מהני המשכה אפי׳ בכולו כי אינן שאובין גמורים (ונר׳ מזה דתפיסת ידי אדם עושה יותר שאובין מבכלים בלא תפיסת ידי אדם (היינו אפי׳ במחשבה) וכנ״ל אות א׳ דעיקר ענין השאובין הוא ע״י תפי״א).

ובס׳ האשכול סי׳ נ״ג כ׳ וז״ל דתרווייהו (ר״א ור״י) ס״ל המניח קנקנים בראש הגג לנגבם ונתמלאו מים לאו שאובין נינהו כו׳ כדאמרינן הניח כלים תחת הצנור בשעת פזור עבים לכ״ע טהור כו׳ ור״א נמי מודה שאם נפלו [המים] האלה מתוך הקנקנים מעצמן למקוה שהן כשרים כו׳. ובפי׳ התוספתא הנ״ל מפרש כמו הר״ש דזילף בידי אדם שאו׳ ר״י הוא ממים שאינן שאובין ונפסלין מחמת תפיסת ידי אדם. והא דלגיון העובר משווה ג״כ אדם לבהמה כהראב״ד והר״ש וס״ל כהראב״ד דמאחר שבעיקרם אינם שאובים מותרים ע״י המשכה בכולהו אע״פ שיש בהם תפיסת ידי אדם (ובביאור נחל אשכול שם כ׳ דמה שהביאו הב״י והט״ז דברי הראב״ד הנ״ל הוא מהגהת הרז״ה (ודעת הראב״ד הוא כדעת הרא״ש). ואם כן הוא יש לחזק הסברה הנ״ל שכתבתי דלדעתו אם היו המים תחלה בכלי ובאו בתפיסת ידי אדם

אבל בכלים שלא ע״י תפיסת ידי אדם: צ״ע, דהתם עיקר הטעם שלא נעשו שאובין ע״י הכלי הוא כיון שלא חשב בהנחת הכלים שיתמלאו אלא לנגבו, הרי שתפיסת ידי אדם לא חסר בהנחת הכלי על הגג אלא מחשבה. ולקמן בסמוך „והיינו אפי׳ במחשבה״.

וכנ״ל אות א׳: בתחלת התשו׳ שלפנינו (שרצה רבנו לחלקה לאותיות) הובא מהתו״כ לימוד פסול שאובין שמה מעין בידי שמים אף מקוה בידי שמים. והיינו פסול שאובין דע״י כלי.

מהגהת הרז״ה: כן מפרש בנחל אשכול לפי הדפוסים הישנים של בעה״נ ששם נכתב שזוהי הגי״ה, ופי׳ בנחל אשכול שהיא הגהת הרז״ה, שתוכנה דומה למבואר בהשגות הרז״ה סי׳ ד. אמנם עתה שנתפרסמה מהדורת קאפח (שהיא מהדוב״ת של בעה״נ, ובמבוא שם מביא שבמהדורה זו תיקן הראב״ד בכמה הלכות ע״פ השגות הרז״ה) שם מפורש שגם הגי״ה זו היא מהראב״ד עצמו; שכן על הדיעה הראשונה כותב (שם ע׳ צט) „ואיכא מאן דאמר״ ומסיים „עד כאן דעת הסובר הזה, ואינם דברים רחוקים, אלא שיש במשנת מקואות שהוא סותר את דבריו״ ולאחז״ב באים הדברים שבהגי״ה, שהיא דעת הראב״ד בעצמו (אבל ראה לעיל, שיש שינוי בביאור הלכה דלגיון בין ההגי״ה במהדו״ק לבין המהדוב״ת).

אינו מועיל המשכה אפי' כשהיו תחלה בכלים שאינם פוסלים, שהרי הוא סובר שגם בשלג אם בא ע"י אדם מותר בהמשכה דוקא וכמו שהביא הב"י בשמו בד"ה אין שאיבה פוסלת אלא במים, דאנשי מידבא הביאו את השלג בידיהם והוליכוהו עם הקרקע, וא"כ המים ממש ודאי דפוסל דוקא כשלא היו בכלי כלל, אבל אם היו בכלי אפי' בכלים שאינם פוסלין ה"ה נפסלין בתפי"א ואינו מועיל המשכה רק במעוטו לא בכולו. ונר' שגם בשלג סובר שרק במיעוטו כשר שהרי אינו משיג על הראב"ד בזה שכ' שאין עושין מהם מקוה בתחלה רק לאצטרופי ברובא דכשרים).

והרמב"ם בפ"ה מהל' מקואות ה"ח כ' גייס העובר כו' וכן בהמה העוברת כו' וזלפו כו' ולא עוד אלא אפי' עשו במקוה בתחלה ה"ז כשר ע"כ ולא הזכיר שצריך המשכה, ומשמע שמתיר גם בידי אדם בלא המשכה. והב"י כ' שהרמב"ם מפרש דהתוספתא מכשיר או בהמשכה בקרקע או בנתזו בדריסת הרגלים ותחלה אמר אם הוליכם עם הקרקע (והיינו בזילף בידיו) ואח"כ אומר לגיון העובר כו' והיינו שכשר בנתיזה ברגלי הדורסים (ולפ"ז דוקא ברגלים ומ"ש בידיהם היינו בבהמה וכמשנת"ל). כן נ"ל ביאור דברי הב"י (ולפ"ז נתיזה אינו כמו שבאו להדי' במקוה בלי המשכה, ומל' הטור ובהג"ה סעי' ט"ו נר' דנתיזה הוא כמו שבאו להדי' למקוה, שהרי מקור הדברים הן מהרא"ש בהל' מקואות והוא אינו מחלק בזה, ומ"מ הסברה נותנת שאין זה כמו נתינה להדיא שהרי מ"מ נפסק בזה כח הנותז).

והנה בשו"ע סעי' ט"ו במ"ש ל"ש סוחט כסותו והגביהו כ' הט"ז ס"ק כ"ז לכאו' משמע דוקא סוחט בכוונה אבל אם לא נתכוין וממילא נסחט לא פסל כיון דכסות אינו כלי כו'. אבל באמת אינו כן דהא התחיל בל' נפלו לתוכו משמע ממילא, וכ"מ מהתוספתא שאו' הטביל בו סגוס וזבו ממנו כו' דל' וזבו משמע ממילא, הגם דכשאוחז בהסגוס א"א שלא יסחט וה"ל כפסיק רישא ולא ימות, מ"מ הרי כשיאחז רק בקצהו א"א שיזוב מהסחיטה ג' לוגין, וא"כ הרי מה שזבו ג' לוגין למקוה הן מאליהן ופוסל. וכ"ה מהמשנה דמסנק את הטיט בפ"ב הי' תולש ומשכו ממנו ג' לוגין פסול, ומשכו משמע ממילא, ושם לא יש סחיטה כלל שהרי מיירי בטיט העבה וכמו שהכריחו הראב"ד בס' בעה"נ שהובא בב"י ד"ה כ' עוד הראב"ד (ונת"ל בשם נ"א שזה מהרז"ה), ובהאשכול סי' נ"ג דמיירי בטיט העבה שהמים בפ"ע (ובזה חלוק מטיט הנרוק שהמים מעורבים בהטיט ואין שם מים עליהם), הרי שאינו תלוי בסחיטה רק במה שהן בידו, ואף שאינו מכוין לתלישת המים כ"א

לתלוש את הטיט, וגם נמשכו מעצמן ה״ז פוסל. וכ״כ הרמב״ם בפי׳ המשנה הנ״ל הי׳ תלוש הנה המים אשר יטפחו ממנו מים שאובין, וביאר אח״כ כי הוא מעת שהגביה הטיט בידו והוציאו מן המקוה שבו המים אשר בו שאובין ע״כ, והיינו שנעשו בידו שאובין ע״י תפיסת ידו בהם ואח״כ כאשר יטפחו מעצמן במקוה ה״ז מים שאובין שנטפחו (והוא ז״ל מפרש שהניח הטיט על שפתו של המקוה וכמו שפי׳ ג״כ הרא״ש בפי׳ המשנה, וכ״כ הרמב״ם בחבורו פ״ה ה״ז הי׳ תולש הטיט ומגביה בידיו והבדילו מן המקוה לצדה כו׳, ואפשר שמדייק מל׳ ומשכו שבמשנה דהיינו שהניחו ונמשכו, ומסת׳ מיירי שלא נמשכו ע״ג קרקע כגון שמונח על שפתו ממש). וכן מדייק הש״ך ס״ק מ״ו מתשו׳ הרמב״ן דכל שהן בידיו של אדם אפי׳ נפלו מאליהן ה״ה פוסלין (ודלא כהב״ח).

אך קשה מהא דכ׳ בשו״ע לנקות המקוה ע״י כלים מנוקבים, וזה מוסכם מכל הפוסקים, והרי נופלים המים מהכלים לתוך המקוה. ותי׳ הש״ך דמאחר שלא ניחא לי׳ במה שהמים נופלים למקוה אינן פוסלים. והגם שנת״ל דגם שאינו מכוין פוסל, מ״מ כאשר כוונתו הוא להיפך היינו לרוקן את המקוה ולא ניחא לי׳ כלל במה שנשפך אינו פוסל, וכמו בהכשר פירות הרי כשלא ניחא לי׳ בירידת המים עליהם אינו מכשיר.

והט״ז ס״ק מ״ז האריך בתי׳ קושי׳ הנ״ל ותוכן הענין הוא דמפני שהמים שבדלי המנוקב מחוברים אל המקוה תמיד אינן נפסלים בתפיסת ידי אדם, והגם דניצוק אינו חיבור היינו דלא אמרינן גוד אסיק אבל גוד אחית אמרינן, והוא לריה״ו במשנה דמקוה שיש בה מ״ס מכוונת בפ״ז דמקואות, ואפי׳ לרבנן דלא אמרינן גוד אחית מ״מ לענין שאובה דרבנן אמרינן גוד אחית ואין שם שאובין עליהם. ומ״ש משא״כ אם יש למטה שיעור מקוה הוא בלי דיוק שהרי החשש הוא כשיחסר שיעור מ״ם סאה אז יפסלו המים היוצאים מהדלי, רק הכוונה שהמים שלמטה הם מים כשרים ואין הרצון לחבר העליונים עם התחתונים לשיעור מ״ס כ״א שלא יפסלו את המים התחתונים הכשרים בזה אמרינן גוד אחית וכאלו לא יצאו מהמקוה וה״ז כאלו משכשך האדם בהמים בתוך המקוה גופא וכמו המסנק את הטיט לצדדין כו׳.

והנה הראיות שמביא שם יש להם פירכא. דמ״ש וראי׳ ברורה מהא דגם לרבנן דפליגי על ריה״ו במקוה מכוונת וס״ל דהשני לא עלתה לו טבילה, מ״מ הרי המקוה אינה נפסלת בהמים שעל גופו היורדין

להמקוה שהיא חסירה. הנה לבד זאת שבודאי על גופו לא ישארו ג' לוגין מים וזה לפ"ד דבר ברור שלא יעלה האדם בגופו ג' לוגין מים, וגם לא כל המים יורדים וזבין ממנו.

ומה שהביא מהא דהי' בראשו ג' לוגין, אדרבא זה דבר פלא שיהי' בשערו של אדם ג' לוגין מים והוא רק באם תמצא לומר ולמען לגלות דינא של תורה במציאות כזו, הנה גם אם נא' שיוכל לעלות ולירד ג' לוגין הרי בתוספתא וסחטן לתוכו נא', דדוקא כאשר סחטן ה"ז תפיסת ידי אדם, אבל במה שזבין מאליהם מגופו אין כאן תפיסת ידי אדם כלל, וה"ז כמ"ש הרמב"ן בתשובה סי' רל"א שהביא בס"ק כ"ז דכשנופלים ממילא מכלי נקוב שאינו פוסל, רק כשאדם דולה את המים פוסל גם בנפל ממילא, משא"כ כשאינו דולה כלל ודאי אינו פוסל כי אין כאן תפיסת ידי אדם כלל.

גם מ"ש בהא דסגוס דהמים נבלעים בתוכו ואינם הולכים משם עד שיסחוט אותם. ה"ז סותר מ"ש בס"ק הנ"ל דל' נפלו ול' זבו משמע שזבין מאליהם, ובתשו' הרמב"ן הנ"ל כ' ואין לך מנוקב יותר מסגוס, וא"כ מזה קשה לסברתו שהרי גם כשעקר את הסגוס המים מחוברים עם המקוה ומפני מה פוסל בהם תפיסת ידי אדם.

ואפשר דמשו"ז כ' הרמב"ם בפירושו ובחבורו בהא דמסנק את הטיט דהי' תולש ומשכו היינו שהניחו [ע]ל צידה ושפתה של מקוה והיינו דכ"ז שאוחז נגד המקוה וה"ה מחוברים למקוה אינם פוסלין רק כשהניחן על הצד שנפסקו ממקומן אז פוסלין משום תפיסת ידי אדם שהי' בהם. וכבד הדבר לומר כן דאיך לא הי' מי מהמפרשים והפוסקים מבארים דבר כזה הנוגע להלכה. וגם הרי מפורש כ' הרמב"ם בפירושו דכיון שהגביה הטיט בידו שבו המים אשר בו (ר"ל בהטיט) שאובין. ולומר שמ"ש והוציאו מן המקוה הוא שהוציאו חוץ לחפירת המקוה ואז דוקא שבו לשאובין ה"ז דוחק. וי"ל דבסגוס מאחר שיש בו עכ"פ מקום בליעה ע"כ אם בתחלת הוצאתו מן המקוה הולכין המים בלי הפסק ממקורם הנה בעבור קצת זמן ה"ה נפסקים ונמשכין, וגם אז יוכל לצאת ממנו ג' לוגין אם הוא בגד גדול. וגם אפשר מאחר שיוכל להיות בו פסול תפיסת ידי אדם היינו כשיופסקו המים שבו מהמקוה, פוסל תפי"א גם בתחלה בעודן מחוברין כי לא ניתן הדבר לשיעורין, משא"כ בדלי מנוקב שהחיבור הוא תמיד דרך הנקבים שבו.

והנה עם היות שראייתו אינו ראי' מ"מ הסברה עצמה היא נאה ומקובלת דמאחר שמחובר להמקוה אינו פוסל תפיסת ידי אדם. ונ"ל

להחזירה ולהסירה בכל שפיכה ושפיכה, דרק שפיכה הראשונה היא שבאה מכחו, אבל אם לא סתם בהברזא והלכו המים אין זה כח האדם וע״כ צריך לסתום ולפתוח בכל שפיכה ושפיכה. ומהתם נלמד להכא דרק בשפיכה הראשונה שייך תפיסת ידי אדם.

והנה שם בדין הטה חבית מים על צדה כ׳ הב״י שהרמב״ם מפרש כפי׳ הראשון דהר״ש (וכן ביאר בכ״מ הל׳ ברכות פ״ו הי״ג. ומהתימא שהדרישה והב״ח מדיינין בכוונת הב״י ולא פתרו לה ממ״ש בכ״מ) דמ״ש במשנה מטה חבית על צדה הוא דמאחר שכח אדם הטה אותה והמים באים מאותה הכלי שהטה (שבזה מתחלק מהא דר״פ בחולין דק״ג בהאי אריתא דדלאי) אפי׳ הלך וישב לו והמים הולכים מעצמן הכל הוא מכח האדם היינו מהטייתו וע״כ כשרים לנטילה (ובפי׳ המשנה נר׳ דמפרש דלר״י גם שפיכה הראשונה אינה כשירה מאחר שמסלק ידיו מהחביות בעת שהמים נשפכים על ידיו וזהו שכ׳ שם ויהי׳ האדם עצמו אשר הטה אותם כו׳ ר״ל שאז בהכרח שבעת הנטילה מסלק ידיו, ופוסל ר״י בזה, והיינו דלר״י צ״ל כח אדם בעת השפיכה וכמו אם הטה בידו אחת ושפך על השני׳, ופסק כת״ק. וא״כ י״ל דגם להרמב״ם דוקא שפיכה הראשונה היא בכח אדם אבל מה שהולכים המים אח״כ גם להת״ק אין זה כח אדם. וכ״מ ממ״ש או יטה החבית על ידיו ויטול משמע בשעת ההטי׳, ואם דעתו ז״ל שאינו נפסק מהם כח אדם כל זמן שנמשכים הול״ל שגם אם הטה שחרית יטול בהם ערבית, ונרויח בזה שלא יהי׳ סתירה מהגמ׳ דחולין ולא נצטרך לדחוק ולחלק כמ״ש הכ״מ והוא מהר״ש דהוא חילוק דחוק, והר״ש מפרש כן לפי׳ הא׳ דלעולם אינו נפסק מהם כח האדם, ומפרש הב״י והכ״מ כן גם דעת הרמב״ם). ופסק הב״י ובשו״ע סעי׳ יו״ד כהרמב״ם דאפי׳ שופכת כל היום מחמת הטייתו ונטל ידיו ממנה עלתה לו הנטילה (ובד״מ כ׳ שאין להקל בזה, ובשו״ע לא הגי׳ וצ״ע).

והט״ז ס״ק י״ג כ׳ לחלק בין הטה חבית בין הא דברזא בס״ט שצריך להחזיר ולהסיר בכל שפיכה כנ״ל, דבמטה חבית בשעת ההטי׳ מנענע כל המים שבחבית אע״פ שאינם נשפכים בפ״א משא״כ בברזא המים שבכלי אינו מנענע אלא המים הסמוכים אל הנקב עכ״ל. ובהגהות לבושי שרש הקשה ע״ז מהתוס׳ ע״א דנ״ט ע״ב ד״ה אר״פ שכ׳ וז״ל והטעם כי מיד שנפתח הנקב נתנענע כל היין שעד הברזא לצאת דרך שם עכ״ל. והמ״א ס״ק כ״א כ׳ לחלק בא״א דגבי ברזא לא עשה מעשה בגוף המים רק שהסיר הברזא המנועת לצאת משא״כ בהטה חבית שעשה מעשה בגוף המים ומחמת הטייתו שופכים מקרי כח

גברא. ובזה כ' לחלק ג"כ מהא דסרנא דפחרי בחולין דט"ז ובשו"ע הל' שחיטה סי' ז' דגם בסביבה שני' אסור דזהו ג"כ שעשה מעשה בגוף הדבר לסבב הגלגל משא"כ בברזא. וכ"כ רבינו נ"ע בסעי' י"ט כחלוק המ"א וסיים ולכן אינו נחשב מכחו אלא קילוח ראשון היוצא מיד מן הנקב שפתח. ונר' שע"ז לא קשה מתוס' הנ"ל דאע"ג שהמים מתנענעים מ"מ ה"ז דבר הבא ממילא כי הוא אינו מתעסק בזה.

וכמו"כ בנ"ד מה שהסיר הברזא הוא התפיסה רק בהשפיכה הראשונה לבד, ואם נא' שזהו תפיסת ידי אדם צריכים המשכה וכמשנת"ל בזילף בידו ג' לוגין דאם הוליכן עם הקרקע כו'. ואפשר דבזה גם אם נא' שכל המים באים בכחו מהני המשכה וכמו שכ' הט"ז בס"ק מ"ז לענין כלים נקובים לעשות בהם מקוה ע"י המשכה כ"ש הכא שמותר בהמשכה. אך לפי הנ"ל דרק שפיכה הראשונה היא בכח אדם ודאי מותר בהמשכה. ולפי מ"ש הט"ז דמפני שמחובר אינו פוסל תפי"א גם כאן אינו פוסל והוא במכ"ש כנ"ל. ומ"מ נ"ל לעשות סתימת המגופא בהבאסיין בכדי שיביאו המים למקוה דרך המשכה.

ובצ"צ יו"ד סי' קס"ג אות ה' כ' שהרי בתמורה די"ב ע"ב א' כי אתא רבין א' ר' יוחנן שאובה שהמשיכוה כולה טהורה והוא כרבנן דראב"י ולרש"י שם כן הלכה. ואם כי אין להקל בזה ח"ו דכל הפוסקים פסקו כראב"י, מ"מ זהו בשאובין גמורים, אבל בשאובין שאינם גמורין כנדון השאלה דשם י"ל דלכ"ע סגי כשהמשיכום אח"כ. ומזה נדון במכ"ש בנ"ד שאין כאן שאובין כלל, רק תפיסת ידי אדם במקצת והוא רק בהסרת המונע דמהני בהו המשכה ואין בזה שום חשש ח"ו, דבאמת מצד חבורם א"צ המשכה וכנ"ל בשם הט"ז, וגם אם שייך תפי"א הוא רק בשפיכה ראשונה וא"כ אינו כולה בהמשכה. ומשום חששא דחששא מפני שמנענע את המים כמשנ"ת בשם התוס' דע"ז או משום שסופו לצאת כולה, ודאי מהני בהם המשכה.

סתימת המגופה בהבאסיין: היינו במקום יציאת המים מהבאסיין ולא במקום כניסת המים למקוה.

א׳קב

[יו״ד אלול תרע״ח]

ב״ה

אנחנו נוסעים אי״ה היום, והשי״ת ישמור אותנו מכל צו״צ ויצליח דרכנו ושנבוא לביתינו שלו׳. היו שלו׳ וברכה והשי״ת ישמור אתכם מכל צו״מ ונו״מ ויהיו במנוחה והצלחה בכל פרט ונתראה בחו״ש ובלב שמח.

א׳קג

ב״ה יום א׳ א׳ דר״ח אד״ש עטר״ת לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ ומחו׳ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל מיכל נ״י

אחדשה״ט. ת״ל בעד החוה״ש כה יתן השי״ת על להבא.

מכתבו קבלתי לרוב עונג ושמחתי אשר ראיתי כת״י ונודעתי משלומו אשר הי׳ לי עגמ״נ רב מהעדר ידיעה מאתו מאז נסע מפה עקבותיו לא נודעו אי׳ הוא ומה שלומו, ות״ל בעד שלומו.

ע״פ מכתבו כתב לי ב׳ מכתבים מקיוב, אבל גם א׳ לא הגיע אלי. שלחתי טע״ג לידידינו ומחו׳ הרש״ג יחי׳ ושאלתי עַל כבודו, ולא הי׳ תשובה, בטח לא נתקבלה הטע״ג, ועל מכתבי הי׳ תשובה שכבודו בקיוב.

עתה צריך כבודו להיות שמח בנפשו אשר נסע ויצא שלו׳ ת״ל

א׳קב

מהכתב והסגנון נראה שנכתבה ביום הנסיעה חזרה מסלאויאנסק לרוסטוב ביו״ד אלול תרע״ח. על הקשיים בנסיעה זו ראה לעיל אגרות א׳צז־ק.

א׳קג

מו״ה שמואל מיכל: טריינין. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.
מחו׳ הרש״ג: מחותנו הי״ר שמואל גוראריי.

מקיוב והוא באדעסס, ובדבר הסחו' צריך לבטוח בהשי"ת שהמה בשלימות, והלא מסר לגיסו של בנו ר"צ יחי' לעסוק בה, וחזקה שליח עושה שליחותו, ובעת כזאת צריכים להעמיד על סתמות וחזקות, מהסתם הכל שלו' וטוב, וממונא בחזקת מארי' קיימא.

בנו ר"ש יחי' וחתנו ובתו טראכטנבערג יחיו כפה"נ המה בהאמלי', וחתנו אורינסאהן ובתו בפעט'. והשי"ת ישמור אותו ואת ב"ב יחיו בכל מקום שהם מכל צו"צ וצעו"נ ונו"מ ויהיו במנוחה בכל פרט, ויעזור להם השי"ת שבקרב יוכל להוועד יחד בחו"ש ובלב שמח.

החוב בהבאנק בטח הוא גם על האמנת הסחו', ואין לו לדאוג ח"ו ע"ז, ומה שאפשר לו לעשות איזה מסחר באדעס צריך לעשות, כי בד"כ אין לו לישב בחבוק ידים, וגם הלא צריכים פרנסה בעזרתו ית', והשי"ת יחזק בריאותו ויתן לו השי"ת פרנסה והצלחה בכל ענייניו בגו"ר.

זה כשני חדשים אשר שלחתי איש לוויט' להוודע שלו' אחותי וגיסי יחיו, אשר כשלושה רביעי שנה אין לי מהם שום ידיעה, והשמועות מבהילות, גיסי יחי' הי' תפוס יום א' עד אשר סילק ההערכה, כך שמעתי.

גם להוודע מהנעשה בליובא', כי החרימו את החצר והבתים שלנו ואו' שעשו שמות ר"ל, ארגזי הספרים והשראנק והמעבל לקחו והרבה שברו. הנחנו שם כלים יקרים מפאסודא ועוד כלים שעולים להון רב ביותר עתה, ואו' שבהחומה עשו אוציליסט' והוא בדרך נקמה ר"ל.

גם מסרתי להאיש שנסע שמוויט' יסע לפעט' ושלחתי ע"י להרה"ג דראהטשוב יחי' חמשה אלפים ר', כי כאשר נסע כבודו ואפשר גם פאטאש נסע מפעט', מובן מצבו איך הוא, ע"כ שלחתי לו כנ"ל.

וחזרתו מפעט' דברנו שיהי' במאסקווא להוודע שלו' ידידינו אשר במאסקווא, ועד עתה עוד לא בא הנוסע חזרה, ומקבל אני מזה עגמ"נ, ובהשי"ת אני בוטח אשר יבוא אי"ה שלו', ויתן השי"ת שיבוא בקרב לפה שלו' וצלחה.

צו"צ וצעו"נ ונו"מ: צרה וצוקה וצער ונזק ונגע ומחלה.
אחותי וגיס': מרת דבורה לאה וה"ר משה ארי' ליב גינזבורג מויטבסק.
בהחומה: בבית החומה (בית אבנים) שנבנה בחצר, כדלעיל ח"ד אגרת תתקכה.
אוציליסט': בית הספר.
הרה"ג דראהאטשוב: ר' יוסף רוזין, שהתגורר בתקופה זו בפטרוגרד.
וחזרתו: ובחזרת האיש מפעט' לרוסטוב.

כפי מכתבו ידידינו הגי׳ ר׳ אליעזר גינצבורג יחי׳ באדעס, ייטיב כבודו לשאול אותו אם נמצא אצלו מעות אחי הרמ״מ יחי׳ ואם יש ביכולתו ליתן על חשבונו, כי כשנסע אחי יחי׳ ממאסקווא קודם חה״פ העבר כתב לי מאמסק שהניח מעות אצל ראי״ג וכמה שיהי׳ נצרך על הוצ׳ בנו יחי׳ לקבל מאתו, בנו יחי׳ יושב עם מלמד בפעדאסי׳, ומובן ההוצאה דכעת כמה גדולה היא, ועוד בנסעו מפה (כי על כל יו״ט בא לפה ונוסע חזרה לפעדאסי) גנבו כל החפצים שלו, ונעשה לו מה שמוכרח ביותר, ועד עתה נתתי קרוב לששה אלפים ר׳, וע״כ אם ביכולתו ליתן ע״ח אחי יחי׳, יתן לכבודו על חשבונו עשרה אלפים ר׳, וכאשר לכבודו יש חשבונות עם בני יחי׳ אקבל אי״ה מאתו, וייטיב להודיעני אודות זה.

מאחי יחי׳ אין לי שום ידיעה, הוא נסע דרך יאפאני׳ ואמעריקא, ולע״ע אין מקבלים מפה טע״ג לצרפת. מבטיחים שבעוד איזה שבועות יקבלו, ובה׳ אבטח אשר בא לביתו שלו׳, ויתן השי״ת לקבל מאתו בקרב ידיעה טובה. ואבקש את כבודו להודיעני מבריאותו ושלומו הטוב ומשלו׳ בנו ר״צ יחי׳.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע ומחו׳ דו״ש מלונ״ח תכה״י ויעזור השי״ת להתראות בחו״ש ובלב שמח

שלום דובער

א׳קד

ב״ה אור יום ג׳ ג׳ כסלו פר״ת לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ הגי׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל נ״י

אחדשה״ט.

מכתבו נכון הגיעני, והשי״ת ישלח לו רפו״ש בקרב ויחזק אותו שיהי׳ בריא אולם.

בנו: ישראל דובער שניאורסאהן.

א׳קד

מו״ה שמואל: גוראריי. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳מה, ובהנסמן בהערות שם.

בני יחי׳ כתב לו מכתבים וטע״ג וכפה״נ לא נתקבלו, ובד״כ אנחנו במנוחה ת״ל, רק שבוע העברה עשו אצלינו רעקוויזיציע היינו השני פליגלען העליונה והתחתונה, ועוד אצלי החדר שאצל הזאל שלי, וחדר המקצוע אשר נוכח השפאלני׳ שלי, ובעמל רב עלה שלא יקחו את החדר שלי אשר נתנו עיניהם עליו, ות״ל הניחו אותו, ואנחנו מסובבים כעת בשכנים, ואצל בני יחי׳ לקחו החדר של נכדתי חנה תי׳, ולע״ע הוא פנוי, השתדלות לא הועיל, וגם כבד לעשות השתדלות גדולה, השכנים דכעת בד״כ הם בעלי מנוחה, וכל היום המה במלאכתם בחוץ ובלילה באים, ואינם דורשים הרבה. יתן השי״ת להיות במנוחה בכל פרט.

ויקבל החוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

קבלתי מכתב מידידינו ר׳ זלקינד פערסיץ יחי׳ (דרך קיוב) נכתב ג׳ סליחות השי״ת פדה אותו ביום א׳ דסליחות והוא זכאי לגמרי, ת״ל בעד חסדו הטוב.

ש״ק העבר עשינו מנין בסטאלאווא.

א׳קה

ב״ה אור יום ה׳ י״ב כסלו פר״ת לפ״ק
ראסטוב

כבוד ידי״נ הג׳ המפורסם ווח״ס נכבד ומרומם
יר״א כו׳ מו״ה שמואל נ״י

אחדשה״ט. ת״ל בעד החוה״ש כה לחי.

מכתביו נכון הגיעני, ותמול השבתי לו בע״פ ע״י רח״ז דאברוסקין,

רעקוויזיציע: הלאמה.
שפאלני׳: חדר שינה.
סטאלאווא: חדר אוכל.

א׳קה

מו״ה שמואל: גוראריי. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳מה, ובהנסמן בהערות שם.

ויען לא ידעתי מנסיעתו עד קודם הנסיעה לכן לא כתבתי ומסרתי לו בע״פ.

היום קבלתי מכתבו ממוצש״ק ונתחדש שבקיסל׳ יש חשש מהג׳ אשר לא חשבנו קודם, וגם לא אבין כי מאין כו׳, אמנם בתחלה חשבתי אם כי כדאי הי׳ לכבודו לנסוע לחו״ל, אך לפי ראות עיני מסופק אני אם יבוא הדבר לפועל, וביותר שכבד הדבר מצד בנו נתן יחי׳ כאשר כותב, וע״כ חשבתי שיהי׳ כבודו חורף זה אי״ה בקיסל׳ (רק לפ״ד נצרך לו לנסוע על זמן קצר לאדעס), וע״כ מסרתי ע״י רח״ז יחי׳ שלא יעזוב את הנומערין אם יסע לפה, ועתה לפי הנ״ל נולדה השאלה בדבר ישיבת קיסל׳, ואפשר הי׳ זה איזה שמועה דמיונית.

ובדבר נסיעת בנו יחי׳ אם יש לו נייר על שנותיו, כמדומה שבעזרתו ית׳ לא יש חשש ח״ו, ולעזוב אותו לבדו הוא דבר הבלתי אפשרי, וע״כ אם אין לו נייר ע״ז, בהכרח או שיעכב כבודו נסיעתו או שיודיע במכ׳ סראצניע שיבוא ר״י המלמד שלו, כי מפני שלא הי׳ באפשרו לנסוע מפה קודם אתמול עד אשר השיג מקום עבור זוגתו בבאלניצע, ובריאותה הוטב ת״ל, חשבנו למה לו לנסוע שיהי׳ נצרך לנסוע באיזה ימים חזרה.

והשי״ת ישמור אותו ואת בנו יחי׳ מכל צו״צ וצעו״נ, ואם יסעו יצליח השי״ת דרכם ויהיו במנוחה בכל פרט.

ויקבל התוה״ש והברכה מאדה״ש כאוות נפשו וידי״ע דו״ש מלונ״ח תכה״י

שלום דובער

ק׳סל׳: קיסלאוואדסק (?).
הג׳: הגדולים, הבולשוביקים.
סראצנ״: דחוף.
צו״צ צעו״נ: צרה וצוקה וצער ונזק.

חסרות תאריך

א׳קו

אם מותר לעשות מקוה באופן זה היינו להמשיך מים למקוה מבאר שהוא מעין נובע והמשכת המים הוא ע״י פאמפע המגבי׳ את המים כידוע, והאדם מגבי׳ את המים ע״י הפאמפע והמים נשפכים לצנור ומשם למקוה.

הנה אי׳ בתוספתא דמס׳ מקואות פ״ג הביא הר״ש פ״ב מ״ח, ר׳ יוסי אומר זילף בידיו וברגליו ג׳ לוגין למקוה פסול הוליכו עם הקרקע כשר, לגיון העובר ממקום למקום וזילפו בידיהם וברגליהם ג׳ לוגין למקוה כשר, ולא עוד אלא אפי׳ עשו מקוה לכתחילה כשר, והראב״ד בס׳ בעל הנפש הביא תוס׳ זו ופי׳ דרישא דתוס׳ מ״ש רי״א זילף בידיו וברגליו כו׳ מיירי במים שאובים שהיו מקודם והאדם זילפן בידיו וברגליו למקוה שלא ע״י הקרקע פסול וא״ת מאי קמ״ל מאחר שהם שאובי׳ גמורי׳ איך לא יפסולו המקוה, י״ל הא קמ״ל דל״ת מאחר שבאו למקוה שלא ע״י כלי אף שלא נמשכו ע״ג הקרקע ה״ל המשכה.

ומצינו המשכה שלא ע״ג קרקע, וכמ״ש הר״ש פ״ב מ״ז וז״ל אם יש כמעט מים בבור ישבר ויפלו המים מן הקנקנים לבור דהמשכה היא כיון דמתורת כלים שבורי׳ נופלים לבור עכ״ל וכמו״כ נא׳ כאן שכיון

א׳קו

שלשת התשובות שלפנינו נדפסו בקובץ יגדיל תורה נ״י. חוברת נג סי׳ מח־נ, מתוך גוכתי״ק. שתים הראשונים — ודאי כתי״ק והשלישית — ספק כתי״ק.

כהנ״ל היה מונח בין גוכתי״ק הנחות רבנו ממאמרי כ״ק אביו אדמו״ר מוהר״ש נ״ע בשנת תר״מ. וע״פ הכתב וכו׳ נראה שגם חידושים אלו נכתבו באותה תקופה לערך.

שלשת התשובות לא נגמרו בכתי״ק. ואפשר שמטעם זה נשארו בידיו והגיעו לידינו.

ע״י פאמפע: בהבא לקמן ראה לעיל סי׳ א׳קא. טהרת מים סי׳ כד, ובהנסמן שם.

והראב״ד: בדברי הראב״ד דן לעיל סי׳ א׳קא. וראה בהערות שם, שכאן מיירי בפי׳ השני שבבעלי הנפש להראב״ד.

שבאו שלא ע"י כלי למקוה ה"ז המשכה, קמ"ל דלא דאינו דמי להתם שאינו עושה מעשה בגוף המים אלא ששובר את הכלי והמים נופלים מעצמן למקוה (ע' בט"ז סעי' מ"א ס"ק נ' כ' וז"ל ובלבד שישבר את הכלי פי' ואז המים נופלים מאליהן למקוה עכ"ל) אבל כאן הרי עושה מעשה בגוף המים שזולפם למקוה היינו שמנתז אחד המים ועי"ז הם נופלי' למקוה (ע' בט"ז סעי' נ"ז ס"ק ע"ג שכ' וז"ל משא"כ כאן הוא משים ידו תוך המעיין או מקוה עצמו וע"י ניענוע שם ממילא הולכין המים חוץ למקומן עכ"ל, ומשמע לכאו' שזה נק' שאינו עושה מעשה בגוף המים, י"ל דשם כוונתו שהוא משים ידו תוך המים ואינו מגבי' המים בידו וזורקן על המחט אלא מנענע בתוך המים גופא ועי"ז המים נגבים ולישני' הכי דייקא שכ' משים ידו **תוך** המעיין כו' וע"י **ניענוע שם** ממילא כו', משמע שאינו מגבי' את המים בידיו, וה"ז כמו הדין של תשו' הריב"ש שהביא ב"י ד' צ"ג ע"א (בטור ד' קניגסבערג) שהמים יוצאים בהכרח ע"ש. אבל כאן שזולף בידיו או ברגליו פי' שמנתז ברגליו היינו שמגבי' את המים ברגליו וזורקן למקום שכן הוא דרך הניתוז וודאי שזה נק' עושה מעשה בגוף המים ועל כגון דא ודאי לא יאמר הט"ז שא"ז עושה מעשה בגוף המים אלא כנ"ל) אף שאינו כלי מ"מ א"ז המשכה.

ועוד דשם לא חשיבא שאובי' כ"כ שהרי לא נתמלאו לדעת שהוא העלה את הקנקנים לגג לנגבם ומאחר שלא לדעת נתמלאו, לכן כששובר את הכלי ונפלו מאליהן למקוה ה"ז חשוב המשכה.

[ע' בפי' הר"ש שם שהקשה מאחר שהעלם לנגבם לא הוה שאובים ואמאי צריך המשכה. וע' בפי' בפ"ד מ"א. וע' ברא"ש בסוף פרק תנוקת הלי' מקואות סי' ה' דהא דמטהרי ב"ה דוקא שישבר הכלי או יכפה ומשמע שכן הדין בשוכח בחצר כמו בצנור, ולכן לא הביאו הרא"ש והטור ור"י דין שוכח בחצר וכמו שהקשה עליהם הב"י קושי' זו, וגם בשו"ע לא הביא דין זה, וע' בש"ך סעי' מ"א ס"ק צ"ג.

אלא שהרא"ש והט"ו לא הזכירו בדבריהם המשכה ואפשר שדעתם

בפי' הר"ש . . בפ"ד מ"א: המניח כלים תחת הצנור כו' ב"ה מטהרין בשוכח (דלא חשיבא שאובה), אמר רבי מאיר נמנו ב"ש על ב"ה, ומודים בשוכח בחצר שהוא טהור (בחצר שלא תחת הצנור ונתמלאו מן הנוטפין ונפלו למקוה, דדוקא תחת הצנור הוא דפליגי ב"ש דגלי דעתי' שרצה שיפלו לתוכו).

בש"ך . . ס"ק צ"ג: שכתב על דברי השו"ע שמביא רק את דין תחת הצנור: "וכ"ש הניחם בחצר שלא תחת הצנור בשעת קישור עבים ואח"כ נתפזרו דאין פוסלין", נראה מזה שסובר שדין אחד להם, ושלכן לא הובא דין "הניחם בחצר" בשו"ע.

ז"ל דמאחר שלא נשאבו לדעת א"צ המשכה ומ"ש במשנה ישבר או יכפה אבל לא יערה אין הכוונה שיהי' המשכה כמו שפי' ר"ש אלא שלא יהי' בו תפיסת ידי אדם אבל לא יערה שלא יגבי' ויערה דמאחר שיגבי' הרי נעשו שאובים גמורים. אך הר"ש כ' בפי' שהוא מצד המשכה וכן כ' הר"ן בפ"ב דשבועות דמ"ש ר' יהושע ישבר או יכפה הוא כדי שיהי' המשכה אבל לא יערה פי' בלא המשכה וכ"נ מהראב"ד בס' בה"נ פ"ד גבי מניח כלים תחת הצנור שכ' שם וז"ל אלא ישבר אותם או יכפה אותם והן יורדין מאליהן ונעשים מקוה כשר עכ"ל, ואם נא' שהכוונה רק שלא יהי' בו תפיסת ידי אדם ולא מצד המשכה הול"ל יערה או יכפר אותם ותו לא וכמ"ש בהרא"ש ומאחר שכ' והן יורדין מאליהן ונעשים מקוה משמע שההיתר הוא מצד שיורדין בהמשכה מהכלים, והרשב"א בשער המים הובא בב"י (וכפי הנראה דברי הרשב"א בדיני המקוה כולם נובעים ממקור מ"ח הראב"ד ז"ל) כ' ג"כ שהוא מצד המשכה וז"ל הניח כלי לנגבם כו' לא יטלם וימשיכם למקוה אלא שופכן למקום אחר סמוך למקוה או ישברם והם נמשכים למקוה ונטהרים בהמשכה עכ"ל (אלא שמשמע מדבריו דכשישבור צריך ג"כ המשכה ומפי' הר"ש אינו משמע כן שהרי כ' דהמשכה הוא כיון שמתורת כלים שבורים נופלי' לבור משמע שמה שיוצאים מכלי' שבורי' זהו המשכה) והר"ע מברטנורא כ' ג"כ שהוא מצד המשכה, ולפענ"ד נראה ראי' לזה מהתוס' וז"ל כמו שהביאה הר"ש ר"י בין כך ובין כך ישבר ר"י אומר משום ר"י אף יטה (היינו יכפה) ובלבד שלא יטול ויערה וכן הי' ריי"א זילף בידיו וברגליו ג' לוגין למקוה פסול הוליכו עם הקרקע כשר עכ"ל, ומשמע דתרי בבות דר' יוסי הם נגד תרי בבות דר"י דמתני' וכנגד מ"ש ר"י אבל לא יערה אר"י זילף בידיו כו' פסול וכנגד מ"ש ר"י ישבר או יטה כנגד זה אר"י הוליכו עם הקרקע כשר מפני שהוא בהמשכה וזהו **וכן** הי' ריי"א (וע' משית"ל אי"ה), אך כ"ז דוקא כשלא נשאבו לדעת אז מהני ישבר או יכפה, ואפי' לדעת האומר דשאובים שהומשכה כולה פסול מודה כאן דכשר שהרי לא נשאבו לדעת, ומ"מ צריך המשכה שיהי' בידי שמים כמשית"ל אי"ה בשם הראב"ד ז"ל ובזה מתורץ קושיות התוס' יו"ט פ"ב מ"ז].

אבל כאן שהם שאובים גמורי' שנשאבו בכלי, לכן מה שמזלף אח"כ בידיו או ברגליו א"ז המשכה. וראי' לזה מהתוס' הביאה הר"ש פ"ב מ"ו היו ג' לוגין מים שאובים בראשו וירד למקוה שיש בו מ' סאה (מצומצמות) וטבל כשר סחטן לתוכו (לאחר שטבל וחסר ממ' סאה) פסול, הרי אף שבאו למקוה שלא ע"י כלי שהרי מראשו באו למקוה

מ״מ מאחר שהם שאובים אינם נטהרים בזה שבאו מראשו דזה לא חשוב המשכה, וכמו״כ כאן אף שבאו למקוה ע״י שזילף בידיו וברגליו שלא ע״י כלי מ״מ פסול, אבל אם הלוכם עם הקרקע כשר שזהו המשכה ושאובים שהמשיכו כשר.

ולפע״ד נראה ראי׳ לפי׳ זה דקאי על מים שאובים, דקאמר רי״א ישבר רי״א משום ר״י אף יטה וכן הי׳ רי״א זולף בידיו כו׳ פסול הוליכו עם הקרקע כשר, ולכאו׳ מאי וכן דקאמר והלא ר׳ יוסי מחמיר טובא נגד ר׳ יהושע דהרי ר׳ יהושע קאמר שדי במה שישבר הכלי ור׳ יוסי אומר דכשזולף בידיו או ברגליו פסול דאף דזילף גרע יותר משבירת הכלי׳ כנ״ל מ״מ אינו כלי, ובזה קאמר דפסול ואינו כשר אלא כשמוליכו עם הקרקע שזה כשר גם בשאובים גמורים ואם נא׳ שמה שאו׳ זולף כו׳ קאי במים שאינם שאובים מה שייך לומר ע״ז הוליכו עם הקרקע כשר (ואם כמ״ש הט״ו ג״כ לא נשאבו וע׳ לקמן אי״ה) אלא ודאי דמיירי בשאובים ובזה הוליכו עם הקרקע הוא כמו ישבר, (ע׳ בס׳ עין זוכר מע׳ ו׳ אות ו׳ שכ׳ בשם שו״ת מהרי״ט חא״ה סי׳ מ״ד שכ׳ וכן שנשנה במשנה היינו ממש הדין של מעלה זולת היכא דהסברא מחייבת להיפך דלא יהיו שוים אז וכן לאו דוקא ע״כ, ואפ״ל עוד דזה הכלל דוקא במשנה דמדייק בלישני׳ כששונה במשנה וכן כו׳. ע׳ עוד שם או׳ י״ט ובס׳ יד מלא׳ או׳ רנ״ט וז״ל וכן היכא דקתני במתניתי׳ או ברייתא (ומס׳ כ״ה בתוספתא) ידוע דאית רבותא באותה בבא ולא זו אף זו קתני עכ״ל, ואפ״ל כאן ג״כ רבותא קתני דר׳ יהושע אומר דמניח קנקנים בראש הגג לנגבם ונתמלאו מים שזהו שנשאבו שלא לדעת שהרי העלם לנגבם וכן הסייד כו׳ וקאמר דכשר במה שישבר שהיא המשכה כנ״ל, ובא ר׳ יוסי ואו׳ לא זו שנשאבו שלא לדעת אלא אף זו שהם שאובים גמורים כשר ג״כ בהמשכה מה שמוליכם ע״ג קרקע).

קיצור. זילף בידיו וברגליו ג׳ לוגין למקוה פסול הוליכו עם הקרקע כשר ופי׳ הראב״ד דקאי על מים שנשאבו בכלי, והא קמ״ל דאף שאינו כלי א״ז המשכה מפני שעושה מעשה בגוף המים, ועוד שהם שאובים גמורים, וראי׳ לזה מתוס׳ היו בראשו ג׳ לוגין כו׳ סחטן לתוכו פסול, וראי׳ להפי׳ בתוס׳ ממ״ש וכן הי׳ ר׳ יוסי אומר זילף דאל״ה מאי וכן כו׳.

(ב) לגיון (פי׳ חיל) העובר ממקום למקום וכן בהמה העוברת ממקום למקום וזלפו בידיהם וברגליהם ג׳ לוגין למקוה כשר ולא עוד אלא אפי׳ עשו מקוה בתחילה כשר עכ״ל התוס׳ הנ״ל פ״א, והנה בבא

זו א"א לפרש כמו הרישא דמיירי במים שאובים דברישא אמר דכשזילף בידיו ג' לוגין פסול וכאן או' וזלפו בידיהם וברגליהם ג' לוגין למקוה כשר וזה היפך ממ"ש ברישא ואם נאמר דההיתר כאן הוא מפני שזילפו בלא כוונה וברישא מיירי שזילף בכוונה ולישני' הכי דייקי דברישא כ' **זילף** בידיו וברגליו כו' דמשמע בכוונה, וכאן כ' לגיון **העובר** ממקום כו' וכן בהמה **העוברת** ממקום למקום וזלפו כו' ממילא משמע שלא זאת כוונתם אלא מהלכים לדרכם ובבהמה פשיטא דלא שייך כוונה לזלף ולכן כשר הא למה זה דומה למ"ש במשנה פ"א דמקואות מ"ד או שהלך בהם הטמא כשר ופי' הרמב"ם ז"ל דכוונתו היא רק לעבור ולהלוך לא לילך בתוך המים לכן אינו מטמא את המים וכן משמע מפי' הרא"ש שם שכ' לא נטמאת כיון דלא אחשבה ואפשר לקרב זה ג"כ לדברי הרמב"ם מאחר שאין כוונתו ההילוך **בהמים** אלא שכוונתו לילך לדרכו ובהכרח הולך דרך המים הרי לא אחשבה וכל שדבר גורם שיעשה כן זה נק' שלא בכוונה וכמו"כ נא' כאן דמאחר שהוא שלא בכוונה בא למקוה לכן כשר. א"א לומר כן דמאחר שנשאבו לדעת אף שיבאו במקוה שלא לדעת ג"כ פסול וזה פשוט וכ"כ הט"ז סעי' ט"ו ס"ק כ"ז דכששאבן בכלי זה פשיטא דפסול אפי' שלא במתכוין דזהו שאובין גמורים ע"כ וכ"מ מכמה לשונות משו"ע דאפי' שלא במתכוין פסול, ואם נא' דמ"ש לגיון העובר כו' פי' חיל רוכבי סוסים והבהמות מזלפי' ברגליהם לכן כשר הלא או' זה אח"כ וכן בהמה כו' ומה מועיל בזה רגלי בהמה מאחר שהם שאובים (וע' בראש"ש שכ' וכן שייראה כו') ועוד יותר יש לתמוה מ"ש ולא עוד אלא אפי' עשה מקוה בתחילה כשר איך מותר לעשות מקוה שלמה ממים שאובים וכי מפני שבאו ע"י זילף אדם או בהמה נכשרו עי"ז שהרי א"ז המשכה כנ"ל ואף אם נא' שהוא המשכה הלא שאובים שהומשכה כולו פסול ואיך יעשה מקוה ע"י זילף כו'.

א"א לפרש . . במים שאובים: וכן מפורש במהדורת קאפח: ולגיון כו' כפשוטה מפני שלא נתקבלו בכלי.

א׳קז

בס״ד

מקוה שנתעקמה היינו שהורד הצד אשר נגד הנקב טע״ט שעושין בהמקוה, ומקבלת שם מים הרבה עד הנקב בערך ג׳ או ד׳ עמער, אך בעת שמנקים את המקוה ניכר אשר מלבד המים שהולכים מהנקב הנ״ל עוד הולכים מים מהשולים והדפנות, מה דינה לטבול בתוכה.

תנן במתני׳ (מקואות פ״ד מ״ג) החוטט בצינור לקבל צרורות בשל עץ כ״ש ובשל חרס רביעית ר״י אומר אף בשל חרס כ״ש. ופי׳ הרמב״ם ז״ל חוטט הוא אשר יחפור כו׳ ואמר שאם לקח צינור של עץ וחקק בו ואפי׳ הי׳ קבוע, מקום יתחברו בו אבנים קטנות ויגרו המים הזבים הנה כל מה שיגורו על זה הצינור הם מים שאובים לפי שזה המקום החקוק כלי הוא עכ״ל. מבואר שסובר שאפי׳ קבעו ובסוף חקקו פוסל ג״כ. ובפ״ה דפרה מ״ז השוקת שבסלע כו׳ פי׳ ג״כ וז״ל השוקת מקום מקוער יתקבצו בו המים כו׳ ואמר שבהר אם ימצא בו חפירה כו׳ וזה ימצא בה ברוב ההרים הנה לא נחשבה כמו כלי אבנים אבל משפטה משפט חפירה כעצם הארץ עכ״ל, משמע שהיינו מה שנמצא בהרים חפירות בהסלעים (וכן גם אם עשאה אדם דמה נ״מ בזה), אבל אם הי׳ האבן תלוש מקודם ולא הי׳ שום כלי כלל ואח״כ קבעו וחקק בו ועשאו כלי הלז פוסל את המקוה, וע׳ בתשו׳ צ״צ סי׳ ק״ע, ובפ״ד דמקואות מ״א כ׳ וז״ל צנור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה וכבר התבאר בש״ס ב״ק דס״ז סבת זה והוא שהעיקר אצלינו שאובה דרבנן, ולזה נסתפקו אם הי׳ עומד העץ בקרקע ובנאה ואח״כ חקק בה גולה, ולא יסתפקו בזה אם חקקו ולבסוף קבעו כו׳ הואיל ותורת כלי עליו בתלוש שכל מה שיזול עליו הנה הוא שאוב והבן אמר[ם] תורת כלי ולא כלי ממש לפי שאינו כלי קבול כו׳ והוא שפשוטי כלי עץ מקבלי׳ טומאה עכ״ל. הרי מפורש יוצא מפי הרב ז״ל דחקקו ולבסוף קבעו פסול אפי׳ לא עשאו כלי קיבול כלל אלא מה שעשאו שיהי׳ ראוי לשום דבר מה אף לא לקבל הרי הוא בכלל פשוטי כלי עץ ומקבל טומאה ומה שקבעו אח״כ בקרקע אינו

א׳קז

ראה הערה לאגרת שלפנ״ז.

מקוה שנתעקמה: ראה מ״ש בזה בקובץ יגדיל תורה נ. י. חוברת א ע׳ כב בשם כ״ק אדמו״ר מוהר״ש נ״ע לאסור.

מועיל לו כלל, ומ"ש כאן המניח כלים תחת הצנור כו' שהעיקר מחמת הכלי אבל הצנור אינו פוסל היינו שקבעו ולבסוף חקקו, והחקיקה הוא שעושה גולה היינו צנור ולא שיש לו בית קיבול, ומאחר שעשה החקיקה בקרקע, ואף גם לאחר החקיקה אין לו שם כלי אלא תורת כלי, לכן אינו פוסל ומ"ש במ"ג שאפי' קבעו ואח"כ חטטו פוסל את המקוה היינו שעשה בית קבול, וע' בהגהת הרש"ש בפי' המשנה הנ"ל.

אך הנה בחיבורו חזר בו ממ"ש כאן שכ' בפ"ו דמקואות הל' ז' החוטט בצינור מקום לקבל הצרורות כו' ואפי' שקבעו אחר שחקק בו כו' אבל אם קבעו בקרקע ואח"כ חקק בו בית קיבול אינו פוסל עכ"ל, הרי כל שקבע ואח"כ חקק בו אפי' חקק בו בית קיבול אינו כלי דבטל אגב קרקע (וע' בספר יד מלאכי או' א'), וממילא פשוטי כלי עץ אפי' חקקו ואח"כ קבעו ג"כ אינו פוסל, וכן כ' הרמב"ם בפי' המשנה פט"ו דכלים מ"ב דף של נחתומים וז"ל וכבר אמרו בש"ס בדף של מתכת מחלוקת כו' אבל בדף של עץ אע"פ שהוא מקבל טומאה מדרבנן כאשר קבעו בכותל הנה הוא טהור לד"ה עכ"ל. ולפ"ז מ"ש צנור שחקקו ולבסוף קבעו כו' קבעו ולבסוף חקקו היינו שעשה בית קיבול ממש. וכן פי' הר"ש במשנה דהחוטט בצנור שקבעו ולבסוף חקקו שעשה בית קיבול ומ"מ אינו פוסל, וכ"כ שם במ"א ובפ"ה דפרה מ"ז, וכן פי' הרא"ש שם.

קיצור, הרמב"ם בפי' המשנה כ' שאפי' קבעו ואח"כ חקקו פוסל ג"כ, אבל בחיבורו חזר בו, אלא שאפי' קבעו ואח"כ חקק בו בית קיבול אינו פוסל, וכן פי' הר"ש והרא"ש ז"ל.

א'קח

משנה פט"ו דיבמות דף [קי"ז ב'] אחת אומרת מת ואחת אומרת

והרא"ש ז"ל: בשוה"ג — בכתי"ק: ,ע' במ[שנה] בכלים פי"ח מ"ג השידה כו' לפי' הר"ש והרא"ש, ובמקואות פ"ו מ"ז גסטרא כו' לפי' הרמב"ם והר"ש (וע' בהר"ש פ"ב מ"ד הביא תוס' [... א"] גסטרא כו' משוקעת כו' גדורים ומחזקים כו'). (ע' בצ"צ [שו"ת חיו"ד סי' קעו] בת[יקון] המ[קוה] דק"ך ב') ובהר"ן פ' אלו טרפות, ובצ"צ סי' [...] ובשו"ת מהרמ"פ סי' ל"א ובט"ז סי' קצ"ח, ובצ"צ בתה"מ דק"ך ב' ובס"ט שם". ונראה שהם ציוני מ"מ שיש לעיין בהם לכתיבת התשובה הנ"ל שלא נגמרה בכתי"ק.

א'קח

ראה לעיל הערה לאגרת א'קו.

בכ"מ השאיר מקום ע"מ למלאות [ונתמלא בין הצאי רבוע].

נהרג [ר״מ אומר הואיל ומכחישות זו את זו הרי אלו לא ינשאו ר׳ יהודה ור׳ שמעון אומרים הואיל וזו וזו מודות שאין קיים ינשאו].

עיין בטוש״ע סי׳ י״ז ס״ט שפסקו דה״ה בשני עדים שאחד אומר מת ואחד אומר נהרג דכיון דשניהם [מודים] שאינו קיים ה״ז תנשא והוא מתשו׳ הרא״ש כלל נ״א סי׳ [ד׳] והריא״ז בש״ג פסק להפך וז״ל שנים עדים המעידים על מיתת הבעל אחד אומר מת ואחד אומר נהרג הואיל ומכחישים זה את זה אינם נאמנים ואין האשה ניתרת על פיהם כמו שביאר מז״ה עכ״ל, ובתשו׳ נו״ב תאה״ע סי׳ מ״ו ד״ה וגם בלא כתב טעם לזה דהא לר׳ מאיר דמתניתן ודאי בע״א אומר מת וע״א אומר נהרג לא תנשא, דאל״כ א״כ למה החמיר בצרה, וא״כ דלר׳ מאיר מקרי הכחשה וריה״ו ור״ש דפליגו בצרות היינו משום דס״ל דצרה לא מכחשה כו׳ אבל מנ״ל לעשות פלוגתא רחוקה ולומר דפליגו ריה״ו ור״ש על ר״מ אפילו בעדים כו׳ עכ״ל. עוד הביא ראי׳ לזה מהירושלמי, דאומר כן בפירוש אמר ר׳ לעזר מודה ריה״ו ור״ש בעדים כו׳, ובספר עצי ארזים סי׳ י״ז סעיף ט׳ ס״ק למ״ד הביא בשם מהרח״ש בק״ע דף ו׳, דדין זה תולה בפלוגתא דר׳ אלעזר ור׳ יוחנן שבגמרא דלר׳ אלעזר צ״ל כדעת הריא״ז בש״ג אבל לר׳ יוחנן י״ל כדעת הרא״ש והטוש״ע דמאחר שלר׳ יוחנן מודה ר״מ ברישא דאין צרה מכחשת לחברתה באומרת לא מת, וטעמא דפליג בסיפא במת ונהרג הוא כמ״ש התוספת שם דהרי אין כוונת אחת מהן לעגן חברתה דהרי שתיהן באות להתיר את עצמן וכיון שאין מכוונות דבריהם אמרינן דאמר בדדמי, והרי הן כשני עדים המכחישין וריה״ו ור״ש חולקין וס״ל דאע״ג שבאות להתיר עצמן ולא שייך לומר לקלקל לחברתה אומרת כן והרי הן כשני נשים דעלמא מ״מ לא מיקרי הכחשה הואיל וזו וזו מודות שאינו קיים, (ור״ל דלא חיישינן למ״ש התוספת כיון שאחת מהן ודאי שקרנית ואולי שניהם אומרים שקר ולא ידעו אמיתת הדברים עכ״ל, אלא אמרינן כיון בגוף הענין שהוא אינו קיים שניהם שוות נאמנים והכחשה דמת או נהרג לא מבטל מה ששניהם שוין) וכיון דלא מיקרי הכחשה ילפינן מינה לשני עדים דעלמא שאחד אומר מת ואחד אומר נהרג (דאין הכחשה זו מבטל עדותן שאינו קיים ואפ״ל דה״ל ע״א אומר מנה וע״א אומר מאתים דמקבלין עדותן על מה ששניהם שוים דהיינו על מנה אף שמכחישים זא״ז במנה השני) והריא״ז ס״ל . . .

א'קט

לאחד מהלומדים דפה

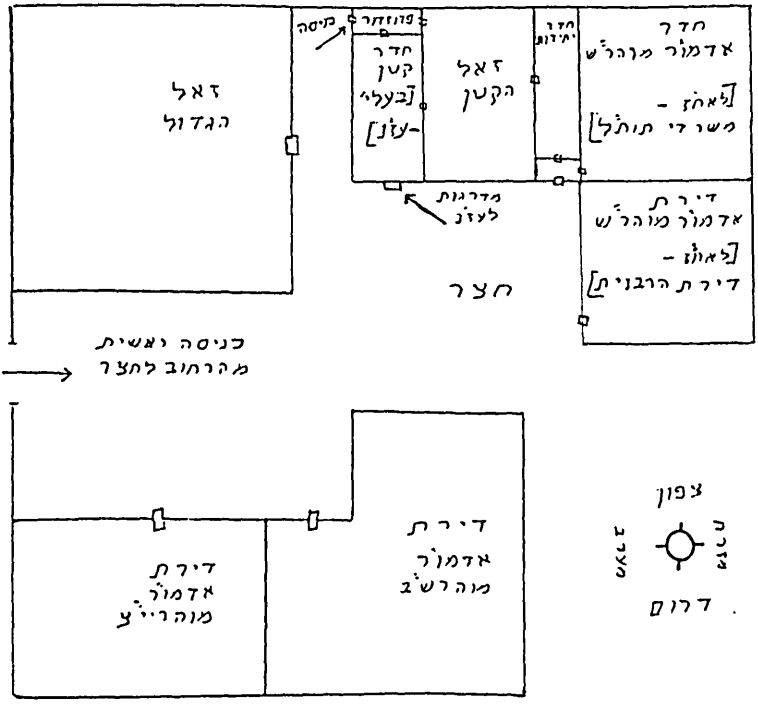
נא להורינו הלכה למעשה אם מותר לשנות מחדר קטן של המנין דאדמו"ר שמתפללי בו במנין לפרקים וקורים בכל שבת מהתחלת

א'קט

נדפסה ביגדיל תורה נ. י. חוברת לה ס' קכה, מתוך העתקה, שהועתקה עבור רבנו, ובכ"מ לא הצליח המעתיק לקרוא והשאיר מקום חלק, והושלם בכתי"ק רבנו, שהוסיף בראשה "לאחד מהלומדים דפה". מי הוא "א' מהלומדים", ולמי הופנתה השו"ת — לא עלה בידינו לברר לע"ע. אך מסתבר ששו"ת זו נכתבה ע"י רבנו אל אחד הלומדים דליובאוויטש. וע"ז כותב בסופה "יודיענו בארוכה ולמעשה". לאח"ז מסרה לסופר שיעתיקנה ורבנו השלים בכתי"ק במקומות שהמעתיק לא הצליח לפענח את כתי"ק רבנו. ומ"מ מידי ספק לא יצאנו.

בתחלתה כותב "זה ערך תשע שנים שקבעו שם ארון עם ס"ת בציווי אדמו"ר" [מהר"ש]. הרי שנכתבה תוך תשע שנים להסתלקות אדמו"ר מהר"ש — בי"ג תשרי תרמ"ג. ואם נסמוך על המסופר לקמן בהערה, הרי נכתבה לפני שנת תרמ"ט. וכן נראה שרבנו נכלל כאן בין "הבנים" — בלי תואר מיוחד, כיון שבשנים הראשונות להסתלקות אדמו"ר מהר"ש עדיין לא קיבל עליו את הנשיאות. וממה שמציין כמ"פ לשו"ת הצ"צ חאו"ח, שנדפסו בתרמ"ד, נראה לקבוע את תאריך כתיבת השו"ת — בין השנים תרמ"ד-תרמ"ט.

להקל על המעיין, ניתן בזה תרשים מהבנין שעליו בנויה השו"ת שלפנינו [עם בנינים הסמובים אליו], שרשמתי, ע"פ הרב מוהרז"ש דוואראקין ז"ל.

דאדמו"ר: מהר"ש נ"ע. הוא החדר הקטן שאצל הזאל הקטן.

בנינו וזה ערך תשע שנים שקבעו שם ארון עם ס״ת בצווי אדמו״ר מחמת שבארון דהמנין לא הי׳ מקום לכל הס״ת.

והנה עתה הרבנית תחי׳ שהיתה מתפללת בעלי׳ על חע״נ קשה לה ללכת ע״ג המעלות דשם ובעת השלג והכפור כמעט שא״א לה בשו״א ומנהגא הי׳ תמיד להתפלל במנין ע״כ רצונינו לעשות מהח״ק עז״נ לה. גם יצטרך לעשות בדופן בהכ״נ לצד מערבי שם חלון קטן.

ועוד יש אופן לעשות מהפרוזדור של הילוך אנשי׳ עז״נ, ולעשות פרוזדור והילוך בח״ק, דהיינו לקצרה ולעשות מחלון פתח נגד התנור, וליקח התנור משם, שבלא״ה נצרך לשנותה למקום אחר. ומחמת צוואת רי״ח שמענו שתנאי מועיל ומסתמא עשה ע״ת, ע״כ להורינו איך הדין ואיזה אופן יוכשר.

והנה בדיני בהכ״נ נאמרו בארוכה בפוסקי׳ ובשו״ת, ונאמר בקצרה שיש ה׳ חלוקות, בהכ״נ של כפר ושל כרך וע״ד יחיד ויחיד שקידש ולא שייר ויחיד שנתן ושייר, ובכ״ז נראה שאינו פשוט שתנאי מועיל. אך לדעתי יש עוד חלוקה יחיד שקידש בביתו על זמן או כל יומא זמנו ובתנאי כפי שירצה, ונדבר בקצרה אודות כל הפרטים עד שנבוא להענין שלנו לאיזה פרט שייכא.

אך לכאו׳ לתפוס החומרא לדון בהכ״נ של אדמו״ר זיע״א כבה״כ של כרך, כבר דיבר בזה בצ״צ יו״ד סי׳ כ״ד וצדד דלהפנ״י אינה כבהכ״נ

מהחזלת בנינו: אודות האולם הגדול — ראה לעיל ח״ג בהערות לאגרת תרצג שנבנה בשנת תרל״ב. כל הבנינים שבחצר זו נבנו לאחר השריפה הגדולה שבליובאוויטש. ראה אודותה בית רבי קיט, ב. הוספות לצ״צ שעה״מ ח״ד קמז, א.

על הע״נ: ר״ל בהעזרת נשים שעל העליה.

ומנהגא: כ״ה בכת״י, וצ״ל ומנהגה.

מהח״ק: מהחדר קטן.

בדופן . . מערבי: שהוא דופן החדר קטן לצד מזרח.

חלון קטן: כדי שתשמע ע״י התפלות. וכנראה זהו מלבד החלון שכבר הי׳ בו כנגד התנור, המוזכר לקמן באופן הב׳.

פתח נגד התנור: כן הי׳ בשנים שלאחז״ן, שבמקום חלון שכנגד התנור היתה דלת, ושני תנורים היו לשתי צידיו. ועיד מספרים שבשנת תרמ״ט, כשבא הר״ר חיים בער ווילענסקי לליובאוויטש והתפלל בחדר קטן זה, עבר אדמו״ר דרך חדר זה [במקום דרך הפרוזדור] והתעכב לראות איך שמתפלל, הרי שכבר אז היתה שם דלת ולא חלון (מפי מהרז״ש דווארקין ז״ל).

מ״מ, גם בשנים שלאחז״ן היתה הרבנית מתפללת בעלי׳, ולא זכור שתתפלל בחדר הקטן או בהפרוזדור.

צוואת רי״ח: ראה בזה לעיל ח״ג אגרת תקפא, ובהנסמן בהערות שם.

והנה בדיני: מכאן ואילך מתחלת כתיבת יד אחרת.

בצ״צ יו״ד: צ״ל: או״ח.

של כרך וכ"ה בשע"ת בשם שו"ת פ"מ סי' ז' וכ"ה במ"ב סי' ל"ג הובא במג"א סקי"ז וז"ל כיון דלא קביעי בעיר אלא דרך עראי עו"ש לאו כרך הוא, וע' בשו"ת זית רענן ח"ש חידש בזה עוד סברא להקל. אכן בשו"ת יכין ובועז ח"א נ' להיפוך וז"ל ובה"כ של כיון שכל בר ישראל מיורדי הים כו', ובא אל הבית ויתפלל כו' לכן הוא כבהכ"נ של כרכי עכ"ל. הגם שבבהכ"נ דרבים כ' המג"א היינו כשנתנו אחרי' בבנינו והכא בנאה אדמו"ר משלו, אך באמת יש בטעם חומרת בהכ"נ דרבים ג' טעמים בראשונים שהוזכרו בפמ"ג ויש ששייכי' ג"כ כאן. ועוד יש טעם בתוס' דכיון דלדעת רבים נעשה חמורה קדושתו, משמע מצד תפל' רבים וזה שייכא כאן (וגם י"ל שמעט חומר בהמ"ד יש כאן מצד דא"ח שהי' אומר שם) אך הב"י נראה שמיאן לפרש ד' התוס' כן וכ"כ משפטי שמואל להדיא בסי' י"ד הגם דגם לרשב"א בחידושיו ולרמב"ן ה"ל כעין מקדש. ועוד דכיון דהקדיש ביתו לרבים ה"ל כולם שותפים וכ"ה בד' הרא"ש. אך עכ"ז ביותר י"ל דלא ה"ל כבהכ"נ של כרכים כצ"צ וכנ"ל.

ב) ואף גם להמחמיר יש להקל מצד דה"ל כבי כנישתא דמתא מחסיא דאר"א אי בעינא מזבנינא לה הגם שמהרי"ו חביב והב"י ומג"א סקי"ב כ' דדוקא ר"א דמימות רבי וכבר דיבר בזה בצ"צ ג"כ וע"ש.

ג) אך יותר יש להקל ולומר דזה מקרי יחיד בשלו ומבואר בטוש"ע סי' קנ"ג סעי' י' דיחיד בשלו אפי' ס"ת מותר למכור ולעשות בדמיו כל מה שירצה, ומ"ש בבה"ג הרא"ש. ובאמת בהרא"ש י"ל דרק בדיעבד מיירי, וע' בק"נ ובפ"מ. ומ"ש ראי' מרפ"ב אדרבא שם לגבי ס"ת נקט שמכר ולגבי רימונים מותר לכתחי' וא"ש דעתו כהרמב"ם פ"ח מהס"ת. ומה שהתנה שם לגבי רימונים למכור דוקא שיקחו אחרים משום דהקונה יוציאם לחולין משא"כ ס"ת. וע' במח"א ה' צדקה. ובב"י איתא סברא זו דס"ת יפה כחה מבהכ"נ דקיימא בקדושתה בבית הלוקח משא"כ בהכ"נ משמע דיוציאה לחולין וגם הדמים הם חולין כמ"ש בפרישה ס"ק י"ב, דזה החילוק בין בהכ"נ דרבים רק שבנאוה ע"ד יחיד

עו"ש: עוברים ושבים.

בשו"ת יכין ובועז ח"א: סי' קלב [וכנראה שיש כאן חסרון איזה תיבות, דז"ל שם:] וב"ה זו שבתונס אפי' תאמר שלא בנאוהו ולא נתנו בדמיו באי עולם . . שכל בר ישראל כו' [ולפי"ז מ"ש בסמוך "היינו כשנתנו אחרי' בבנינו" — זה אינו לדעת היכין ובועז].

מעט . . כאן: ראה טושו"ע רס"י קנג.

דאר"א: מגילה כו, א.

דמימות רבי: ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד (גיטין נט, א).

ובין יחיד בשלו דשם נשארו המעות בקדושתן משא״כ כאן. אלא דעדיין צריך מכירה כמ״ש ברמ״א סעי׳ ג׳. אך יש חילוק בין אם שייר לעצמו כח וזכות או לא ע״ש. הגם שיש לחלק ולומר דשם אי׳ שבנה בהכ״נ ונתנה להקהל משמע שהקדיש הקרקע והבנין ואינה ברשותו וכאן הוא ברשותו על קרקעיתו (אף שהיא שכורה וד״ל) מ״מ מעשה דתילא דרבינא דא״ל ר״א זבנה אף בחורבנה ואף שמסתמא היתה ע״ת ככל בכ״נ של ב״ב וע׳ בפיס׳ במה הי׳ מספקא לי׳, ובהרי״ף ובהרא״ש הגירס׳ הי׳ תילא היינו שהיא שלו וברשותו ואצרכוהו למכירה, וממילא גם בנ״ד מצריך מכירה, ולכה״פ דעת הקהל ג״כ אף דהי׳ דין יחיד ששייר כו׳

ד) ועוד אחת יש כאן להקל מצד שידוע לכל שקודם שהוצרכו לכנוס להבית ולהמנין התנה אדמו״ר עלי׳ שיעשה בה כרצונו בכל עת שירצה (הל׳ אין מי שיזכור ומסתמא אמר באופן היו״מ) וגם בעת נשואי בנו הרז״א עשו שם הסעודה עם כלז ואמר אז ג״כ שעושה כן מחמת התנאי, ולפ״ז אך למותר כל מה שהארכנו. אך באמת עדיין צ״ע דהא איתא בכ״נ של בבל על תנאי עשויות ואעפ״כ נאמרו עליהם כל החומרות כנ״ל, ע׳ בראשונים ובטור וב״י, והגם דמבואר בטוש״ע סעי׳ מ״ח דלארון כו׳ וכמ״כ לבה״כ מועיל תנאי, אך ע׳ בטוש״ע סי׳ קנ״א סעי׳ י״א ובפרט בב״י וב״ח דתנאי בישובו לא מהני רק להאכיל עניים שם כו׳ לפי שעה כו׳, וכן חכמים כו׳ כשהי׳ המקום דחוק לתלמידי כו׳. והנה אם נרצה לחלק בין תנאי בביהכ״נ של רבים כמו בכ״נ של בבל לשל יחיד, עומד לנגדי תשו׳ אדמו״ר בצ״צ סי׳ ק״ג שכ׳ שם דמוכרח למכור כו׳ ובריצוי אנשי המנין, והגם שלא נז׳ שם שהי׳ תנאי, אך בהעתקה שיש כאן רק שאינה כו׳ אדמו״ר כ׳ ובפרט דחותנך התנה הרי שגם בבהכ״נ של יחיד ובתנאי החמיר דוקא להצריך מכירה ובריצוי אנשי המנין, וכ׳ שם שקרוב שיש בזה עיכוב מדינא. ואולי כוונתו כנ״ל, ובפרט שבלקוטי הרמב״ן והר״ן כ׳ דאין בה״כ נפקע כ״א במכירה ושינוי

סעי׳ ג׳: צ״ל: ד׳.
ממעשה דחילא: מגילה כו, ב.
בפיס׳: אוצ״ל: בפוס[קים].
היו״מ: היותר מועיל.
נשואי בנו הרז״א: בחודש חשון תרל״ד (ראה ס׳ התולדות אדמו״ר מהר״ש לכ״ק אדמו״ר שליט״א ע׳ 22). ולמה יעשנה בזאל הקטן לאחר שכבר נבנה הזאל הגדול בשנת תרל״ב, כנ״ל? ואולי ר״ל שגם בזאל הקטן היתה הסעודה, שהזאל הגדול לא הספיק לבדו.
כלז: כלי־זמר.
סעי׳ מ״ח: צ״ל: סי׳ קנד ס״ח.
שאינה כו׳: צ״ל: כ״י [כתב־יד].

רשות וכוונתם ג"כ אף היכא דהתנו חדא כמ"ש לעיל דתנאי לא מהני בישובו ועוד דכל בכ"נ של בבל ע"ת כנ"ל ועלה קאי כנ"ל.

ה) אך הנה מצינו בתשב"ץ ח"ד בטור א' סי' ז' כ' דיחיד בשלו אף שהתפללו בו רבים אין עליו דין קדושת בהכ"נ ומותר לסתרו ולשנותו ככל מה שירצה ואין המקום מקודש אא"כ יקדישנו בעליו לצמיתות. ומבואר שם דגם בניו רשאי לשנותו לכל מה שירצו ומובא בעיקרי ד"ט סי' ח' אות י"ו ע"ש, הנה מבואר דמחלק ביחיד בין לצמיתות בין לשעה, וכמ"כ נ' דעת המרדכי הובא בב"י סי' קנ"ג ד"ה ואם בנו בית סתם וז"ל ואם לפי שעה הקדיש כגון בכ"נ של בבל ע"ת עשוין ושרי ואי אתני הכל לפי תנאי עכ"ל. וכ' ב"י ואע"פ שפי' זה שפי' על בכ"נ שבבבל ע"ת אינו מסכים לד' המפרשים שכתבתי בסי' קנ"א עכ"ל ר"ל דשם כ' דתנאי לא מהני בישובן, אבל הב"ח כ' וז"ל והא דכ' בסי' קנ"א דלא מהני תנאי כו' אבל אם התנה להתפלל עד זמן פלוני כו' לאחר הזמן כו' משתמש בו כל תשמיש שירצה, וד' המרדכי עולים ומסכימים להמפרשי' דסי' קנ"א ודלא כב"י עכ"ל. וא"כ לדידהו כיון דהתנה אדמו"ר רשאים לשנותו ולסתרו ולהוציאו לחולין לגמרי, כמו מי שאמר עד זמן פלוני כמ"כ כשאמר כל אימת שירצה דכל יומא זמנו באין מוחה. ולכאורה גם לרמ"א צ"ל כן לחלק בין הך דיחיד שבנה ובין מ"ש בסעי' ט"ז תשו' מהר"פ וז"ל ודוקא שהשאיל תחי' סתם אבל אם התנה כו', ובד"מ כ' במעט שינוי וז"ל ואפשר דוקא שהשאיל לרבים אבל כ"ז שלא השאיל בפי' אלא הניחן סתם כו' וכ"ש אם התנה כו' שתנאו קיים כו' הרי אף בסתם יכול לדחות ליחיד, וכ"ש רבים, כמ"ש בהתקנה, וכיון דיכול לדחותם ממילא משמע דיוציאו מקדושתו ג"כ, וכ"ש כשהתנה כמ"ש שתנאי קיים, וא"כ בנ"ד נמי נימא דל"ד לדינא דסעי' ז' דיחיד שנתנה דצריך מכירה רק דומה לזה דהניחם סתם וממילא בזה מהני התנאי. ובזה אפ"ל כוונת אדמו"ר בצ"צ שכ' ואף שאפשר לחלק מ"מ אין להקל, היינו דלהב"ח יש לחלק כנ"ל מ"מ להב"י דכ' דלא ס"ל לחלק ע"כ כ' דאין להקל. עוי"ל כוונתו דאין להקל אפשר אף להב"ח משום דשם הי' רוצה לעשות מחצה לדירה ומחצה ישאר לבהכ"נ, וא"כ כיון דישאר הקדושה במקומה, אין לבוא בגבולה כמובן מל' הב"ח. ולפ"ז כמ"כ כאן ישאר המנין בקדושתו רק הח"ק יוציאו מקדושתו אפשר אין להקל. אך להתשב"ץ יראה דרשאים לשנותו בכל אופן ולא הזכיר תנאי וכ' רק בין לשעה ולצמיתות וע' בסי' קנ"ג בשע"ת.

הח"ק: החדר קטן.

ו) ולענין הבנים בתשב״ץ כ׳ להדיא אף בנו ובא״א לבעל דעת קדושי׳ על שו״ט כ׳ דתנאי מהני בבהכ״נ בביתו ואפשר אף לבנו ויו״ח וצ״ע הרי שמסתפק בזה, וע׳ בב״י סי׳ קנ״ג. ובתשו׳ אור נעלם משמע ג״כ דלא ירד לחלק בין הוא עצמו לבניו ולכאו׳ אצל כיון דלא עשו שום חלוקה ע״פ צוואתו י״ל דהכל בחזקתו וראי׳ מהאחין כו׳ לענין קלבון שכ׳ שם שהנכסי׳ בחזקתן. ועוד ראי׳ מדאמרינן האחין שקנו בתפיסת הבית חיבין בבכורה ופסקה הרמב״ם בפ״ו מה׳ בכורות ה״י הרי אף לענין קולא לענין חשש חולין בעזרה אוקי אחזקתייהו אף שהלקוח והמתנה פטורה מבכורה בבכורות נ״ה. והגם שי״ל דאי הוי אמרינן יצאו מחזקתן ויורשין הוו כלקוחות ממילא לענין קדושת בכ״נ הוה כמכירה ושינוי רשות ויצאו מהקדשן, אך ממנ״פ אי נאמר דהוקדשו לרבים אין מוריש הקדש לבניו כמבו׳ במהרי״ק בשו׳ קס״א ענף ג׳. ע״כ יותר נראה לומר דבפני בניו לא נתחזק כח הקדש משום דהוה כהניחן סתמא דמרדכי כנ״ל וממילא התנאי נשאר ורשאי׳ לשנותו.

ז) ועוי״ל דכאן יש להקל משום דלעשות לה עז״נ אינו כ״כ מוצאין לחול ע׳ בצ״צ סי׳ כ׳ די״ל כמו שהתירו להם לסמוך משום נח״ר כמ״כ רוצה לצרף זה להקל באיסור נתיצת כותל מסברא דלעשות נח״ר לנשים התירו סמיכה. וע׳ בצ״צ סי׳ ג׳ דנשים סומכות רשות הוה ג״כ מצוה. ועו״ש דכל מצוה שעושות אף דלא הוו מצווים ועושים חשוב יותר מספק מצוה לאנשי׳ לענין ברכה משום דאף דהוי קצת מצוה אבל הוי ודאי, ע״ש בסעי׳ ה׳. ולפ״ז י״ל דזה חשוב כמו להאכיל לעניים שם או תלמידים הנז״ל דמהני תנאי ע״ז, וצ״ע שלא זכר זה בתשו׳ כ׳, הגם שגוף ענין תפי׳ בצבור ע׳ בד״נ עיו״ד תשו׳ ק״ו בשם מהרי״ל שכ׳ להתפלל בעשרה אינה מצוה כ״כ והחו״י משיגו ואיהו מישבו לבד שמיעת קה״ת דהוי עכ״פ תקנת משה ונביאי׳ חמירא משאר תפי׳

ולענין הבנים: ר״ל דבנ״ד הקדישו אדמו״ר מהר״ש, שכבר נסתלק בשנת תרמ״ג, ורוצים בניו לשנותו כמה שנים אחר הסתלקותו.

ובא״א: ובאשל אברהם להרא״ד מבוטשאטש, סס״י קנא.

שו״ט: שחיטה וטרפות.

אצ״ל: נידון דידן.

ע״פ צוואתו: שלא יתחלקו הבנים בנכסים אלא ישאר העזבון בידי אמם זוגתו הרבנית והם יקבלו להוצאות בני ביתם. הגיעה לידינו רק חלק מהצוואה, הנדפס באגרות־קודש שלו (מילואים) טז שבו נזכר רק „רצוני לסדר ההנהגה בין אמכם תחי׳ וביניכם, ותדעו בניי שי׳ שח״ו וח״ו אין רצוני לגרוע מכם ממה שחנני השי״ת", אך מהו הסידור — לא נתפרש בחלק זה, רק בצוואה הרשמית ברוסית, שעודינה בכתובים, ושם נתפרש כנ״ל, שכל העזבון יהיה בידה וממנה יקבלו עבור הוצאות בני ביתם.

שהנכסי׳ בחזקתן: ראה בכורות נו, ב.

בצבור, עכ"פ כיון שנהגה כל ימי' כן הוי עלי' מצוה והנהגה טובה, ואפשר דיהי' סניף להתיר משום דלא הוי כ"כ לחולין.

ח) ומעתה י"ל דלכל הפרטים יש פרט להקל, ובגוף האיסור דבהכ"נ אינו אלא דרבנן וכל ס' בזה יש להקל כמ"ש בפמ"ג במשבצות רס"י קנ"ג מהר"ן, הגם דבפני משה בשניות סי' ח"י ובשו"ת זרע אברהם תאו"ח סי' ז' כ' דלהרמב"ן קדושת ב"ה דאו'. אך בתשו' מהר"י בירב כ' וז"ל שלכ"ע אין איסור קדושת ב"ה אלא מדרבנן וכל ס' שמסתפק בזה הענין ראוי להקל שכ"כ הר"ן בשם הרמב"ן כו', וראה בפי' שלדעת כולם אינו אלא מדרבנן וכ"כ בפשיטות בזית רענן ח"ש סי' ג'. גם במהרי"ט ס"ג כ' בשם הרא"מ שבכל הצדקות והקדשות אזלינן בתר אומדנות ואומדין דעתו שעל כזו הי' דעתו ג"כ בעת התנאי. וע' ביו"ד רנ"ט ברמ"א ובש"ך סקי"ד כ' ומעתה בין בהקדש ביהכ"נ אינו הקדש כל שהוא ס' בתחי'. וע"ש בפ"ת ובסי' רנ"ח לעמו צדקה במחשבה ברמ"א ובפ"ת ובח"מ סי' רי"ב ובפ"ת ובבניו לא נתחדש לא אמירה ולא מעשה. ובכאן הס' אי בתחי' הוקדש באופן שיצרך בשנותו לדעת הקהל בוודאי אומדין דלא כנ"ל. שוב נזכרנו שהי' חלונות בהמנין במזרח שהי' כנגדם מקום פנוי ואח"כ סתמם ועשה חדר לכותל זה. וע' בסי' ק"כ סעי' ד' ובשע"ת שם לענין חלונות מוכח דהי' תנאי לשנותו אף בישובו בכל אופן שירצה ויצטרך, ונשאר הספק רק לענין הבנים אי מהני תנאי שלו, ואפשר ליתר שאת ליתן מעט מעות בתו' מכירה ובהמעות יתקנו המנין הגדול. כ"ז יודיענו בארוכה ולמעשה איך ומה לעשות הכל בפרטיות ובאיזה אופן יוכשר יותר ע"פ הדין.

א'קי

נצטויתי להשיבו, בדבר הב"מ ישאל מדאק' ומהמוהל וכפי שיאמרו

לעמו: כנראה צ"ל: לענין.

א'קי

אגרות א'ק-א'קיז דלקמן הם מקובץ שעל עטיפתו נכתב בכתי"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע:
קובץ כי"ק הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע. רשימת מענות על מכתבים אשר ציוה להשיב. בעתים ההם הי' המשרת ר' פנחס ארי' ליב ז"ל מאגידסאן.
והיינו שרבנו צוה למשרתו הנ"ל להשיב "נצטויתי [ע"י רבנו] להשיבו" וכיו"ב.
ע"פ הכתב נראה שכל הקובץ נכתב בין השנים תרנ"ח-תרס"ם.
הב"מ: הברית מילה.

לו יעשה, והשי״ת יזכהו להכניסו בבשאעא״ה בשעה טובה ומוצלחת, ולגדלו לתולחומע״ט בנחת ובנקל.

ונפלאה דרך כ׳ בזה אשר ממתין בענין כזה על שאלות ותשובות, וכאשר ידוע לו העת והזמן אשר יקרא עתים שאיני מופנה מכל צד להשיב על מכ׳, ואיך ימתין בקיום מ״ע על תשובה מכאן, ולכן עתה יעשה כנ״ל, ועל להבא הבקשה שיתיישב מה לשאול. והשי״ת יעזור לו ויצליח בכל ענייניו בגו״ר.

על שאלתו בדבר היין ישיב לו במכ׳ ב׳.

א׳קיא

נצטויתי להזהירו באשר טבעו להרבות בסחורה ומסחור, וירצה גם בעסק הזה ליקח סחו׳ הרבה בהקפה ולעשות מסחרים גדולים שלא לפי ערך המזומן, הנק׳ שוינדלין. ולזאת הנני כותב לו שיזָהר מזה ולא ירבה בסחו׳, ויקנה בעד מעות מזומנים הסחו׳ הנצרכת ולא לקנות הרבה מכל סארט כ״א כפי הנצרך ואי״ה כאשר ימכר הסחו׳ הלזו ישיגו עוד, ולא לקנות הרבה בפעם אחת, ואם אי אפשר בלי הקפה מ״מ יראה למעט בזה בכל האפשרי, וכמו״כ בהמכירה, ובד״כ יראה לנהל העסק במתינות ובהשכל וה׳ יצליח לו כו׳.

א׳קיב

מכתבו נתקבל בדבר השותפות שרוצים לעשות אתו ויתנו מעות על סחו׳ ומהריווח אשר יתן ה׳ יקבל הוא 40% והשותפי׳ 60%, מוכשר הדבר בעיניו והסכים לזה, וכן הודעתי לו ע״י טע״ג, אמנם דעתו שלא ירבו ליקח בהקפה ויתרחקו מזה במה דאפשרי, כ״א ליקח ביותר

ישיב לו: רבנו.

א׳קיא

ראה הערה לאגרת שלפנ״ז.
הרבה בהקפה: ראה גם אגרת שלאח״ז.

א׳קיב

ראה הערה לאגרת א׳קי דלעיל.
בעיניו: הקדושות של רבנו.
הודעתי לו: לשואל.
שלא ירבו ליקח בהקפה: ראה גם אגרת שלפנ״ז.

במזומן ומעט בהקפה, (וכן למכור ביותר במזומן כו'.) וגם לא ירבו בסחו' כ"א כפי הנצרך להנהגת העסק וה' יצליח להם כו'.

א'קיג

נצטויתי להשיבו על מכתבו להרא"פ שי', בד"כ טוב לסחור על פליאץ אחד, מ"מ לפעמים לפי הסארט סחורה ולפי מצב העסק יוכל לשלוח לליבאווע, וכתב לקאמיסיאנער אחד בליבאווע ממכיריו, וכ' יקבל מאתו ווייעדעמאסטין מהבירזא דשם, גם אם לפעמים יש חשבון טוב לפניו למכור בקרעמענטשוג יוכל למכור, אמנם יחשוב קאמיסיאן מכל וואגאן לידידינו הרא"פ שי', והשי"ת יעזור לו ויצליח בכל ענייניו.

א'קיד

מכתבו נתקבל ונצטויתי להשיבו שכדאי להגדיל החנות, ואם עד עתה קנה במינסק יקנה לע"ע במינסק, ואם קנה ע"ע ג"כ בווארשא, יכול לנסוע כעת לווארשא ויקנה במתינות והשי"ת יעזור לו ויצליח בכל ענייניו כו'.

א'קטו

נמסר אלי לשלוח לכ' הנייר שנתקבל מצערניגאוו שמסלקת עצמה מהאפיקונטסטווא.

א'קיג

ראה הערה לאגרת א'קי דלעיל.
להרא"פ: להי"ר אברהם אבלי פרסון.
וכתב: רבנו, המלצה עבורו, לסרסור אחד בליבאווע.
ווייעדעמאסטין מהבירזא: רשימת מחירים.
קאמיסיאן . . הרא"פ: דמי תיווך להרא"פ הנ"ל, שהתעסק בסרסרות, והוא תיווך עסק זה.

א'קיד

ראה הערה לאגרת א'קי דלעיל.

א'קטו

ראה הערה לאגרת א'קי דלעיל.
אפיונטסטווא: אפטרופסות.

ומה שכותב שלא ליתן לה מאומה מהג׳ אלפים, לא הי׳ המדובר כן כ״א להמתין עד שתתן מה שדרוש מצידה לגביות הפאלעס והיינו הנייר הנ״ל, וגם שאין לה פראטענזעס אליהם וג״ז תתן אי״ה, וכאשר היא מוכרחת מאד על הוצאתה א״א להמתין בשילוח המעות עד שיגבה הפאלעס, ובפרט שלא הי׳ המדובר כן.

ויראה לשלוח הוועקסלען של גיסו שי׳ על הסך שני אלפים וגם הצעטיל על שילוח הסטראחאווקע כאשר הי׳ המדובר.

א׳קטז

נצטויתי להשיבו, אשר במעות גיסו צריך לעשות כרצון גיסו ולקנות בית, והעסק דסחו׳ של קיזנער הי׳ כדאי שיעשה, והשי״ת יעזור לו ויצליח בכל עניניו.

א׳קיז

מכ׳, ויאמר לו משמי, אשר אני לא אשנה מדברי הראשונים אשר אמרתי בה[ת]ראותי עמו (וכן ע״י ר״ש ברלין וכן ע״י כבודו) כן נשאר אצלי בהסכם בל״נ, ואם חפץ ה׳ שכ״ק האלו יהיו אצלי יגיעו לידי בכל מקום שיהיו.

ואם לבו נושאו ביושר למוכרם לר״ז יק׳ מה אעשה אך זאת יהי׳ לו לזכרון, את אשר קירבו וגדלו כ״ק אאמו״ר זצוקללה״ה וזאת סיבת ההתקרבות שקירבו כ״ק אאזמו״ר זצוקללה״ה.

פראטענזעס: תלונות.
סטראחאווקע: ביטוח.

א׳קטז

ראה הערה לאגרת א׳קי דלעיל.

א׳קיז

ראה הערה לאגרת א׳קי דלעיל.
מכ׳: כנראה הוא קיצור דברים ור״ל: מכתבו קבלתי ויאמר לו המשרת רפא״ל מגידסון הנ״ל בשם רבנו. לא אשנה מדברי הראשונים: להוסיף על מחיר כתי״ק שהיה בידו ורצה למכרו לרבנו. ראה בזה לעיל ח״א אגרת לט. ח״ג אגרת תקסב.
כ״ק אאמו״ר: מוהר״ש נ״ע.
כ״ק אאומו״ר: ה.צמח צדק״.

א'קיח

ב"ה

כבוד אהוביי וידידיי היראים וחרידים לדבר ה' הנגידים
ווח"ס ונכבדים די בכל אתר ואתר ד' עליהם יחיו

כאשר בעוה"ר נתרבה ונתגדל בשנים האחרונות המינות והאפיקורסות, נוסף לזה ההפקירות והפריצות באופן נורא ומבהיל מאד, ה"י. זה כמה עשריות בשנים בעת אשר אור התורה ואור העבודה האירו במדינתינו בתקפם, נתן הס"מ עיניו בזה, ומארץ אחרת הכניס במדינתינו תרבות (כתרגומו וכפשוטו) אנשים חטאים, להשריש בה שרש פרה ראש ולענה, אשר במשך מעט שנים נתפשטו בכל רחבי מדינתינו, ובכל מקום בואם הי' תכלית כוונתם להשקיע ולהחשיך ח"ו אור התורה והעבודה ולהסית ולהדיח מעל ה' ותורתו, וכמובן הי' השתדלותם ביתרון בהצעירים ורכי השנים, טהורי לב בנים נאמנים לאביהם שבשמים אשר אין בהם מום כלל, השתדלו בכמה תחבולות להסירם ולהדיחם ח"ו, פערו פיהם לבלי חוק ולשונם תהלך בארץ בכמה מיני דברי אפיקורסות ובדברים של דופי, לעגו על כל המנהגים הטובים והקדושים, ובשיקוציהם מלאו את הארץ, והעירו בכמה תועבות אשר לא עלו מעולם על לב בני מדינתינו שהיו אז רחוקים מזה בתכלית, באופן אשר בכל פעולותיהם הורידו את מצב היהדות במדינתינו ברוח ובפועל ר"ל. וכללות הפעולה הזאת הייתה כמעט הראשונה אשר בזה נתחכם הס"מ להזיז את אחינו בני מדינתינו ממקומם האמיתי ולנתקם מחבלי עבותות האהבה לה' ולתורתו, למען יוכל לפעול בהם אח"כ ציור הרע ר"ל.

לא ארכו הימים אשר נעשית חבורה ואגודה להתחכם נגד ה', יסדו להם בתים אשר מהם יצאו מינים ואפיקורסים גמורים, והמה נעשו

א'קיח

ע"פ הכתב והתוכן נראה שנכתבה בין השנים תרנ"ה־תר"ס. תוכנה שייך לאגרות דלעיל ח"א עב. ח"ג תקפג.

סיומה חסר, ונראה שהיא רק טיוטה.

ומארץ אחרת הכניס: ראה קונטרס אדמו"ר ה"צמח צדק" ותנועת ההשכלה.

כתרגומו: מטות לב, יד: תלמידי.

נעשית חבורה: חברת מפיצי השכלה שנוסדה בשנת תרכ"ג.

למורים ומדריכים אשר הטילו ארסם בצאן מרעיתם, וכמה נערים ואברכים אשר עסקו בתורה בחשק רב הכניסו בהם החפץ והתשוקה ללמודי השכלות כאלה המיוסדים על אדני הכפירה ר״ל, וכמה מהם יצאו מכלל ישראל ר״ל, והנשארים נהיו למסיתים ומדיחים, חוטאים ומחטיאים את הרבים, משתדלים בכל תוקף ועוז ללמוד ההשכלה, מחברים ספרי מי[נות] ואפיקורסות וגם ספרים המעוררים וממשיכים לב טפש, וע״י תוקף השתדלותם ופעולתם נשרש חפץ הלמודיות באחינו וכאש תבער בנפשם, וכמעט הכל מתלמדים, וכל בואי (לבד אחדים אשר נער קטן יכתבם) יוצאים נקיים מהדת, פורקים מעליהם עומ״ש ועול התורה ומצות, ומה נורא ואיום הרוח החופש והאפיקורסות השורר עתה בעמינו אשר לא נמצא כזאת בשום עם ואומה, המה כבנים זרים ממש אל הדת, ורבים מהם עוד שונאים ועוינים את הדת והיהדות בכלל, יוצאים במערכה לחרף ולגדף ולבזות את התורה ומצוותי׳, ואדיר כל חפצם לבטל לגמרי ח״ו, ולולא ה׳ שהי׳ לנו היו מאבדים את הכל ח״ו, וה׳ החפץ בתוה״ק ובקיומו יעמוד לנו לעד וירום קרן התורה והיהדות וקרן אחב״י מעלה מעלה.

א׳קיט

[תחלת קיץ תרס״ה?]

בקשתי להודיעני אם הי׳ כבודו אצל לוקייאנאוו ומה דבר אתו, ואם לא הי׳ עדיין נא שלא להמשיך הדבר ומוכרח אני לחזור ולבקשו שלא יתרשל בענינים האלו אשר דרוש בהם ההתעסקות בחריצות, ונא בזה להודיעני מהנעשה.

האחים קאשיצקי א״ל אשר לכבודו מגיע ג״כ מהם איזה סך, אמנם בדבר המבו׳ במכ׳ מהראוי ונכון שישתדל כבודו בטובתם בכל האפשרי, כי גדול הרחמנות עליהם, והשי״ת יעזרם.

א׳קיט

אגרות א׳קיט־א׳קכג דלקמן, ע״פ הכתב והתוכן נראה שנכתבו בין השנים תרי״ס־ס״ה. כולם דנות בעסקנות הצבורית שהתעסק בה רבנו ולכן נכתבו בהסוואה וברמז.

האגרת שלפנינו, נראה עתה שהיא אל הרש״מ טרייגין, ונכתבה בתחלת קיץ תרס״ה, בהמשך לאגרות דלעיל ח״ד תתצח: תתק. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳לא, ובהנסמן בהערות שם.

א׳קכ

אולי אפשר לידע מה נאמר בהקאפי׳ מהקאמיס׳ נא להודיעני גם במה הי׳ הישוב הדעת אם מצאו איזה עצה.

א׳קכא

קודם יו״ט שלחתי לכבודו מכתב הרב מוילי׳ והוספתי עליו לכבודו איזה דברים, כי לא הי׳ לי זמן לכתוב ביחוד, בטח נתקבל המכי׳, ובקשתי להודיעני מה עשה בזה, אם גם בפעם הזה יתרשל ח״ו לעשות, אינני יודע מה לעשות עם כבודו, הוא קבל עליו לעסוק וביכולתו אי״ה לעשות ובלעדו אין לנו למי למסור שום דבר ואם כ״כ אחרי כמה הפצרות לא יעשה מאומה מה אוכל עשות עוד. הנני מבקשו בנפשי ממש לעמוד נגד כל מונע ומעכב ויהי׳ במקומות הדרושים אל הענין ויוודע ברור היטיב מצב הדבר וישתדל להפוך בזכותו של הדבר והשי״ת יהי׳ עם פיו ויצליח מלאכתו, ונא להודיעני אודות זה בהקדם האפשרי.

א׳קכב

מ״ש כי׳ בדבר בריאותי להסיח מכל הענינים המבלבלים ולהיות אך שמח וטוב לב, הנני חפץ בזה בכל לבי, אבל א״א לקחת זאת אליין, כ״א אשר השי״ת ישמח כו׳. וכבד מאד לפעול בעצמי שלא לחשוב בדבר

א׳קכ

ראה בהערה לאגרת שלפנ״ז.

בהקאפי׳ מהקאמיס׳: בהעתק החלטות ועדת (השרים ז). אולי שייך לאגרת תשעד דלעיל ח״ג, או לאגרת תשצט שם. או לאגרת תתנה דלעיל ח״ד.

א׳קכא

ראה הערה לאגרת א׳קיט דלעיל. מהתוכן נראה שהיא אל ה״ר מנחם מאניש מאנעסזאן. אגרות נוספות אליו — לעיל א׳ע, ובהנסמן בהערות שם.

הרב מוי׳ל׳: ה״ר חיים עוזר גרודזנסקי מוילנא.

א׳קכב

ראה הערה לאגרת א׳קיט דלעיל. מהתוכן נראה שהיא אל ה״ר ישעי׳ ברלין. אגרות נוספות אליו — לעיל ח״ג תתל, ובהנסמן בהערות שם.

בריאותי להסיח: ראה בזה גם לעיל ח״ג אגרת תתג.

הכבדות בעניני הבריאות הנוגעים מאד . . . שכבד לסלק הרעיונות מזה, אך צריכים לקוות להשי״ת והוא ישלח לי רפו״ש בקרב בתוך כו׳.

ומ״ש בדבר ההוצאה, בכל עת הנני מודה להשי״ת על כל טובו וחסדו עמנו אשר ידידי אבותינו לא יעזבו אותנו ועל אהבתם אלינו ורוצים בכל נפשם בטובתינו, ישלח להם השי״ת עבור פעלם הטוב בכל מילי דמיטיב ככל מאוויי נפשם מנפש ועד בשר כו׳, ויעזור לנו השי״ת להיות אחודים ומקושרים יחד תכה״י ושנקבל נחת ועונג זה מזה תמיד ברו״ג.

הסך שכותב כי׳ תקוותי שיספיק לנו בעזה״י, לביתי אשלח אי״ה מפה.

בדבר הרממ״ד הנני חושב ג״כ שאין זה נצרך כעת כ״כ אחרי שידידינו הרמ״מ שי׳ הי׳ אצל הע׳, יהי׳ אצלו עוד אי״ה, ואם אמת בפי דור׳ שאמר להרש״ל יש תקווה גדולה לטוב בעזה״י.

א׳קכג

בספרים המדוייקים הנוסחה הנכונה כך היא

שר גאה נפל ממדריגתו ואל מדריגה אחרת לא בא, לקיים מה שנא׳ כי גאה גאה וכתרגומא וד״ל.

הרממ״ד: ה״ר אליעזר משה מאדייעווסקי.
הרמ״מ: ה״ר מנחם מאניש מאנעסזאן.
דור׳: אולי סגן שר הפנים דורנובו.
הרש״ל: ה״ר שמואל ליב עפשטיין.

א׳קכג

ראה הערה לאגרת א׳קיט דלעיל.
מהתוכן נראה שהיא הודעה מוסווית (מיראת הצנזורה) לאחד מהעסקנים מטעם רבנו שאחד השרים שהי׳ אנטישמי נפל ממדריגתו.
וכתרגומו: אתגאי על גיותניא.

א'קכד

קיצור פס"ד משו"ע רבינו נ"ע
סי' תמ"ב

כזית חמץ שנתערב קוה"פ במאכל שאין דרך תיקון עשייתו עם חמץ, והוא בפחות מס' אף שהוא ביותר מכא"פ, אסור מה"ת גם להשהותו. ואם לא ביערו קוה"פ יבערו תוה"פ ובברכה. פחות מכזית אסור להשהותו מד"ס, ובתוה"פ יבערו בלא ברכה. עבר עליו הפסח אסור באכילה ומותר בהנאה, והיינו שיפדה את החמץ או ימכרנו לגוי חוץ מדמי החמץ.

ואם נתערב בס' ונבלל יפה יפה מותר באכילה (וע' סי' תמ"ז).

אסור לערב לכתחילה בכדי לאכלו בפסח, אבל מותר לערבו קוה"פ ע"מ להשהותו לאחה"פ.

ואם תיקון עשייתו עם חמץ (אפי' קלוי) גם באלף לא בטיל ואסור להשהותו מד"ס. עבר עליו הפסח יפדה או ימכרנו כנ"ל.

טעמו ולא ממשו אסור באכילה מ"ת, ולהשהותו אסור מד"ס. עבר עליו הפסח מותר בהנאה, ובהפ"מ מותר גם באכילה, בלא הפ"מ אסור גם בהנאה ויפדה או ימכרנו כנ"ל.

ואם נתבשל בקדרה הבלוע מחמץ ב"י, אף שאין ס' בהתבשיל נגד הבלוע, מותר להשהותו.

כ"מ שאמרו מותר להשהותו הוא שישהה אותו מוצנע בחדר שאינו רגיל לילך לשם.

שכר הנעשה משעורים או מחטים הוא חמץ גמור וחייב לבערו מה"ת.

א'קכד

בדף העטיפה נרשם בגוכתי"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע:
קיצור פסקי דינים משו"ע רבינו נ"ע סי' תמ"ב תמ"ז תנ"א, כי"ק הוד כ"ק אאמו"ר זצוקללה"ה זי"ע. כנראה נכתב בהיותו יושב בימי המנוחה, מענטאן, תעד"ר.
בד"כ הוא על סדר הסעיפים שבשו"ע אדה"ז, מלבד מקומות אחדים.
במספר מקומות הוסיף פסקי דינים שאינם מבוארים בשו"ע אדה"ז — בין חצאי ריבוע.
הקיצור לפס"ד סי' תנ"א, הוא רק עד סעיף לו שבשו"ע אדה"ז.
בקיצור פס"ד אלו באים רק ההלכות, ונשמטו (ע"י רבנו) הטעמים בקצרה שבשו"ע אדה"ז.
מכא"פ: מכדי אכילת פרס.

יי״ש הנעשה מתבואה חמוצה או משמרי שכר ה״ה כעצמו של חמץ וחייב לבערו מה״ת. ואם עבר עליו הפסח אסור בהנאה (ובמקום הפסד גדול מאד יש לסמוך על הפוסקים כרבנן בגמ׳ דמ״ג ע״א ואם עבר עליו הפסח מותר למוכרו לגוי באופן שלא ימכרנו לישראל). ואם נעשה מתבואה שאינה חמוצה, והועמד בשמרי שכר, וכן חומץ שנתחמץ בשמרי שכר, וכן גבינה שהועמדה בשכר או ביי״ש או בחומץ שהעומד ונתחמץ בשמרי שכר, אע״פ שיש בההיתר ס׳ נגד החמץ אסור להשהותו מד״ס. ואם עבר עליהם פסח אסורי׳ בהנאה. ובהפ״מ מותר בהנאה ע״י פדיון או למכור לגוי חוץ מדמי איסור, ובאופן שלא ימכרנו לישראל.

מי דבש שהועמד בשמרי שכר ובשמרי מי דבש הועמד מי דבש שני ובשמרי מי דבש שני הועמד מי [דבש] שלישי וכן לעולם אפי׳ האחרון אסור להשהותו מד״ס. ו[א]ם עבר עליו הפסח אסור בהנאה, ובהפ״מ מותר בהנאה ע״י [פדיון] או מכירה לגוי כנ״ל. ומי דבש הרביעי מותר אף בשתי׳ בלא פדיון אם יש הפ״מ אם נאסור בשתי׳. ואם בשמרי השכר לא הי׳ די להעמיד המי דבש ועירב בו ד״א המעמיד שאינו חמץ, אם יש ס׳ כנגד השמרי שכר מותר גם בשתי׳.

קמח של חמץ שנתערב ונבלל ברוב קמח ש״פ אסור להשהותו מד״ס, ואם נזכר תוה״פ חייב לבערו בלא ברכה, ואם עבר עליו הפסח מותר באכילה. ואם נתערבו חטים יבישים חמוצים בחטים יבישים כשרים אפי׳ יש בהכשרים יותר מאלף נגד החמוצים אסור להשהותם מד״ס, ואם עבר עליהם הפסח אפי׳ במזיד אם יש בהכשרים רוב נגד החמוצים מותרין באכילה, ואם נזכר בתוה״פ צריך לבערם. ומותר למוכרם לגוי אפי׳ בתוה״פ חוץ מדמי איסור שבהם. ובהפ״מ וא״א למוכרם לגוי אינו צריך לבערם. מותר לטחון כל החטים יחד קוה״פ בכדי שיתבטלו בס׳ ויהיו מותרין באכילה, ויאפה את המצות קוה״פ, ואם אין בהחטים ס׳ מותר להוסיף עליהם חטים עד שיהי׳ ס׳ ויטחן אותם, ואם אין לו עוד חטים ויש הפ״מ ישער כמה חמץ יש בהם ויטול אותם וימכרם לגוי או אפי׳ לישראל קוה״פ, ושניהם מותרים להשהותם עד אחה״פ. ואם נתערב בחטים שוה בשוה אסור להוסיף עליהם ולטוחנן ע״מ להתירן באכילה אבל מותר להוסיף עליהם ולטוחנן בכדי להשהותם עד אחה״פ. ואם לא הוסיף עליהם ולא טחנן אסור להשהותם מד״ס. ואם עבר עליהם הפסח אסורין בהנאה אלא ע״י פדיון או שיטחנם ויעשה מהם פת וימכרם לגוי חוץ מדמי איסור שבו. ובמקום שנוהגין היתר בפת עכו״ם ימכרם חתיכות חתיכות.

חמץ נוקשה (דהיינו עיסה שלא נתחמצה כ״צ ואבק סופרי׳) אסור

להשהותו מד"ס, ואם נזכר בתוה"פ חייב לבערו בלא ברכה. עעה"פ מותר בהנאה ואסור באכילה.

חמץ גמור כמו פת שנתעפש ומלוגמא שנסרחה ונפסלו מאכילת אדם אסור להשהותם מה"ת, אא"כ נפסל מאכילת כלב קודם שעת הביעור, וכן אם נשרף קודם שעת הביעור עד שאינו ראוי לאכילת כלב, ואז מותר להשהותו ואסור לאכלו בפסח. ואם נתערב במאכל ממילא או בשוגג ויש רוב בהמאכל נגדו מותר לאכלו. ואם נפסל מאכילת כלב אחר שעת הביעור אסור להשהותו מה"ת.

חמץ גמור שעירב בדבר שאינו מאכל אדם כלל, או שאינו מאכל כל אדם אלא לחולים מותר להשהותו אפי' יש בו יותר מכזית בכא"פ, ואסור לאכלו בפסח אפי' אין בו רק כ"ש אם דרך עשייתו בכך.

קמח הנתון בעריבת העבדנים אם נתן לתוכו עורות שעה אחת קודם הביעור מותר להשהותה, ואם פחות משעה אסור להשהותה. ואם לא נתן לתוכו עורות אם נתן הקמח לעריבה ג' ימים קודם לשעת הביעור מותר להשהותו ואם פחות אסור להשהותו.

כל דבר שמותר להשהותו מותר בהנאה בפסח דהיינו למוכרו לגוי או שארי הנאות.

בגדים המכובסים בחלב חטה ונראה בהם ממשות החמץ, וכן ניירות שנדבקו בבצק ונראה ממשות החמץ מבחוץ, אם נכבסו או נדבקו קודם ל' יום לפני הפסח מותר לקיימן, ואם תוך ל' יום ויש כזית בבגד א' או בנייר א' צריך לגרוד ממשות חמץ הנראה, ואם נדבקו הרבה ניירות בחלון א' אין החלון מצרפן לכזית.

בגדים המכובסים בח"ח אע"פ שאין נראה ממשות חמץ אסור להניח בתוכן קמח ש"פ וכן אסור להציען בפסח על השולחן שאוכלין עליו. וצעיפי הנשים שתיקנן בקמח עד שנעשו עב קצת יש להסירן בשעת אכילה. ויש למנוע מלשחוק בקלפין בפסח על השולחן שאוכלין עליו.

בצק המונח בחוזק בסדקי עריבה אם יש כזית במ"א חייב לגרדו ולבערו אפי' עשוי לחזק או לסתום הנקב או לטוחו בטיט, ואם אין כזית במ"א אפי' יש הרבה חצאי זיתים בכ"מ, אם הם לחזק או לסתום אפי' מונחים ברפיון, א"צ לבערו ודי בביטול, ואם בסדק ארוך מונחים שני חצאי זיתים וחוט של בצק מחברם, רואין כל שאלו ינטל החוט ביד

[כשהוא לח, הגי׳ רעק״א] ינטלו גם הח״ז חיי[ב] לבער. ואם אינו עשוי לחזק או לסתום אם מונחים (אפי׳ בסדקים) ברפיון חייב לבער מד״ס גם אם בין כולם לא יהי׳ כזית. ואם דבוקים בהעריבה אם בין כולם יהי׳ כזית חייב לגורדן ולבערן, ואם לאו די בביטול. בצק הדבוק בבית בכתליו או לקרקעיתו או לקורותיו, אם בחדר א׳ דבוקים שני חצאי זיתים חייב לבערם מד״ס, ואם בשני חדרים (אפי׳ זה לפנים מזה) די בביטול, ואם הגיע שעה ששית ולא ביטל חייב לבער. וכ״ז מעיקר הדין אבל ישראל קדושים נוהגים להחמיר וגוררים אפי׳ משהו חמץ הדבוק בבית ובכלי, וגם גוררים הספסלי׳ והכסאות והכתלים שנגעה בהם חמץ. ובסדק שאינו יכול לחטוט מטיח עליו טיט.

עריבה שלשין בה חמץ כל השנה אפי׳ מעיקר הדין צריכים לטוחה בטיט או ליתנה לנכרי קוה״פ אם היא מנסרים רבים, ואם היא מחתיכה א׳ צריכי׳ לנקר כל החמץ ולרוחצה ולהטמינה וכן עצי מגלגלים ושארי כלים שאין בהם סדקים. וסלי נצרים וכן כלים שמחזיקים בהם קמח כל השנה יתנם לגוי קוה״פ.

סי׳ תמ״ז

חמץ בתוה״פ דהיינו מליל ט״ו עד מוצאי יו״ט האחרון אוסר תערובתו בהנאה במשהו, בין שנתערב יבש ביבש בין לח בלח בין במינו בין בשא״מ, ואפי׳ לא נשתייר כלום ממשו של חמץ כגון שמכירו וסילקו תיכף ולא נשאר רק טעם משהו, ובמקום הפסד גדול מאד יש להתיר למכור לגוי כשאין בו שום ממשות רק טעם משהו, ויזהר למוכרו תיכף שלא להשהותו כלל. אבל אם יש בהתערובות משהו ממשות חמץ והוא לח בלח כמו קמח בקמח שנבלל יפה אסור למוכרו לגוי אפי׳ חוץ מדמי איסור שבו, ובמקום הפ״מ יש להתיר בקמח בקמח למכור לגוי. אבל נתערב תבואה בתבואה וטחנן אסור למכור בכל ענין, אבל יבש ביבש [הגם שאסור בהנאה כנ״ל] מותר למוכרו לגוי [בתוה״פ] חוץ מדמי איסור שבו, ופדיון אינו מועיל. (וכבר נת׳ בסי׳ תמ״ב דבכ״מ שמותר למכור לגוי הוא באופן שלא יחזור וימכרנו לישראל).

כלים שנתבשל בהם חמץ בפסח ישפשפם וידיחם היטיב ומותר להשהותן במקום מוצנע, ומותר למוכרן תוה״פ, ומותר להניח בהן צונן דרך עראי וכן להחם בהם מים לרחיצה וכביסה דרך עראי תוה״פ.

משהו חמץ שנפל לתוך תבשיל חם שהיס״ב אפי׳ נפל על חתיכה

שרק מקצתה תוך הרוטב אסור כל מה שבקדירה [והיינו אפי' אין בו מהממשות חמץ כלום כגון שסילקו, וע' לעיל].

יבש ביבש חם בחם שהיס"ב כגון ככר מצה חם שנגע בככר חמץ חם, אינו אסור אלא כדי נטילה במקום מגעו, ואם לא נטל מקום מגעו ובשלו אסור כל המצה וכל מה שנתבשל עתה בהקדירה, הי' ההיתר שמן כגון שהיתה המצה משוחה בשמן אסור כל המצה.

בשר שנגע בחמץ המנהג במדינות אלו לאסור כולו אפי' הוא כחוש, וכן כל דבר ששייך במינו שמנונית ונגע בחמץ המנהג לאסור כולו בהנאה.

נטל"פ מותר בפסח בין שנרגש הטעם לפגם בין שלא נרגש כלל. וי"א שגם נטל"פ אוסר במשהו בהנאה, וכן נוהגין במדינות אלו, ובמקום שאין מנהג המיקל לא הפסיד והמחמיר תע"ב.

ריחא מילתא היא גבי חמץ בפסח לפיכך ככר חמץ שנאפה בתנור ובעת ההיא הי' צלי קדר שמן מגולה בתנור והתנור קטן שאינו מחזיק י"ב עשרונים ופיו שמצד סתום אע"פ שאינו סתום לגמרי [נר' דהיינו שלא כדרך שסותמין בהטמנת שבת] וגם נקב העשן פתוח, אסור הצלי. אבל אם הצלי כחוש וכ"ש פת מצה עם ככרות של חמץ אפי' הי' החמץ מרובה מהמצה והתנור סתום לגמרי וגם נקב העשן סתום, ואפי' נשתהו בתוכו כמה ימים, ואפי' אם הככרות נלושים בשומן או בשמן הכל מותר [אם לא נגעו זב"ז], ומקום שנאפה החמץ צריך היסק להכשירו. ואם הי' תבשיל בתנור בעת אפיית החמץ אפי' בשר שמן ונשתהו כמה ימים אם התנור לא הי' סתום לגמרי מותר התבשיל, ואם הי' סתום לגמרי ולא הי' בו שום נקב פתוח אפי' הי' רק תבשיל של חמץ עם תבשיל של היתר ושניהם מגולים וא' מהן שמן אם נשתהה זמן מרובה היינו כמו הטמנת חמין לשבת אסור גם בהנאה ואם רק כדרך שמבשלין בחול שעה או שתים או שהי' א' מהם מכוסה מותר. וי"א דריחא לאו מילתא היא ובהפ"מ או בשעת הדחק כגון לצורך יו"ט שאין לו מאכלים אחרים יש לסמוך עליהם, והמחמיר תע"ב. ואם הי' א' מהם דבר חריף ושניהם מגולין אסור גם אם התנור גדול ופתוח, ואם הי' הריח לפגם בהיתר מותר בכל ענין אפי' בלא הפ"מ.

אם סתמו פי התנור בפסח בדף שסותמין כל השנה ולא הדיחו, כל מה שבתנור מותר.

יבש ביבש שנתערב בפסח כגון חתיכת חמץ באלף חתיכות מצה

ונאבדה בשוגג אחת מהחתיכות מן העולם לגמרי [ע' סי' תמ"ב סי"ז וכאן דווקא שנאבדה לגמרי ואפשר משו"ז לא כתב רבינו או שנפל לים, וע' סי' תמ"ה ס"ד] כגון שנאכל בשוגג או שנשרפה [ואפשר דכמו"כ שא"ד שנת' בסי' תמ"ה שהן כמבוער מן העולם לגמרי] הרי כל התערובות מותר באכילה, ואם לא נאבדה שום חתיכה ונתערב מיעוטן ברוב חתיכות אחרות של מצה ומתערובות זו נתערב מיעוטן ברוב חתיכות אחרות של מצה, התערובות השלישית מותרת באכילה. וע' ביו"ד סי' ק"י פרטי הדינים בזה [היינו באיזה אופן מותר לאכול אותן].

לח בלח שנתערב בתוך הפסח אפי' נאבד רוב התערובות השאר עומד באיסורו, וכן התערובות ממנו אסור לעולם כגון תבשיל שנאסר בחמץ משהו ונפל מעט רוטב לתבשיל אחר ומזה התבשיל האחר נפל עוד לתבשיל אחר עד כמה פעמים הכל אסור אפי' בהנאה. וכן חתיכת בשר שנתבשלה בא' מהתבשילין הללו ונאסרה שנפלה [בעוד חתיכות] בתבשיל אחר אפי' ביותר מס' [וכן כמה תערובות] הכל אסור, ואם חתיכה זו נתערבה באלף חתיכות יבש ביבש כולן אסורות באכילה אלא ימכרו לגוי חוץ מדמי איסור שבהם. ויש מתירין יבש ביבש באכילה ויש לסמוך עליהם בהפ"מ או בשעת הדחק ויסיר חתיכה א' מהם. וכן כף שהגיס בו א' מתבשילין הללו והגיס בו תבשיל אחר אוסר בהנאה אפי' ביותר מס', וכל הכלים שנשתמשו באותו תבשיל כשהוא חם שהיס"ב צריך להצניען עד אחה"פ, ואם נתערב באלף כלים אחרים צריך להצניע כולם, וי"א דחד בתרי בטיל, ויש לסמוך עליהם בהפ"מ או בשעת הדחק ויסיר כלי אחת.

וכ"ז בתוה"פ אבל בע"פ משעה ששית עד הלילה לח בלח מתבטל בס' ויבש ביבש ברוב [ויאכלם בע"פ. ובתוה"פ חוזר וניעור לענין אכילה לא לענין שהי' וכמ"ש בסי' תמ"ב]. וריח אינו אוסר, ונטל"פ מותר, וכן הדין בחמץ נוקשה אפי' בתוה"פ.

עיסת חמץ שנפלה למים צוננים אע"פ שנשרית מעל"ע מותר לשתות המים בע"פ, וכן שעורים נטל"פ במים.

ככר שלם של חמץ שנתערב אפי' באלף ככרות של מצה אסור לאכול מהתערובות בע"פ משעה חמישית ואילך. אבל אם הי' הככר רק בלוע מטעם חמץ ולא הי' בו ממשות חמץ כלל כמו במקום שצריכים להסיר כדי נטילה ולא הסיר מותר לאכלם בע"פ עד הלילה וא"צ להסיר מהם כלום.

פרוסת חמץ שנתערב בפרוסות מצה כל התערובות אסור גם בהנאה תוה"פ, וגם אסור להשהותה כמו שנת' בסי' תמ"ב [בדין יבש ביבש]. אבל אם נתערב לח בלח ונתבטל בס' קוה"פ או שהוא נטל"פ מותר לאכלו בפסח. וי"א שאם נמצא משהו ממשות חמץ בהתערובות חוזר וניעור בפסח. ויש מחמירים שאפי' משהו טעם חמץ לבד ג"כ חוזר וניעור כגון תרנגולת שנתבשלה שמצא בה חטה מחומצת והסיר החטה קוה"פ אסור לאכלה בפסח, והלכה כסברא ראשונה, והרוצה להחמיר יחמיר לעצמו. אבל אם לא הסיר החטה ובכניסת הפסח אפי' רגע א' היתה חמה שהיס"ב אסורה כולה אפי' היתה בקערה בלא רוטב.

כלי הבלוע מחמץ שנתערבה בכלים אפי' אלף כולם צריכים הגעלה, ואם היתה כלי חרס מתבטל ברוב כלי חרס, ומותר להשתמש בהם מחמין בע"פ והחמין מותרים בתוה"פ, אבל אסור להשתמש בחמין תוה"פ.

פרוסת פת שנפל ליין צונן ונטלה משם קוה"פ, אם סיננו קוה"פ מותר לשתותו בפסח אפי' עבר כמה ימים משעה שנפל עד שסיננו [ולהיש מחמירים שבסכ"ב נראה שגם כאן יש להחמיר], ואם סיננו תוה"פ אם הי' מעל"ע משעה שנפל עד שסיננו בין נמצא פירורי' ובין לא נמצא לעולם אסור, ואם לא הי' מעל"ע אם לא מצא שום פירור יש להקל, ואם נמצא פירורין על המסננת יש להתיר בשעת הדחק, ואם לא סיננו כלל אסור בשתי' ומותר בשהי'. הסינון צ"ל בבגד עב קצת, וע"כ מי דבש וכה"ג דבר שהוא עב קצת וא"א לסננו באופן הנ"ל אין לו תקנה לשתותו בפסח.

כל מיני מלוחים שלא נזהרו בהם מחימוץ דהיינו שהמלח לא נבדק מפרורי חמץ ונמלחו בכלי של חמץ ב"י, הנה מעיקר הדין אם הם מלוחים יבשים כגון גבינה מלוחה וד"מ שאינן שרוים, מותר לאכלם בפסח גם בלא שרייי והדחה, ואם היו שרוים מעל"ע במים או בציר [ונתן המים קודם שנראה הציר] אפי' הי' הכלי אינה ב"י ואפי' הוציא את המליח קוה"פ והדיחו יפה יפה אסור לאכלו אפי' ביו"ט אחרון מה שהי' ממנו בתוך המים והציר. בד"א כשהוא מלוח הרבה כדרך שמולחין לקיום, אבל אם אינו מלוח כ"כ המים מבטל החריפות ומותר לאכלו בפסח אפי' הי' בכלי ב"י, בד"א כשנתן המים קודם שנראה הציר, או שלא שהה בהציר בכדי שיעור בישול, דהיינו בכדי שיתן את

וד"מ: ודגים מלוחים.

הציר בכלי ע"ג האור ויתחיל להרתיח, אבל אם שהה בהציר כשיעור בישול ואח"כ נתן המים אסור אפי' ביו"ט האחרון אם הי' הכלי ב"י, ואם יודע שיעור מקום מהכלי שהי' בו הציר וברור לו שיש בהמליח ומי הכבישה ס' נגד אותו מקום מהכלי מותר לאכלו בפסח. אך לפי מנהג מדינתינו שאוסרין נטל"פ בפסח אסור בכל ענין אם נשרה בכלי חמץ בפסח, ואפי' הי' נשרה פחות ממעל"ע יש להחמיר אם לא בשעת הדחק, אבל אם נשרה מעל"ע אפי' אם בהכלי של חמץ לא נבלע מעולם כ"כ חמץ שלא יהי' בהכבישה ס' כנגדו מ"מ אסור, ואם הוציאו מהשרי' קוה"פ מותר, ואזי אם מעולם לא נבלע בהכלי כ"כ חמץ שלא יהי' ס' נגדו מותר אפי' מלוח הרבה והי' כבוש כמה ימים. בשר שנמלח אפי' הרבה מאד בכלי של חמץ ב"י ונכבש בתוכו כמה ימים בהציר אם נתייבש אח"כ כדרך שמייבשים לקיום מותר לאכלו בפסח.

וכ"ז מעיקר הדין אבל כבר נהגו במדינות אלו להחמיר שלא לאכול עד יו"ט האחרון כל מיני מלוחים שלא נזהרו לבדוק המלח [ונר' דכמו"כ שנמלח בכלי של חמץ] רק אותן מיני מלוחים שבכל השנה אינן נאכלים בלא הדחה [ונר' כשידוע שלא הי' כבוש בציר לבד או שהי' המליח ס' נגד מקום הכלי] מותר לאכלו בפסח ע"י שרי' ג"פ במים [קוה"פ] בכלי של פסח וגם ידיחנו יפה.

אבל כרכשות יבישות שנמלחו במלח שלא נבדק אפי' אם המולייתא נמלחה במלח הבדוק, אינו מועיל לו הדחה לאכלו בפסח. ובדיעבד שבישל א' מהדברי הללו בלא שום שרי' והדחה וא"א לקיימן עד אחה"פ מותר לאכלן בפסח. ואם נתערב א' מהם בדברי' אחרים אפי' בפחות מס' מותר התערובות באכילה אפי' אפשר לקיימו.

כל האוכלין אפי' יבישים כמו בשר יבש וכה"ג שהי' תלוי בחדר שמרקדין בו מלח, אין שרי' והדחה מועיל להם אדרבא נעשה בצק ונדבק יותר, וצריכים להזהיר שלא לרקד קמח בסמוך לאוכלין ומשקה וכלים ש"פ שיוכל להגיע אליהם.

בשעת הדחק שאין לו בשר ליו"ט רק כרכשות שנמלחו במלח שלא נבדק וגם נחתך דק דק בסכין של חמץ, יש לסמוך על האומרים דסתם סכין מקונח הוא מבעין של חמץ ומותר. בד"א כשאין בהמילוי לא שום או בצל ולא שאר דבר חריף, אבל אם יש בו דבר חריף אפי' הי' הסכין מקונח ונקי ואינו ב"י אסור אפי' ביו"ט האחרון ואוסר תערובתו בתוה"פ במשהו.

שום שחותכין אותו דק דק ומערבין במלח שמולחין בשר לייבש מותר לאכול הבשר ע"י שרי' והדחה [ואפשר גם בתוה"פ משום שהריח אינו מאיסור עצמו אלא מהבלוע מאיסור].

בשעת הדחק שאין לו בשר ליו"ט רק ד"מ או בשר מלוח שנמלח במלח שלא נבדק ולא הדיחם קוה"פ מותר לשרותם ולהדיחם תוה"פ אפי' בכלי של חמץ אם אין לו כלי ש"פ, רק שלא ישרה בתוכו מעל"ע.

שומן שהתיכוהו קוה"פ ולא נתכוין לשם פסח אפי' אומר ברי לי שלא נתערב שום פירור בשעת ההיתוך אסור לאכלו אפי' ביו"ט האחרון, ואם נתערב במאכלים אחרים תוה"פ מתבטל בס', ובהפ"מ או בשעת הדחק אפי' בפחות מס'. ואם חזר והתיכו קודה"פ וסיננו בבגד עב קצת מותר, ואם נתכוין בהתכתו לצורך הפסח ונזהר מפרורי חמץ רק התיכו בכלי של חמץ ב"י י"א שמותר בפסח, ויש אוסרין אפי' בע"פ ואפי' ביו"ט האחרון, ויש להחמיר לכתחילה כסברא האחרונה, ואם נתערב בתוה"פ במאכלים אחרים מתבטל בס' ובהפ"מ או שעת הדחק גם בפחות מס'. ואם קוה"פ עירה שומן זה כשהוא רותח לכלי ש"פ מותר להשתמש באותו כלי בלא הכשר. אבל דבר חריף שנתבשל בכלי חמץ אפי' אב"י ועירה אותו כשהוא רותח לכלי ש"פ אסור להשתמש בו בפסח אפי' ביו"ט האחרון בלא הכשר.

יין או מי דבש שנתבשלו קוה"פ בכלי חמץ ב"י או אינו יודע אם הכלי ב"י או אב"י אסור לשתותן בפסח, ואין לשתות שום משקה שנתבשל בסתם כלי אא"כ ידוע שאב"י, והוא שאינו דבר חריף אבל אם הוא דבר חריף כגון מרקחת מדבר קיוהא וחריף או שהבלוע הוא מדבר חריף כגון מי דבש שנתבשל ביורה שבשלו בה דבש, אפי' אב"י אסור גם ביו"ט האחרון, לפיכך אין לקנות ביו"ט האחרון מי דבש של כל השנה. וכן גבינה שהעמידה בחלב צלול הנמצא בהקיבה [ע' ש"ך סי' פ"ז ס"ק כ"ט ובשפ"ד] שהי' מעל"ע בכלי של חמץ אב"י, אסור לאכלה בפסח אא"כ הי' בהחלב שהעמיד ממנה הגבינה ס' נגד חלב הקיבה שהעמיד בו או נגד הכלי שהי' בתוכו מעל"ע.

דבר שאינו חריף שנתבשל לשם פסח בכלי חמץ שאב"י וקוה"פ עירה אותו לכלי ש"פ מותר בפסח. ואם לא בשלו לשם פסח אפי' אומר ברי לי שהי' אב"י אסור עד יו"ט האחרון, ואם דקדק שלא לבשלו בכלי הבלוע מחמץ (לצורך כוונה אחרת) מותר ע"י סינון, ואם לא סיננו קוה"פ יסננו תוה"פ ואם לא מצא פירורי מותר.

לכתחילה אסור לבשל לשם פסח בכלי חמץ אב״י.

מי דבש לפסח לא יחמיצנו בכלי המיוחד לכך שקורין קוואשניק.

נוהגין להחמיר שלא להסתפק בפסח מחומץ יין שמסתפקים ממנו כל השנה אע״פ שנזהרו שלא לשאוב בכלי חמץ. ובמקומות שאין חומץ יין מצוי אין נוהגין להחמיר.

במקומות שמערבים צוקער בחומץ יין צריך סינון קוה״פ.

יש נזהרין כל ל׳ יום לפני הפסח שלא לשאוב בכלי חמץ מן יין וחומץ המוצנע לפסח אא״כ הכלי הוא מורק ושוטף, ואם לא נזהרו בזה נזהרין שלא לשתותו בפסח. ומעיקר הדין אין בזה חשש.

יין לבן שהוכהה מראיתו ומתקנו ע״י מעט חלב בהמה ומעט חלב חטה צריכין להזהר שיהי׳ בהיין ס׳ כנגדן, וצריכין לסננו קוה״פ, והוא שאין כוונתו לתקנו בכדי לשתותו עם בשר או בכדי לשתותו בפסח.

חביות של יין שיש בה משהו חמץ שדבקו בו נסרים אע״פ שהוא חמץ נוקשה אסור לשתות היין בפסח, ואם נדבק ב׳ חדשים קוה״פ מותר היין, ואם יש ממנו כזית במקום א׳ מסדקי החביות חייב לבערו או שיטיח עליו טיט, וע׳ סי׳ תמ״ב.

דבר חריף כגון מלח או בוסר וכה״ג שנידוכו קוה״פ במדוכה של חמץ אב״י מודחת ונקי׳ אסור לאכלם בפסח. ומ״מ מדוכה שלנו שאין רגילין לדוך בהם חמץ מותר אם נדו[כ]ו קוה״פ.

מלח הנתון בכלי של חמץ (מסתמא כלים נקיים) מעיקר הדין מותר לאכלו בפסח, מ״מ המחמיר בזה אפי׳ הי׳ הכלי אב״י ומודח ונקי תע״ב.

דבר שאינו חריף שנידוך בכלי של חמץ ב״י ואפי׳ נידוך תוה״פ מותר, ואם הי׳ בהכלי קצת ליכלוך מחמץ אפי׳ נידך קוה״פ אסור ואינו מועיל הדחה.

דבר שאינו חריף שנחתך בסכין של חמץ באקראי בעלמא אפי׳ הוא ב״י מותר ע״י הדחה יפה במקום החתך (ובקשואים צריך גרירה), אבל הנחתך בקביעות בסכין של חמץ כגון חתיכת דג שקונים מן גוי והוא חותך בסכין שלו טוב להחמיר אפי׳ ע״י הדחה, ואם נחתך קוה״פ מותר ע״י הדחה, ואם לא הדיחוהו ונפל לתבשיל בפסח אסור כל התבשיל אפי׳ יש בו ס׳ ואפי׳ הי׳ הסכין[ן] אב״י ונחתך באקראי אם לא קנח את

הסכין יפה. ויש מתירין התבשיל אפי' נחתך בקביעות ע"י גוי בתוה"פ, ויש לסמוך ע"ז בהפ"מ או בשעת הדחק כגון לצורך שמחת יו"ט.

דבר חריף שנחתך אפי' קוה"פ בסכין של חמץ אפי' אב"י ונקי ומקונח יפה אסור לאכלו בפסח.

זתים נקראין דבר חריף ואם חתכן קוה"פ בסכין של חמץ וכבש אותן במלח ומים בכלי של חמץ ב"י, הנה מי הכבישה מותרים בפסח אפי' הי' הסכין ב"י ואינו נקי [נר' דהיינו שלא קנח אותו קודם שחתך], והזתים עצמן אסורין אפי' הי' הסכין אב"י ומקונח ואפי' אם בצירוף כל הזתים יהי' ס' נגד הסכין (ואפי' אם במיעוט מהן יש ס' ויש עוד רוב אין זה מועיל). ואם בישל כל הזתים יחד קוה"פ מותר לאכלן בפסח. וי"א שאפי' בישל כל הזתים יחד קוה"פ ואפי' בישל עמהם עוד דברים ויש בהן ס' נגד כל הזתים, הרי הזתים עומדין באיסורן בפסח. ולהלכה יש להקל כסברא הראשונה והמחמיר שלא לאכלן עד יו"ט האחרון תע"ב, ואם נחתכו בסכין חדשה או שלא נשתמש בה מעולם חמץ בחמין רק שנכבשו בכלי של חמץ אם היו המים הרבה מהזתים מותרין הזתים מעיקר הדין, ודינן ככל מיני מלוחים וכבושי' שאינו מרבין מלח שנת' לעיל [מכאן נר' דלפי מנהגינו להחמיר בזה כמשנת"ל היינו גם אם רק הכלי היא של חמץ אפי' שהמלח בדוק מפרורי חמץ וכמו שנת"ל, ואפי' הי' הכלי אב"י אסור לפי המנהג].

לח בלח כגון שכר במי דבש שנתערב קוה"פ בפחות מס' ואח"כ נפל לשם עוד מההיתר קוה"פ בענין שיש בין הכל ס' נגד האיסור מותר לשתות הכל בפסח [אבל להוסיף בידים אסור בלח בלח ע' סי' תמ"ב].

חמץ גמור שעבר עליו הפסח בין בשוגג בין במזיד ונתערב אחה"פ בשוגג בין במינו בין בשא"מ בין לח בלח בין יבש ביבש ה"ה בטל ברוב ומותר באכילה, אבל אסור לערבו בידים ברוב היתר, ואם עבר ועירבו (דהיינו שכיון לבטלו) אסור לו ולאנשי ביתו ומותר לאחרים. וי"ל דלח בלח בין במינו בין בשא"מ צריכי ס', ואפי' אין שם אלא טעמו כגון חתיכת חמץ שעבר עליו הפסח שנפל לתבשיל רותח של חמץ שנתחמץ אחה"פ [או לתבשיל שאינו מינו] והסיר את החתיכה, אם אין בתבשיל ס' נגד החתיכה אסור באכילה ובהנאה, ומותר למוכרו לגוי. ואם יש בו ממשות החמץ ימכרנו לגוי חוץ מדמי איסור שבו, או יפדה דהיינו שדמי השווי' של החמץ ישליך לאיבוד [ונר' דזה מועיל ודאי גם כשאין בו רק טעמו וכ"ש הוא, והיינו שישליך לאיבוד דמי השווי' של החתיכה

ואז מותר באכילה כל התערובות, ויבש ביבש בטל ברוב, ואם נתערב יבש ביבש חד בחד יפדה כנ״ל או ימכור לגוי ויקח רק מחצית הדמים.

עיסה שנתחמצה אחה״פ בשמרי שכר שעבר עליהם הפ׳ ה״ה אסורים בהנאה אפי׳ יש בה ס׳ נגד השמרים, וכן הדין בגבינה שהעמיד בחומץ שכר שעבר עליו הפסח או שהעמיד מי דבש בשמרי שכר שעבר עליהם הפסח, וי״א שמועיל פדיון או למכור לגוי חוץ מדמי המעמיד והמחמיץ, ובהפ״מ יש לסמוך עליהם.

חימץ עיסה בשאור מעיסה שנתחמצה בשאור שעבר עליו הפסח ובשאור מעיסה זו השני׳ חימץ עיסה שלישית ומהשלישית חימץ עיסה רביעית, הרי הרביעית מותרת באכילה בלא פדיון, והב׳ והג׳ דינה כהראשונה. וכן מי דבש שהעמידוהו בשמרי מי דבש שהועמד בשמרי שכר שעבר עליהם הפסח, ובשמרי מי דבש הב׳ העמיד מי דבש ג׳, ובהג׳ העמיד מי דבש ד׳, הרי מי דבש הד׳ מותר בשתי׳ לד״ה. וע׳ סי׳ תמ״ב.

סי׳ תנ״א

כל הכלים שאינו רוצה או שא״א להכשירן לפסח ורוצה להשהותן לאחה״פ ישפשפן היטיב קודם שעה ששית (וע׳ בסי׳ תמ״ד פרטי הדינים בזה) וידיחם בענין שלא יהי׳ חמץ ניכר בהם ויצניעם במקום צנוע שאינו רגיל לילך לשם. וטוב להצניעם בחדר מיוחד ויצניע המפתח.

ובדרך עראי ומקרה מותר להוציאן ולהשתמש בהן צונן בין לח בין יבש (והוא שנדחו היטיב). ובשל חרס אסור לפי המנהג. וסכין צריך נעיצה עשרה פעמים בקרקע קשה [בכל פעם במקום אחר] קודם שמשתמש בו בצונן בפסח באקראי. ובקביעות אסור מן ע״פ שעה ה׳.

שכח ולא שפשף בע״פ ישפשפן בחוה״מ (אבל לא בשבת ויו״ט) מיד שנזכר. עבר עליהן הפסח ישפשפן אחר הפסח.

אין למחות בידי הנוהגין לסדר כלי בדיל של חמץ בכותלי הבית לנוי בגובה שאין היד מגעת לשם. והמחמיר להצניען תע״ב.

גוי המוכר כלים חדשים בשוק בין של חרס בין של מתכות בין של זכוכית לוקחין ממנו כל כלי שנראה חדש. אבל אם נכנס לבית הגוי לקנות כלים לא יקח כלי שעומדת בפ״ע [ואפשר כמו״כ כלי יחידית וכ״נ בד״מ סי׳ קכ״א ביו״ד] אא״כ מכיר היטיב שלא נשתמש בו או שהגוי מסל״ת שלא נשתמש בו, או שלוקח כלי מתוך כלים הרבה.

ובכלי זכוכית יש להתיר לקנות הצלולים [וע' בד"מ שם בשם הכלבו וצ"ע].

כלי חרס שנשתמש בו חמץ בחמין שהיס"ב אין לו תקנה אלא ליבון גמור דהיינו שיסיקנו כ"כ עד שיהיו נצוצות נתזין ממנו. בד"א כשדרך הסיקו מבפנים, וכן בהכשירו מסיקו מבפנים כגון תנור, אבל כלי חרס שדרך הסיקו מבחוץ כגון קדירה ומחבת וטפקא של חרס, אינו מועיל מה שימלאנו גחלים מבפנים, ואפי' אם מכניסו ריקן לתוך התנור מלא אש שהשלהבת מלבנו מבפנים ומבחוץ אין זה מועיל, אבל אם מחזירו לתוך כבשן מלא אש שמצרפין בו כלים חדשים, מותר להשתמש בו בפסח.

בוכיא והיא כלי העשוי מלבנים ועפר ומסיקים אותו מבחוץ ואופין ומטגנין בתוכו, ימלאהו גחלים מבפנים (וכ"ש אם הסיקו מבפנים ויסיקהו גם בהכשירו מבפנים) עד שיתלבן ליבון גמור כנ"ל וע"ד שית' בסי' תס"א. וכן לבנים מותר ללבנן באור ליבון גמור ולהשתמש בהן בפסח. בד"א בלבנים שנצטרפו בכבשן, [אבל] אם נתייבשו בחמה אם לא נשתמש ע"י האור עצמו אלא ע"י רוטב כגון שנשפך עליהם תבשיל, די בהגעלה.

כלי מתכות שנשתמש ונבלע בהן חמץ ע"י האור בלבד שלא ע"י משקה כגון השפודים והאכסלאות שצלו עליהם מולייתא [וכן תנור קטן שלא מתכות שבתוך הכירה שקורין דוחאוויע שאופין בתוכן] אינו נכשר אלא בליבון גמור דהיינו עד שיהיו נצוצות מנתזין ממנו, או עד שתשיר קליפתו העליונה (וכן הוא בשאר איסורים. אבל אם מתחלה נבלע בהם בשר בלבד ע"י האור כגון צלי, ואח"כ נבלע בהם חלב, הכשירם בהגעלה). וי"א שכל הכלי שבלעו חמץ קוה"פ אפי' ע"י האור נכשרין ע"י הגעלה. והעיקר כסברא הראשונה ואפי' בדיעבד שנשתמש בהן בחמין ע"י הגעלה בלבד אסורין בפסח. ובהפ"מ או במניעת שמחת יו"ט יש לסמוך על סברה האחרונה. במקום שיש עוד צד אחר להקל יש לצרף גם סברא האחרונה ולהכשיר בהגעלה.

בד"מ שם בשם הכלבו: סק"ב: שמעתי בשם הראב"ד ז"ל כי קערות של חרס שקערורות ירקרקות או אדמדמות שמביאין מעבר לים אסור להשתמש בחמין לעולם, וכן כל דבר לח אפי' בצונן, מפני שאינם חדשות כי הוא שמע מאדם גדול שמנהגם שכל מי שעושה סעודה שוכר מן האומניות הקערות, כדרך שאנו עושין בכלי זכוכית, ואחר כך מחזירין אותן להן, ואין הדבר ניכר, והלכך חדשות נינהו. וכ"כ ב"י בשם א"ח [סוס"י קכב, והוא בהל' מאכלות אסורות סעיף נ"ז]; וכאן כותב אדה"ז בכלי זכוכית, דכיון שהן צלולים בודאי לא נשתמש בהן עדיין. ולפי"ז צ"ל דהתם מיירי באינם צלולים. וצ"ע.

כלי מתכות הבלוע מחמץ ע״י רוטב כגון תבשיל של חמץ רותח ה״ה נכשר בהגעלה [וע״ד שית׳ לקמן]. ואם רוצה להכשירו בליבון די לו ליבון קל דהיינו שימלאנו גחלים בוערות מבפנים וישהה אותם בתוכו עד שאם יגע בצד החיצון יהי׳ היד סולדת בו [וע׳ לקמן בדין חלודה. ואפשר שהמנהג הוא להחמיר רק במקום שיש חשש ממשות חמץ. וכ״נ].

נת׳ דכלי מתכות שבלע חמץ ע״י רוטב נכשר בהגעלה, ואם יש בצד הפנימי של הכלי חלודה ממשית (ראש״ט) שכשגוררין אותה יש בה כמה עפרורית, צריך להסיר כל החלודה (וכן שארי טינופת שבהן) קודם שיגעלנו, או שילבן מקום החלודה קודם ההגעלה ליבון קל הנ״ל. והעולם נהגו להחמיר להשהות הגחלים עד שיהי׳ קש או חוט נשרף בצד השני (דהיינו שקושרין קש או חוט סביב הכלי נגד הגחלים שע״ג החלודה ומשהה הגחלים כ״כ עד שישרוף הקש או החוט). ואם לא עשה כן קודם הגעלה יעשה כן אחר הגעלה. אבל אם בהחלודה אין ממשות כלל רק מראה בלבד, וכן כתמים הנעשים בכלי בדיל הנק׳ ערד פלעקין, או שהחלודה היא בצד החיצון של הכלי אין לחוש לה.

מצוה מן המובחר לכל מי שאפשר לו לקנות סכינים חדשים לפסח, אבל מעיקר הדין אפי׳ נשתמש בהם חמץ בחמין נכשרים לפסח בהגעלה בכ״ר.

כלי ראשון נקרא הכלי שהרתיחו בו המים אצל האש, ואפי׳ לאחר שהעבירוהו מן האש אם המים רותחין כ״כ שמעלים רתיחה ה״ז כלי ראשון וכמ״ש בסי׳ תנ״ב.

וקודם הגעלה צריך לשוף את הסכינים במשחזת או בריחיים או בד״א להסיר את כל חלודה ממשית שבהן, או ללבן מקום החלודה בליבון קל הנ״ל (היינו שיהי׳ חוט או קש נשרף) קודם הגעלה, ואם לא עשה כן קודם יעשה כן אחר ההגעלה [ואפשר דאחר הגעלה דוקא ליבון הנ״ל ולא השחזה].

סכין או שארי כלים שיש בהם גומא או סדק או נקב במקום שמשתמשין בו דהיינו צד הפנימי צריך במקום ההוא ליבון קל הנ״ל קודם הגעלה, ואם לא עשה כן קודם הגעלה יעשה כן אחר ההגעלה. ולפיכך אותן סכינים שידותיהן תחובין וקבועין במסמרים קטנים תוך בית יד ואצ״ל אם גוף הבית יד הוא מב׳ חלקי׳ מדובקי׳ וריוח מעט ביניהם להכניס שם הסכין, וכן אם יד הסכין דבוקה בבית יד ע״י דבק

אין הגעלה מועלת להם [ונר' שאם יוציאם מהבית יד וילבן את היד כנ"ל מועיל אח"כ הגעלה, ויכניסם אח"כ בבית יד חדשה או שילבן הבית יד בפ"ע ויגעילה אח"כ].

אם הבית יד עשוי' מקרן אינו מועיל הגעלה [אם לא שיוציאו ממנה כנ"ל].

קרן ה"ה כחרס לענין הגעלה. ולפיכך כלים העשוים מקרן אין הגעלה מועלת להם.

כל הכלים (חוץ מן הסכין) שיש בידותיהן גומות וסדקי' וחלודה א"צ לנקרן כלל, ולכתחלה צריך להגעיל גם את הידות. ואם הגעיל את הכלי ולא הגעיל את ידו ותחבו בפסח לתוך התבשיל ה"ז מותר באכילה. ואם לא הגעיל גם את גוף הכלי והיד נתחב בפסח לתוך התבשיל, אם הכלי וידו הן של מתכות יש אוסרין את התבשיל ויש מתירין. ויש לסמוך על דבריהם בהפ"מ או במקום מניעת שמחת יו"ט.

הנדן (נרתק) של סכינין אין הגעלה מועלת לו להכשירו להכניס בתוכו סכין ש"פ, אא"כ פותח את התפירות ומגררו יפה יפה (שאז אפי' הגעלה א"צ) [ע' מ"א סקל"ו ואפשר צריך הדחה].

חצובה (שקורין דריי' פוס) צריכה הכשר בליבון גמור.

כלי מתכת וכלי עץ כלי גללים כלי אבנים כלי אדמה (פי' כ"ח שלא נצרפו בכבשן אלא נתייבשו בחמה) כלי עצם (חוץ מקרן) וכלי מפערי"ל מוטע"ר שנשתמש חמץ ע"י משקה חמין הרי כבולען כך פולטן. ואם נשתמש ונבלע בהן חמץ ע"י חום כ"ר כגון קדרות ואלפסין ויורות, וכן כף שמיוחד להגיס הקדירה כשהיא אצל האש או אפי' אחר שהעבירה מן האש והיס"ב, וכן כף המיוחד להוציא בו מהקדירה אל הקערה [וכן כיסוי של ברזל כמו שית' לקמן], צריך להגעילן בכ"ר דוקא או שעומד אצל האש או גם לאחר שהעבירוהו מן האש כנ"ל. וי"א דדוקא בכ"ר העומד אצל האש, ובשאר איסורים יש להחמיר כדבריהם, ובחמץ יש להקל כסברא הראשונה. וכן בכלי שנבלע בו תחלה בשר ואח"כ חלב.

וכלים שנשתמש בהם חמץ ע"י עירוי מכ"ר כגון קערות [ואם ע"י כף כנ"ל צ"ע אם זה נקרא עירוי מכ"ר ע' סכ"ח. ואפשר מפני שע"פ רוב מערין מהקדירה עצמה ע"כ אין חילוק בזה] אע"פ שלפעמים כופין קערה ע"ג אלפס שאצל האש ונבלע בה חמץ ע"י כ"ר, ה"ה נכשרין ע"י עירוי מכ"ר. ויזהר שלא יהי' נפסק הקילוח מהכ"ר קודם שנגע הקילוח

בגוף הקערה, ובא"ל לא עלתה ההגעלה. וי"א דקערות [וכן שארי כלים שיש לחוש שנשתמש בכ"ר, כ"נ בד"מ] צריך להגעילן בכ"ר דוקא. וכן נוהגין ואין לשנות. ואם הקערה היא גדולה שא"א להגעילו בכ"ר יתן עלי' אבן מלובן ויערה עלי' מים רותחין מן כ"ר ויעביר עלי' האבן ע"פ כל הקערה [ע' בסי' תנ"ב ס"ב ונר' שגם כאן הכוונה כן. ואם לפעמים כופין הקערה בצד הפנימי על האלפס ולפעמים מכסים בצד החיצון הרי צריכה הגעלה משני הצדדים. וזה א"א ע"י אבן מלובן בב"א. ואפשר מועיל שיעשה ההגעלה בזא"ז כמ"ש לקמן סל"ז. וצ"ע אם נאמר כן בעובי' של הכלי כמו בהרוחב]. וכן יעשה בכל הצריך הגעלה בכ"ר וא"א להגעילו בתוך כ"ר. אבל כל כלי שאפשר להגעילה בכ"ר אין להגעילה ע"י עירוי ואבן מלובן. וקערה גדולה שיש לה אוזנים ובליטות אין לה תקנה ע"י עירוי ואבן מלובן.

וכשמגעיל ע"י אבן מלובן א"צ ליזהר שלא יפסק הקילוח, ואפי' אם מערה מהכ"ר לכלי אחר וממנו מערה על הקערה ה"ז מותר. ומ"מ לכתחלה גם כשמגעיל ע"י אבן מלובן צריכים ליזהר שיערה מכ"ר ולא יופסק הקילוח.

ובדיעבד שכבר הגעיל את הקערות וכיוצא בהן [היינו כלים שרוב תשמישן ע"י עירוי מכ"ר] ע"י עירוי מכ"ר בלא אבן מלובן והשתמש בהן בפסח בחמין הרי החמין מותרין. והוא שהגעילן ע"י עירוי מכ"ר עצמו, או שהכניס כלי ריקן לתוך כ"ר רותח ואחר שנשאבו בו המים השהה אותו בהכ"ר עד שהמים שבו העלו רתיחה והוציאו מהכ"ר ועירה ממנו על הכלים, ה"ז כעירוי כ"ר עצמו. אבל אם לא שהה כשיעור הזה אין דינו ככ"ר ואם עירו ממנו על כלים כנ"ל לא עלתה להם הגעלה ואוסרין את החמין שנשתמשו בהן בפסח.

וכ"ז כשהקערה אב"י מתשמיש כ"ר, אבל אם היא ב"י צריכה הגעלה בתוך כ"ר ממש, ואם הגעילה ע"י עירוי לבד, אוסרת החמין שנשתמשו בה בתוך מעל"ע לתשמיש כ"ר.

וכלים שנשתמש ונבלע בהן חמץ ע"י חום כלי שני כגון כפות המיוחדים לאכול בהם מהקערה ה"ה נכשרין ע"י הגעלה בכ"ש, וי"א שצריכין הגעלה בכ"ר וכן נוהגין ואין לשנות. ובדיעבד אם לא הגעילן כלל ותחבן בפסח לתוך כ"ר יש להתיר באכילה בהפ"מ או מניעת שמחת יו"ט, ודוקא כשהן אב"י.

ואם נבלע ע"י עירוי מכ"ש כגון רוטב חם שהיס"ב של חמץ

שבקערה שנשפך בפסח על היתר, די בהדחה. ואצ"ל בחום כלי שלישי ורביעי. ואין להקל בזה אלא בהפ"מ או מניעת שמחת יו"ט, אבל בלא זה אין להקל אפי' בשלישי ורביעי.

סלים שמולחים בהם בשר כל השנה (בין מנוקבים בין שאינם מנוקבים) טוב להחמיר להגעילן ע"י כ"ר. ובדיעבד אם לא הגעילן ומלח בהן בפסח הבשר מותר באכילה.

א'קכה

הברכה. דער אייבערשטער זאל דיר געבין א התעוררות תשובה אמיתית אויף לקבל עול מלכותו ית' באמת און עס זאל זאיין דער קיום התו"מ בעבודה דכל השנה, דער אייבערשטער זאל איהר צוא שיקין א רפו"ש זיא זאל הערין ויא אלע מענטשין דער אייבערשטער זאל געבין דיר און דאיין ואייב און דאיינע קינדער א גוטין יאהר, דיא קינדער זאהלין זעך מתנהג זאיין בדרך הישר איהר זאל נחת האבין פון זיי מיר זאהלין זעהען נחת אין אייך און אין זיי, און איהר זאלט זעהען נחת אין אונז, דער אייבערשטער זאל געבין א גוט יאהר ברו"ג, און זאל דיר געבין הצלחה.

א'קכה

בכתי"ק כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע — מקבל הברכה, ברכת שנה טובה.

מפתח כללי

כרכים א־ה

מפתח ענינים

א

אדם
ג טז (א. ובע"ח תוהו ותיקון. התכללות המדות). נ (הרגש בא. ובבע"ח).
ה קעד (בא. כוונה רצונית ובבהמה כוונה טבעית).
אהוי"ר: א כד (מביא לעשיית המצוות ע"י לימוד התורה).
אהבת ישראל:
א צג (קשור לאהבת ה').
ב תלז (העיקר – להביא הבכח לבפועל).
אהבת רעים: ג יח (יסוד תורתינו).
אהלי קודש:
א לג. קנד (של הצ"צ). שמח (של אדה"ז). שע־עא (כנ"ל, אופן בנייתה. כהנים. נשים). שצט (בליובאוויטש). תז (כנ"ל).
ב תרג (אדה"ז). תרי"ג (הנ"ל). תרכח־ל (אדהא"מ). תרלב (הנ"ל). תרנה (אדה"ז).
ג ב (אדמו"ר מהר"ש). טו (אדה"ז). כח. נט (דאדה"ז ואדהא"מ). שמה (אדמו"ר מוהריי"צ מאוורוטש). עיי"ע מקומות הקדושים.
ד קצו־ח (אדה"ז). רנח (הנ"ל). רסג (צ"צ). עיי"ע מקומות הקדושים.
אווזים: ב תמח.
אור: א קיח (א. להאיר. העצם כח היולי לא. פשוט מכל מיני א.). קפז (א. הנרתק).
אור וחושך: א קה־ו (קודם יהי א. הי' ח. – העלם העצמי. מאמר יהי א. שיהי' מקור לגילוי. עדיין משתמשין בערבוביה ויבדל בין הח. הקדום למקור הגילוי בכדי שיומשך הקו). קח־ט (יש שרש לא. למע' מהח. א. התומ"צ שרשו מא. הקדום. באורך נראה א.).
אור וכלי: א קא (אחליפו דוכתייהו. גם בא. חו"ג או הא. פשוט).
אור ישר ואור חוזר: א קז־ח (יעקב ויוסף. קו ולמע' מהקו. צדיקים ובע"ת. ע"י יגיעה גילוי מכח המשכיל. תושב"כ ותושבע"פ. תלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי). קי (מצות ותשובה – מצות בגבול ותשובה בחילא יתיר. במצות גופא – צדקה שאין לה גבול). קמג (מצות ומצות הצדקה. תשובה).
אורך ורוחב: ב תתקיא (בחכ'. ר. – ברק המבריק. א. – התלבשות בהסבר דבינה).
א"ז ינוח: א יג (שינה 8 שעות).
אזרח נכבד: ב תשעג (שקיבל אדמו"ר הצ"צ מהקיסר ניקולי).
אחד: ג רא־ב (א. ויחיד. יש א. ואין שני לו. אחת).
אחדות:
א צא־ג (ע"י א. למטה מתאחדים השרשים למע'. כלי מחזיק ברכה). צט (ע"י א. למטה ממשיך א. למע'. א. ע"פ התורה ממשיך פנימיות, ואז קיום נצחי).
ג יח (פועל א. אדם העליון עם אדם התחתון).

איטלקית: ד רמו.
אין חכם כבעל הנסיון: א רה (שבחכ' פועל לתקן הנה"ב בפו"מ).
אכילה: ד מא (מיד בקומה).
אלקות: ב תשנז (א. וענין אלקי. מההשגה בענין אלקי מגיע לידע האלקות).
אם הראשונים כבני אדם כו': א כו.
אמונה:
ג ג. כח. רעג.
ה מב (היא עצמה גורמת שיהי' הכל טוב בגלוי).
אמת: א עב־ג (אינו נפסק. מדתו של יעקב). עז־פ (א. ראה. ע"י נהפך הדין לטובה).
אנטישמיות:
א רצד־ה.
ב תשעב־ג.
ה מט־נ.
אסיפות:
רבנים:
א רפא־ב. שה. תב־ג (ועידה הרבנית בפ"ב).
ב תיג (בווילנא ובוארשא). תכב (כנ"ל). תכז־ח (בווילנא). תלח־ט (בוארשא). תמא (בווילנא ובוארשא). תמה־נד (בפ"ב ובווילנא). תמו (בוארשא). תנא (כנ"ל). תנד (תר"ג בפ"ב). תנט־ס (בווילנא ובפ"ב). תסו (הנ"ל). תעג־ד (בווילנא). תעט (בווילנא ובפ"ב). תפו־ח (הועידה הרבנית בפ"ב). תצא־ז (הנ"ל). תצו (בווילנא). תק (בפ"ב). תקז־כז. תקיג (בווילנא). תקכח־לב (פרטי כל והחלטות הועידה בפ"ב). תקלח־ט (כנ"ל). תקנג. תקסד (כנ"ל). תקסה (בוארשא). תקע (בוארשא). תקפ־פא (הנ"ל). תקפח (באטוואצק). תקפט (בוארשא. ברוסיא). תרה. תרמ־מה (תכנית ועידה ר. בפ"ב). תרמז (כנ"ל). תרסב (כנ"ל). תרסה (כנ"ל). תרעג. תרצו. תשא־ב (עת"ר בפ"ב). תשמג (תכנית ועידה בפ"ב). תשצא־ב (כנ"ל). תתלב־ג. תתלח. תתלט (רבני בסרביה). תתמד. תתמה (קישינוב). תתמו־ז. תתמט־נה. תתנח־עא (במוסקבה). תתסג (בפ"ב). תתסז (קראסטעז). תתעב־ו (תכנית האספה בחרקוב). תתעט. תתפו.
ג מד (הרפורמים בארה"ב). נז־ס (בוילנא). נח (ועידה ר. בפ"ב חורף תרנ"ד). נט־ס (בוילנא). עו (ועידה רבנית הנ"ל). עז־פ (בוואר שא). עח (ועידה רבנית הנ"ל). קיג. קכו־לה (הר. מטעם. א. הר. בווילנא. בוואר שא). קמח (פפד"מ). רסג. רעא. רעט. רפג. שכג. שכט. שלב. שלה. שלח. שנ. שנד. שסה. שעא. שעב (ועידה ר. בפ"ב חורף תרנ"ד). שפט־צ.
ד ה־יז (תרס"ד בהוראדנא). ו (תרס"ט בווילנא). ח (תרס"ג בקראקא). ס (קיץ תרס"ד). רמה (הועידה הר. בפ"ב. אספת הר. בווילנא). רנח־סב (כנ"ל). רסד־ו (בוילנא). רסח. רפד (הנ"ל בפ"ב). ש (בפולין בווילנא ובפ"ב). דש (בוילנא ובוואר שא). שו (בפ"ב). שט־י (בוילנא ובפ"ב). שטז (בווילנא). שיח. שכה־ו (בוואר שא). שכו־מז (בווילנא אייר תרס"ט). שלא (בפ"ב). שלז־ח (כנ"ל). שדמ־שמה (כנ"ל).
ה א־ח (הועידה הר. בפ"ב). כ (בבראנשווייג פרנקפורט וברעסלוי). כה־לו (בפ"ב). לז־ח (בלודז). מג (בברלין). נז (בפ"ב). סא. קי־כד (במוסקבה). קכז־לו (תכנית האספה בחרקוב).
מוקדמת לא. הרבנים:
ב תיד. תקפט. תתמ. תתמו־ז. תתמט. תתנא. תתנג־ה. תתנח־ס. תתסג.
ד ו־טז. רנט־סב. רסד־ו. רסח. שז־י. שיב־ג. שטז. שיח.

ה קי־כד.
נבחרי היהודים בפ״ב:
ד א־ה. יח. לד־ט. מב־ג. צו. צח־ט.
יחידי סגולה עם רבנו:
א רסו־ז. ער. שלה. שנט.
ב תטז־יז. תכב. תלט. תתקפו־ח. תקצב. תערב.
ג קכ. קל. קנא־ד. רחצ. שב־ד. שז. שי. שמה־ט. שנו. שסב. שעז.
ד סג־ז. עג. קד־ח. קיב. קיד. קטו. קסט. קעא. קעג. רפה (במוסקבה). ש (עם האדמו״רים מגור וסוכוטשוב). דש־שיב (כנ״ל). שיד־טו (כנ״ל).
יק״א:
ג רי. רכז. רלח. רמב. רסז. רעח־ט. רפו.
שונות:
א קצו. שכ.
ב תכז (בקאוונא). תמ (הנ״ל). תסא (בתו״ת). תצו (בקאוונא). תקיג (כנ״ל). תקלה. תקעג (במינסק). תקפה. תריד. תרלב (קטוביץ). תרסח (המבורג). תרצא (קטוביץ). תש. תשו־ז (בעניני כולל חב״ד). תשט־י (כנ״ל). תשעו־ז (בבריסל). תשפ (הנ״ל).
ג קמט. שסא (ציוני רוסי׳ במינסק).
ד א (ווילנא). ו (ווילנא). י (פ״ב). יח (ווילנא). כח (ווילנא). דש (חברי פילנטרופיה). שיב־ד (כנ״ל). שיז־ח (כנ״ל). שכ־כב (כנ״ל).
ה מד־ו (קאטאוויץ). צא (פ״ב). צה־קו (פ״ב).
אפי׳ נחש כרוך על עקבו: א כז־ח.
אצילות: ב תשמב (עצמות הא. ומה שהא. הוא הפרשת הארה).
אבי״ע: א קיד (עתה ע״י הפרסא בבי״ע לאו איהו וחיוהי וגרמוהי חד. לע״ל גם בבי״ע, ע״י הצדקה ממשיכים גם בבי״ע).
ארך אפיים: א עז־ט (א״א ראה. שמאריך אף כו׳. א״א ורב חסד).
אשכנזית: ד רמו.
אתה הראת: ד עז.
אתכפיא ואתהפכא: א רלב (כד אתכפי׳ סט״א אסתלק יקרא דקוב״ה בכולהו עלמין — בשוה, ואדרבה עיקר הגילוי למטה).
אתרוגים (וד״מ):
א סב־ד (א״י קלבריה וקורפו. השתדלות אדה״ז לשלוח איש לגענאווא בעת המלחמה). קיב (א. קורפו ויאנעווע וא״י). שנג־ד (השתדלות אדה״ז — כנ״ל). תו (קלבריה). תתכו (קורפו).
ג כג־ד. שג. שיב. שיט.
ה צב (קלבריה). קנה־ו (קלבריה. שכולם באים לברך על של רבנו).
מסחר הא. של סלונים:
א נט־סט. פח־ט. ק. קא. קיב. קכז־לד. קמח־ט. קנו־ז. קסח.
ג כא־ב. כה־ז. לא־ב.

ב

באיקאט:
ב תשעג.
ה מט־נ.
בדיקת חמץ: א קנא־ג (בנר דוקא. ביטול הרע בכללות ע״י אבוקה, בירור כל כח ע״י בדיקה בנר ה׳ נשמת אדם).
בחירות:
לועידה הרבנית בפ״ב (עת״ר):
ב תפז־ח. תצא־ז. תק.
ה א־ז.
לקונגרס היהודי ולקהלות (תרע״ז־ח):
ב תתלב־ז. תחמג. תתנו־ח. תתסב. תתסו־פז.
ה קכו־לו.
בטחון:
ב תתא (ע״י ב. אמיתי נעשה הכל טוב, כידוע המעשה מהבעש״ט).
ג צא־ב (במו״מ וברפואה. ב. בהשי״ת עצמו).

ביטושים:
א רכט (כדי לשנות מדות הטבעים). רלג־ד (פועלים הכנעה. כשמבטש עצמו וכשבא מלמע'). רנא (מלמע' כדי שיפשפש במעשיו).
ג צד.
בירור:
א כז (דעשו ודלבן. רע בגלוי ומכוסה. ע"י ערמה). פג (כ"ד מעורב טו"ב ע"י הצדקה נעשה ב. גדול). קנב (ביטול כללות הרע ע"י מקיף, תשובה, אבוקה. ב. כל כח פרטי ע"י בדיקה בנר ה' נשמת אדם). רסו (בעקבתא דמשיחא אין סדר והדרגה בב.). שיא (דאו"י ודאו"ח).
ג נא (ב. ע"י דחי').
בית אפל אין פותחין כו' נגעו: ג נ. נא.
בית חדש: ג לו־ז (צוואת הרי"ח). קמה (כנ"ל. מכירתו).
בית המקדש:
א שנב (ב"ר ה' עילאה. חכ' שבבינה או חכ' עצמה, ב"ש בינה).
ב תריג (שמירתו בשביל כבודו). תשכז (אם יש ברומי מכלי המקדש).
בית הקברות:
א שצז־ח (בליובאוויטש, תיקון הגדר).
ד רכז (צמחים שבביה"ק).
בניה:
ג צה (הוספה לבית רבנו). קמה (כנ"ל).
ה קמג־ע (שיפוץ בית ובנייתו מקוה בחצר רבנו ברוסטוב). קסד (מקום בלחי מצוייר כנגד הפתח — זכר לחורבן).
עיי"ע מקוה. תומכי תמימים. תנור.
בעל חי — עיי"ע אדם.
בריאות הגוף:
א יג.
ג קב (שמירת הב.).
בריאות רבנו — לא נסמנה לרוב המצאה.
ד רעט (לעבוד בוראו).
בריש הורמנותא דמלכא כו': א קכה (ב' פי').
ברית מילה:
ד סב.
ה רה־ו.
ברכה: ה רכט (שברך את כ"ק בנו).
ברכות: א יט (אלקי נשמה. ענט"י).

ג

גאוה: א רלג־ד.
גאולה: א רו־ז (לא בכח עצמנו. כשתהי' ע"י הקב"ה תהי' ג. שלימה).
גבורה: א עז־פ (ביטול ברוב ע"י ארך אפים, רב חסד, המתקת הג. והפיכתו ע"י מדה"ר). קיח (עלי' והסתלקות בר"ה).
גדול: א קכב (ג' פסוקים: גדול כו' בעיר אלקינו — ממכ"ע. גדול ה' כו' ונורא הוא על כל אלקים — סוכ"ע. גדול כו' אין חקר — אמיתית עצמותו).
גדול תלמוד שמביא לידי מעשה: ד שמט־נב (מביא לתכונות טובות).
גומי: ב תתצג־ה (אם מקבל טומאה. כשרותו לסתימת נקב מקוה).
גורל: עיי"ע פיס.
גיטין: ד שמו.
גלדי': ג מז. קסו־ז. קפא. שג.
גלות: א כו־ט (בירור הניצוצות בג. האחרון).
גניבה:
ב תקלג. תקסו.
ה ב. לד. קפח.

ד

דאגה בלב איש ישחנה: ג שע.
דודאים: ג כה. כז.
דיבוק חברים: ג נב.
דיבור: ג נב־ג (בהענין שלמד). קסה (ד. ומדרש).
עיי"ע מחדו"מ.

דין תורה:
ב תשצט.
ג יב.

דעת: ב תמג (מקום עמידתה תחת הכתר ומקבלת ממנה. כח בפ״ע. התקשרות. קו אמצעי. עושה התכללות).

ד״ע וד״ת:
א קצח.
ב תמג.

דפוס:
א קסה־ו (שו״ת צ״צ חו״מ). ריט (תניא). תח־ט (צ״צ).
ב תתעח (מניות להדפסת ספרים עברים). תחצו (בית הד. שיסד ברוסטוב. הפלאטין והדפסת הספרים).
ג יד (אדמו״ר מוהר״ש לא מסר לד. שום כ״ק). סד (הדפסת התניא). סו. ע. פב. צה. צט. ק. קב. קה (הנ״ל). קו (הצ״צ).
ד לא (לקו״ת). מח. נג. סג. רפא־ג (אגודה להדפסת ספרי רבותינו). רצט (הדפסת ס׳ עתיקים. זהר עם מפרשים על הדף). ש (אגודה הנ״ל).
ה קכו (שקנה רבנו ברוסטוב). קלג (הנ״ל). קמה. קנא (הנ״ל).
עיי״ע ספרים.

בית דפוס — ראה מפתח מוסדות ערך ראם.

ה

העגלה: ה רכו־ט (קיצור משו״ע אדה״ז סי׳ תנא).

הדלקה: א טו.

הדר בחו״ל דומה כמי שאין לו כו׳: ד קצ (להרמב״ם דוקא ביוצא מא״י לחו״ל. בלקו״ת — מי שנותנים א״ע לעניני עוה״ז).

הכנעה: א קכג (כשהמלך בהתנשאות עצמית ועבודת העבד כמו שקר ע״י ה. ירחם עליו המלך). קסז־ח (ב׳ אופנים :בדרך שלום, ע״י התורה, ע״י מלחמה בתפלה).

הלאמה:
ב תתפח.
ה קפט.

הלכה ומנהג:
א יז־ט (נוסח התפלה). לה־נב (בדיקה קודם תשמיש ואח״ת). סב־ג (אתרוגי א״י קלבריה וקורפי. במסורת ולא בסימנים). צא (מלח סליטרא). קנג (תענית חלום). קנח־ט (סתירת התנור חלון ודלת. צוואת רי״ח). קעד (כנ״ל). רי (אמירת לתורה ללידת בת). שטז־יז (מצות־מכונה). שנא־ד (תכלת בזה״ז). שס־סה (לצאת לחו״ל ללמד תורה ולישא אשה שלא ע״מ לחזור). שסה־ז (טבילה בנהר). שסז־ח (הלנת המת). שע (כהנים באהלי קודש). שעב־פא (נתן סאה ונטל סאה ונסתם הנקב אחר שהוכשרו המים. טבילה בנהר). שפו (בניה בשבת ע״י מכירה לנכרי). שפז־ח (מציצה בפה). תו (יין בלא סוכר לפסח).
ב תלב־ג (מקוה המחוברת למעין ושל מי גשמים). תמח (שאלת האווזים). תפא (השתמשות במקום התנור). תקפב (קבורת חתיכות ס״ת שנשרפו). תתקצא־ב (מקוה מי מעין). תריג (שמירת ביהמ״ק בשביל כבודו). תרכו (יו״ט שני ש״ג כשדעתו לחזור לחו״ל). תרמט־נ (שאלות במקוה). תשלג־ה (קידושי טעות). תשלח־ט (אריזת חטים שמורה). תשנג (קידושי טעות). תתטז־כד (הדיבור בלה״ק). תחמח (הנקב שבמקוה ע״ג מקוה). תתצג־ה (סתימת נקב המקוה בגומי). תתקד־ה (מנהגי שנת האבלות). תתקיד־טו (שו״ב שיצאה טרפה מתח״י ודואג

ומתאנח). תתקיז־ח (הנאה מצמחים שעל הקברות). תתקכב־ג (שם הכלה כחמותה. נישואי אלמנה. נישואי אחיות לאחים). תתקכה־ו (טלית מכונה ואתרוגי קורפו). תתקכו־ז (בת כהן לישראל). תתקכז (השחתת זקן).
ג כג (עכו"ם שהביא לולב מחוץ לתחום). לו־ז (צוואת הרי"ח – בית חדש. תנור). נה (גם על בתולה צ"ל לתורה). קמה־ו (צוואת הרי"ח – בית חדש). רטו (מכירת חמץ כשהוא במדינה אחרת).
ד צג (תפלה בשעה שהצבור מתפלל בעיר אחרת). קעט־צג (ישוב הארץ בזה"ז). רטו (סיום לתענית בע"פ). רכו (מצות מכונה). רכז (צמחים שבבית הקברות). רנב (יין בלא צוקער בפסח). רעח (פצוע דכא באל"ף).
ה קסד (אמה על אמה נגד הפתח בלחי מצוייר). קע־פה (תפיסת ידי אדם במקוה). קצא־ה (המשכת מים למקוה ע"י משאבה). קצו־ז (חיבת מקוה נקובה שנתעקמה ומקבלת מים). קצז־ח (א' אומר מת וא' אומר נהרג). קצט־רה (לשנות מחדר שני לעזרת נשים). ר (סתירת התנור). ריג־כט (קיצור משו"ע אדה"ז הל' פסח סי' תמב, תמז, תנא).

הלנת המת: א שסו־ח.

המלצות: א נד (עבור הרא"ש קזרנובסקי). ע־פו (עבור הרא"א פרסון). צא־ק. קד־קכו. קלד־מז (כנ"ל).

המרת דת: ה יד. כ. כת.

הסגר: ה קסט (ברוסטוב).

הסכמות: א שה.

העלם:
א קה־ו (כ' בחי' ה. העצמי וה. לגבי המקבלים). קטו (כנ"ל. מ"ם וסמ"ך מקיף דאו"י ואו"ח. ה. העצמי נמשך – שם שמים שגור בפי כל).
ג נא (כח הנעלם חזק יותר אך בדקות ואינו מתפשט מעצמו).

הפטרות: א יח.

הפלגה: א שכז (דור ה. נתחלקו בשעבוד מצרים).

הפרדת הדת מהמדינה:
ב תחמג. תחפג.
ה יח. קכ.

הפשטה: ב תשנח (ה. ותפיסה. גם הה. בהתיישבות בכלי שכלו).

הרגש: ג נ (ה. עצמו וזולתו. באדם ובבע"ח. בא מהשכל).

השגת גבול: ב תל־לא. תלד־ה.

השכלה: ד ו. נא־ב. רמד.

השפעה: א רכז־ח (ג' ענינים: עיון בעומק אורך ורוחב. העיון יהי' בעיקר הענין. העיון יהי' ע"פ שכל ישר).

התבוננות:
א כד־ט (מחשבה בדא"ח בטו"ת קודם התפלה. פרטי הה. בתפלה).
ב תשיא (דוקא לאחר שלמד הענינים על בורים). תשנה (לימוד וה.).
ג נג (בתפלה).

התהוות: א קפז (משם הוי' שמתלבש בשם אלקים).

התוועדות:
א רנט.
ב תקצג. תשכא (בכל יומא דפגרא). תשלא (בי"ט כסלו). תשנו (לבוא לידי עבודה. להוציא נגעי הלב ולתקן. מחדדים זא"ז מ'רייבט אָפּ די ביינער מהחלודה). תשפז (פורים תרד"ע).

התכללות: ג טז־יז (בתהו רק יו"ד מיו"ד. בתיקון הרבה פעמים. ה. עצם הספי' וה. חו"ג ע"י ת"ח).

התנשאות: א קכב (ה. על עם וה. עצמית ששם אינה נחשבת עבודת העם).

התפעלות:
א רכב־ה (שעומד בקו אחד. שרשו

מתהו. ה. שמצד התיקון בבחי' פנימיות. ה. שמביא להתעלפות – הרגש עצמי).
ג יד (פנימית). קפב.
התרגשות:
ב תתא.
ד לח.

ו

ועשית בדי עצי שטים: א רפו (המסייעים עוסקי תורה).

ז

זקן
ב תתקכז.
ג מט.
ד קסא.

ח

חבה יתירה נודעת להם כו': ג שצז.
חותמת: א לא.
חיזוק: א רסג (אנ"ש בארה"ב, בארץ רחוקה, צריכים ח. מיוחד בתורה ותפלה ומצוות). ערב (שלנו גדול יותר משל המתחדשים).
חיים:
א קיט־כא (חיי הח. נק' חַי ולא חֵי. ממכ"ע וסוכ"ע. מזמור כו' מנוחה לחַי העולמים עלי' בעצמות. יחיינו . . ונחי' לפניו).
ג להה־ו (ע"י דביקות בהקב"ה חי בעצם).
חו"ב: ב תתקח־יא (שרשם. לכ"א מקור בפ"ע. שניהם כא' נאצלו מבחי' דו"נ דא"א. אופן אצילותן שבתחלה נתגלה ח. ובינה כלולה בה וכשנתפשט ח. נתגלה ב. בעודם במקורן אין התרחבות ובהתפשטותן מתרחבין. אורך ורוחב בחכ'. שורש הב. למע' מהח.).
ח"ס דשקיט ושכיך באתרי': א קמו.
חכמות חיצוניות:
א קצ־צא (מביאה תנועת החופש וכפירה).
ד קנה. שכג־ד.
ה ח־כו.
חלומות: א כג. קנג (כשאין מחשבין אותן אינם באים).
חלוקת הש"ס: ג קס (בי"ט כסלו).
חליצה:
א שו (מנעל ח. של אדמו"ר מהר"ש).
ד שמו.
חמץ:
ד ריב (ביעור ח. הרוחני).
ה ריג־כט (קיצור שו"ע אדה"ז הל' פסח סי' תמב, תמז, תנא).
עיי"ע מכירת חמץ.
חן: א שפב־ג (ברכה למלאת נ"ח שנה. לא כחל כו' ויעלת חן, בידוע שהוא יר"ש. ויתן חנו. חוט של חסד).
חנוך:
א קפא־ד (ח. הנוער. הטיולים המעורבים). קצט־ר (הדרכת התלמידים). רב (כנ"ל). רה־ו (כנ"ל). תרס־סא (ע"י האב וע"י האם. החובה לחשוב בזה כל יום).
ב תפב־ה (סדר הלימוד הישן והחדש. חובת לימוד התורה לבנו). תצג. תקכד. תקכז. תשמא (השרשת האמונה בילדים – ראיית השם אצל הצדיקים בלי חקירות). תשמו (מניעת לימודי חול לילדים). תתפ (ח. הבנות). תתקה (תינוק בכיסוי ראש. נט"י. ציצית, לימודי חול, לימוד תניא). תתקכה (בדרך הישן).
ג מט־נג (הדרכת התל'). קמו־ז (ח. הבנות. שיחת רבנו בדבר הח.). קסט (בהיותו נער דוקא). קצ. קלו. שנא־ב (על פי המעטדות הישנות דוקא).
ד שיב (בפולין). שכד (להתפלל על ח.

בניו. לחשוב בזה בכ"י. להתנהג בשלווה ובתוקף). של-לא. שלד. שמו-נב (בלימוד התורה ועי"ז במדות טובות).

חנוכה

א כא. כג.
ב תקמח.
ה קה.

חסד:

א עו-ט (רב ח. מתרבה על הדין. ביטול ברוב. רב ח. וארך אפים). שצד-ז (ח. של אמת. ולך ה' ח. כי אתה תשלם לאיש כמעשהו – שמעשה האדם אינו תופס למע'. ח. של אמת שאינו תשלום שכר. לזה מגיעים ע"י ח. שעושים עם המתים).

ב תמג (עמידתה תחת החכ' ומקבלת מבינה. מדה. הסתעפות דבר לא ענין בפ"ע).

חו"ג: ג טז (בתיקון גם בג. ימצא ח.). יז (התכללותם ע"י ת"ת).

חג"ת: א עד-פ (מצד ח. כ"א ראוי להשפעה. מצד ג. גם שמים לא זכו. ת. נותנת מקום לג. וגם הג. מסכמת. הדין נהפך לטוב. ויהפוך דעצם הקללה נתהפכה לברכה). קיג-ד (ג. מנגד לח. אבל לא למדה"ר לכן עיקר ההתכללות ע"י הת"ת ולכן נחלה בלי מיצרים). קלו (כנ"ל).

חסידות; דא"ח:

א ז-ח. טו (יגיעת רבנו בח.). יז (וקבלה מתאימים). כב (יגיעת רבנו בח.). כט-ל (חזרת דא"ח). קעא (א"י פעולת דא"ח). קצט-ר (אינו מספיק לימוד הת. צ"ל גם לימוד הנגלה. יין ולחם). רה-ו (תכלית כוונת הישיבה – לימוד דא"ח. שליש בנגלה. קביעות בנפש). רלב (לימוד ע"מ לעשות – זיכוך המדות). רסג-ד (אנ"ש בארה"ב – קב"ע ג"פ בשבוע). שמט (חיות הגוף וע"י מתוסף באברי הגוף – לימוד הנגלה). שצט-תא (תורת ה' חפצו, בחפץ לב דוקא, בשביל העבודה, בהתקשרות בהענין. תבלין, מעט זמן).

ב תסה (חסר ליהודי אשכנז). תקמט (אצל יהודי אשכנז). תקצח (באה"ק). תרטו. תרכג-ד (באה"ק). תשיא-ב (כשהלימוד בחיות וכשהוא כעול ומשא). תשיג-כא (קב"ע ללימוד ח. בחבורה. פני' התו' שלא נתלבשה בענינים גשמיים ומביאה לאהוי"ר, לכן נתגלתה בדורות האחרונים. קביעת עתים לימודה בא' מימי השבוע וחורת דא"ח בע"פ בש"ק אחר מנחה ובכל יומא דפגרא יתוועדו בעניני עבודה). תשנד-ט (חקירת – מה חידשה הח. ענין הח. תורת אלקים. חלק מפרדס. פני' התו'. פועל ישועות בנפש א) ע"י השגה בהתבוננות, ב) ממילא מלמע'. ע"י השגת ענין אלקי מגיעים להשגת אלקות, המביאה להתאמתות בראיית עין השכל. טל תורה. ועי"ז גם בענינים טבעיים רואים האין האלקי בהפשטה שבאה בהתיישבות בכלי השגתו). תשסד. תתקד (קב"ע ברבים). תתקכב.

ג ח. יד. כה. לג. נ (להניח עצמו). צג (פעולה חי' ופני'). רס. רסב (מעשה החסידים). רעח. שנט (לבאר ענין האחדות וכמה מצות). שצט-ת.

ד מא. סז. עח (ללמוד ע"מ לעשות – זיכוך המדות כו'). קיז-ח (פעולתה במקיף ובפנימי'). קסג.

ה קטו (המכ' בדבר עסק הח.). קנח.

חסידים:

א שלט (לאדי קאפוסט וליובאוויטש).

ב תשנו (חסידי פולין דרכם לדבר בעילוי הרבי שלהם).

חקירה:

א קצ-צא (של הרמב"ם ושל הכופרים).

ב תשנד (ח. מה חידשה החסידות).

חרם: ב תשעג־ו (חשש ח. כללי על עסקי היהודים).
חשבון הנפש: א כו (לא להגביה עצמו ולא להשפיל עצמו).
חתונה:
א קנט־ס (חי' מושקא ומשה הארנשטיין). קצה (כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע).
ג יד. לג. לה. קכג. קלו. רסט. ער. שעג.
עיי"ע שידוכים. תנאים.
ה רב (של הרז"א).

ט

טבילה: א קצה. שסה־ז (בנהר). שעט (כנ"ל). שפא (כנ"ל). שפד־ה (כנ"ל).
טבע:
א קפו (בגי' אלקים. משם הוי' שמתצמצם ע"י שם אלקים).
ג רפג־ד (הכח האלקי נטבע. הט. הוא אלקות).
טוב:
א לב־ג (הגלוי והנעלם).
ג ג (הגלוי והנסתר). כח (כנ"ל).
טוב לשמים וטוב לבריות: א קלט־מא (ט. לש. המשכת שם ה' דלעילא באצי' וט. לב. המשכה מאצי' לבריי').
טומאה וטהרה: ב תתצג (גומי שאינו טווי וניר שאינו טווי ועשוי מעץ). תתצד־ה (כלי אדמה שנתבשל ולא נצרף בכבשן. זכוכית. פשוטי כלי עץ לדעת הרמב"ם).
טלית ותפילין:
א כד־ט (מחשבת דא"ח בטו"ת קודם התפלה. תריס להגן בשעת התפלה).
ב תשכג־ד (צמר לט. וציצית). תתקכה־ו (טלית מכונה).
טלפון: ד פ.

י

יו"ד כסלו:
ב תקנז.
ד קצז.
יאוש: ג רח (גורם העדר העשי' וחיזוק המנגד).
יבום: ב תס.
י"ג ניסן: ד רסג.
יגיעה: א קח (ע"י י. גילוי מכח המשכיל. או"ח).
יהדות: ה כט־ל (רגש אלקי ולא רגש התאחדות בקהלה).
הוי': א צו (השם שלם יחוד י"ה עם ו"ה). קלח־מא (דלעילא ודלתתא). קמא־ג (השם שלם יחוד י"ה עם ו"ה).
הוי' ואלקים:
א קפו (ה. גילוי, בל"ג, מקור האורות; א. צמצום, גבו'. התהוות משם ה. ע"י שם א.).
ג קצט־ר (בשניהם פנים. מנה אחת אפיים — כולא חד).
יו"ט: ב תרכו (שני של גליות לתל' תורת אמת שדעתם לחזור).
יוהכ"פ:
א עה (יום הדין). קכד (המתקת הגבו' מבחי' עצמותו. אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך. ביום השלישי יקימנו ונחי' לפניו. שבת וי. — עונג המרוגש ועונג העצמי שאין בו אכו"ש). קלט (יום השלישי שהוכפל בו כי טוב. ז"פ הוי' הוא האלקים). קמד (נמשך מקיף הכללי ומאיר בפנימיות בסוכות).
ד סח.
יוסף: א קה (גבאי צדקה. הפרש יעקב וי. יעקב המשכת הקו וי. למע' מהקו. או"י ואו"ח. צדיקים ובע"ת. י. בן אחר. גי' ג"פ בן. הורד מצרימה — עיקר עבודתו במצרים. יסוד דא"ק.

ב' בחי' – בן פורת י. בן פורת עלי עין, חשך הקדום ואור הקדום).
יחיד: ג רא"ב (י. ואחד).
י"ט כסלו:
א רנט (ר"ה לדא"ח).
ב תקמה. תשלא.
ג קנט־סא.
ד עג (סעודה).
ה נו.
יין:
א תו (בלא סוכר לפסח).
ב תע. תק.
ה רו.
יעקב: א עב־פ (מדה"ר. אמת. נחלה בלי מיצרים). קה (י. ויוסף. ברית התיכון. אותיות יבקע, המשכת הקו). קיג־ד (נחלה בלי מיצרים, מדה"ר שאין לו התנגדות מדת הגבורה).
יצה"ר: ב תשדמ־ה (הולך אורח איש).
ישוב הארץ:
א שס־סה (לצאת לחו"ל ללמוד תורה ולישא אשה שלא ע"מ לחזור).
ב תקצו־ח (תכלית הכוונה – עסק התורה ועבודה). תרלד (מושבות באה"ק). תחקיג (מעלתה המבואר באגה"ק הוא רק לעוסקים בתורה).
ד קעט־צג (בזה"ז – אם הוא מצוה מה"ת או מד"ס או שאין מצוה או שמוחר אף לצאת. הדעות בזה. ישוב הארץ ולא תחנם).
ישראל: ב תתכב (נק' כך אחר שנכנסו בצל כנפי השכינה. לפני מ"ת נק' עברים).
יתומים: א רג (עסקנות ציבורים. הסוואה).

כ

כ"ד טבת: ד פט.
כובע ישועה:
א קטז־יז (אור עליון שנמשך ע"י נקבים. מצנפת כה"ג כתר. מקיף דיחידה).
בוונה: ה קעד (באדם כ. רצונית ובבהמה כ. טבעית).
כוס: ג קצט (בגי' אלקים).
כפרה: א לו־נב (ברמ"ח).
כשרות:
א קעה.
ב תקטז. תקעז־ח (בויסבאדען). תחפא.
ד שמה (חוק אונאה בכ.).
ה עט.
כתבי יד:
א ב (כתי"ק אדהא"מ). יח (כנ"ל). כ־כא (כי"ק הר"מ באדה"ז. אדהא"מ). כג (כנ"ל). קג (הרי"ל. לקו"ת עם הגהות הצ"צ. כי"ק חיות נפשי צ"ל בהגבלה במחיר). קנד־ה (בוך דברים כי"ק הצ"צ). קסא (תקס"ב הנחות אדהא"מ והר"מ באדה"ז ודרושי הצ"צ). רנט. שט. שנח (כ"ק אדמו"ר הצ"צ). תה (סידור הבעש"ט).
ב תמב (ביכער דלאדי. הערות לביכער שונים). תס־סא (הערות לביכלאך שונים). תסג־ד (כנ"ל). תקלו (כנ"ל). תרלט (כי"ק אדהא"מ. דרוש ברכת חתנים ופה"מ). תרנח (תקס"ח. הגהות כי"ק הצ"צ). תשנד (כי"ק הצ"צ). תשנח (בביכל אדכרו, כי"ק אדהא"מ או הצ"צ). תשפד (רשימת כת"י הדרושים לו). תשפו (שמירתם).
ג ו (כי"ק אדה"ז). ח (כי"ק). ט. י (אדהא"מ). יג (מהרי"ל. לקו"ת. אהא"מ). יד (אדה"ז). פח. קסז־ח (שמירתם). רא (אמ"ב. פה"מ). רמח. רנז (שמירתם). רנח. רצא (הקדמה לביכל דמאסקווא). שיג (שמירתם). שצג.
ד לב (כתי"ק אדהא"מ, יתבררו). מח (דרושי רבנו). עז. עח (בוך הנקנה. בוך בפ' יש בכור). רט־י (קבלה).

רטו (הצ"צ). רטז. רכב. רנב (סידור הבעש"ט). רעג. ערה־ז. רעט־פ. רפה. שיח. שכג.
ה מח. נג. רח.
כתר: ג ר (עתיק ואריך. גם בעתיק מ"ה וב"ן).

ל

לא תחנם: ד קפו־צ (הפרש בינה למצות ישוב הארץ).
לב: ג נג־ד (רואה אמיתיות הדבר. עצם הנפש שורה בו).
עיי"ע מוח ולב.
לבוש: ג מט (בגדים קצרים).
לבן: א כו־ט (בירור ע"י ערמה).
ל"ג בעומר:
א טו.
ג יד.
לוח: ג לח (ל. השנה).
לוחות: ב תשטו (בל. שניות ניתוסף ריבוי תורה מפני שרידו במדריגתן).
לידה: א יג (בני הרש"ז סלונים). כב (כנ"ל).
הלילה הולך אחר היום: ד שמה־ו.
לעג: ג מג.
לעד: א קיד (ג' פי': נצחיות, קישוט, עד פה תבוא). קמז (כנ"ל).
לעתיד לבוא: א קיד (גם בבי"ע איהו וחיוהי וגרמוהי חד). קכד (ב' דרגות: סעודה לצדיקים ואין בו אכו"ש. עונג המורגש העצמי. בדוגמת שבת ויוהכ"פ). רלב (המל' תהי' כתר. עיקר הגילוי למטה).
לשון הקודש; עברית:
א רעח.
ב תפג־ה. תתטז־כד (לא להשתמש בו לדברי חול. בבית שני רק הת"ח מספרים בלה"ק. אחר זמן התלמוד גם הת"ח לא דברו בלה"ק. עתה שינו שמה מלה"ק לעברית. עברי שם שלפני מ"ת).
ד נא.
ה סז־פ (לימוד עברית בעברית בבה"ס). קלו־ז.
לשמה ושלא לשמה
א שצה־ו (האומר סלע זו לצדקה ע"מ שיחי' בני – בשאר מצוות ובתפלה).
ב תקיא (בלימוד החכ' – מצד אהבת הח' או מצד הקנאה).

מ

מאמרים:
אדה"ז:
א קסא (מ"ת לא באמריקה. נוטה צפון תקס"ב. הנחת אדהא"מ והר"מ באדה"ז). שט (ע"פ תהלתו בקהל חסידים בסידור ובכתבים). תס־חסא (כל המשמח. את שבתותי תק"ע).
ב תרנח (שובה ישראל תקס"ח). תשנד (ענין העבודה ע"ד החסידות).
ד לב (הקצרים. מ. לקו"ת).
אדהא"מ:
א ב (מצה זו ועוד). יח (לכה דודי). רלב (אחרי ה'. אם יהי' נדחך).
ב תקנג (מזמור שיר). תקנז (אתה אחד). תרלט (דרוש ברכת חתנים). תתקט (ששים המה מלכות).
ד עז (לא הביט און ביעקב).
אדמו"ר הצ"צ:
ב תס־סא (כל המשמח. ואתחנן תרט"ו – תרטו"ב).
ג שצב (דרוש רזא דתרתין אחתין).
ד עח (בן פורת יוסף).
אדמו"ר מוהר"ש:
א א (המשך וככה). יג (מים רבים. וככה). כד (לא יצא. צעקו). כז (ויקח לו יעקב). כט (הקצרים). ל (הנחות הר"ד מקאליסק). צב (ויאמר הן עם אחד תר"ל). קא (ויצוום תרל"ח). קמט (אני ישנה תרל"א). קסט (לא יצא האדם לא בסייף). רנב (וככה). שכז (כל מחלוקת רל"ב).

ב תסא (את שבתותי רל"ה). תשנד (כמעט בכל שבוע).
ג א"ב (תרל"ה־ח). ח (מים רבים. וככה. תרל"ג).

אדמו"ר מוהרש"ב:

א ח (חרקוב תרמ"ו). קס (חה"ש תרנ"ב). רסד (וידעת תרנ"ז).
ב תמו (רשימות ויסבאדען). תנא (כנ"ל). תסה (כנ"ל). תקכט (שאו מרום – חה"ש עת"ר). תשנג (המשך תער"ב).
ג כה (ר"ה תרנ"א). לז (חנוכה תרנ"ג). נג (ר"ה תרנ"ט. פדה בשלום). שנג (ושבתי תרס"ב).
ד מא (ר"ה תרס"ד). סא. עג (ויגדלו תרס"ה). קיד (חה"ש תרס"ה). קנ (קיץ תרס"ו). קסז (יו"ט של ר"ה). ריח. שכה (רשימות).

אדמו"ר מוהריי"צ:

ב תקכח (ההכרח הביא אותך להגיד דא"ח). תתקז (תדבר דא"ח לפני ידידינו).

מאסר וגאולה: ג שכ־כז (הר"מ הארנשטיין). שלב. שמ. שמב.

מגבית: ג קכא (לישיבה. פורים תר"ס). ריא (לישיבה. פורים תרס"א).

מגילה: ד רנז (קריאה לפני הבנות הקטנות).

מדות:

א רנה (אופני בירור מ. רעות).
ב תקעו (בירור המ. בדרך עזיבת הענין שהמ. מתעלמת אך נשארת בחקפה וע"י חלישותה – בולם פיו מלדבר כו' ובעבודת התפלה שנותן לבו לתקן).
ג מט־נ (זיכוך המ.).

מ"ה וב"ן: ג ר־רא (גם בעתיק, מיני' ובי'. גילוי וביטול. פני' וחי').

מהפכות:

ד א (תנועות המ.). ה (כנ"ל). לה־ו. קלד־ה (חורף תרס"ו).
ה קי (מ. פברואר). קיא (מ. אוקטובר). קכז. קכט־ל.

מוח ולב: ג נד.

מוחין ומדות: א קמא־ב (פרסא מפסקת ביניהם. המדות לוולת אפשר יניקה לחי').

מורים: א שנח־ט (ברוסיה).

מחלוקת:

א לד. רפט (לש"ש – רוב הצרות ממנה).
ג יא. טו.

מחשבה: ג נא (לבוש פנימי לשכל. החכ' נק' מח'). נב (מ. בהענין אחר הלימוד). נד (חכ').

מחדו"מ: ג נא־ב (הד. גילוי המ. החכ' מבררת מה לדבר).

מטה: א שיז (טאבאק תחת המטה).

מילה: ג מד.
עיי"ע מציצה.

מכירת חמץ:

ג רטו. רכח־ט. רלג־ה.
ה פב. קלו־ט.

מכס בשר:

ב תס. תקכה.
ד עב.
ה יב (ממנה מתפרנסות מוסדות הצדקה ובתיכ"נ).

מכתבים:

אדה"ז:

א רפט. שנה־ז (בענין הלואה ממעות אה"ק).
ב תמב (איהו וחיוהי חד). תתקיג (במעלת צדקת אה"ק).
ג כח (אגה"ק).

אדהא"מ:

ג י'.
ד קעח. קצב.

אדמו"ר מוהר"ש:

ג יד.

מלחמה:

א שלז (רוסיה־יפאן).
ב תשצו (העולם הא'). תתט. תתלא.

ד מז (רוסיה ויפאן). עה־ו (הנ"ל). קי.
ה נה־קח (באופן ישר או בעקיפין נזכרת מ. העולם הא' כמעט בכל מקום, הגיוס, הפליטים המצות לאנ"ח וכיו"ב). נו (רוסיה־יפאן). עיי"ע מצות.
מלך: א רכ (מוזהרים לרומם אותו. מ. ורב).
מלכות:
א קיד (מקור העולמות. שארי בי' מותא. כ"ח עתים. ע"י הצדקה ממשיכים חיים במ. עליית המ. בכתר). רכ (מקיף. צריכים לרוממו). רלב (לע"ל יהי' כתר). שפד (בעשי"ת המ. הקדוש כי מי אינה שייכת על בהמות כ"א על בנ"א — ע"י התשובה בעשי"ת).
ד קצב (דוד. ירושלים. חברון — כתר מ.).
מלמדים:
א קעו־ז. קפג (ללמוד עם בעלי מלאכה בכ"י).
ב תקפב.
ג י. כב. שנו־ח. שצח.
שאלת המלמדים:
ג מז. נה. קעח. שכב. שכז־ח. של (בפולין). שלז־ח.
ד יב. טו. כא־ג. כט. פו. פט־צ. שלו. שמב.
ה ב. ח. ט. קמט. קנא. קסה־ו. עיי"ע מורים.
מלשינות: ד ו. קכב (על כולל חב"ד).
ממ"ע וסוכ"ע: א קיט־כא (מ. ס. ועצמות שלמע' משניהם).
מן: א קלו (מבחי' טל. לחם רוחני). קמה (כנ"ל).
מנה אחת אפיים: ג קצט־רג (ביאור ע"פ דא"ח).
מנוחה: א קכא (ב' בחי': מ. שלאחר היגיעה ומנוחה בעצם).
מניות:
א שצב.
ב תתעח (להדפסת ספרים עברים).
ד קכ (לקניית בתים בחברון). רפא. שיב.
ראה מפתח מוסדות ערך פילנטרופיה; ראם.
מסיונרים: א שפח (באנגליה).
מסירות נפש: א שצה (מעלתה על התורה).
מספר: ד רטו.
מעביר והתלבשות: ד מא.
מעמד:
ב תסה.
ד נח. ר.
מצוות:
א קכה־ו (שכר מ. בהאי עלמא ליכא, שאור העצמי אינו נמשך, רק בצדקה שממשיך אור עצמי). קלו־ח (שכר מ. בהאי עלמא ליכא — רק פירותיהן בעוה"ז). שצה (מעשה התחתונים אינו תופס מקום למע'). שצו (שכר מ. ועיון תפלה. תפלה מלמטלמ"ע ומ'. ניתנו מלמע').
ב תקמב (מ. התלויות בכהנים וכה"ג הם מוציאים בזה את כל ישראל. עד"ז במ. התלויות בארץ).
ד קפ־קפא (מנין המ. באינה נוהגת לדורות. במ. כוללת. כשהיא קבלת שכר).
מצות:
א שטז־יז (מ. מכונה).
ב תנא. תסז (הב' שא"צ שמירה). תקפב. תשפד־ו. תשפט. תתפא. תתפח. תתצו־ז (קצירת החטים).
ג יב. קצד־ו (אריזה ומשלוח). רה (אפייה). רטז (משלוח). רכד. רלג.
ד מא־ב (שמורה עבור רבנו). נב. צג. רג. רח. ריב. רטו. רכו (מ. מכונה).
לאנשי חיל שבמלחמה:
א שיח־כד.
ב תחב. תתו־ז.
ד עה־ו. פ־פד. פו. פח־צ. צב־קד. קט־י. קכא־ב. קלב.

ה נו״ז. קד.
מציצה: א שפז״ח (בפה דוקא).
מצנפת: א קיז (כתר, מקיף דיחידה). קמד (כנ״ל).
מקוה:
א קס (דהאדיץ). קסב (כנ״ל).קצה (באה״ק). שעב־פא (אופני בניית המ. בליובאוויטש ושקו״ט בהלכה. נתן סאה ונטל סאה ונסתם נקב ההשקה אחר שהוכשרו המים). שפו־ז (בנין המ. הנ״ל, בנין בש״ק ע״י מכירה לגוי).
ב תלב־ג (המחוברת למעין ושל מי גשמים). תפא־ב. תקצ (מעלת מ. של מעין על של מי גשמים). תרד (בהאדיטש). תריג־ד (הנ״ל). תרמט־נ (בגזאטסק). תשל (במענטאן). תתיד־טו (אצל מקומות הנודדים). תתכז־ח. (כנ״ל). תתמח (הנקב ברצפה שבמ. ע״ג מ.). תתפא. תתצג־ה (סתימת נקב המ. בגומי ובמגופה של עץ).
ד ריג־ד (בליובאוויטש). רכז. רלג־ה.
ה סב־פ (עבור הפליטים). פז־צ. קח־ט. קכא. קכד (כנ״ל). קמג־ע (בחצר רבנו ברוסטוב). קע־קפה (תפיסת ידי אדם. כוונה. המשכה). קצא־ה (המשכת מים למ. ע״י משאבה. תפיסת ידי אדם. המשכה. כוונה). קצר־ז (חיבת מקוה נקובה שנתעקמה ומקבלת מים. קבעו ולבסוף חקק). עיי״ע טבילה.
מקומות הקדושים:
א ה (כותל המערבי וקברי הצדיקים). ט.
ב תקא.
ג ח.
ד רלז.
עיי״ע אהלי קודש.
מקיף:
א קיז (הקרוב והרחוק. לבוש ובית. לבושי׳ דכה״ג ביוהכ״פ מ. הרחוק. מ. דיחידה).
ד קיז־ח (המ. של החסידות פועל על תל׳ תו״ת שהרע ישן).
מר, מרירות: א קב־ג (מ. ועצבות. מביא שמחה). קנא (ב׳ תנאים: שתהי׳ אמיתית. רק לעיתים מזומנים). רנא (מ. ועצבות).
מרה שחורה: א קב־ג (מ״ש טבעית, עצמות מרירות ושמחה). קנ. קפד.
משיח: א שט־יב (קיבוץ גלויות על ידו דוקא. לאח״ז גילוי מלכותו למטה. ניצוצות שאנו מבררים יתעלו על ידו דוקא).
משלוח מנות:
א קמט (דרוש אדמו״ר מוהר״ש).
ג קצט־רג (ביאור ע״פ דא״ח).
משניות:
ב תתקד. תתקטז. תתקכו.
ג קיט.
ד שטו.
ה נג.
משפט:
א צד. קמד (לעשות צדקה ומ. — שופט עצמו מהמותרות ונותן). רסא (כנ״ל. חסד ומ.). רסב. רסו.
ב תרלו. תרסג. תשכב. תשעג (ביילים). תשצג.
ג יט. סה.
ה ה. קכא.
משפיעים: ב תשסז־ע (שילוח מ. לעיירות).
מתן תורה: ב תתסא (החזירה על כל אומה כו׳ ולא רצה להקל התורה כדי שיקבלוה רבים).

נ

נבואה: ב תשמב (מראה הנ. ראיית המהות. ראיית מרע״ה ושאר הנביאים ביד הנביאים אדמה. דמות ועצם).

נדה: א להי־נב (בדיקה קודם תשמיש ואח"ת).
נדר: ד קפו־ז (לעלות לא"י).
נהר: א שסה־ו (טבילה בנ.).
נוסח – עיי"ע תפלה.
הנותן תשועה כו': ד שלד.
נחש הקדמוני: ב תקיא־ב (התקנא באדם שעסק במושכלות אלקיים ומובדל ממושגות גופניים).
נטילת ידים: ה קפג־ה (בכח גברא, ע"י הסרת המונע).
נישואין: ב תקכד (עם הקראים ובלא חופה). תתקכג (נ. אלמנה. שתי אחיות לשני אחים. שם הכלה כחמותה). תתקכו־ז (בת כהן לישראל).
נס:
א רסו (גם בנ. שלמע' מהטבע יש סדר והדרגה).
ג רג (למע' מהטבע. ונ. שע"פ הטבע, על ידו ביטול העולמות).
נסיונות:
א קפו־ט (כוונת לגילוי אלקות למע' מהטבע).
ג רפז.
נפש הבהמית:
א רלג־ה (בירור – חלישות תוקף החומריות. שור כשב ועז. בירור הישות ועזות ע"י ביטושים). רלג (שור כשב ועז). רנה־ו (כשב – מכסה דק על הנה"א).
ג נא (שור כשב ועז שבה).
נקודות: א קצח (קמץ ופתח באל"ף קמוצה ופתוחה).
נר: א כב (נ. שבת). קנא־ג (יפה לבדיקה. ביטול הרע בכללה ע"י מקיף, תשובה, אבוקה. בירור כל כח ע"י בדיקה בנ. ה' נשמת אדם).
נשיאות: ד ע.
נשיקה: א כב (האב והאם לבנם ובתם).
נשמה: ב תקעה (בעלי המחקר חושבים שהיא השכל).

ס

סגולות:
א כב־ג (לאשה שאינה מקבלת הריון. לחולי מראין. שמסר אדה"ז בפיענא).
ב תפו.
סוכה: ה קנה.
סיגופים: ג צד.
סיפורים:
א קי (מעשה בבע"ת אצל אדהא"מ).
ב תשמא (מעשה מהר"נ מטשער־נאביל). תתא (המעשה מהבעש"ט).
ג קסה (מעשה מרב אחד).
סליחות: א יח (אצל אדה"ז לא היו אומרים).
סליטרא: א צא (מלח).
סמיכה:
ב תקטז.
ד ח.
סעודת הודאה: א רכה־ו (של הר"י ברלין).
ספירות: ב תמג (סדר עמידתן. החסד תחת החכ' ומקבלת מהבינה, הדעת תחת הכתר ומקבלת ממנה).
ספר תורה: ד רעח (פצוע דכא באל"ף).
ספרות:
א שסט (לימוד הס. ועשיית הבתים). שפה (עשיית בתים).
ד לג. מט.
ספרות דתית: ד של. שלו.
ספרים:
א ו (סדור תו"א). יז־ט (סידור תו"א שערי תפלה והשלמות). יט (אדה"ז דפוס הראשון). לב (סדור). סג (סדור תו"א עם שע"ת). קסד־ה (שדי חמד. מכירתו). קע (ע"ח דפוס שקלאוו). קעה (שדי חמד. מכירתו). רז (חומשים המקוצרים). ריב (חיצונים). רכ (שקנה). רלב (ראשית חכמה). רמט־נ (שקנה). שה. (סידורים ששם הוי' אינו ככתבו). שלו. שלט.

ב תמו. תפא. תקנג (חשבון קצר. רשימה מהכפולים. מספרי אדמו"ר מוהר"ש. ש"ס דפוס ראשון). תקנח (כפולים. מספרי אדמו"ר מוהר"ש). תקסא (כנ"ל). תקע (חשבון קצר). תרל. תרלו (הגיון לבי). תרנו. תשיח (עקרים). תשכח־ט (קנייתן). תשמא. תשנב־ג. תשסא־ב. תשסה. תשעג־ד (ש"ס צילום כת"י מינכן). תשעט. תחצו (סידור רוסטוב. מסכתות. חומשים). תתקה־ו.

ג יז (שו"ע יו"ד סרמ"ז). יט (סדור תו"א). מד (שו"ע). פ (הדרושים לרבנו). פג (כנ"ל). פו (קניית ס.). פוז־ח (הדרושים לרבנו). פט (קריינא דאגרתא). צב (חובת הלבבות). צו (קריינא דאגרתא). קכה (אור לישרים). קפב (עבור הישיבה). קפד־ה (קניית ומשלוח ס.). רכח (סידור תו"א). רלד (עבור הישיבה). שמג (קניית ספרים מערצבאכער). שנא־ב (דרכה של תורה).

ד נ (קניית ס.). נד (כנ"ל). קו. קיא. קיג. קלד. קמח. קנח. קעו (אמת מארץ). רי (פע"ח. הכוונות. דרוש נשמות אדם ואדם ישר. לבנת הספיר). ריב. רטו. רכב. רנו. רעז־ח. רפ. רצט. שג. שיט (ספריית הרש"ז אולמן).

ה נה (משלוח הס. מליובאוויטש בעת ההגירה). עב (קורות העברים). עד (שפת הילדים. קצשו"ע). קמד־ז (ראסטאוועי סידור). קמט. קנא. קנט. קסד (כנ"ל).
עיי"ע קטלוג.

אדה"ז:

א כה (לימוד התניא). לד (לימוד התניא פכ־ה־ל"ו). קב (לימוד סש"ב). קצח (סש"ב פל"ג). ריט (הדפסת התניא). רכא־ו (כנ"ל). רנב (תניא מפכ"ו עד פל"ד). שג (תניא ולקו"ת).

ב תסא (תניא). תשכ (לימוד התניא בחבורא. לא לדבר השכלות בתניא – רק בעניני עבודה. לימוד לקו"ת). תתקה (לימוד תניא עם ילדים). תתקח.

ג ו (תו"א והוספות). יז (ביאור בתניא פל"ב). כג (לקו"ת. תו"א). לה (תניא). מט (לימוד תניא בע"פ). נא (תניא פכ"ז ופ"ל). נג (תניא פ"ד). סד (הדפסת התניא). סו. ע. פב. צה. צט. ק. קב. קה־ו. קטו (הדפסת ומכירת הנ"ל). קצא (סש"ב). רצט (תניא). שח (תניא). שלג־ד (הדפסת לקו"ת). שדמ (כנ"ל).

ד ל (תניא). לב (הדפסת לקו"ת). לב (לקו"ת). מא (תניא). מח (הדפסת לקו"ת). נג (כנ"ל). סג (כנ"ל).מט (לקו"ת). קיז (תניא). קעד (תניא).

ה מב (סש"ב). קסב (שטאראטיפים מהלקו"ת והתניא).

אדהא"מ:

א קצח (אמ"ב פה"ש פי"ג). רלב (שער התפלה, התשובה). שכז (תו"ח).

ב תרלט (פה"ה). תתקטז (לימוד תו"ח).

ד רפא. ש.

אדמו"ר הצ"צ:

א א (שו"ת ומשניות). קסה־ו (שו"ת חו"מ. הדפסתם). רסד (צ"צ). תח־ט (הדפסת ס' צ"צ).

ב תרנח (טעמי המצוות).

ג ו (צ"צ). קו (הדפסת הנ"ל).

ד רפא. ש.

אדמו"ר מוהרש"ב:

א רב (כללי החנוך וההדרכה). רסד (קונ' התפלה). שלט (קונ' עה"ח).

ב תקעב (קונ' העבודה). תשיב־ג (קונ' עה"ח). תשמו (הנ"ל). תשנג (הנ"ל). תשנה (קונ' התפלה). תתקג (קונ' עה"ח).

ג צד (קונ' התפלה).

סרדינים: ג רפו.

ע

עבודת ה':
א רלה (לא להטעות עצמו). רנו (כנ"ל). רנז־ת (שיהי' רק לפי מדרגתו). תשמא (כשבא לידו מעשה מוצא היצה"ר תחבולה למונעו בטענות שצריך ליתן המעות למטרה אחרת. מעשה הר"נ מטשערנאביל בזה).
ג נ (ע"פ החסידות).
עדות: ה קצו־ח (א' אומר מת וא" אומר נהרג).
עוה"ז ועוה"ב: א קלח (משם ה' דלחתא ודלעילא).
עוצר: ה קס.
עזבון:
א שכה (ר"י הנדין לכולל חב"ד).
ב תרטז. תשא־ג (של הר"י ברלין). תשכג. תתא־ב (של הר"י ברלין). תתד־ה (הנ"ל).
ג מה. רצה. שה־ו.
ד קי (ר"י הנדין).
עירובין:
ב תלח־ט. תקיו.
ג רלו.
עליה:
א רפז (תכלית כל דבר להתעלות לשלמע' ממנו). שיא (ב' עליות א' מן הפירוד והב' שיתאחדו בקדושה. בירור דאו"י ודא"ח. עלי' השניה ע"י משיח דוקא).
ב תשיח (תכלית כל דבר להגיע לשלמעלה ממנו).
עלילת דם ביילים: ב תקצב. תשעג. תשצא.
עם הארץ: ב תתיט (העוסקים במו"מ).
עמלק:
א ל.
ב תתצט (ראשית גוים ע. — ראשית הירידה הקרירות).
עני ועשיר: א פא־ב (עני מחלק הדין עשיר מחלק הרחמים. ע"י הצדקה מסירין הדין ומעורר מלמע' המשכת מדה"ר).
עצבות: א לד (ירחק א"ע מע.). קב (ע. ומרירות המביאה לשמחה). קנא (ע. ומרירות). קפה (פיגול הוא לא ירצה). רנא (ע. ומרירות).
עקבתא דמשיחא: א רסו (אין סדר בבירורים. צריך לברר גם מה שנראה לנו לדבר רחוק).
עשירות: ב תחצט (עלולה לטמטם הלב והמוח).
עתונים:
א לא (הצבי. החבצלת). קפד (הפסגה). רח. רצב (השלוח המליץ וואסחאד). רצז (הצפירה).
ב תקנב (האח). תתקנז־ח (האח). תקסג (האח). תקסח (היינט). תקעא (האח). תקפ (היינט). תרעו (להפיח רוח היהדות). תרצב (המודיע). תרצג (הדרך). תשמא־ב (האח). תשנב (האח). תשסד (האח). תשעב. תתפב (ברוח היהדות).
ג ע (המליץ הצפירה). עו (של החרדים ברוסי'). צ (המליץ הצפירה). צג (ליובאויצעסקי ליסטאק). צח (הנ"ל). קיא (המליץ). קיג (של החרדים ברוסי'. מחזיקי הדת). קכה (המליץ). קלד. קמז (שלא יהיו בבית). ריד. רכ. רל (הצפירה המליץ). רפו (איזראעליט). שלה (של החרדים ברוסי'). שלח. שם (של החרדים). שנב (עסטרייכישע וואכנשריפט). שסא (נאווסטי). שסה (המליץ). שעא.
ד ו (המליץ. נאווענסטי. הפלס). ח (הפלס). יב (המליץ). יג (הזמן). לד (המליץ. הזמן. הצפה. פריינד). לו (מחוץ לרוסי'). לז (וולט). מג (מחוץ לרוסי'). עה. עו (הצפירה. הצופה. פריינד). צת (פריינד. איזראעליט). צט (יחדישע פרעסע. נאווענסטי). קיט (הזמן). קעה (השקפה). שיח (הזמן).

שכא (איזראעליט). שלא (הד הזמן).
ה יג (איזראליט). יט (הנ"ל). כח (הד הזמן). לב (הנ"ל). מד (איזראעליט). קיט (ייעווריייסקי נעדעלי'). קס (פריאנאוו' קריי).
עתיק: ג ר"רא (גם בע. מ"ה וב"ן, מיני' ובי'. פני' אבא פני' ע. כשנתגלה כללות עצמותו נתגלה. שבתא דע'.)

פ

פדיון נפש:
א ב (הרי"מ בעזפאלאוו). לג (הנ"ל). קנד (מהנ"ל. בפ"נ אצ"ל החסרונות שמוצא בנפשו).
ג ב (של הריע"מ בעזפאלאוו). כח (עבור הנ"ל). קנח (של רבנו). רה (שכתב רבנו עבור לידת כלתו. לא לקרא פעמיים באותו יום).
ד קמה (על ציוני אדמו"ר הצ"צ ומהר"ש בענין פועלי ציון).
פדיון שבויים:
ב תשנ.
ג קכג.
פורים:
ב תשפז.
ג קכא. קצט־רג (משלוח מנות, דא"ח). רג (נס מלובש בטבע). ריא. שפו.
ד מה. מט. קלה. רד־ה.
פיוטים: א יח (אצל אדה"ז לא היו אומרים).
פיס; גורל:
א דש.
ג רד. רצו־ח. שו. שיב.
פליטים (מגורשים מערי הספר במלחמת העולם הא'):
ב תתיד־טו. תתכו־ח. תתצח־ט.
ה סא־פא.
פנים: ג קצט (אפיים הוי' ואלקים).
פסח:
א תו (יין בלא סוכר).
ד רנב (יין בלא סוכר).
פספורט: ג לב. לד. עב. עג. פב.
פריצות: ג שסד.
פרנסה:
א קע (נמשך ע"י ביטול. ע"י יחוד חו"ב. ע"י שלום המחזיק ברכה).
ב תלה (העסק רק כלי לפ. — צ"ל בכשרות).
ה קנ (כשם שאינו עושה את עצמו כן אינו עושה לעצמו. השלך על ה' יהבך וכו').
פרסא: א קמא־ב (בין מוחין למדות. בין אצי' לבי"ע. עוד פרסאות עד פ. דק"נ).
פרעה: א ל (קליפה דפ.).
פרעות:
א שיג (בקישינוב).
ב תחצא.
ג שצא (בקישינוב).
ד א (בקישינוב והאמיל). ה. לו (הנ"ל). צט (בהאמיל). קי. קיח (פועלי ציון). קכג (בהאמיל). קכד (ארשא. ליובאוויטש). קנג־ה (פועלי ציון). קצד (תרס"ו ברוסיה).
ה קלא (בקרעמענטשוג).
פתגמים:
א קעא (אי' פעולת דא"ח אי' פעולת אבותינו רבותינו). רפז (תכלית כל דבר להגיע לשלמע' ממנו). שיח־ט (העוסק במצוה פטור מהמצוה — כ"ש המצוה עצמה פטורה ממצוה). שכח (לקשר הבאגאזנעם וואגן עם הפאיעוד — תכלית חכ' תשו' ומע"ט).
ב תלה (טארגעווען מען אויף א גוי"ס נאמען, טאן אן עבירה ח"ו טאר מען ניט אויף א גוי"ס נאמען אויך). תנב (כשבא רופא נמצאים חולים). תקי (אלמלא הקנאה אין אדם נוטע כרם כו'). תרג (כשאוהבים העני אוהבים תרמילו). תרסא (כשם שחובה להתפלל בכ"י כן חובה לחשוב כ"י בחנוך בניו).

תש (ברייער: וקבצנו יחד – כינוס צדיקים בזה"ג רק בכחו של הקב"ה). תשטז (בהעדר לימוד החסידות במה אנו חסידים ובמה אנו מקושרים). תשיח (עיקרים: תכלית כל דבר להגיע לשלמעלה ממנו). תשיט (ג' עמודים, על תורה וגמ"ח הסכים הנה"ב אך לא על עבודה). תשמא (כולי' חאטימסקער: כמו שיש ע' פנים לתורה כמו"כ יש כו'). תשנד (בעת שהי' כחי אתי התאמצתי לעבוד ה' בתפלה). תתפד (אחינו היראים מצויינים בהתרשלות).

ג שלז (ברית כרותה לעשי' והשתדלות שאינה חוזרת ריקם).

ד קי (המלוה לחבירו בשעת דחקו – של מלוה).

ה ח (חכ' החי' שלמד בהכרח – ישב ויסירם מלבו). יא (אש התורה אוכלת אש הלימודיות רק כשהיא לשמה בלא"ה התורה נבלע בהפרות הרעות ולא נודע כי באו אל קרבנה). קנ (כשם שאין האדם עושה את עצמו כן אינו עושה לעצמו – פרנסה. השלך על ה' כו'). קסז (הרז"ו ווילענקער: פאניע שקרון, מכריז שהחלות חמות והן קרות כקרח).

בעש"ט:

ג קצד (ג' אנשים יש להם כח גדול).

אדה"ז:

ג נ (בית אפל אין פותחין כו' נגעו).

אדהא"מ:

א רלד (שועתי אליך ותרפאני – שתרפה הנה"ב שלי).

ב תשטז (התאונן על מיעוט עסק החסידות).

אדמו"ר הצ"צ:

א קיב (דברים קשים על אתרוגי קורפו).

אדמו"ר מוהר"ש:

א קיב (דברים קשים מאד על אתרוגי קורפו). קלט (גם העולם ניזון ממן כי כאו"א אינו מרויח לפ"ע ההוצאה). קמה (מה שאין מפורש בצוואת הרי"ח אין להחמיר).

ב תכ (כשאומרים ואינו פועל אין זה מעלה). תשכ (עניני עבודה יכולים לקשר בתניא).

ד ע (כשמדברים בענינים גשמיים יש מנדבים כו'). רמד (העובדים במושבות חרסון: אַ גיזונטע וואָך אוֹן אַ גישמאַקער שבת).

צ

צבא; חיל:

א א.

ב תקטז (שחרור רבנים מעבודת הצ.). תתכה. תתנט.

ג קסה (התייצבות). קעו. קפ. שצו (כנ"ל).

ד כג (פטור). פד (גיוס). רח (פטור). רנ (פטור ?).

ה פג־קח (שחרור רבנים שו"בים וכו' מעבודת הצ.). קטו־כ (כנ"ל). קמז.

צדקה:

א פב־ה (הצ. מסיר הדין. מברר. אוכל פירותיהן בעוה"ז. מצוה סתם. מקרבת הגאולה. אין לה גבול). צג (גורם המשכת השפע). צה־ח (בירור נפש החיונית. יחוד צדיק וצדק. י"ה עם ו"ה. ממשיכים השם שלם והכסא שלום). ק (צ. בסתר). קה (במצוה א' דצ. פועל כמו בכל המצווה. יוסף גבאי צדקה המשכה למע' מהקו). קט (צ. תרומם גוי, רוממוו העצמות. יוסף גבאי צ.). קי־י"א (בדוגמת התשובה שאין לה גבול. או"ח. אין ישראל נגאלין אלא בצ. מעשה הצ. ועבודת הצ. ימוה"מ ותחה"מ. ב"פ בן פורת. חשך הקדום ואור הקדום. גדול המעשה מהעושה. צ. בסתר). קיד (ממשיך חיים במל' עליית המל'

בכתר. משם נמשך גם לבי״ע). קטו (עיקר הבירורים מנפש החיונית. בל״ג. כענין או״ח בתשובה. צ. בסתר). קטז (לבוש לאור העליון כשריון לסתום הנקבים שלא ינקו). קכה (ע״י הצ. שמרחם על עניים מעורר מדה״ר מבחי׳ עצמותו. צ. ותשובה במדרי׳ אחת. הצ. אוכל פירותיהן בעוה״ז והקרן כו׳). קלה־ו (אוכל פירותיהן בעוה״ז שנמשך מהכתר. ע״י הצ. המשכת התורה. צ. מבחי׳ ת״ת כולל חו״ג הוכפל בו כי טוב). קלח (ממשיך משם ה׳ דלעילא, בירור דק״נ ובל״ג, כמו מצות התשובה). קמ (בסתר). קמא (ע״י יחוד צדיק וצדק. מרבה שלום. מחבר י״ה עם ו״ה שיהי׳ השם שלם). קמג (כמו בירור התשובה. או״ח. בל״ג. מצנפת דכה״ג מקיף דיחידה. פירותיהן בעוה״ז. צ. ומשפט). קמז (ממשיך מג״ר למל׳. עי״ז עומדת לעד. עבודת הצ. שבאה ביגיעה ממשיך גילוי אור עליון יותר). רסא (צ. ומשפט ששופט עצמו מהמותרות ונותן. העיקר לעשות חסד בשעת דחקו). שיד־טו (תכלית האדם כשמרגיש הזולת ועושה עבורו). שנה־ז (הלואה ממעות עניים). שצא (פילנטרופיה בל״א).

ב תתקה (בשנת האבלות).

ג טז. יח (יסוד תורתינו). יט. כח. עא. שה. שסד. שעג (חשאית).

ד קעה־ו (גבאי צ. מתמנים ע״י הנותנים).

קונטרס הצדקה עבור הרא״א פרסון:

א ע־פו. צא־ק. קד־קכו. קלד־מז.

ג טז־כב.

צדיקים ובע״ת: **א** קו (קו ולמע׳ מהקו. או״י ואו״ח. יעקב ויוסף).

צוואה:

ב תתקג־ז (של אדמו״ר מוהרש״ב). תתקו (של הרבנית רבקה).

ג קעד. קפח (של אדמו״ר הצ״צ). רצב. שו.

ד קי (ר״י הנדין). שיח (הר״י ברלין).

ה רד (אדמו״ר מוהר״ש שלא יתחלקו בנכסים).
עיי״ע עזבון.

צוואת ר״י החסיד — עיי״ע הלכה.

ציצית:

א שנא־ד (תכלת בזה״ז).

ב תשכד.

ג פג. פח.

צנז (תעודת השכלה):

ג מז. נה. נז־ס. עו־ט. קט־י. קעח. רח (הרבנים בפולין — ב׳ קלאסין). שכב. שכז־ח. של. שלז־ח. שנ. שסז־ח.

ה ח. כח־לד.
עיי״ע מלמדים. רבנות.

צנזורה:

א ריט.

ה נו.

צניעות: **א** רעט (פריעת הראש).

צרפתית: **ד** רמו.

ק

קאניקול: **ג** קטו.

קביעות: **א** רו (בנפש).

קבלה: **א** יז (וחסידות מתאימים).

קברים: **ב** תקפג (תתיכות ס״ת שנשרפו). תתקיז (הנאה מצמחים שע״ג הק.).

קדושה:

א שפד (מ״ש בעשי״ת המלך הקדוש. קדושתי למע׳ מקדושתכם. קדושת התומ״צ, מכתירים ג׳ קדושות — תומ״צ ותשובה).

ב תתכג (ק. ישראל ע״י התומ״צ).

ד קער־ח (ק. חברון וירושלים).

קדושתי למע׳ מקדושתכם: **א** קכא (עצמות שלמע׳ מקדושת שמו שע״י תומ״צ). שפד.

קו: **א** קה־ז (יעקב — בקיעת הק. ע״י

ההבדלה בין החשך הקדום למקור הגילוי. בחי' ת"ת. אור דתיקון. אור דתומ"צ).
קושאן – עיי"ע שטרות.
קטלוג: ג פג (של ס' רבנו וק. רבינוביץ). קסב־ג (כנ"ל). קעט. קפד־ה (אהל אברהם). קפו. קצג.
קיבוץ גלויות:
א שט־יב (בגמר הבירורים ברוחניות – ניצוצות דתהו. בנין ירושלים קודם. ע"י משיח דוקא. מ"ש בסידור אדה"ז דקיבוץ גליות קודם למשיח היינו לפני גילוי מלכותו היינו לפני גילוי בחי' כח"ב דתהו).
ד ל.
קידוש לבנה: ב תקמג.
קידושין:
ב תשלג־ה (ק. טעות). תשנג (כנ"ל).
ד שמו.
קירוב צעירים: ב תעד. תקסד.
קליפות: ד פג (פרי וק. הכוונה לשבור הק. – לעמוד נגד המונע).
קנאה: ב תקי־יב (הטוב והמגונה שבה. ג' דרכים: א) ק. סופרים תרבה חכ', ולא חכמים. ב) שאינו רוצה שיהי' מי שהולך בדרך טוב. ג) שונא הטוב).
קריאת התורה: א קעז־פא (שמיעת קרה"ת כדינה).

ר

ראיה:
ב תשמא־ב (ר. השם ע"י אאע"ה. מראה הנבואה – מהות. ר. מרע"ה ושאר הנביאים. דמות ועצם). תשנז (השגה הכרה ור. ב' ענינים בר. עין השכל: התאמתות וקנין בנפש באופן אחר משמיעה).
ג נג־ד (הלב רואה).
עיי"ע שמיעה וראי'.
ראש השנה: א עה (ויוהכ"פ – יום הדין). קיח־ט (פחד יצחק, גבו', הסתלקות האור מתאחד בהעצם הפשוט. התנשאות העצמות. שם עבודת הנבראים אינו נחשב).
רב ותלמיד: א רכ (המורא שצ"ל – רק בשביל השפעה פנימית לכן א"צ לרוממו. רב ומלך). רכז־ט (ביטול הת. לר. עושה אותו כלי להשפעת הר.; ע"י מסירת עצמו הר. לת. נחקקים בו חושי הר. השגחה ואמירת שיעור).
רבי וחסיד: א צג (רבותינו מסרו נפשם לנטוע אחדות באנ"ש ומדות טובות). קעא (כמה יגיעות יגעו על אנ"ש).
רבית: א שפג (שטרי עסקא).
רבנות; רבנים:
א רג (שאלת הר. ברוסיה [הר' נידונים]. בפ"ב). ריב (החדשים הלועגים לדברי חז"ל וכחא דהתירא עדיף). רלו (הרש"ז סלונים ביפו). ש־שב (הרשי"א בחברון). תז (הרש"ל מדליה בויטבסק).
ב תיד־טו (בויטבסק). תיח־כא (כנ"ל). תכט־לא (כנ"ל). תלו (במעיינות הרחצה). תמ (מטעם). תנג (כנ"ל). תנו־ז (חכם באשי באה"ק). תעו (הר"ש לזרוב באווראוויטש). תעח (הר"י נימוטין ברעציצא). תצב־ד (הדחיים ומטעם). תצו (כנ"ל). תקיג (כנ"ל). תקטז (שחרורם מעבודת הצבא). תקיט־כ. תרלט (הרש"ז סלונים ביפו). תשסח (אפשרות לימוד החסידות על ידם). תשסט (הרד"ב גרינפרעס בפולטבה). תשע (בבאריסאוו). תשצה־ו (בויטבסק). תתיב־ג (בפולטבה). תתכה (הרי"ל קנטרוביץ בטאראפיץ). תתמח (תמיכת הר.). תתעד (כנ"ל). תתק (כנ"ל). תתקטו (הר"א תומרקין בחאטימסק). תתקכא (שפשטו ידיהם במסחר). תתקכד (הרש"ל לוין והר"ש נוטיק).

ג ט (הר"ד יעקבסון. הר"א זליגסון). כז (הרש"ז סלונים). ל (הר"ד יעקבסון). מז. נה (בפ"ב). נט (דפולין). פד (הר"א ברכין בחרקוב והרי"ל ש"ס בוועליז). צב (כנ"ל). צז (כנ"ל). קא (כנ"ל). קכד (הרא"מ מאדייעווסקי).
ד י. עב (הרד"צ בטשערניגאוו). פה (הרלוי"צ ש"ס). קלג (בפ"ב). קמז (הרש"ז ש"ס בפ"ב). קנב (הרא"מ מאדייעווסקי). קעד (הרשיל"א בחברון). קצו (הרח"ע בפ"ב). רמז־ח (הרלוי"צ ש"ס ביקטרינוסלב). רס (דתיים ומטעם). רפד (כנ"ל). שז (מטעם). שכז־ח (הרלוי"צ ש"ס ביקטרינוסלב).
ה כה־ז (הוראה והדרכה. רק במי שתורתו אומנתו). לב (ר. פולין). סב (קופת תמיכה לר.). ע (במקומות הנודדים). פג־קח (שחרורם מעבודת הצבא).

שאלת הר. ברוסיא:

ב תקיד (חיוב צנז). תקיח־כא. תקכט־ל. תקלב. תקצב. תרכו. תרל. תרמו. תרמח.
ג מז. נה. נז־ס. עו־ט. קט־י. רח (בפולין – צנז ב' קלאס). שג. שנב. שסה־ח. שעא־ב.
ד טו (חיוב תעודת השכלה – צנז). כט. צו (ר. מטעם). צט (כנ"ל). קא (הדתיים ומטעם). שג. של־לג. שלט־מא.
ה ב. ח. יא־ב. כה־לד.

רבנים מטעם:

ג מב־ג. פו. קט־י. קכד. קכו־ט. קלא־ג. קלה. שסח.
ה י. יא. יח.

עיי"ע אסיפות.

רוסית:

א קצב.
ב תנד. תקטז. תקכז. תשצז (רק מכתבים בר. מתקבלים).
ג מז. עט. קט־יא. קמא. קסח. קע. שכא. שכז־ח. שלו־ח. שסז.
ד קלג. רמה־ו.
ה ט. רח. ל. נו. עה. קסו.

ראה מפתח מוסדות ערך חדרים.

רופא: ב תקד (ברשותו רק לתת רפואות ולא לאמר שאין תקוה שזה תלוי רק בהקב"ה).

רחמים:

א עב־פב (מדתו של יעקב. אין לה הפסק. במדת הר. גם הגבורה מסכמת. עצם הדין נהפך לטוב לכן בל"ג. כל המרחם מעורר למע' המשכת מדה"ר). קכג (כל מה שמנושא יותר מרחם יותר. במלך. בעת שמחה).
ג מז (פועל שגם הגבורה יתהפך לטוב. כל המרחם כו'. ר"ד. מדתו של יעקב).

רע:

א כז (הגלוי והנעלם).
ב תקיב (נבראה כדי לבחון את הטוב).

רעב: ג שסט.

רפואות:

א כד (ורפא ירפא).
ב תמט. תצ. תרכז. תשי. תשנ. תתקכ.
ג צא־ב (עשיית כלים ובטחון. ע"י הקב"ה בעצמו). רנא (ע"י הקב"ה בעצמו). רנג (כנ"ל). רעז (כנ"ל). מקומות שבהם מסופר אודות בריאות ורפואת רבנו לא נסמנו לרוב המצאם.

ש

שבועה: ד קצא (הנשבע ע"ד מצוה דרבנן. לעלות לא"י).

שבועות: ד רל.

שביעית: ב תקמב (עזר לשומרי ש.). תקנב (כנ"ל).

שביתה: ד צח (בדפוסים). קנו.
חובת השביתה ביום ראשון:
ב תלח־ט. תקטו. תקסה. תקעא. תקעג. תקפח־ט. תרו. תתסז. תתפ.
ד של. שלד־ה. שמג־ד.
ה לו.
שבת:
א קכד (ש. ויוהכ״פ – עונג המורגש ועונג העצמי). שנג (ש. עילאה ותתאה. ע״י תק״ש במקדש ממשיכים גם ש. עילאה בפני׳). תקיז.
ד רמד (במושבות חרסון). של (שחרור תלמידים מבה״ס בש.). שלה־ו (כנ״ל). שמב־ג (כנ״ל).
ה סד־ה (אצל הפליטים). עב (כנ״ל).
שדי: א קכא (ג׳ מדריגות: שאמר לעולמי די. ממכ״ע. שדי באלקותו לכל ברי׳. סוכ״ע. שאין העולם ומלואו כדאי לאלקותו).
שופר: א שנג (בשבת ממשיכים בלא״ה האור לכן נדחה מחשש רחוק. והיינו בשבת תתאה ובמקדש ממשיכין ע״י תק״ש גם שבת עילאה בפני׳).
שחיטה ובדיקה:
א קסד (בליובאוויטש). רג (בפ״ב).
ב תיט־כ (בויטבסק). תל־לב (כנ״ל). תעז (הר״נ בחורול). תריח (בפולטבה). תשע־עב (בויטבסק). תשפט (שאלת השחיטה). תתקיד־טו (יצאה טרפה מחח״י הדואג ומתאנח). תתקכב.
ג קנו. קסב (בפיורדא). רסה. שסד.
ד מט (לימוד הש.). של־לא. שלז (שאלת הש. בפינלנד). שמה (כנ״ל).
ה יב. מט (גזירת איסור הש.). סב־פא (במקומות הפליטים). פד־קד (שחרור השו״בים מעבודת הצבא).
שטפון: ה קי (בקרעמענטשוג).
שטרות:
א לא (שט״ח ע״ש אדמו״ר מוהר״ש).
ב תמ (קושאן על הנחלה בחברון). תעב (כנ״ל). תרא (כנ״ל). תריא (כנ״ל). תריט (כנ״ל). תרסד (כנ״ל).
ג קמה (לבית חדש שבנה רבנו). רכט (שט״מ חמץ – הרשאה). רלה (כנ״ל).
ה פב (שט״מ חמץ – הרשאה). קלז־ט (שט״מ חמץ). קמה (שטר קנין לבית רבנו ברוסטוב). קנט־ס (כנ״ל). קסב. קסד. קסז.
שידוכים:
א קסא. תיב.
ב תרנט (הוכרז מלמע׳). תרצז. תשמט.
ג כט. לג. קצא (שם החתן כחותנו). שצו־ז.
ד מ. מא. עז.
עיי״ע חתונה.
שיחות:
ב תקעב (שמח״ת תרע״א).
ג קמז (שמח״ת תר״ס בענין חנוך הבנים).
שינה:
א יג (7־8 שעות). רלא (ז׳ שעות).
ג קב (ז׳ שעות במעל״ע). שי.
שית אלפי שני כו׳ חרוב: א קלז (חרב מהלבושים דק״נ).
שלג: ד רח־ט. רטז. רכג.
שד״רות: א קעג־ד (במושבות חרסון לחזור דא״ח. הגר״ד מפאהאר הר״ל הופמן).
שלום: א קסו־ע (ש. יסוד דא״ק. יוסף. מלך החי הדר שרש התיקון. התכללות נש״י מחזיק ברכה. חותם שוקע. ביטול. ממשיך פרנסה).
שם שמים שגור בפי כל: א קטו (המשכת העלם העצמי למטה). קכו (כנ״ל).
שמות:
א שה (סידורים ששם הוי׳ אינו ככתבו).
ב תתקכב־ג (שם הכלה כחמותה).
שמחה: א כה־ז (בתפלה). לד (בתורה ותפלה. ואז יוכל לנצח הנה״ב). קב־ג

(שלאחר המרירות). קנא (גם בשעת צלותא שעת קרבא צ"ל ש. רינה וש.). רנא (שלאחר המרירות. ע"י התורה המשמחת).

שמיעה וראיה: ג נד (מוח ולב).

שמש: א קפז (מוציא חמה מרנתקה רשעים נידונין – תוקף האור, צדיקים מתרפאין כשיופשטו מלבושי העולם. ש. ונרתק).

שניים: ב תשכו (המנעות מסתימות).

שפלות: א כו־ז (מצד עבודה וש. של שקר).

שרייה והדחה: ד מא.

שריפה:
ד א (בליובאוויטש).
ה כח.

ת

תהו ותיקון:
א קסו־ז (תי. התכללות. יעקב יש לי כל. תורה). שט־יא (בירורים דעת ז' מדות דת. לע"ל כח"ב דת.).
ג טז־יז (תי. התכללות. כלים רחבים. אדם ובע"ח. בת. יו"ד כלולים מיו"ד בתי. הרבה פעמים). נ.

תורה:
א כד (מביא מאהוי"ר למעשה המצוות). לא (לימוד הנגלה). קלה־ו (אוכל פירותיהן בעוה"ז כו' ות"ת כנגד כולם שנמשך מג"ר דעתיק. ד'ברי אשר שמתי בפיך. סתים וגליא שבת. טל ומטר). קמט־נ (ת. ותפלה צריכים זל"ז). קסז־ח (ת. הכנעה בדרך שלום ותפלה בדרך מלחמה. ת. מלמעלמ"ט ומצות מלמטלמ"ע). קצט־ר (לימוד החסידות אינו מספיק, צ"ל גם נגלה דת. לחם ויין. אופן הלימוד). רי (גם על בתולה צ"ל לת.). רעח (בבהמ"ד דוקא). רפו־ח (עוסקי ת. ויושבי אהל – עלייתם שתומכים עוסקי ת.). שמט־נ (אופני הלימוד). שצט־תא (תורת ה' – תורתו, נסתר ונגלה, אצי' ובריאה. נגלה – יומם ולילה, נסתר – חפצו, בחפץ לב).
ב תשיד (היגיעה בת. נתחדש ע"י ההכאה בסלע. בזה"ג אור הת. בהעלם). תחכ (ניתנה בכתב עברי ולה"ק. לשון ארמי נתחדש בימי עזרא). תתלו (קב"ע לת. בחבורה).
ג מט (לימוד משניות ותניא בע"פ). נג (לחבר הלימוד עם עשיית המצות והתפלה). נה (גם על בתולה צ"ל לת.). רסא (חיזוק לימוד הת. בגדולים ובקטנים).
מ. מא. עז.
ד קנה (ת. וחכמות חיצוניות. לשמה ושלא לשמה). קעז (השגחה תלוי' בקדושת המקום). שו (בביהמ"ד דוקא). שמז־נב (חובת וסדר הלימוד ופעולתה על המדות).
ה ט (העדר האמונה בסתרי ת. אות על חלישות היראה). יא (הת. אש אוכלה אש (הלימודיות) רק כשיראתו קודמת לחכמתו והת. לשמה).

תושב"כ ותושבע"פ:
א קח (או"י ואו"ח).
ב תשיג (תושבע"פ – אילנא דטו"ר. תלמוד בבלי – במחשכים. ההכרח לצרף פני' התורה).
ד שמח־ט (מעלת לימוד תושבע"פ. משנה וגמרא).

תחום המושב:
א רמ. רסז. חמז (בפ"ב). תרלג.
ג רפג (מוסקבה).
ד ב. לד־ט. צו. צט. ק. קמה. שמה־ו.
ה סב. פח. קמג.

רשיון ישיבה מחוץ לתחום: ג סג, עב. צז. קפא. קפו. קצז. רכג. שמו. שצא־ב.

תחיית המתים: ב תרג (נקבל דא"ח מאדה"ז).

תלמוד ירושלמי ובבלי: א קח (או"י ואו"ח).
תמים: א רנה (בתולדתו או ע"י תשובה).
תנאים:
א קעו. שמג.
ג יב. לא. לד. קכב.
עיי"ע חתונה. שידוכים.
תנור:
א קנח־ט (סתירת ח., ת. מורה על סט"א). קעד (סתירת ח.).
ב תפא (השתמשות במקום הת.).
ג לז (סתירת ת.).
ה ר (אם מועיל תנאי לסתירת הת.).
תנחומים:
א כב. לב־ג. רנב.
ב תקמז. תרס. תשפא (לפטירת אמו הרבנית).
ג א. כח.
ה לו. מא־ב.
תענית:
א קנג (ת. חלום – להתרחק מהם).
ד רטו (בע"פ. סיום).
ה קנט.
תערובות: ה ריג־כד (קיצור משו"ע אדה"ז סי' תמב. תמז).
תפילין:
א קסט־ע (תש"י חותם שוקע ותש"ר חותם בולט). שנא־ב (תש"ר כמו שמו"ע יראה וביטול. המשכה בבחי' חסדים). שסט (ספרות ועשיית בתים). שפה (עשיית בתים).
ג מד. פג (רצועות). פח (כנ"ל).
תפלה:
א יז־ט (ענינה הכוונה שבלב. הקול לעורר הכוונה. התיבות מכוונים לסוד. נוסח אדה"ז ע"פ נוסח ספרד. קבלת האריז"ל על זה הנוסח. סליחות פיוטים לא אמרו אצל אדה"ז. הפטרות. ברכות). כד־ט (התבוננות קודם הת.). ל. קמט־נ (ת. ותורה צריכים זל"ז). קסז־ח (ת. בדרך מלחמה ותורה פועל הכנעה בדרך שלום מלמעלמ"ט). רה (האומר אין לי אלא תורה כו'). שצו (ת. מלמטלמ"ע, יהי רצון. מצות ניתנו מלמע'. עיון ת. ושכר מצוה).
ב תרכד (עבודה שבלב). תשיז־ח (עבודה שבלב. תכלית כוונת החסידות. התבוננות. פועל בירור הנה"ב).
ג נג (התבוננות בת.).
ד צג (בשעה שהציבור מתפלל בעיר אחרת). שטו (לע"נ הר"י ברלין).
ה נא־ב (מנין). קסח (רשיון). קפט (מנין).
תשובה:
א קכה (ת. וצדקה במדרי' אחת). קלח־ט (כנ"ל). קנב (ת. גדולה מאה"ר מהפך הרע. אבוקה בנפש). רצב (בעת הפרעות בקיוב נתעוררו כמה לשמור המצוות). שפד (ע"י ממשיכים קדושתי שלמע' מקדושתכם. ג' כתרים. – תומ"צ ית.).
ד נא.

מפתח מוסדות וארגונים

א

אגודה להדפסת ספרי רבותינו:
ד רפא־ג. ש.
אגודה לחיזוק הדת ברוסיה: ד של. שלג־ד. שלז. שמא־ג. שמז.
אגודת יראים:
ב תקפה. תקפט. תערב־ג. תרעו־פח.
ד מה־ו.
אגודת ישראל:
ב תרלג. תרלו. תרנג־עה. תרפט־צג. תרצז־ש. תשלב. תשלו־ז. תשצד. תתלב. תתנט־ס.
ד רסא.
ה ז. כג. מג־ז. קי. קטז־יז.
אגודת כנסת ישראל: ד רנח־סא. רסו. שז. שט. שיב.
אגודת מעייני הישועה: ב תלו־ח.
אגודת הרבנים ברוסיה:
א שדמ־ו. תחלב. תחלט. תתמד־ז. תתנ. תתנח. תתס. תתסג.
ג שפט־צ.
ד קנט.
ה קי־יא. קכ. קלד־ו.
אוניברסיטה:
ג מב. מד. נח. עט.
ד לד (רשיון הכניסה ליהודים. מיוחדים ליהודים). לז. צו. צט. עיי״ע סמינר.
אחדות (בלוק לקונגרס היהודי):
ב תתמג. תתפג. תתפה.
ה קיא.
אחי תמימים: ב תקנז.
אליאנס — ראה חברת כל ישראל חברים.

ב

בונד: ד ה. לו.
אלגעמיין דייטשער ראבינער פערבונד: ה כג.
באנד געזעצטרייע יודישער לעהרער: ה כג.
בונד געזעצטרייער יודישער יוגענטפעראיינע: ה כג.
בית חולים: א רמו. שפג (שערי צדק).
בית חרושת יהודי בדובראוונא:
א רמא.
ב תחי.
בית הכנסת:
א רעז (חב״ד בניקוליוב). רפט (חב״ד בווארשא).
ב תמז (חסידים בפ״ב). תמח (במוסקבה). תקמד (של אאע״ה בחברון). תרטו (חסידים בפ״ב).
ד קמט. רמג־ד.
ה יב (מתפרנסות ממכס הבשר). כט (מקום להתקשר עם אלקות ולא להתאחדות עם חברים). סב (עבור הפליטים). ע. עז. פ. פא (כנ״ל).
ביהמ״ד: ג צג (החדש בליובאוויטש).
בית מדרש לרבנים: ד קא (בווארשא).
בוילנא וזיטאמיר:
א קצא.
ג מג. מח. קמא. שעז.
ד שמ־מא.
ה ט.
עיי״ע סמינר לרבנים.
בית מרקחת: א רמו.
בית הספר:
א רפב־ד (בירושלים. מי שנתן בנו

לבה"ס לא יותן לו תמיכת כולל חב"ד).
ב תקפד (בשצעדרין). תתפג.
ד סח. סט (בחברון). קכ (כנ"ל). קסא.
ה ב.
של החברה מפיצי השכלה:
א קצא־ג. רלט־מז. רסה. עדר.
ג קיב־ג. קמא־ב. קסח־עא. רז־ח. רכא. רכו. רמב. רסא־פז. שא. שלח. שפב־ג.
ה יב־ג. סב־פ.
של ועד הנודדים: ב תתט־יא.
של הסתדרות הציונית:
א רז.
ג נו. שא.
בליובאוויטש:
א קצג.
ג צג. קיג. קמב. קעב. רכא. רכד. שנו־ח. שעז.
ה קפז.
למלאכה: ג קע. קעא. רכא־ג. רסא. רסז־ח. רעח. שכח.
בעז פארטיינא – עיי"ע עדת ישראל.
בערלינער בני־ברית לאגע: ה כג.

ד

דומה ממלכתית:
ב תתסב.
ד קנב.
ה מט.
דייטשאיזרעליטישע געמיינדעבונד: ה כב.

ו

ועד הדתי לנודדים:
ב תתכז.
ה סב. עא. פו.
ועד חברונים:
א שלד־מ.
ד קה. קז. קיב. קעב־ג. קצד.
ועד החנוך: ד שמז. שנב.
ועד היהודי לעזרת נפגעי המלחמה:
ב תתכז.
ה סב־פ.
ועד הכספים: ב תעט.
ועד מעות אה"ק דרוגוצ'וב: ד קצט.
ועד (קאמיטעט) המצה – ראה מפתח ענינים ערך מצות.
ועד עזרה לנפגעי הפרעות: ד קכה.
ועד רבנים:
ב תלט (בפולין, כללי או גלילי). תקטז.
ה לב (בפולין). נז (ברוסי'). סא (כנ"ל). קלה.
עיי"ע אגודת הרבנים.
ועדת שרים לעניני היהודים:
ד לד־ט. קיט.
ועד התמימים: ב תקנא־ב. תקסג. תקע.

ח

חברה: ד קעג (משניות, ש"ס, תהלים, עין יעקב ומדרש).
חברה מחזיקי הדת:
א רסז־פב. שיט. שדמ. שנט.
ג שכד. שלו. שמ־מב. שמז. שנ. שנד־ה. שסג־ד. שעב.
ד ה. ט. ס. רסא. שו.
חברה מפיצי אור: ד פ.
חברה מפיצי השכלה:
א קצ־צג. רסה. רצא.
ג מא־ז. נה. קט־יג. קכ. קמא־ב. רכא־ב. רכו. שכא־ג. שכח. שלח. שסא. שפג. שפו. שצ.
ד נב.
ה ט. רט־י.
עיי"ע ביה"ס.

ראה מפתח ענינים ערך חכמות חיצוניות.
חברה קדישא:
ב תמח (בליובאוויטש). תפב.
ד רכז.
ה יב.
חברה שומרי שבת: ב תקיז.
חברת אגודת אחים: ד נא.
חברת ביקור חולים:
א רמז.
ג ריט.
ה יב.
חברת יבנה:
א שיט.
ב תכו.
ד י. יב. יד. טו. יז־ט. כט. לד. לח. נח־ט. פג־ד. פו־צ. צד־ו. קד. קלט. ריט.
חברת כל ישראל חברים; אליאנס:
א שה. שפח.
ד קכ. ריט. רכ.
חברת לחם אביונים: ג ריט.
חברת תמכין דאורייתא: א קפד.
חברת ת״ת: ב תקעח.
חדרים:
א ער (מתוקנים). שלח (כנ״ל).
ב תקטז (חיוב לימוד רוסית בח.). תחסה. תחסו. תתפ. תתק־קא (בזלאבין). תתקד. תתקכה (בניקולויוב).
ג שכד. של. שנו־ח (בליובאוויטש). שנט (מתוקנים). שסא (המתוקנים של הציונים).
ד יד. רלז (ת״ת בחברון). רמה (ביטול הלימוד בח. בחדשי הקיץ). רסא. שח (ארגון ח. בעיירות). של. שלו. שמא־ב.
חיוב לימוד רוסית בח.:
ג קט־יא. קעח. שכא־ב. שכז־ח. שלז־ח.
ה ט. סב־פא (עבור הפליטים). קמב־ג (אורטודוכס שברוסטוב). קמט. קנא־ב (בזלאבין). קנז. קסו.
חובבי ציון: א רט.

ט

יק״א (יידישע קאלאניזיישן אסוסיאיישן):
א קצג. רלז־מז. רנט. שנט. שפח.
ב תרצ. תתי.
ג קט־יב. קכ. קמא־ה. קמח. קנב־ג. קנז. קס. קסו. קע. קעו־ת. קצב. קצז. רו־יא. ריד. ריז. רכא־ג. רכה־ו. רל־לא. רמא. רנט. רסא־פז. ש־שב. שיד. שלב. שלה־ו. שפב־ג. שפו. שצ.
ד קכ.
ה יב־ג.
ראה מפתח ענינים ערך אסיפות.
ישיבות:
א ש־שג (חב״ד בירושלים ובחברון).
ב תכד (בחברון). תעו (הנ״ל). תק־קא (הנ״ל). תקכז. תקסד (בלי חיוב לימודים כלליים). תרד (בהאדיטש). תריד (הנ״ל). תרטז (בגור ובראדזעמין). תרעו. תרצא. תשמה (בקאווקאז בוכרה וטוקעסטאן). תתיג־ד (בגרוזיה). תתכו (בסמרקנד). תתפא. תתצז (בסמרקנד). תתק (בזלאבין).
ג שסא (בלידא). שצט־ת (בחברון וירושלים).
ד יד. סט (חב״ד בירושלים). קב (של טשרנוביץ באודיסה). קסג (בירות״ו). קעד (בחברון). רפו (בחברון. מגן אבות). שא־ב (הנ״ל). של.
ה ט־י (צ״ל בהם מורה מהאינסטיטוט. י. מאשרות). מד. מו־ז. נט־ס (בכותאיס). עו (טלז).
עיי״ע תומכי תמימים. תורת אמת.

כ

כולל וואהלין; פולין: ד קכח. קל.
כולל חב"ד; מעות רמבעה"נ; מסחר האתרוגים:
א קצו. רלו. רפב־ד (הנותן בנו לשקאלע ומספר זקנו לא יותן להתמיכה מכו"ח). שכט־מ. שנה־ח. שצא.
ב חטו. תכד. תקנד. תרלז (מינוי הרמ"מ נאה. תיקונים בעניני תורה ותפלה). תרמ. תרמה. תשד. תשו־י. תשכט־לא. תשלט־מא. תשמח. תשנ. תשסב. תשצ־צא. תתא. תתז.
ג ז. כה. כו. כט. שעה.
ד כו. נז. סט. קד־ח. קי. קיב. קיד. קטו. קכב־ג. קכו־לב. קלד. קמד. קנא־ב. קנח. קס־סה. קעב־צו. קצח־ר. רי. רלו־ט. רעא. שב.
כולל עסטרייך וגאליציאן: ד שיט.
כולל רייסין: ד קכח.
כולל, ועד הכללי של כל הכוללות: ד קכח. קעה.

ל

לוטעראנים: ד נא.
ליטעראטורפעראיינע: ה כג.
לשכה דקאוונא:
ב תנג.
ג שנא. שנד.
לשכת חשאין: א דש.

מ

מוסד למזכרת: ב תרטו.
מושב זקנים: ב תטז (בירושלים וחברון). תרד (בהאדיטש). תריג (הנ"ל).
מזרחים:
א רפה.
ב תרחצ. תתמא־ב. תתסו.
ג נו. שס. שסא.
ה מד.
הממשלה הזמנית:
ב תתכט־לז.
ה קי. קטז. קכט.
מסורת וחרות:
ב תתמא. תתמג. תתמט. תתנא־ב. תתנט. תתסא. תתסג. תתעט. תתפה.
ה קיא. קכא. קל.
מסיונרים: ג רפב (דלונדון).
משרדי הממשלה:
ג קכו (מ. הפנים). קכז (מ. הדתות). קעח (מ. ההשכלה). רפא. רצו. שכב (ועד החנוך). שכג (מ. ההשכלה). שכח (ועדת השרים). שלה. שסה.
ה ג (מחלקת הדתות). ה. נח. ס. צ. צא־ב. קכח.

נ

נצח ישראל:
ב תתמה. תתעד. תתעט. תתפה.
ה קיא. קל.

ס

סינט:
ג פו. קצז. שסו.
ה ה.
סמינר לרבנים:
ג מא־ח. נח. רסב. רפא. שסא. שפב.
ד קא. קנט. שלא.
עיי"ע ביהמ"ד לרבנים.

ע

עדת ישראל, בעז פארטיינא (אגודה בלתי מפלגתית):
ב תתלה־ז. תתמג. תתנו־ז. תתסח. תתעח־פב.

ה קיא. קכד (בחרקוב).

פ

פועלי ציון:
א שמז.
ד קיח. קלח־מה. קנג־ו. קסד־ע. רא.
פילנטרופיה, חברת מניות לבניית בתים באה"ק:
א שפט־צג. תד.
ב תכג־ו. תמד.
ד ע. קכג. רי. ריא. רטו־כה. רכח־ט. רלג. רעו. רפא. רפו. שב. דש. שיב. שיד. שיז־ח. שכא.
פנסיון: א שפג.
פעראיין דייטשער שטאטס בירגער יודישען גלויבענס:
ה כג.
פעראיין: ב תשנ.
הפערבאנד ארטעדאקשער ראבינער:
ה כג.
הפערבאנד דער דייטשען יודען:
ה כג.
פרייע פעראייניגנ פיר די אינטערעסען דעם אוטודוכסען יודענהומס: ה כג.

צ

ציונים; ציונות:
א רו־י. רכ. רפה. רצ־צח. שט. שיב. שמה.
ב תעד. תרעא. תת. תתמ־מב. תתסג. תתסו. תתקיב.
ג נה־ו. ס. סא. ע. קט. קיג. קכה. ריד (חובבי ציון). ש. שנא־ב. שס.
ד י. יד. טז. כח. ל. לר־ז. מב־ג. נ. נא. ע. קלג. שז.
ה מד. מו. קלו.
עיי"ע ביה"ס.

ק

הקהלות, הסתדרות:
ב תקכב־ד. תתלב־ח. תתמב־ג. תתנו (בחרקוב). תתסח. תתעא־ב. תתעו. תתפב.
ה ב. יב־ג. יז־ח. קכ. קפו.
קהלות נפרדות (באשכנז):
ב תרנג־ז. תרסז־עתר. תרצט.
ה יג. יח. כב־ג. מד־ה.
קולטוס געמיינדע: ה יב־ג.
קאמיטעט – עיי"ע ועד.
הקונגרס היהודי:
ב תתלב. תתמב־ג. תתמז. תתנה. תתנז. תתסב. תתסז. תתעא. תתפב־ז (הבחירות).
ה קי־יא. קכ. קכד. קכז. קל־לב. קלו־ז.
קונסול(יה):
ד שכא (של הונגריה ותורכיה).
ה לט־מא (האוסטריית הונגרית בירושלים).
קופת בחורים: ב תשנ.
קרן לטובת הישיבה: ד עג. עח. פח.
קראים: ה יח.

ר

ראם, בית דפוס:
ב תקכח (גאולתה ע"י יסוד חברת מניות). תקלה. תקמ. תקמז. תקמט. תקנד. תקנו־ז. תקנט־ס. תקסב־ג. תקסה־ו. תקסח. תקעא. תרנז. תרדע. תרצה.
ג סד. קו. שלג־ד.
ד רעח.
ה קלג. קסב.
רפורמים:
א שמה.
ב תקכד.
ג מה.

ד קנט.
ה יט־כה. לו. מג. עד־ו.

ש

שערי צדק (בית רפואה): א שפג. שפט. שצח.

ת

תומכי תמימים:
ליובאוויטש (או כללי):
א ריא־ז. ריט־כ. רכז־לא. רמח. רנה־ט. רפו־ח (תמיכתה). דש. שיח־ט (תעודתה). שכו־ח. שלו. שלט. שמא. שמט־נ. שסט־ע. שפג. שצא. שצח־חב.
ב תמח. תסא־ב. תסז־ח. תקנד. תקנח־ט. תקסה. תקסח־ע. תקצג. תריב. תרטו. תרכט. תרלב. תרסג. תרצ. תשא־ב. תשיא־ב. תשנ. תשסה. תשעא. תשעז־ט. תשצח. תתא־ב. תתד־ה. תתפט־צ. תתצב, תתקג. תתקרז. תתקכו.
ג מט. נח. ע. פב. פו. פט. צ. צב־ה. צח. צט. קה. קכג. קמ. קנו. קסג־ו. קעג. קפב־ג. קפו־ט (בניית האולם). קצא. קצח. רד־ו. ריא. ריט. רלד (ספרים. אולם). רמה־ח (חדר אוכל ואולם לתל'). ער. רעג־ד. רפה. רפז־צ. רצו־ש (פיס, אולם וחדר אוכל). שג־ד. שז־יח. שנו. שנט. שס. שסט. שעא. שעד־ז. שצג־ח.
ד יד (אוסף תרומות באופן רשמי). כה (החזקת הבחורים בהכשר). ל. לב. מ. מט (לימוד הספרות והשחיטה). נג. סג־ז. עג־ד (מגבית). עז־פ. פה־ו. פח. קיא. קיז־ח. קלד. קלט (רשיון). קמ־מב (הסכסוך עם פועלי ציון). קמה. קנד־ה (כנ"ל). קנז (הלימוד). קסו (הסכסוך הנ"ל). קסט. קעא. קצו. רב־ג. רה. רח. רי. ריא. ריח (ר"מים נוספים). ריח־ט (בתקנון פילנטרופיה). רכא. רסט־רעא. שטו־ז.
ה נג. נח. קיג. קמב. קנב. קסו.
חדרים:
ב תמו. תפט. תרי־יא. תשמד־ו.
ד קיז. קלו (בית חומה). קמט (כנ"ל). קנא־ב. קנו (כנ"ל). קנז (הלימוד).
אראל: ב תתצ.
באבינאוויטש:
ב תסב. תסד.
ד רפא. רצט. שטז.
דאקשיץ:
ג שעז.
ד סד. קנו.
האראדישץ:
א דש. שנ. שסט.
ב תקצג.
ג רמח. עדר. רפה. שט. שיב. שיח. שעז.
ד סד. שטז.
זעמבין:
א קצט. רה. ריא. רכו. רלא. רנב. דש.
ג סד. סו. פז. צה־ו. צח. קיט. קכא. קכג. קעג. רמה־ו. רמח. שיא. שעז. שצז.
ד סד.
במקומות רבים (באגרות חורף תר"ס) נזכרה זעמבין ומהתוכן נראה שהכוונה למרכז הישיבות שנקראה ע"ש זעמבין.
חורול:
ב תתפט.
ה קלד.
חרסון: ה קיב. קיג.
חרקוב:
ב תתפט.
ה קנב־ד. קנז־ח. קסו.
נעוויל:
ג רמח. רפה. שט. שיב. שיח. שעז.

פולטבה:
ב תתפט.
ה קנב־ג.
קובלין:
א רנב. רנה. רנט.
ג קעג. רו. רמה. רמח. רפה.
קרעמענטשוג:
ב תתפט. תתצב. תתצו.
ה קנב־ד. קסו.
שצעדרין:
ב תקסג. תרסד. תשנט.
ד רפא.
ה קיג. קנג.

תורת אמת
ב תכג־ד. תקמד. תקצג־רא. תרז. תרכג־ו. תרנח. תרסד. תשד. תשנ. תשנט. תשעז.
ד קז. רי. רטו. שב.

תלמוד תורה: ג ריט (בליובאוויטש). ראה חדרים.

תפארת בחורים:
א רעח.
ב תתפא.

מפתח אנשים

א

אבאלייענסקע (סגן שר הפנים): ד לו.
אבראמאוו, זושא: ב תלג.
אברהם אבינו: ב תשמא.
אברהם המלאך: א רצ.
אברהם, הרה"ק מקאליסק: ד קעח.
אברהם מאלוקסט: ד רנ.
אברהם:
ב תקמה. תשכז.:
ד קמט. קנד.
אברהם דובער ב"ר ירמי' מבאברויסק:
ג כב־ג.
אברך, לוי יצחק:
א רא. רמט. רסב.:
ג קפד.
אברהם צבי: ה פא.
אברמוביץ, שלום יעקב (מנדלי מוכר ספרים): ג מג.
רא"ג:
ב תתעח.:
ד סד.
אדלער, נפתלי (הרב הראשי לאנגלי'):
ג קמג. קעח.
אהרן:
ב תשכה. תתקח.
ד קמו.
אהרנסאן, שלמה אהרן:
א רצ.
ב חמ. תקפד (?). תתסט.
ד קלג.
ה צא. קיב. קטו. קיז־ח.
אווערבוך, צבי הירש:
א צא.
ג כד.
ד רכג.
אווראטינאוו: א רכב.
אוטעווסקי, שמואל: ד קכב.
אויטיעווסקי: ב תרעה.
אולמן, שלמה זלמן:
ב תסז. תשכח. תשנג. תשסה. תשעג.
ד שיט.
אוסישקין, מנחם: ג ריד.
אופנהיים (רופא בברלין): ד רלב. רלו. שכו.
אורינסק: ה קפז.
אורנשטיין, יעקב: ד קסא.
אזולאי, חיד"א: ד קצג.
אזמידאוו (גנרל): ג שכו.
רא"ז (נ"ד): ב תסא.
אטלס, מאיר (הרב משאוועל):
ב תתמד.
ד שכט. שלא.
רא"ט: ב תשצג.
איבסאן (עו"ד בפ"ב):
ב תקב. תקה. תקלב. תקלט. תקמג. תקמט. תקנה. תקנט. תקס. תקסג. תקסח־ט. תקעא. תקעט. תקפד. תקצ. תקצב. תרח. תרט. תריא. תרמב. תרמג. תרמד. תרמו. תרמח. תרסב. תרסג. תרצו. תשמג.
איגנאטאוו, ניקלאיעוויץ (שר ההשכלה):
ד קלט.
איוואניצקע, ליב: ג קיט.
איזראעל, (רופא בברלין): ה מג.
איטסאן, יצחק גרשון: ב תקנא. תרסד.
איטקין, דבורה מלכה: א שמג.
איטקין, חייב ליב (הרב באטשאקוב):
ב תקז. תתקכא.
ד קה. קז. קטו. קנא. קנו.
איטקין, יואל: א שמג.
איטקין, ישראל ארי' ליב:
א שמג.
ב תצ.

איטקין, שיימן: א שמג.
אייגעש, ר"ח: ב תקו.
איידלין: ד כח.
אייזנבערג: ה קב.
אייזנשטאט, משה אליעזר:
ב תתעג. תתעה. תתעז.
ג קי.
ה קכח־ט.
איינהארין: א קצא.
איעראוו, יעקב: ג ד. יב. כט. לד.
אלבערט (רופא בפ"ב): ד רלט.
אלטהויז, אלי' חיים:
א שצב. תשלח.
ג פו.
אלטהויז, בנימין: א שצב.
אלטמן, ר"ש:
ג רז. רי. ריא. ריב־ד. ריח. רכה־ו. רמב־ג. רנ. רנד. שלה.
ד רו.
אלטר, אדמו"ר אברהם מרדכי מגור:
ב תיג. תכא. תלט. תקעג. תרטז. תרסט. תשצד.
ג רצז.
ד רס. רפב. ש. דש־שט. שיב. שלב. שמז.
ה לב־לג. לז.
אלטר, אדמו"ר יהודה ליב מגור (בעל ה„שפת אמת"):
ג עז. קנד. רצז. שלא.
אלטשולער, שניאור זלמן: ה קיג־ד.
אליכסנדר (פקיד בפ"ב):
ב תנט. תקב. תקמח. תקמט. תקסה. תרז. תרח. תרמב. תרמג. תרמד. תרסב. תשמג. תשפ. תשצ. תשצה. תשצז (אליכסאנדראוו).
אליעזרוב, אברהם: ב תקמד.
אליעזרוב, שלמה יהודה ליב (שיל"א):
א כד. קסד. קעב. רא. ש. שא. שב. שכה. שכו. שלא. שלב. שלח. שמז. שנה. שנו. שנז. שפט. שצ. תג.
ב תכה. תמ. תנו. תסב. תעג. תעו. תצט. תק. תקט. תקלט. תקמד. תקנ. תקנז. תקסא. תקסב. תקסו. תקצט. תר. תרה. תרט. תריא. תריט. תרכב. תרכג. תרנג. תרסד. תרסה. תשג. תתכו. תתצז.
ג לז. שצט־ת.
ד כו. נז. ע. קד. קז. קכ. קס. קעד. ריא. רטז. רכב. שב.
ה לט. מח. קא.
אלישר, יעקב שאול (חכם באשי): ב תנו. תנז.
אלכסנדר, זלמן: א שיד.
אלכסנדר, חיים משה:
א ריח. שיד.
ב תנט. תקל. תקלב. תשמט. תשסה. תשסו. תשעז. תשעח. תתעח.
ג לח.
ד נג. פ.
ה נא־ב.
אלכסנדר, חנה ח' שרה: א שמז.
אלכסנדר השלישי (קיסר רוסי'):
ג קיא. שכז־ח.
אלעזר, ר"א בן ערך: א יח.
אלעזר, ר"א הקליר: א יח.
אלקבץ, שלמה: א יח.
אֵם: ב תקלט. תקסח. תקעג. תרמו.
אנזבאכער, דוד:
א שנט.
ב תרצ.
ד רכה.
אנזבאכער, יאניס: ב תקסח.
אנזבאכער, האחים: ד רט.
אנפימאוו (פרופ' בחרקוב):
א ריז. ריח.
ג סט. פב. פו. פח. צ. צא.
אנתעבי: א תנז.
ראי"נ: ד רטו.
אסייעוו: ה נח־ט.
אסלאן: ה קכו.
אסנח: ג קעב.
אסתרמן, שמואל גרונם (משפיע בישיבה):
א קצט. רו. רל. רלא. רנב. רנט.
ב תשסט. תשעט.

ג קכג. רו. רמה. רמח. שיא.
ד קיז. רסג. שטו.
אפנדי, דאהוד (המשומד):
ד רפה.¹ שיב. שטו.
אפטער, ר״מ: ד קי. רמא.
אפרת, דובער (רב בחברון וממונה בכולל חב״ד):
א שכט. שלב.
ד קכב. קס. קעב־ד. ר. רכא.
רא״פ: ב תנד.
אקינאוו, שמואל: ב תרנח. תרצד.
אקסילראד, משה:
א קסג. רסב.
ב תתק. תתקא.
ה קנא.
אקסילראד, נפתלי הרץ: א רסב.
אראנאוויטש, אנשיל:
א ריט. רכא. רכד.
ב תקסב.
ג פב. קח. קטז. שלג.
ד מב־ג. רז. רפא.
ה קסב.
ארי׳ ליב חריף: א שמג.
ארלאזאראוו, אליעזר (רב בראמען):
א קיב.
ג עח.
אראלאזאראוו, יחזקאל (רב בחרקוב):
א צד. צה. קד.
ג כ. פד.
ארש, ר״י: ב תתצ.
א.ר.: א רנב.
אשעראוו, אברהם אלי׳: ב תקצח.
ר״א: ב תקמג. תשכד. תשע.

ב

באאס: ב תקפב. תקפז.
באגאדאנאוויץ: ד לו.
באגין, חיים: ד ר. רלו־ז.
באטוויניקאוו: ה קלח.
באליטער, ירחמיאל: א שסט.
באליטער, סעדי׳: א שסט.
באלץ (סגן שר הפנים): ה צט. קג. קו־ז.
באם, ל.: ג סה.
באמבערגער: א נז.
באנדלער: ד קנ.
באס, אייזיק: ה קנח. קסו.
באס, יעקב:
א חד.
ב תנג. תס. תסא. תסו.
ד כא־ג. קה. קז. קטו.
באס, האחים: ה קנו. קנט. קסד.
באק׳ (פקיד בפ״ב): ג קי.
רב״א: ה קכג.
בדנעוויץ, יהודה ליב ציטעם (משפיע בישיבה):
א רנז.
ג קסד. קסו. קפח. רמח.
בוחוויץ, ר״ש:
ב תחקיב.
ג קעה. של. שלא.
ד כב.
בוים (רופא): ד עדר.
בוליגין (שר הפנים): ד צד.
בורג: ב תרנב.
בורנשטיין, רבי אברהם מסוכטשוב:
א שה.
בורנשטיין, אדמו״ר שמואל מסוכטשוב:
ב תיג.
ד רפב. ש. דש. שז־ט.
בורנשטיין: ה קמב.
ביבערפעלד:
א שנט.
ד שכב.
בייבע, ר״מ: ב תקמג.
ביילים (עלילת דם):
ב תקצב. תרמ. תשעג. תשצא.
ה מט.
ביניש מקיסעלהאף: ב תתע.
ביכאווסקי, חיים אליעזר:
א שלא.
ד ר.
ביכאווסקי, ש.: ג נז.

ביעלינקא, ר״ח: ג רכה (עם בנו).
ביעלינקא, רי״מ: ג רכה.
ביק, ר׳׳י: ב תקז.
בירגער: א ס. פח.
בלאך, ד״ר: ג שנב.
בליומבערג: ב תרכח.
בלומינטאהל, הערץ: ג קצ.
בלומנטאל (רופא): ד רלב. רלו.
בלינר, מיכאל (נעוועלער; דער אלטער):
א רנה.
ב תשסז.
ד עט. קיז.
בלינר, משה חיים: ב תשסב.
בנאי (פקיד בפ״ב): ג שעב.
בנימין: ד עז.
בענאן: ה יט.
בנימין חיים מלאדי: א יח.
בעזפאלאוו, ברוך שלום:
ב תקנב.
ג קח.
בעזפאלאוו, דובער ניסן:
א שיח.
ב תריז.
בעזפאלאוו, יעקב מרדכי (רב בפאלטאווא):
א ב. לב. לג. קיג. קנ. ריט. רכא. שג. שיז. שמא.
ב תטז. חיז. חכ. תנד. תסא. תקפב. תקפז. תרד. תרטז. תרלה. תרסב. תרפט. תרצג. תשו. תשי. תשמ. תשסז. תשפה. תתיב.
ג ב. יא. טו. כח. ל. לו. לח. סא. סב (בניו). סז. ע. עו. עח. קמה־ו. קעד. קפ. קפה. רלט. רמ (בנו). רמה. רנ. רנג. רנה. רנח. ערב. רפו. רצה. שמז. שעג (ובנו).
ד ו. ז. ט״י. כ. נח. פז. קה. קז. קטו. קכט. ר. רכו. רסב. שי. שכט־ל.
בעזפאלאוו, ניסן: ג ב־ג.
בעזפאלאוו, שמואל:
א לב. שיח.
ד עג. פט.
בעזפאלאוו, שניאור זלמן:
א שיח.
ב תרעד.
ג סב. ק. קסה. רפז.
ד עט. קיא.
בעלינקא, אהרן: ב תמח. תתקכה.
בענדיקט (רופא בווין): ג שעו.
בערג (רופא בריגא): ד רלט.
בערגער:
ב תקמז. תקנד. תקנז. תקנט. תקסב. תקעא. תרנז. תרעד.
ה קלג.
בערנשטיין, רמ״ב:
א קעו. רכב. שיט. שכ.
ב תנ. תנה. תסב. תסז. תסח. תרמב. תרמד. תרנה. תרצג. תשפ (א׳ מבניו).
ד יד. יט. לט. פג. פח. קיא. קלט. קמא. רו. רכב.
בערנשטיין: ב תקנט.
בקסט, אהרן: ב תתטו.
בראדיצקע: א רנט.
בראדסקי, ל.: ב תקז.
בראדסקי: ג קפו.
בראנשווייג: ג רסד. רעא. ערה.
ברוידא, ד״ר: ב תתקכא.
ברוך: ד מט.
ברונשטיין, ר״מ: ב תקז.
ברוק, צבי: ד קמ־מב. קנד. קסד.
ברייער, יצחק: ב תרסט.
ברייער, שלמה זלמן (רב בפרנקפורט):
א שנט.
ב תסה. תרנג. תרנו. תרנז. תרנט. תרסא. תרסב. תרסה. תרסו. תרסז. תרסח. תרסט. עתר. תרעג. תרצ. תרצב. תרצג. תרצט. תש. תשל.
ג קמג־ד. קמח. קעח. רעא־ב. ערה.
ד רפג. ש.
ה כג. מד־ה.
ברין, שמואל: ב תיד. תיח. תכ. תכא.
בריסא, פרופ׳ (רופא בפריז):
ג רנד. רנו. שעט.

ד כח. לג. נג.
ברכין, אורי: ג פד. צו.
ברלין, ר״ב:
ג קה. קיט.
ד קלד.
ברלין, זיסקינד:
ג עט. קפד. רנב.
ד לה. מו. מט.
ברלין, חי׳ אסתר (אשת הר״י ברלין):
ג קלט. קעב. קפ. רנב. רנז. שכ־כא. שכה. שלה. שנג.
ד רלו. רמ. רעא.
ברלין, ישעי׳:
א קצו. ריא. רכה. רכו. רמט. רסה. שו. שיג. שכ. שכה. שצ.
ב תשא. תשמח. תתב. תתד. תתה. תתקיב.
ג לט־מ. נז־סד. סו. סח. עד־ט. פג. צא. צה־ו. קא. קטז. קכ. קכד־ה. קל. קלה. קלח־ט. קמד. קמט־נז. קס. קסא. קעב. קעה. קעט־פא. קפג. קפו־ח. קצב־ג. קצו. ריב. רכד. רלד. רלו. רמד. רנב. רנו־ח. ערה. רפה. רפט. רצד־ה. רחצ. שג־ה. שז. שט־יז. שכ. שכה־לא. שלד. שלו. שלט. שמ. שמג־ה. שמח־נג. שנו־ט. שסב. שסה. שסח־ע. שעד־פח. שצ. שצא. שצג. שצו־ח.
ד א. ב. ח־ט. יב. יז. יט־כא. כג־ד. כח־ט. לג. לט. מז. נה־ו. נט. סג־עא. עג־ז. פא־ד. פו־ט. צד־ה. קכ. קכב־ג. קלו־ז. קמ. קמג. קסח־ע. קצה. רג־ה. רי. ריג. רטז. ריט. רכא. רכג־ד. רלי־לו. רמ. רמב. רסג. רסז. ער. שטו. שיח.
ה ריא.
ברלין, ישראל: ג שצו.
ברלין, ר״י מוואראניז׳: ג קטז.
ברלין, ר״ל: ב תשמח. תתג.
ברלין, מאיר: ה עו.
ברלין, שלמה זלמן:
ב תכד. תכה. תרטו.
ג עה. עח. פ. קפב. רלד. רמה. שה. שיא. שנ. שנט. שס. שעא. שעד־ה.
ד ג. יב. יד. טו. פד.
ברלין, ר״ש: ה רח.
ברמן: ה קיג.
ברץ, הרמן: ג נח.
רב״ש: ד קו.

ג

גאווסייעוו (רופא בחרקוב): ג צ.
גאטעסמאן, יעקב מויטאמיר:
ג נז־ט. עח.
גאלדבערג:
ב תקצ.
ג רמד (אשת)
גאלדשניידער (רופא בברלין): ה מג.
גאליאסין, דוד: ב תלד. תלה.
גאץ, רפאל שלמה:
ב תחנב. תחע.
ה ס. פו.
גארעלקין, ליפא:
ב תקצא.
ד רפו.
גארפינקל, אלי׳ אהרן:
ב תמ. תנג. תנד. תנט. תסו. תסט. תפ. תקיז. תקלו. תשעה. תתמ.
ד רלט. רמ. רפד.
ה צח. קטז. קכא.
גוטליב:
ב תרעא.
ד ריח.
גווירץ, רב״צ: ב תשצט.
גוטרמן, האדמו״ר אהרן מנחם מענדל מראדזימין:
ב תמא. תמז. תקסה. תקעא. תקעג. תקפ.
ד ס.
ה לז.
גוטערמאן:
א תג.
ב תס.

גוראריי, איסר יהודה:
ב תסב. תסז.
ד ל. לא. עח. שיט.
ה קנה.
גוראריי, דובער: ב תשפ. תשצה. תשצז.
גוראריי, חנה (שניאורסאהן):
א ריח. רכא. רכד. רכו. רלז.
ב תקמו. תתקה. תתקו.
ג נה. סח. סט. פ. פא. פה. פו. צ. קלז. קסד. קסו. קפב. קפט. קצט. רד.
ד רמג.
ה קמח. קפט.
ברוב האגרות לכ״ק בנו, נכללו גם בנותיו בפני׳ שבראשן, ולא נרשמו כאן לרוב המצאם.
גוראריי, יעקב: ה נט.
גוראריי, מנחם מענדל:
ב תסה. תסח. תע. תקעד. תרד. תתצב.
ד רלו. רנו. שכו.
ה קמה.
גוראריי, מנחם מענדל (בר״ש):
ב תקפג. תשעג. תשצט.
גוראריי, משה יהושע: ה קסג.
גוראריי, נתן:
א ריח.
ב תלג. תע. תשלח. תשפח. תשצב (?). תתפח. תתצא.
ג ע. צח. רנו. רסה. רעא. ערה. רפו. רפט.
ד מח. פט. צא. קכ. קכו. קלד. רד. רי. ריג־ד. רכה. רנו. ערה. רעח.
ה קכט. קנג־ד.
גוראריי, נתן (בר״ש):
ב תשצו. תתז.
ה קצ.
גוראריי, פאליק:
ב תקמה.
ד עט.
ה קנ. קנג.
גוראריי, צבי הירש:
ב תקנד.
ה קיא. קל. קנג.

גוראריי, שמואל (מקרעמענטשוק):
א ריח. רסה. שכ. שצ. תד.
ב תיז. תלג. תלז. תמ. תמא. תמג. תנ. תנג. תנד. תנט. תסב. תסד. תסז. תסט. תע. תצח. תצט. תקב. תקה. תקכח. תקל. תקלא. תקלה. תקלז. תקלח. תקמג. תקמו. תקמח. תקנא. תקנד. תקסט. תקעא. תקעג. תקעד. תקעט. תקפ. תקפא. תקפה. תקפח. תקצב. תרה. תרז. תרח. תריא. תריט. תרכה. תרכו. תרכט. תרלא. תרלח. תרמ. תרמג. תרמד. תרמו. תרמז. תרמח. תרנ. תרנב. תרסא. תרעד. תרעה. תרפט. תרצג. תרצד. תשכג. תשכח. תשלג. תשמג. תשמז. תשסא. תשסב. תשסה. תשעג־תשפט. תשצד־תתז. תתנ. תתע. תתעח. תתצא. תתצו. תתקו. תתקיט.
ג ע. עח. קכ. קנ. קנא. קנג. קפא. קפה. ריא. רפט. רצ. רחצ. שב־ג. שז. שט־יב. שטו־יח. שכט. שלה. שמו. שמח־נא. שנד. שסב. שסו. שעו־ז. שצו.
ד כ. כא. כג־ד. כח־ט. מ. מג. מו. מח־ט (ובנו). סה. ע. עג. פג. פו־צא. קה. קז. קיד. קכו. קלד. קנא. קטו. קסח־ט. קעא. רד־ה. רי. ריא. ריג־ז. רכ. רכא. רכט. רלה־ו. רלח. רמד. רנג־ו. רסח. רפג. רפה. ש. שג־ה. שט־י. שיד. שיט. שכו. שכט.
ה נא. נג. נח. סא. צג. צט. ק. קט־י. קיד. קטז. קכא. קמא. קמו. קנג־ז. קפו־ט.
גוראריי, שמואל (מחאראל):
א קנט.
ב תשו. תשט. תשי. תשצב.
גוראריי, שמריי:
ב תתצב.
ה קמא. קמג. קנ.
גוראריי, שניאור זלמן:
ג סד. רפט. שג. שז.
ד רלו.

גוראריי, האחים (שמואל; נתן; מנחם מענדל):
א ריא. תד.
ב תלו. תקנה (א׳ מהם). תקצג. תרד.
ג סא־ב. ע. רפט.
גוראריי:
ב תחפט. תחצ.
ג שי.
ה קמג. קס. קסב.
גורדין, אליעזר (הרב מטעלו):
ג קנב. רי. רכא. רס. רסג. רפא־ב. שכט. שלב. שלה.
ד רנט־סא. שט־י.
גורדין: ה קיב.
גורעוויץ, מרדכי: ב תשכג.
גורקאוו, מאיר: ב תיג. תתפח. תתפט.
גינזבורג, אליי שאול: ב תתעד.
גינזבורג, אליכסנדר (ברון):
ב תתכו.
ה סב. פד. פז.
גינזבורג, אשר (אחד העם): ג ריד.
גינזבורג, דבורה לאה (אחות רבנו):
א ג.
ב תתקא.
ג לח.
ד עז. ערה.
ה קפז.
גינזבורג, דובער: ב תקכו.
גינזבורג, דוד (ברון):
ב תקז. תקיט. תקכ. תקכד. תקכח. תקכט. תקל. תקלב. תקלח. תקלט. תקמ. תקמו. תקמז. תקנד. תקנז. תרנז.
ג מב. קט־יא. קפה. רכו. רסו. רפג. שפב.
ד קג. קמח. קנ.
ה לד־ו.
גינזבורג (משפחת הברון דוד):
ב תקמז. תקנט.
גינזבורג, העניך: ב תרמט.
גינזבורג, יוסף (ברון): א קצב.
גינזבורג, יצחק: ה קלג.
גינזבורג, אליעזר: ר״ל; ר״א:
ב תשכג.
ה פו. צא. צד־ז. צט. קא. קה־ו. קפח.
גינזבורג, מושקא (בת הרמא״ל): ב תתקב.
גינזבורג, מנחם: ג רצז.
גינזבורג, משה אריי ליב (גיס רבנו):
א ג.
ב תקכו. תשצה. תשצו. תתע. תתקא.
ג קעה. שח.
ה קפז.
גינזבורג, משה דובער: ג רצז.
גינזבורג, נפתלי הערץ (ברון):
א קצ. קצב. קצג. רסה. שיג.
ג מב. נה. נז. נט. קי־יא. קמא. קמט. קנד. רז. רכא. רכג. רל־לא. רלח. רמא. רנ. רס. רסב. רסד־ח. ערב. רעח. רפא־ד. רצד. ש. שב. שפב. שפו.
בערך זה נכלל גם כל מקום שנכתב „הברון גינזבורג״ סתם, שבד״כ, בתקופה שלפנינו, הכוונה לנפתלי הערץ.
ד ב. ג. ו. יד. יז־ח. לה. לז. לט. מג. נב. צו. צח־ט. קי. קכה. קלג. קצו.
גינזבורג, ר״נ:
ב תרח. תרכב.
ד שכו.
גינזבורג, שיינא (בת הרמא״ל): ב תתקב.
גינזבורג: ב תקו. תרל. תרלד.
גינזבורג (בנק): ג רנא.
גיני:
ב תריט.
ד שיד.
גירשעוויץ, ראי״י: ב תקז.
גלאזבער: ג שמג.
גלאזבערג: ג רמ.
גלבשטיין, משה מעשיל: ב תריג.
גלוסקין, מנחם מענדל: ב תתסז. תתסט.
גנעסין, יהושע נתן (מפאטשאפ): א שמג.
גסטר, משה (רב בלונדון): ג נו.
געלבער (רופא): ד רעח.
גראנאדער, אברהם: ה ה.

גרא': ב תקלו.
גרודזנסקי, חיים עוזר (הרב מווילנא):
א רלח. רמז. שדמ. תב.
ב תיד. תכז. תכח. תעג. תעט. תקז. תקיד. תקטו. תקכא. תרנט. תרסט. תרחצ. תשצ. תתטו. תתכז. תתלב. תתלג. תתלח. תתלט. תתמד. תתמז. תתנ־תתנד. תתנח. תתס. תתסג. תתסז. תתסט־תתעה. תתפה. תתפו.
ג נט. עז. קיד־טו. קכו־ז. קמג. קמה. קמז. קנב. קנה. קנח. קעז. רח־ט. רכה־ו. רסד. ערב. רפא־ב. רפז. רצד. שיד. שכב־ג. שכט. שלה. שסז. שפט.
ד ס. עה. קלג. קצו. רז. רנט־סא. רסד־ו. רסח. דש. שח־י. שיב. שטו־ז. שכ. שכט־לח.
ה ב. ה. סג. סה. עו. צ. קי־יב. קיד. קטו־כג. קל. קלד. קלו. ריא.
גרודזנסקי, יעקב מאיר ממינסק: א שה.
גרוזנברג אוסקר (ישראל):
ב תקצב. תשעג. תשעד. תשעה. תתנח (?).
ה ה. פז. צט. קג. קו. קיט.
גרויבארט, ר"ב: ב תקז.
גרויבארט, י. ל.:
ב תכב. תחטו. תחכז. תחמא.
ה סב.
גרוסמן, אשר (שו"ב מניקאלייעוו):
א יג. ל. קיג. קמה. קמו. קס. קעה. ריד. ריט. רכא. רנא. שצב.
ג יח. כא. לב. לד. ע. קו. קמ. קעד. רו. ריד. רסט. רפ. רפט. רצא. שצב.
ד מב. פה. קה. קז. קלא.
גרוסמן, שמואל: ג שצג.
גרינברג, ר"א: ג ריד.
גרינבערג (ראש הקהל דסלאוויאנסק):
ב תתכו.
ה קמ.
גרינפרעס, דובער:
א שע.
ב תשסט. תתיב.
ד רנ. שכז.
גרינפרעס, יחזקאל:
א שמח. שע.
ב תריד.
גרליק, ירוחם:
ב תשסד.
ה קמא. קנט.
גרעץ:
א רצז.
ה כד־ה.
גרשון: ב תנח.
גרשון דובער מפאהר:
א קעג. קעז. רכט.
ב תתיג.

ד

דאהד (חצר):
א שפט.
ב תעב. תרא. תריט.
ה לט־מא.
דארמאן, זעליג: ד מב־ג.
דברוסקין, רז"ו: ג ל.
דברוסקין, רח"ו: ה קפט־צ.
דברוסקין, ר"י: ג ל.
דובין, שניאור זלמן דובער: ד רכג.
דובער (הרב המגיד ממעזריטש):
א כג. קצז. רצ. תה.
ב תתקכו.
ד רנב.
דובער (כ"ק אדמו"ר האמצעי):
א ב. יח. כ. כג. קסא. קסד. קעה. קצז. רצ. שכו.
ב תכט. תס. תקנז. תרכח. תרכט. תרל. תשטז. תשנח.
ד קעב. קעח.
ראה פתח ענינים ערך מאמרים. מכתבים. ספרים.
דובער מקאליסק: כד. ל.
דובראווסקי, יעקב: ב תשע.
דובראווסקי, מנחם מענדל: ה צז.

דוד המלך: ד קב־ג (הי׳ בתחלה בחברון ולאח״ז עלה לירושלים. ד. מל׳ וחברון כתר מל׳. ד. נמשח בקרן — שרש מל׳ מהכתר).
דוד מחורול: ג שיב.
דוד טעביל, רב דמינסק: ד ו. יב.
דוואסקין, אליעזר:
ד ל.
ה קיג.
דווארקין, זלמן שמעון: ה קצט. ר.
דווארקין, מיכאל: ה פג.
דוליצקא, נפתלי הערץ (גיס רבנו):
ב תרס. תשכג.
ג קה.
ה מא.
דוליצקא, שיינע ברכה (אחות אשת רבנו):
ב תרס. תשכג.
ג קצה־ו. רנז (ובתה). רסט (כנ״ל). שמה.
ה מא.
דוליצקי, שמואל אבא:
ב תקנב. תרעד. תחז.
ד רח.
ה קמא־ב. קנו. קסח.
דונאשעווסקי: ב תתקו.
דורנובו (סגן שר הפנים):
ה ריב.
דזשייקאבסאן, ישראל:
ב תפט. תצא. תקסג. תקעב. תרנז. תשיא. תשלא. תשפא. תשצו. תתפט.
דיטל: א נז.
דימשיץ, אייזיק: ד עג.
דינין, אייזיק: ד מ.
דיסקין, ר״מ: ג שנו.
דנציגר, אדמו״ר ירחמיאל ישראל יצחק מאלכסנדר: ד רפב. ש. שח־ט. שיב.
דעניס, ביניש: ב תתע.
דעסלער, ראובן:
ב תתע.
ה קכב.
דראבקין, אברהם: ג קי.
ד׳ (פקיד בפ״ב): ג קיב.

ה

האדין, מנחם מענדל: ב תרלג.
האופל (רופא):
ג שטו. שנז.
ד ער. שב.
האלבריין, ר״י: ג פו.
האלגארטן, קארל: ג רעט. רפד.
האלדעץ, ר״י: ג שיב.
האפט, ארי׳ ליב: שטז.
האריויטש, הרב: ד מט.
הארנשטיין, אברהם:
ב תחסט.
ד ׳פא.
הארנשטיין, ר״ד: ג שפ. שפז.
הארנשטיין, זלמן שאול:
א קס.
ג שכה. שלב.
ד רמו. רנא. רנד.
הארנשטיין, חי׳ מושקא (אחות רבנו):
א ג. קנט. קפה. תה.
ב תקנח (?). תתקב. תתקח.
ג ג (אחותי). כט. לא. לד. קו. קנט. קסו. קפה. קצ. שיג. שטז. שיז. שכו־ז. של.
ד קח. קסו־ז. רנ. רנב.
הארנשטיין, ר״י: ד רנא־ב.
הארנשטיין, לאה: ב תתקב.
הארנשטיין, משה (גיס רבנו):
א ג. קס. קפה. קצו. רסז. תה.
ב תתקב. תתקח.
ג כט. לא. לג־ה. קו. קטז. קיז. רפח (?). שיג. שטז. שיז. שכ־כז. שלב. שמ. שמב.
ד קסו־ז. רמז. רמט. רנ. רנב. רנו.
הארנשטיין, שיינא (שניאורסאהן):
ב תקכו. תקמו. תשכה. תשסא. תשעא. תתקו.
ד כ. כב.
ה קמ.

ברוב האגרות לכ״ק בנו, נכללו גם

בנותיו בפני׳ שבראשן, ולא נרשמו כאן לרוב המצאם.
הארנשטיין, שרה: ב תשמט.
הארנשטיין, האחים: ג עח.
הארנשטיין: ב תרמח.
הבלין, שלמה זלמן:
א שפט.
ב תעו. תק. תקצג. תקצד. תקצה. תקצח. תקצט. תרה. תרז. תריט. תרכה. תשנט. תתקז.
ג רמח.
ה קיג.
הוטנר: ג קיט.
הויזמאן, שמעון:
א שפח. שצ. תד. תי.
ב תסב. תעב. תק. תקלט. תקמד. תקנ. תקנא. תקצו. תקצט. תרא. תריא. תריט.
ד קכ. רפה־ו. שב. שיב. שיד. שכא.
ה לט־מא.
הופמן, יהודה ליב:
א קעג. קעד.
ב תלד. תלה.
ד נח.
הופמן: ד שג.
הורביץ, דוב נחמן: ב תשצו.
הורוויץ, יוסף יוויק:
א רפט.
ב תלט.
ג רטז. רכח.
ד שה. שכה.
הורוויץ, יעקב מריגא:
ב תיז. תע. תרו.
ג עח. פז. צז. קנד. קנז. קס. קעה. רנג. רנט. רפח. רחצ. שג. שה. שז. שי־יח. שכט. שמג. שמו. שמט. שפ. שפג־ד. שצה־ו.
ד לה. מא. מו. סד. עג־ד. עז. פג. פח. צד. קמא. קעא. קצו. רה. רכא. רכג. רלה־ו. שכט.
הורוויץ, יצחק (המתמיד): ב תריד (ברעזנאוואטער).
הורוויץ, כתריאל: ה קמט. קנא. קנז. קסה־ו.
הורוויץ, ליב: ד צט. קא. קט. קכא.
הורוויץ, מאיר ליב:
א שלד. שלו.
ב תשלא (?).
ד קכו. קנא.
הורוויץ, מרדכי הלוי (רב בפרנקפורט):
ג קנד. קסח. קעז. קצו. רז־י. ריז־ח. ערב. רעט. רפג־ד. שא. שפב. שפו. שצ. שצא.
הורוויץ: ב תרסז.
הייבנטאל: ב תשכה.
היילפרין, ר״י: ב תקז.
הילדהיימער, עזריאל: ה כא.
הילדסהיימער, צבי הירש:
ב תקע.
ג קעז. רז. רי. רלח־ט.
הילדסהיימער, מאיר: ב תקע.
הימלשטיין, יחזקאל: ד ל. עח.
הינדין, ר״י:
א שכה. שכו.
ד קי.
הינדין, שרי׳: א שכה.
הירש מדאנילאוויץ: ג קעג.
הירש, משה (ברון):
א קצג. רלח. רלט. רמה.
ב תשעו. תתי.
ג קמא־ב. קע. רכ. רכו. רלא. רסא. רפג.
הירש, שמשון רפאל:
ב תרסז.
ה כ־כג.
הירשינגער, יעקב:
ב תשסב.
ג קצג. שמג־ד.
הלל, הרה״ק מפאריטש:
א קעג.
ג כב.
הלל מפאטשאפ: ב תקצח.
הלפרין, אלישע: ד צח.
הלפרין, זלמן: ה קמב.

הלפרין, יחיאל:
א רכב. שטז.
ג פו. קצא.
ה קנג. קנח.
הלפרין, ר"י: ד רה (ר"מ חסידאוו).
המן, משה: ד קצג.
הנ"ס: ד קא.
הסטער: ב תשצד.
העלמאן, פנחס: ב תחסט.
העלער: ה צא. צד. צח.
העפנער, יואל: ב תחע.
הערשמאן, ר"ד: ב תכ.
הרכבי, אברהם אליהו: ג קיא. שכב.
הרכבי (יו"ר החברה מפה"ש במוסקבה):
א רסה.
ג שכב. שכח. שעז.
הרצל, ד"ר בנימין זאב:
א רצד. רצה. רצו.
ד יד. כג. לו־ז. נ.

ו

וואנמייסטער, ר"י:
ב תקלו. תקלט.
ד כב. פא. פו־ז. פט. קב.
ה לג.
וואוועלבערג, היפוליט: ג רל. רסה. רסח. רפב.
וואדיסלאווסקי, חנוך העניך: ב תחע.
וואלאדארסקי, משה: ב תחע.
וואלאדארסקי, צבי: ה עב.
וואלאך, משה: א שפג. שפט. שצ.
וואלף בן שמואל יצחק: ד קיח.
וואלף, אליקים פייוויש (פיליפ):
א שפב. שפט. שצ.
ב תמד. תמו. תמח. תנה. תקמז. תקנג. תקנד. תקנו. תקנח. תקסג. תקסה. תקסו. תקסח. תקעא. תרנג. תשל.
ד רט־י. ריט. רכה. רעט. דש. שיב. שיז־ח. שכ־כג.
ה ח. טו. כד. מג.
וואלקאנסקי (סגן שר הפנים): ה צו.
וואלשאניק, שניאור זלמן יצחק:
א שכו. שלו. תד.
ב תיז. תקמה. תשמ. תשסב. תשצא. תת. תתח.
ג צא. צז. רכו. שטו. שיז־ח. שסב־ג. שסט. שפד.
ד נו. סג. עז. צד. קכב. קמא. קעג. רז. ריט. רכא. רכג. רלד־ה. רמב. רסז. רעא. שיח.
וואסילי: ב תמ. תסו.
וואי (פקיד בפ"ב): ג קיב.
וואראשאווסקי: ד צז.
וואראשאוועי: ד כב־ג. פט.
וויידרין: ה קמט־נב. קנה. קסא. קסג־ה. קסז. קסט.
וויידרעוויץ, יעקב: א שעז.
וויטאל, חיים (רח"ו): ג נב.
וויטה, ס (שר): ד קיט.
וויטענבערג, משה: א רלז.
וויטענזאן, ר"פ: א קצז.
וויינבערג, שמואל (הרבי דסלונים):
א רסז. רסח. ער.
ג קכז־ט. רס. שכד. שמ־מב. שנ. שנד. שסג.
ד ו.
וויילנסקי, חיים דובער:
א ק. קיג. קסא.
ג כ.
ה ר.
וויילנסקי, מיכאל:
א כג.
ג קצח.
ווינאוועי, מכסים:
ב תקעג. תקעט.
ה יב.
ווינאקוראוו: ה קנא. קסד.
ווינער, שמואל: ב תרנו. תשנג. תשסב.
וויסאצקי: ד קכה.
וויעטקער: ב תרסד.
וויעראבייציג, ר"ר: ד מח.
וויראוואוליאנסקי, מאניש:
א רלז.

ג שעד.
ווישניאק: ד ב. לט.

ז

זאב וואלף ווילענקער: ה קסז.
זאסלאווסקי, ר״ד: א קיג.
זארעצקין, שמואל:
א רמט. רפט.
ג קעה. קפד.
זארקאווסקי, הלל: ב תתקכ.
זארקאווסקי, ר״מ: ב תתקכ.
רז״ב:
א רמט.
ב תשסב.
ד קיח.
רז״ו (מסארקי): א קטו.
זיידמן, אליעזר: ג שכג.
זילבערט: ג שפה.
זיסלין, זלמן אידל: ה קיב.
זיסלין, שאול דובער:
ב תקסג. תשנט. תשע.
ד רח.
זייפערט (רופא): ד קצה־ו. רכח.
זכות, משה (רמ״ז): ד רט.
זלטפולסקי, א.: ג ע.
זלטפולסקי, הלל: ב תקסה.
זלטפולסקי, שניאור זלמן: ד קל.
זלמן:
ג קכא.
ד נח.
זלמן דוב מדריבין: ב תקסג.
זלמן ליב: ב תרי.
זלמנוב, שרגא פיוויש: ד נד.
זלמנזאהן, ר״ח: א רנד.
זלמנזאהן, לוי יצחק (חתן אדמו״ר הצ״צ):
א רנד.
ה ו.
זלמנזאהן, שניאור: ה ה.
זלמנסון, לוי יצחק: ד קסו.
רז״מ: ב תתקכב.
ז״ס, ר״י: ג עט.
רז״ס מדובראוונא: ג קכ.
זעלדאוויץ, ברוך: ב תתע.
זעלדאוויץ, האחים ממינסק: ג עח. שכט.
זעליג דראמצן: ב תתקיב.
זעליגמאן: ב עתר.
זעליחמאן: ד צז. צט.
זעליגסאהן, אברהם: ג ט.
זעליגסאהן, אהרן: ג צח.
זעליגסאהן, זלמן: ב תתע. תתעה.
זעליגסאהן, יעקב קאפיל:
א יז. נט. ס. סא. סב. סד. סה. סו. סז. סח. סט. קכז. קכח. קכט. קל. קלא. קלב. קלג. קלד. קנו. קנז. תו.
ב תנב. תקנו.
ג כג. שג. שיב.
ד לג. פ. קו. קיא. קיז. קכב (?). קנא. קנו. קסא. רכח.
ה צב. קנו.
זעליגסאהן, מיכאל: ב תלז.
זעליגסאהן, שניאור זלמן:
ה קיא. קכו. קל. קנד. קנח.
זעלצער, ר״י: א קסו.
הזקן: ג נז. נט. סג. קמט. קנד.
זרח מפאהאר: ג רה.
זרחי, הלל: ה פב. קמא. קנו.
ר״ז: ד עח.

ח

חאגיז, יצחק: ב תרא. תרט. תשח.
חאווקין, ישראל מענדל:
ב תשצא.
ג קפב. רלד.
חאסמן, ר״ל: ה סט.
חאצקעוויץ, ישראל נח: ד רעט. דש. שיא.
חאראנזיצקי, ישראל: ב תקז.
חאריטאנאוו, אברהם: א ריד. רעו.
חאריטאנאוו, האחים אהרן ושלום: א רעז.
חאר׳: ב תקמח. תקסח.
רח״ב שו״ב: ד קמא.
חי׳: ה נד.
חיים: ד קמט. קנד.

חיים בער: ג קסז.
חיימוביץ, ר״א: ב תקו.
חייקין, משה אביגדור:
א רלח.
ג נו. קמ. קסו. ריג.
חילקוב (שר הדרכים): ד צח.
רח״ל (מוועליז):
ג עח. פד. צב. צז. קנו. קצא.
ד יט.
חן, גרשון: ב תתקכא.
חן, דוד צבי הירש (רד״צ, הרב בטשערניגאוו):
א לד. לה. קמא. קמח.
ב תטז. תיז. תכ. תעט. תשו. תשי. תשסט.
ג ב. כז. עח. ערב. קצא. שו. שס. שעא. שעד־ו.
ד עב. שכט.
ה ה. ז.
חן, יצחק: א תמ. תקמד.
חן, מאיר שמחה:
ב תתקכד.
ד רעא.
חן, מנחם מענדל:
ב תיז. תכ. תכב. תלח. תלט. תמא. תנא. תנה. תס. תקו. תקטו. תקכד. תתקכה (?). תקכט. תקל. תקלב. תקלד. תקלה. תקלט. תקנה. תקנט. תקסה. תקסט. תקעא. תקעג. תקפ. תקפא. תקפד. תקפו. תקפז. תקפט. תקצג. תרכו. תרכט. תרל. תרמח. תרעג. תרעו. תרצג. תרצו. תשו. תשי. תשצה. תשצו. תתכט. תתנד. תתנט. תתסד. תתסה. תתסז. תתסט.
ד רפג. ש. שכה־ז.
ה לד־ה. קא־ב. קה. קי־יב. קיד. קיז. קכח. קלה.
חן, פרץ: ג רה.
חן טוב: ה קנב.
חנן: ב תקלט. תקמח. תקסד. תקסח. תקעט. תקפ. תקפד. תרמב. תרסב.
חסידאוו, ר״מ: ד רה (ר״י הלפרין).
חסקין, נ״ד: ג נה.
ח״ס: ג לז.
חפץ, מרדכי: ד עט.
חפץ, פייוויש יעקב:
א שמא. שמב. שמג. שצד.
ב תצ. תתקטו.
חרוזין (מחלקת הדתות שבמשרד הפנים):
ד רמה.
חריף, הרב מזאסלאוו: ב תקו.

ט

טאלאן, מאיר:
ב תתעח.
ה ו. קכו.
טברסקי, אדמו״ר ישראל מסקווירא:
ב תתסט.
טברסקי, אדמו״ר מוהרמ״נ מטאלנע:
ג עז.
טברסקי, אדמו״ר מוהרמ״ד מהארינסטייפל: ג עז.
טיומקין, זאב (וולאדימיר):
ב תקז. תקכב. תקכו.
ד יד. מב.
ה כח.
טיקטינער, נחמן:
ב תרסג.
ה קמג. קמה־ו. קנב. קסד. קסט.
טננבוים, רצ״ה מלומז׳ע: ב תקז.
טראכטנבערג:
ב תרנט. תת.
ה קפז.
טרייוש, הלל דוד: א קפד.
טריינין, הירש: ב תקפד.
טריינין, פייוול מריגא: ב תשלז. תשמח.
טריינין, ר״צ: ה קפז־ח.
טריינין, שמואל מיכל:
א קעו. ריח. רסא. שיט. תב.
ב תיז. תכב. תכז. תכח. תלט. תמ. תמה. תמז. תמח. תנד. תנט. תסד. תסו. תעט. תצט. תקמז. תקפו. תרה. תרטו. תרכח. תרלב. תרלג. תרלה.

תרמה. תרנה. תרנז. תרנט. תשכב. תשלו. תשמז. תשסא. תשסה. תשעב. תשפט. תשצ. תשצג. תשצח. תשצט. תתג. תתו. תתח. תתכה. תתנו. תתנז. תתע. תתעז. תתעח.
ג נז. סה. קג. קיז. קכב. קלג. רפח. רחצ. דש. שז־ח. שי־יט. שמו. שמט. שנה (ובתו). שצא.
ד מא. נג. סו. עג. עז. פב־ג. פט. צז. ק. קג. קט. קכא־ג. קלב. קמו. קמח. קעא. קצו. רכא־ג. רכה. רכח. רלו. רלט־מה. רס. רפד. שג. שה. שח. שי. שיא. שכט־ל. שלח.
ה א. ד. ז. לד. לה. מט. נד־ז. ס־סב. פג־קח. קטז־יח. קכג־ה. קכח־ט. קפו. רי.
טריינין (אחי רש"מ): ב תשכב.
טריינין, ר"ש: ה קפו.
טשערקאוו, ישראל:
א רו.
ג מא. קעד. רצא. שו.
טשערנוביץ, חיים: ד קב.
טשערניק, מאיר מרדכי:
ג כ. כג. קנג. קעו. קפ. ריט. רנא. רצא.
ד מב. מד. קסו.

הרי"א:
א רפה.
ג כב.
רי"ב: ב תשנא.
יהודה חסיד: ג לו. קמה.
יהודה ליב (מהרי"ל, אחי אדה"ז):
א קג. שע. שעא.
ג יג.
יהודא ליב: א רס.
יהושע אפרים מקרעמענטשוג: ג רמו.
יואל בלעכער: ג קצה.
יודין: ג שו.
יונה: ה קמה.
יוסף: א קה.
יוסף הלוי הנזיר: ד קצג.
ריז"ל: ג קעד. שו.
יחיאל צבי הירש: ב תרמג.
רי"ח:
א רמט.
ב תמו. תרי.
ייעג' (פקיד בפ"ב): ג קי.
רי"י:
א קנו. קנז.
ב תקה.
רי"י מרודני': ג רנח.
רי"ל:
א רפט.
ב תכח. תקה. תשמ.
ג שעה.
ד קמח.
ינובסקי, איסר (הרב בקריוואי ראג):
א קעג. קעד.
ג יח. לג.
ד קמו.
ינובסקי, ישראל ליב (במהרמ"ש): א רנא.
ינובסקי, ישראל ליב (חתן הרא"ד לאוואוט):
א שמג.
ינובסקי, מאיר שלמה (רב בניקוליוב):
א ריד. רנא.
ג קו. קעד.
ד פה. קלא.
יעוחראוו, שמואל: ג רמו.
יענין: ד רמט. רנב.
יעקב אבינו: א כז. כט. עב. קה. קיג.
יעקב: ב תתסה.
יעקב, יאנקעלע: ד רכט.
יעקב דוד (רידב"ז): א תקמב.
יעקב ליב: ד קנא.
יעקב מאיר (חכם באשי): ב תנו.
יעקבסון, דוד (רב בליובאוויטש):
א שו. שמג. שעא. שעט. שפ. שפו.
ב תקלו.
ג ט. ל. צט. רטו. רכח. רלה.
יעקבסון, ר"ש: ד רכג.

יפה, זכרי': א רכב.
יפה, רז"ד: ב תשח.
יפה, ישראל (המדפיס מקאפוסט): א כ.
יפה, ר"מ: ה קנג.
יפה, רב מטעם: ג קלג.
יצחק:
ב תצ.
ד עט.
ריי"צ: ב תרעד.
ריי"צ שו"ב זעמבין: ג רמו.
ריצ"ד: ג ל.
יק', ר"ז: ה רח.
ירושלמסקי, משה נחום:
ב תקז.
ג א.
ד רא. רסא.
ה לא.
ישכר: ג ה.
ישראל (בעש"ט):
א כג. קצז. רנט. רצ. תה.
ב תשטז. תחא.
ד רנב.
ראה מפתח ענינים ערך פתגמים.
ישראל מבאברויסק: ג כג.
ישראל: ד רפ.
ישראל זלמן מיאנאוויטש: ב תקצח.
ישראל מאיר הכהן (בעל ה„חפץ חיים"):
ב תיח. תלד. תעט. תקצא. תרצג. תשצד. תתסז. תתסט.
ג רסא. רסג.
ה ב. קכב.
ישראל נח:
ב תנח.
ג קנט. קסג. קעב־ג. ש.
ריי"ח:
ג קפג.
ד קנח.
ר"י שעל האהל: ג רה.
ר"י:
א קיג. קטו. קסב. שכט.
ב תנ. תעז. תצח. תצט. תקה. תקסו. תריח.
ד קמט. קנד. רצט.
ה קסד.

כ

כהן, אברהם: ד קסג.
כהן, אלי' יצחק מראסטאוו:
ב תשמד. תשמה. תשמו.
ה קמג.
כהן, בנימין (רב"ך): ד רט.
כהן, ברוך שלום:
ב תתפט.
ה קסג.
כהן, חיים: ה קלג (ובניו).
כהן, מאיר שמחה מדווינסק:
ב תקז. תתסט.
ה כח.
כהן, מיכאל (רב בפולדא):
א שנח. שפב. שצח. תו.
ב תקעז. תרסט.
ג קסח. קעז.
ד רפג. שה. שכא.
כהן, מ.: ד ערב.
כהן, פנחס (הרב דאנזבאך):
ב תקלה. תקמז. תקנו. תקסג. תקעא. תרנד. תרעה. תרצב. תרצג. תש.
ד שכא.
ה ח. טו־יט. כה־ו.
הכהן, צדוק (הראש הראשי לצרפת):
ג קיב. קנב־ג. קעח. רח־י. ריג. ריז. רכ. רכא. רכג. רכו. רל־לא. רנ. רסב־ג. רסו־ז. רעח. רפא־ד. רפו. שפב.
הכהן, רפאל נחמן: ג רצו.
כהן, שלום: ד נח.
כהן, שלמה:
ג רי. ריז־ח. רכב. רכה־ו. רמב־ג. רמט. רנ. רנד. רסו.
כהן, שמואל מוירצבורג:
ב תקסג. תקפח. עתר.
כהן:
ד רט.

ה קיב.
עיי"ע קאהן.
כהנא־שפירא, אברהם דובער מקאוונא:
ב תחמד. תחסט. תחע.
ה קיא. קיז־ח. קלד־ו.
כהנוביץ: ה נח.
כובס (פקיד בפ"ב): ג קכו. קלה. קעח. שכב. שנב. שסח. שעב.
כולי' חאטימסקער: ב תשמא.
כצמן, שמואל: ד עט.

ל

לאבאק, מאיר: ב תקנג.
לאגאויער, לוי: ד קלד.
לאגאויער, יצחק צבי: ד רפא. שה. שיא.
לאוואוט, אברהם דוד:
א ו. יז. יט. סג. שמג.
ג יט. רכח.
לאזאראוו, שמעון:
ב תעו. תחעב. תחעג. תחעה. תחעו.
ה קיא. קל.
לאחמאן, עדוואַרד: ג רי.
לאטקער, אשר: א סב.
לאטקער, צבי הירש דובער: א סב.
לאנג (רופא בפפד"מ): ה נג.
לאנג: ד כח.
לאנגע:
ב תקנג. תקנד. תקסג. תקעא. תשפח.
ד רכ.
לבן הארמי: א כז. כט.
לובאנאוו: ב תקסט. תקעג.
הלוי, יצחק אייזיק:
ב תרנד. תרפט. תרצא. תרצב. תרצג. תרצט.
ג ערב.
ד רס.
לוי (רופא): ד שכה.
לוי יצחק, הרה"ק מבארדיטשוב:
א רצ.
ב תתקכו.
ליובא: ב תקפז.
לויטן, זאב וואלף (משגיח בישיבה):
א ריט. רכ. רכז. רכט. רנו. רנז. שמט.
ב תתיג.
ג צח. קסד. רד־ה. רטו. רמו.
ד שטז.
לויטן, יחזקאל:
א שסט.
ב תקסט.
לויטן, שמואל:
ב תתיג. תתיד.
ג רו.
ה נט. קיב.
לויטן, שמרי': ג קסה. רו.
לוין, אברהם מניקאלאייעוו: א שע.
לוין, אברהם דובער מאיליא: ג קסה. קצא.
לוין, בנימין: א שפז.
לוין, זלמן שו"ב דראמאנאווקא: ב תשלח.
לוין, יהודה: ב תקמ. תקמז. תקנד. תקנז. תקס. תקסב. תקסג. תקסה.
לוין, יוסף:
ב תסה (?). תעט.
ד פב־ג. צ. צד. רסח. שכח־ל.
לוין, רש"ג: ב תקסב.
לוין, שמואל ליב:
ב תשע. תשעב. תתקכד.
ה קסה.
לוין, שמריהו: ד ע.
לוין, הרב בחארבין: ד צז. קכא.
לוין־עפשטיין: ד נד.
לוקייאנאוו:
ד קב.
ה רי.
לוריא, יצחק (אריז"ל):
א יז. יח. כז.
ג נב.
לוריא, שמואל יצחק: ב תתע.
לוריא, ד"ר: ד קנט.
לוריא (רופא בברלין):
ב תקמד. תרסב.
ד ערב. עדר. שכה.
רל"ח: ג יא.

ליאונאוו, ר״ל: ב חלב.
ליאונאוו, מנדל יצחק: ב תלב.
ליב הזקן: ב תקנא. תרסד.
ליב מלמד: א פז.
ליב ציטעס: א רנז.
ליבא, ישראל אשר: ה ו.
ליבענסאן: א תג. תקפב.
ליברמן, חיים: ב תתקכו.
ליברמן, ר״י: ג לח.
ליברמן (רופא מוויטבסק):
ב תקפח.
ג רמט. שנ. שנה.
ד קיט. קלג.
ה ה.
ליובינסקי, ריי״צ:
ב תיג. תיז. תיח. תלט. תמה. תמו. תמז. תנא. תס.
ג שסב־ג. שסו.
ד ש. שח.
ליובינסקי, יהודה ליב:
א רס.
ב תקג.
ג עב. צה. קג. קח.
ליובעצקי: ג ריא.
ליוויאנט, משה: ב תשעט.
ליידען (רופא בברלין): ג רצ.
לייהמאן: א שפג.
ליין, אלחנן: ד קנא.
ליין, יהושע:
ב תעח.
ג שעז.
ליין, פרץ:
ג רה.
ד קנא.
ליינער, גרשון חנוך (האדמו״ר מראדזין):
א שנא.
ליינער, מרדכי יוסף אליעזר (האדמו״ר מראדזין):
א שנא.
ב תמא. תקז. תרטז.
ליכטנשטיין, צבי (מטוקעם): ב תרכח. תרכט. תרלו.
ליפסאן, ר״י: ב תמג. תנא. תקפב (?).
ליפסאן, שמואל: ב תמג. תנא.
ליפסקינד, אברהם:
ב תתטו.
ה סו. ע.
ליפשיץ, רז״מ: ג קפב.
ליפשיץ, יעקב הלוי (מח״ס זכרון יעקב):
ב תמה. תמו. תמט. תנא. תנג. תנט. תס. תקס. תקסז. תקעז. תקעט. תקצ. תרל. תרלה. תרנט. תשסא. תשצ.
ג קמה. קמח. קנב. קנד. קעז. רז. רל. רמט. רסג־ד. ערב. רפא. שא. שנא.
ד לא. מג. רז. ריט. רכ. רס. רסד. שיג.
ה ג.
ליפשיץ, יעקב זלמן מבריסק:
ב תקמ. תשצד.
ג קעז. רסג־ד. ערב.
ד דש. שט. שיג. שכט־ל.
ליפשיץ, ר״מ (שו״ב בפריז): ד נ. נד. קט.
ליפשיץ, נטע:
ב תרל. תרלה.
ד רז.
ליפשיץ:
ד רפ.
ה קסח.
לנדא, חיים יעקב: ב תקז.
לנדא, חיים משה יהודא ליב: ב תשה. תשי.
לנדא, יעקב:
ב תחטו. תחטז. תחלד. תחלט־סו. תחעו. תחפה. תחפו. תחצ. תחצג. תתקכב.
ה סא־פב. פד. פו־ח. צ. צח. קט. קיג. קכא. קלו־ט. קמד. קמח. קנט.
לנדא, רחל (הארנשטיין): ג קצ.
לנדא: ב תשכה. תשכח. תשנג. תשסא. תשפז.
לנדאו, משה הערץ: ה קנו.
לנדע, ר״ז: ג שנא.
לעהמן: ה כא.
לעוויאנט: ה קי.
לעוועץ, נרסיס (נשיא היק״א): ג קיב. קנב.

רי. רכג. רכו. רל־לא. רמא־ב. רמט.
רנ. רסב־ג. רסו. רעח. רפב. רפו.

לעמפערט, ברכה צבי׳ גיטל (אחות אם רבנו):
א נג. נו. נז. נח. פז. שמז.
ב תקלג. תקמ. תרג. תשלו. תשסו.
ג ג־ד. פא. קצ.
ד כו. מה. רז. ריז.

לעמפערט, זאב וואלף: א נו. נח. פו.

לעמפערט, יצחק: ב תצט.

לעמקין: ה קמד.

לעסער (רופא): ד עדר.

לערנער, נטע:
ב תחצג.
ה קמג. קמה־ז. קמט. קנא־ב. קסג־ד. קסט.

לעש: ג רפו. רצה.

מ

מאדייעווסקי, אברהם: ד קנב.

מאדייעווסקי, אליעזר משה (רב בחורול):
א ע. צד. קה. קיג. קנט. קסא. רג. רי. ריא. ריז. רכג. רסה. רסח. שדמ. תח.
ב תטז. תיז. תעז. תעח. תפו. תצא. תקז. תקח. תקפה. תקפו. תקפט. תשו. תשי. תשל. תשלא. תשלט. תשמ. תשמח. תשנ. תשסב. תשצ. תשצב. תתנ. תתסט. תתעו. תתפט.
ג יט. מז. נה־ס. עה־ז. עט־פ. קט. קיד. קכ. קכד. קכו־ז. קלא־ב. קלד־ה. קלח. קנ. קעו. רעא. רעו. שכא. שכח. שמא. שמז. שנד. שעא.
ד ה. ז. ט־י. טו. כו. נז. עב. פח. קד. קז. קיב. קטו. קיט. קנב. קסד. קצז. רנח. רסד. רפא־ג. ש. שכט־לא.
ה קיא. קכז. קל. קלו. ריב.

מאדייעווסקי, יהודה ליב: ד רנח.

מאדייועסקי, רי״ח: א שע.

מאדייעווסקי, קלמן: ג קכד.

מאטרי: א קנו. קנז.

מאירסון, אמיל: ג רלח. רמב. רמט. רסב. רעח.

מאלוע״ר (רופא בברלין): ד ערב.

מאלכין (עו״ד): ד כה.

מאני, אהרן:
ב תקנ.
ד שיד. שיז. שיט.

מאני, סולימאן מנחם: ב תקנ. תקנא (?). תקצט (?). תריט.

מאנעסזאן, חיים: ד קלט.

מאנעסזאן, יהודה ליב:
ג קסה. קפג. שלט. שנה.
ד כג.
ה קכג.

מאנעסזאן, מנחם מאניש:
א עא. קצו. ריח. רכג. רסה. שיט. שכ. תג.
ב תסז. תסח. תע. תפ. תרכז. תשכה. תתג. תתקיב.
ג י. כב. מו־ח. נח. ס. עד־ה. עח־פ. פו. קיא. קכ. קכד. קכו־ח. קל. קלד־ה. קלח־ט. קמד. קנ־נג. קעו. קעח. קפ. קפא. קצב. רי. רכו. רסב־ה. ערב. רפב. רפד. רפח. רצא. רצו. רחצ. דש. שז. שח. שי־יח. שכב־ג. שכח־ט. שלא. שלה. שלו. שמה־ו. שמח־ט. שנב. שנו. שנח. שסב־ג. שסו. שצד־ה. שצח.
ד ט. י. יב־ג. טז. יט. כא־ב. כח. לד. לח. פב־ג. פז. פט. קא־ב. קטו. קכב. קמא. רכא. רלה. רמד.
ה ג. קכב. ריא־ב.

מאנעסזאן, ר״נ: ג כ. כא.

מאנעסזאן, האחים: ג רפט.

מאס׳ (פקיד בפ״ב):
ג קיב.
ד טו. כט.

מאק׳: ב תקסג. תרסב.

מארגאלין, יצחק:
א שיט.
ב תנא.
ד פא־ב. פד. פט. צח. ק.

מארגאלין: ד פא.
מארזייעווסקי (רופא בפ"ב): ג שעו.
מאריאשין, נחמן (נאמן בית רבנו):
ב תנא. תסה. תקלג. תקנא. תרסד. תשכט. תשמט. תשסג. תשסו.
ג לז. קסח. קפב.
ד מב. נב. צג. רב.
מארצבאכער, אברהם:
א רנ.
ב תשסב.
ג קפד־ה (ובנו). קצג (בנו). שמג (הנ"ל).
מארק, יעקב: ב תקיז. תתמ.
מארקאן: ה פד. קג.
מאשייעוו, חיים: ד קצו.
רמ"א: ד רכג.
רמ"ב: ד פה.
מגיד דווילנא: ג שצ.
מגידסון, פנחס יהודה ליב (גבאי רבנו):
א נג.
ג קיט. קמה־ו.
ה רה.
רמ"ג: ב תקמג. תקנח. תקסא.
מדיני, חיים חזקיהו (חח"מ):
א קסה. קעה. רצט. שא. שב. שצ.
ד סט. ע. קכח.
מדליה, שמריה ליב (הרב בוויטבסק):
א תז.
ב תיז־תכ. תכב. תכט. תל. תלח. תלט. תנא. תנה. תקז. תקפו. תקפט. תשסה. תשצו. תתו. תתמב. תתנה. תתסז. תתסט. תתע. תתעב. תתקב.
ד ש. שכה־ו. שכט. שלא.
ה ה. נד. סא. קיז. קכח.
רמ"ד: ב תסז.
מוהליבר, שמואל: ג נח.
מונדשיין, יהושע:
א א. ג. כא. נו. נח. ק. קב. קכט. קמח. קנח. קסב. קסו. קעו. קפד. קצב. רא. רו. רכ. רל. רלא. רמט. רנב. שא. שו. שיח. שכה. שכח. שלא. שלב. שעא. תג. תה. תיא. תיב.
ב תנו. תעא. תצא. תצט. תקד. תקט. תקכח. תקלח. תקצט. תר. תרכב. תרכח. תרלב. תרלה. תרלט. תרמה. תרנא. תרנט. תרצה. תשג. תשה. תשי. תשכג. תשכד. תשלא. תשלב. תשס. תשצג. תתיב. תתיד. תתכה. תתכז. תתלו. תתלט־תתפז. תתצ. תתצו. תתצז. תתקא. תתקז. תתקטו. תתקטז. תתקכ־תתקכה.
מונק, עזריאל:
א שנט.
ב תרנב. תשל.
ג קמג.
ד שכב.
מוצניק, ד"ר: ד צח.
מורגנשטערן, אדמו"ר מהרי"צ מסוקולוב:
ב תקז.
ה לב.
מושל פלך:
ג פו (מוהליב). קיא (מינסק). קיב (מוהליב). קלג (הנ"ל). קלה (הנ"ל). קפו (סמולנסק). קצו (הנ"ל). שנ.
ד ו (הוראדנא). י. יב. יז (הנ"ל). קכה־ו. קמט. רנט. רסא. שכט (ווילנא). שלח (הנ"ל).
מזא"ה, ר' ממוסקווא: ב תקז. תקכד.
מזור, משה מקיוב: ב תקז.
רמ"ח:
ג קפז. קצ. רז. ריא. רצט. שח.
ד מד. מט.
מיחיילעס (רופא):
ב תקמג.
ד רלו. עדר. שכה.
מייזל, אלי' חיים (הרב מלאדז):
א רלח. רמז.
ב תקעא.
ג עח. קכז. קמג. קנב. קנד־ה. קעז. רח־ט. רכה־ו. רסא. רסד. רפג. רפז. ש. שלא.
ד יג. עה. קלג.
מייזל, ר'י: ב תקעה.
מייזל: ב תשסא.

מיליוקובסקי, אורי' הלל: ג נח.
מיליוקובסקי, אלי' אהרן: ב תחסז.
מילנער, דוד: א רכב.
מינץ:
ב תשכח.
ה קנג.
מירלין (עו"ד): ד כה.
מירסקי, סוויאטופולק (שר הפנים): ד ע.
פא־ב. פד. פו. פט. צ. צד.
מירסקי: ב תשכח.
רמ"מ: ב תנה. תקה.
רממ"ס: ג טז.
רממ"ש: ב תתעח.
מנדלסון, משה מדעסוי: ה ט. טו. כ. כד־ה. כז.
מנדלשטם, מכס עמנואל:
א רצב.
ג ריד.
מנוחין, יהודה ליב (ממונה בכולל חב"ד):
א ש. שא (רובנאוו). שלא.
ג שעה (רובנאוו).
ד קכב. קס. קעה. רכא.
ה ו.
מנחם מענדל, הרה"ק מוויטבסק: ד קעח.
רמ"נ: ב תשע.
מסלאווסקי (רופא בחרקוב): ג צ. צא. קטו.
מ"ס: א צא.
מעלניקאוו:
ב תקסז. תקפא.
ה קמג. קס.
מעלצער, איסר זלמן: ב תתע.
מענדל שמש:
ב תסה. תקמח. תשלב.
ה נג.
מענדל (רופא בברלין):
ג שעו.
ד מז. רלב. שכו.
מענדל: ד קמב.
מענסק: א קנו.
מעקלער, שמרי' הכהן:
ב תחע.
ה נד. קיז.
מערקיל: ב תרנט. תתעב.
מץ, המדפיס בווילנא: ג שלג.
מרגלית, יוסף: ב תתע.
מרחוב, אלחנן דובער:
א שצט. תא.
ב תמו. תקע. תקעב. תשכג. תשכד תשמט. תשפו. תתקטז.
ג שלט.
ד לב. מד. עח־ט. שטז.
מרקוס, ר"מ: ב תקו.
מרקס: ג רצז.
משה, הרמב"ם: ד קנה.
משה, הרמב"ן: ד קנה.
משה, בהרה"ק מוויטבסק: ד קעח.
משה, באדה"ז:
א כ. כג. קסא. שח.
ד קעח.
משה טלית'ניק: ב תשכד.
משה ארי' ליב:
א א.
ב תעה.
ד שטז.
משה ברוך: ג עב־ג. קסו־ז.
משה ראובן מזעמבין: ב תפט.
משה שלמה (בע"ג):
ב תקכז.
ד סב.
רמש"ח: ב תקא.
משיח: א שי.
משכיל איתן: א ס. סב. סז. סח. סט. קנו.
מש"ל: ב תפב.
ר"מ מלאוני': ג שנב.
ר"מ (נ"ג הר"י ברלין): ד רסט.
ר"מ: ד שטז.

נ

נאה, הירש: ד קא.
נאה (אשכנזי), מנחם מענדל:
א כד. שב. שג. שלא.
ב תקצו. תרא. תריט. תרלז. תחצז.

ד קסא.
נאטקין, שמואל: ב תתקכד.
נאימארק, חיים משלם זלמן: א לד. לה. מב.
רנ"א:
א שיד.
ד יד. יח. לד־ה.
נארדוי: א רצד. רצה.
נארדאן (רופא): ה נא.
רנ"ב: ג שפח.
נורדי: ב תרו.
נח שאול: ב תרי.
נחום, הרה"ק מטשערנוביל: ב תשמא.
נחום שו"ב מניקאלאייעוו: א קס.
נחום מפאדאבראנקא: ב תעו.
ר' נחוניא בן הקנה: א יח.
נייגולדברג: ה קכו.
נימויטין, יהושע: ב תעח. תפו. תשצט (?).
נימוטין, ר"ש: ה קכב.
ניסאלאוויטש: ב תקל. תקלא. תקלה. תקסה. תקעט. תקפא. תרכח. תרלא.
ניקולייף הא': ב תשעג.
ניקולייף השני:
ג קיא.
ד קנב.
נעמיין: ה קנג.
נעמענאוו: ב תקמג.
ר"נ ממיחאייעווקע: ג קצו.
ר"נ: ב תקא.

ס

סאדאווסקי, שלמה:
א רל.
ג צד.
סאחארוב (שר הצבא): ד צח.
סאראקצי (רופא בחרקוב): ג ע.
סאלאנט:
א סא. פח. פט. קכח.
ג כה.
סאלאנטער, ישראל:
א קצא.
ה יד.
סאלמאנאוויץ: ה קב.
סאנדיקאווסקי, נח: ב תשלד.
סאפראן, השו"ב: ב תנה.
סאקאלאווסקי: ב תתקכא.
סאראפינקי: ב תרצה.
סארקין, אברהם יוסף:
א שמח. שעא.
ד קצו.
סארקין, יעקב יואל: ד קמט.
סוטין: ג קיט. רפט. רצ.
סולובייצ'יק, ר"א: ב תקז.
סולובייצ'יק, חיים (הרב מבריסק):
א רלח. רמז. חב.
ב תכח. חס. תקז. תקיד. תקטו. תקכא. תקכט. תקמ. תקעג. תקצא. תרל. תרנו. תרנז. תרנט. תרסב. תרסו. תרסט. עתר. תערב. תרצג. תרחצ. תרצט. חשצ. תחסט.
ג עז. קכז. קכט. קמג. קמה. קנב. קנה. קנח. קעז. רח־ט. רכה. רס־סא. רסד. רפא־ג. רפו. רצד. שכט. שמא. שנא.
ד ה־ו. ס. עה. רמו. רסד. דש. שט. שטז. שכט. שלא. שלג.
ה א. לז. מד.
סולובייצ'יק, יוסף דוב: ב תקכט.
סופר, אברהם חיים דוד מדרוהוביטש: ד שיט.
סופר, יצחק ליב מדרוהוביטש: ד שיט.
סופר, משה (בעל החתם סופר): ה יח.
סטאלבערג, אלימלך:
ב תנח. תקמז. תקמט. תקנו.
ד שכב־ג.
סטוליפין (רה"מ ושה"פ):
ב תקטו. תקיז. תקיח. תקיט. תקפ. תרלג.
ד רנט. שלה. שלח. שדמ.
סימון מהיידלבערג: ב תרצב. תשלג.
סינעלניקאוו: ב תעז.
סיפיאגין, דמיטרי (שר הפנים):
ג קיב. קכו־ז. קלא. קלג. קלה. רל.
ד לו.

סיראצקין, שניאור זלמן: ב תחסט.
סלאוואגארדסקי: ה קנא. קסד.
סלונים, אליעזר ישראל: א סד. קצה.
סלונים, חנה מינא (אשת הרש"ז בזוו"ש):
ב תרצו.
סלונים, יהודה ליב: א ה. י.
סלונים, יעקב (כולי): ד קעח.
סלונים, יעקב יוסף משה:
א יג. סט. ע. שלו. שצ.
ב תמד. תמז. תמח. תנד. תקט.
סלונים, לוי יצחק:
א ד. ה. ז. ט. יא. יב. יד. טו. טז. כ.
לא. נה. סט. קלג. קנו. קנז. קסג.
ג ז. יג. כה־ז. לט. מ.
סלונים, מושקא (אשת הרש"ז): א נה. ע.
קסג.
סלונים, מנוחה רחל:
א ד. ה. י. טז. נד. נה. קסד. שב.
ג ח. יג.
ד קעח.
סלונים, מנחם יוסף יהודה ליב: א סד.
סלונים, מנחם מענדל שמואל:
א יג.
ג כה.
סלונים, מרדכי דובער:
א ה. יא. יד. טו. טז. כ. לא. נה. נח.
נט. סד־סט. פח. צ. ק־קג. קיב. קטו.
קטז. קכו. קכח. קכט. קלא. קלב.
קלג. קמח. קמט. קנה. קסב. קצד.
קצה. רלו. ש־שג. שכט־שלב. שלה.
שמז. שנד. שצ.
ב תכה. תק. תר. תרכג. תרמ. תרמה.
תרנא (?). תשט. תשסב.
ג ח. יג. כב. כג. כו־ז. לא־ב. שעח.
שפא.
ד סט. קס. קעב־ד. קצה. רלו.
סלונים, שמקא (אשת הרמד"ס): א סח.
סלונים, שניאור זלמן:
א ה־טז. כ. כא. נד. נה. נו. נט. סד. סה.
סט. ע. צ. ק. קב. קיב. קכו־קלב.
קמח. קמט. קנה. קנו. קסב. קסג.
קצד. קצו. רג. רלו. שב. שלו. שצ.
ב תמד. תמז. תרלט. תרמ. תרצו.
ג ז. יג. כג־ז. לא. לט־מא. שצט־ת.
ה מח.
סלונים, משפחת: ד קצד.
סמאלסקי, לודינג: ב תעד. תעה.
סמאלענסקין: א רצו.
סמירנאוו (פקיד במשרד הפנים):
ב תיח. תקלו.
ה ג. ה. ז.
סמרגונסקי, משה יצחק: ד רנא.
סענדר:
א יד.
ב תשמט.
ד שכד.
סעבע, ר"א: ד רי.
ספיר ל.: ב תקז.
ספקטור, יצחק אלחנן:
א רג.
ב תקכ.
סקאבלא, ניסן:
א קסה.
ב תקנח.
סקווארצאוו: ב תקמח. תקסח. תקעט.
תקפ. תרמב. תרסב.

ע

עבער, אלי': ב תשסד.
עהרמאן, נפתלי:
ב תמד. תמח. תנד. תקסג. תקסה.
תקעד. תערב.
ג קעז. רסח.
ד שכא.
ה ח. כד־ה. מג.
עטינגער, ר"נ: ב תשפט.
עליאך: ד קמח. קנ. רח.
עלינסק, מרדכי: ג קח.
עלקינד, יוסף: ב תתנב.
עלקינד: ב תתקו.
ענגל:
ב תקסג. תקעא.

ד שיב.
עסטרין, יהודא ליב: א קנח.
עסטרין, לוי יצחק: ה ג.
עפשטיין, יצחק אייזיק מהומיל: ג כב.
עפשטיין, משה מרדכי: ב תחסט.
עפשטיין, שמואל ליב מחאלמי:
ג עח. קצו. קצז (מכירו). שסב.
ד יב. טו. יט. כא־ד. כח־ט. לח. מט.
פז. צ. צד.
ה ריב.
ערנטריי, חנוך (רב דמינכן): ג קפד.
רע״ר: ג קו.

פ

פאהארעלסקי, משה מרדכי: ב תקסג.
תריח.
פאזין, יעקב: ב תקעא.
פאטאש, דוד:
ב תתע.
ה קפו.
פאליי, פייטל: ד רמז.
פאליי, שמריהו (סארגיי): ד רמז. שכז.
פאלטר׳: ד קכ.
פאליטצער (רופא): ד קנ.
פאניזיל, אליהו משה (חכם באשי): ב תנו.
פאסיוועד, א.נ.: ג רסה. רסח. רפב. רפד.
פאפיציטעל (שר החינוך הפלכי): ג קיד־
טו. של.
פוטליק, שלום: ד קיא.
פויזן, גרשון (דיין בפפד״מ): ג רעא. ערה.
פוזנר, אברהם דוד: ג צח.
פוזנר, ר״ל: ד קצח.
פוזנר: ה נח־ט.
פולינקובסקי, שמואל:
ב תקו. תתסט.
ה קטו. קיז.
פונדמינסקי, זלמן: א כג.
פונדמינסקי, רחל: א כג.
פוליקוב, אלעזר:
א רלח. רנט.
ג קפו. רלא.
פוליקוב, יעקב:
א רלח. רנט.
ב תקפז.
ג מז. קפו. רי. ריח. רכ. רכג. רלא.
רמא. רמט. רנ. רנז. רסב. רסה־ח.
ערב. רעח־ט. רפב. רפד. שכב.
ד ד.
פוליקוב, ראזאלי׳:
ב תשעח.
ג שכח.
פוליקוב, ש.: ב תקו. תקיט. תקכ.
פורת, ר״י: ה עו.
פייגין, ר״ד: ה קד. קו.
פייגין, יחזקאל: ב תקצח.
פייגין, שלום: ב תשל.
פייגענזאהן (שפ״ן): ב תקכח.
פייוולסאן, אלי׳ מאיר:
ב תתנד. תחפו.
ה קיד.
פיינבערג, ר״י:
א צה. צט. קיא.
ג קטז.
פיינבערג: א רסה.
פיינשטיין: ב תקו.
פינעס, דוף (?): ב תתע.
פינקלשטיין: ג שפד. שפו.
פישקאוו: ב תחב.
פלאטקי, י.: ג רסב. רסה־ח. רפב־ד.
פלווה ויאצ׳סלאוו (שר הפנים):
א שז. שיג.
ד א. ה. ו. יד־יז. כא־ג. כט. לד־ט. ע.
פליוואקע (עו״ד): ג שכה.
פסח: ב תקו.
פעווזנער, אברהם ברוך: ב תשסד.
פראדקין, אברהם: ה קלט. קמו.
פראדקין, דובער: ב תשנב.
פראדקין, זלמן: ב תשנב.
פראדקין, שטרנה: ב תשנב.
פרומקין, ישראל דובער:
א שנז. שנח. שפט.
ב תטו. תנז. תשכט.

ד קס. קסד. קצח־ר. רכא. רכד. רלו. רעט.
פרידלענדער: ב תפח.
פרידמאן, אליעזר אליהו:
א רכד.
ג פט.
פרידמן, ברוך: ה קנד. קנז.
פרידמן, דוד (הרב מקרלין־פינסק):
א רלח. תב.
ב תכו. תמב. תמו. תנד. תס.
ג עח. קטו. שנא.
ד קנח. רמו. שכט. שלח.
ה א.
פרידמן, דוד משה (האדמו״ר מטשורטקוב): ג קכט.
פרידמאן, יוסף: ב תקסט.
פרידמן, אדמו״ר יצחק מבויאן: ב תשעז.
פרידמן, אדמו״ר ישראל מטשורטקוב:
ד צח. רפג.
פרידמן, אדמו״ר ישראל שלום יוסף מבוהוש: ד רפג.
פרידמן, מנחם נחום (בן הרב מבויאן):
ב תשעז.
פריהאזין, חיים (סגן רב מטעם): ג פו. קלג.
פריור, ר״א: ד קב.
פריז, אברהם: ה קנא.
פריידבער: ב תנג.
פריידנבערג: ב תמה. תנ. תנד.
פריינד, ר״י: ב תמג.
פריסטאוו: ג עב־ג. צ. צה. קפב. שנו־ז.
פרלוב, חי׳ מוסיא: ד רא. רסה.
פרלוב, יוסף יצחק: ד רסו.
פרלוב, אדמו״ר ישראל מסטולין: ד רפג.
פרלמוטר, שלום: ד צח.
פרלמאן, פילים:
ב תקז.
ה לב.
פרענקל, קלמן: ב תקז.
פערסאן, אברהם אבלי:
א ע. עא. עב. פא. פו. צד. צה. צט. ק. קד. קיא. קיג. קטו. קטז. קלד. קמ. קמא. קצה.
ג טז. יט־כג. לג. נה. קיב. קמח. קנב. קנד־ה. קסט. קעו־ח. קצא־ג. קצז. רו. ריב. ריג. ריז. רכ. רכב. רכה־ז. רל. רלח. רמא־ג. רמט. רנה. רס. רסה־ח. ער. רעז־פ. רפו. רפח־ט. ש. שיג. שלב. שלט.
ד כג. קו. קיד. רנו. ערה.
ה רז.
פערסיץ, זעליג:
א תח.
ב תלו. תמז. תנד. תסט תעד. תתע.
ד רנא־ד.
ה קיד.
פערסיץ, עובדיה: ה קסח.
פערסיץ, שנ״ז (זאלקינד):
א רנט.
ב תלו. תלז. תמז. תנד. תסט. תקב. תקה. תרנ (?). תשכג. תשל (?). תתפט.
ד קנא. קנו. רמו־ז. רמט־נה. רסט. רעח. רפא. רפג. שה. שיא.
ה צה. צז. קפט.
פרסיץ: ג כא.
רפ״ר: ד פה.
פ. ד״ר: ה עב־ג. עו.

צ

רצ״א: ד ריג.
צבי קצב מהאדיטש: ב תקצח.
רצ״ה: ב תמד. תתנ.
צווייפל, אליעזר צבי הכהן: ג מג.
צוקרמן, מנחם מענדל: ד מט.
צוקערמאן, פרומא:
א שכו.
ד רמב.
צוקערמאן:
א קצא.
ד שג.
צוקערניק: ב תשסה. תתטו.

צייאן (רופא): ד עדר.
צייטלך, נחמן: ג שח־ט. שצה.
צייטלך: ג ריז.
ציפעליסאן: ה קנו.
צירלסון, יהודה ליב:
ב תמ. תמה. תמט. תנ. תנד. תס. תקז. תקטו. תקכ. תקכד. תקלט. תתלח. תתמה. תתסט.
ד ח־ט.
ה לב. קיז.
צליענאוו, יחיאל: ג כא (?). ריד.
צמח: ב תקמח.
צערטקאוו — עיי״ע טשערטקאוו.
ר״צ לייבל: ה קנה.
מהר״צ: א קסו.

ק

קאבאקאוו, רי״ד:
ג שכו.
ד קנח.
קאבאקאוו, האחים:
א ער.
ב תרעה.
קאבורג (האטעל בברלין): ב תע. תעא.
קאדינסקי, דובער: ד רמד.
קאהן (רופא): ד רלב.
קאוסשאנסקי, יוסף: ד קא.
קאליסאוו: ב תקטו.
קאמינקא (איש): ב תשעה. תשפ.
קאנדיל, ר״ל:
א נג.
ב תע.
קאנטאראוויץ, שמעון יהודא ליב:
ב תתכה.
קאסאווסקי, יצחק:
ב תתסט.
ד שכט. שלא. שלח.
קאסאווסקי: ב תקכט. תקל.
קאקאוצאוו: ב תרח.
קאקא׳: ב תרסב.
קארנבלום: ב תרנג. תשד. תשה.
קארפין:
ב תקמה. תקמח. תקנח. תשפג. תשפו.
ה נב.
קאשיצקי, בנימין והלל:
ד קג.
ה רי.
קובא (רופא במענטאן): ג שפב.
קוגל, חנוך הענדל:
א רה.
ג כח. עב. רמח.
קוז׳וויקוב, דובער זאב וואלף (רב ביקטרינוסלב):
ג רצא. שמב (גיסו). שמז.
ד ר. רמז־ח (ואלמנתו).
קוניצאוו: א רסג.
קוטלובר, אברהם: ג נח.
קויפמן, ר״ד: ד לג.
קויפמן, תלמיד בזעמבין: ג קכג.
קומיסר, יחיאל: ד ריח.
קונקי, יוסף: ד קצג.
קוסילאוו: ב תשע.
קופערוואסער: ד צח.
קוראטין, שילם:
ב תרסד. תשיא. תשלא. תשצו. תתפט.
ד רח.
ה קיג. קנד. קנח.
קוראטין, שניאור זלמן: ב תשלא.
קושעליעוו: ג קפו.
קזרנובסקי, אברהם זלמן: ב תר.
קזרנובסקי, אליעזר שמעון:
א טז. כ. כא. נד. קטו. קסד. קעב. קצה. קצו. רא. רכג.
ב תק. תקא. תקט. תקי. תרלט. תרמ. תשלח. תתכו. תתצו.
ג פו. צ. צט. קלח. רלו.
ד קיג.
קזרנובסקי, שטרנא ריזא (אשת הר״ר שלום): א קסד.
קזרנובסקי, שלום: א נד. קצו.
קזרנובסקי, שמרי׳: ד קעב־ג.
ק. ז.: א רלא.
קיזנער: ה רח.

קיטאין, שלמה חיים (שו"ב בליובאוויטש):
ג עג. קיט. קלז. קסה (בנו).
קלאנסקי (חצר): ב תעג.
קלאצקי, אליעזר יוסף:
א רעז (יא"ק).
ג נט. קכו־ט. קלא־ב. רסג. קפה. שסג.
קלאצקין, אברהם: ב תתקכו.
קלאצקין, ישראל איסר יעקב: ב תתעד.
קלאצקין, משה צבי הירש:
ב תתעד. תתק.
ד קלח.
קליגמאן, משה: ב תקז. תשעו.
קליין, ד"ר: ג קנב. קעח. רז. רי. רכה. רל. רנו. רנט.
קלעמפערט, ר"ש: א שג.
קנטר, מנחם מנדל (משרת רבנו):
ב תסה. תקמח. תשלב. תתב.
ד נ.
ה נג.
קעפפער: ג קנח. רמד.
קפלן, אליעזר:
א שסט.
ב תנב. תסד. תרי. תרכט. תתפט. תתקא.
ג רצז.
ד ל. קנו. ריח. רפא. רצט. שטז.
ה קיג. קנב־ג. קנח.
קצנלבויגן, אברהם חיים: ב תתסט.
קצנלנבויגן, דוד טעביל (הרב בפ"ב):
ב תמ. תמה. תשצ. תתעג. תתעז.
ד קלג. שכט. שלא. שלד.
ה פד. צח. קג. קכא. קכח־ט.
קצנלנבויגן, מיכאל: ג צח.
קרימער, שמעון: ב תלב.
קריצ'עווסקי, ר"פ: ה קנג.
קרסיק, דובער: א תיט.
קרסיק, יעקב ברוך:
ב תקסג.
ה קנח.
קרסיק, ליב: ב תתפט.
קרסיק, מנחם (נאבע): ב תקצח.
קרע: ה קנו.
קרעבס, מ. ל. (הרב מטעם במושבות פלך חרסון. היהודי המלומד בממשלה):
א תג.
ב תכז. תכח. תנט. תקז. תקסח. תרמא.
ג קכו־ט. קלא־ב. שסו. שעא.
ד רמד־ה. רס. רפד. שג. שז־ח. שי.
ה ב־ד. ז.

ר

ראזינקין, יהושע:
ב תצא. תקסז. תקעה. תקפא. תקפו. תרנז.
ה לז.
ראט (רופא במוסקבה): ד קלד.
ראם, מנחם, גבריאל: ג שכד.
ראה מפתח מוסדות ערך ראם.
ראס: א שפג.
ראפאלאוויטש, גדלי': ג צח.
ראפאלאוויטש, יצחק יואל (רב בקרעמענטשוג):
א קצא. קצו. שה.
ב תטז. תיז. תכ. תמז. תקב. תקז. תקפו. תקפז. תקפט. תרכז. תרמח. תרסב. תרעד. תשו. תשי. תשעה. תשעו. תשצב. תתמט. תתסב. תתסה. תתסט. תתעו. תתעז. תתקז.
ג ע. עח. ערב. רפט. שג. שז.
ד עב. קכז. רסב. שכט. שלא.
ה קא. קה. קיא־יב. קיז. קכח. קל. קלא.
ראפאלאוויטש, סנדר: ה קמז.
רבינאוויץ, אברהם: ב תריד.
רבינוביץ, אליהו עקיבא:
ב תמ.
ג שמז.
ד ו.
רבינוביץ, אליעזר (הרב במינסק):
א ער. שפז.
ב תקעט. תתלב. תתלח. תתלט. תתמ. תתמד. תתמה. תתמו. תתמז. תתמט.

תתנג. תתנד. תתנה. תתנח. תתנט. תתס. תתסג. תתסד. תתסה. תתעה.
ג רסג. רפא. רפו.
ד רעט. שט.
ה קי. קיז. קכ. קכא. קכג. קל. קלה־ו.
רבינוביץ, יצחק יעקב מפונוביץ: ב תקז. תרצג. תתלב. תתמד. תתנ. תתנט. תתסג. תתסז. תתסט. תתע.
ה קיא. קיח. קלה.
רבינוביץ, ר״נ:
ב תלז.
ג פ.
ה קנג.
רבינוביץ, צבי הירש (הרב בקאוונא):
א רג.
ג נה. נח. ס. ער־ז. קטו. קכז. קמג. קמט. קנד־ה. קצב. רס. שא. שכג. שסח. שעב.
ד מג. ס. עה. צו. צח. רסא. שט.
רבינוביץ, רפאל נטע: ג פג. קסב. קפד.
רבינוביץ, שמואל ממאסקווא: ב תתסז. תתסט.
רבינוביץ, שמואל כותב (סופר):
א כג. קעז. רסד. שצד.
ג כה. קצא. רמו (גיסו).
ד לא. מח. סא. קיד. קנ.
רובין, ר״י: ה פט.
רובין, משה (מבעריסלאוו): א שמג.
רובינשטיין, יצחק:
א קסג. רסב. שז.
ג קצח. רטו. שנה (ואחי חתנו).
רובנאוו: עייי״ע מנוחין.
רוזין, חיים מאיר (משרת רבנו):
ג עב־ג. קצה.
ד נ.
רחין, יוסף (הגאון מרוגוצ׳וב):
ב תחלג. תתנח. תתסט.
ה קכ. קפז.
רוזנבוים, אברהם חיים: א רסג.
רוזנזלום, חיים יוסף: ד רמג.
רוזנזלום, משה:
א רכ. רל. רלא. רנב.
ב תעז. תקז. תקכח. תקלא. תקלו (?). תקנה. תקנז. תקסג. תקפט. תשד. תשלד. תשלה. תשמב. תשנט. תשסד. תשעט. תשצב. תתסח. תתעב. תתעד. תתעה. תתפו. תתקטו.
ג מט.
ד שכט. שמז.
ה א. ב. ח. קיא. קכז. קל. קלז.
רוזנהיים, יעקב:
א שנט.
ב תנה. תקג. תקז. תקלה. תקמז. תרנד. תרנז. תרסב־עה. תרפט־צג. תרחצ.
ה ח. יג. טו. יט־כה. מג־ד.
רוזנפלד, צדוק: ד צח.
רוזנצווייג, אברהם:
ב תע.
ד קלו. קנא.
רוטשילד, יאזעף: ב תנה. תקנח. תקסג. תרנג. תרסו. תרעה. תרצב. תרצג. תשל.
רוטשילד, אדמון ג׳ימס (ברון):
ג מא. קעח.
ד קי.
רומנו, אברהם ורבקה; חצר:
א שכה. שפח. שפט. שצ. תי.
ב תעב. תרא. תריא. תריט.
ד רפה. שיד.
ה לט־מא.
רוקח, ישכר דובער (האדמו״ר מבעלז):
ב תרצט.
ריבלין, אלי׳ יוסף (מח״ס אוהלי יוסף):
ב תתיא.
ד קצב.
ריבלין, בנימין:
א שב. שמז. שנה. שצ.
ד קעד.
ריבלין, ר״ש:
ג רסד.
ד קג.
ריבלין (סגן רב מטעם): ג קלה.
ריבלין (חצר): ב תעג.
ריבקין, מנחם צבי: א שכא.

ריבקין, משה דובער: ב תתקג.
ריגמער: ד שח.
ריטער, דוד ארי׳ (הרב דראטערדאם):
ה מז.
ריין, דובער:
א רד. רנג. רנד. רצט. שכח.
ב תתקב.
ד קטו.
ריין, משולם:
א קסה. רנג. רנד. רצט. שצג.
ב תמט.
ד קכו־ל. קצח.
ריין, רבקה:
א שצג.
ג קצא.
רייבנשטיין, אהרן: ב תתט.
ריימן (רופא בפריז): ד לב־ג.
ריינין, אלכסנדר סנדר:
ב תקמז.
ה קמב.
ריינס, יצחק יעקב:
ג נו. שסא.
ד שז.
רסקין, חיים בנציון:
א שפז.
ב תלב. תקצ. תקצא. תרמט. תרנ. תרנא. תרעה. תרצה. תשג. תשס. תשצג.
רפאל: ב תתקכב.
רפופורט, ר״מ:
ד רז.
ה קסב.
רפופורט:
ב תרד. תריד.
ד כח.
רש״ל, חיים יעקב:
א רסז.
ב תרכח. תרלא. תרלו. תשסב. תשצא. תתב.
ה מו.

ש

שאול מקובלין: ב חשז.
שאול: ד נב. צג.
שאנאוויץ: א קלב.
שאפאשניקאוו: ה קס. קסז.
שארקא (רופא בפריז): ד לג.
רש״ב: ג קמד.
שוואבלין, רמ״ל: ד דש.
שווארץ: ב תקעד. תרמו.
שווארצשטיין, מאיר יואל: ב תתע.
שוועשינסקי: ה צט. ק.
שוחאט, שמואל תנחום:
ב תע.
ד רטז. ריז.
שור, אביגדור: ב תתסט.
שור, מרדכי יצחק: א שח.
שור: ה קי.
שוידלאווסקי: ב תרנז.
שטורמער: ה צט.
שטערן, ד״ר: ה כד־ה.
שטרויס, יעקב:
ב תרנז. תרסו־עא.
ה מד.
שטרויס, אוסקר שלמה: ג קסח. קעז. קצז. רז.
שטיינגארט, ר״ש: ד עז.
שיוויסציאן: א שמב.
שיין, ישראל שמעון: א שלט.
שיינברג, צבי: ד צח.
שיינפינקל, שלום שמחה:
ב תקנ. תקנא. תקצו. תקצט. תרא. תרב. תרט. תריט. תרכב. תשח. תשמח. תשנ. תשסב.
ד רפו.
ה לט־מא.
שיפרין, דוד: א ריט. דש.
שלאנק, מרדכי (ממונה בכולל חב״ד):
א שכט. של. שלב.
ב תרמה. תשט. תשסב. תשצח.
ד קכב. קס. ר. רכא.

שלאסבערג, ה. ב.:
ב תקז. תקיד. תקטו. תקיח. תקיט. תקכא. תקכד. תקכז. תקכט. תקל. תקלה. תקלו. תקלח. תקלט. תקעג. תקעט. תשלב. תשעה. תתו.
ג שעב.
ה יב. פד. פז.
שלום שכנא: ב תחקטז.
שליט, ל.: ג שעז.
שליט: ג נט.
שליפער, יוסף (רב בסלאנים): ג קכז־ט. קלא־ב. קלה. רס. רסא. רסג.
שלמה המלך: א כט.
שלמה בע"ג: ג קסב.
שלעזינגער, האחים:
ב תשסא.
ד קמח. קנ. קנח.
רש"ל: ג של.
שמאקאוו: א רסז.
שמואל דער שרייבער: ראה רבינוביץ.
שמואל מבאריסאוו: ב תריב.
שמואל: א קעד.
שמואלזאן, חיים:
ב תטו.
ד רעט.
שמחה מבאברויסק: ג כג.
שמחוביץ, אלטר:
ב תקצח. תשע.
ה קיג.
שמחוביץ, שמואל: ג נח.
שמעון, רשב"י: ג יד.
שמערלינג, חיים שמואל:
א יג. יד. כ.
ג כז.
שמשון, המלמד: א לב.
שניאור זלמן (אדמו"ר הזקן):
א ו. יז. יח. כב. כג. סב. פד. קס. קצד. קצו. רכא. רכב. רפט. רצ. שלג. שלה. שלו. שמח. שנא. שנג. שנה. שנו. שעא.
ב תמב. תקמה. תרג. תרנה. תתקיג. תתקיד.
ד פט.
ראה מפתח ענינים ערך: מכתבים. ספרים. פתגמים.
שניאור זלמן, בעל ה„תורת חסד":
א רלו.
ג יב. שנב.
ד סט.
רז"ש: ה קנט.
שניאורסאהן, אברהם מקעשינוב (חותן אדמו"ר מוהריי"צ):
א קצד. קצה. רנ. תה. תו.
ב תע. תשל.
ג עח. פז. קה. קצט. רנז.
ד צח. רנא־ב. רנו.
ה קיב. קנ.
שניאורסאהן, אברהם בהרלוי"צ: ג קצא.
שניאורסאהן, אהרן משה: ד קסג.
שניאורסאהן, ר"א: א קיא.
שניאורסאהן, בנציון:
ב תקסח. תשכז. תשל.
ד רמט. רנו.
שניאורסאהן, הרה"ק ברוך שלום: א קסה. שצג. תז.
שניאורסאהן, ברוך שמואל: א קצד.
שניאורסאהן, ברוך שניאור: ג קלז.
שניאורסהאן, בתי' (אשת הרמ"מ):
ב תתקב.
ג יב.
ד סא.
שניאורסאהן, חי' מושקה (אשת אדמו"ר הצ"צ): ג רלד.
שניאורסאהן, חי' מושקא (הרבנית שתליט"א):
א רנ.
ב תקמו. תתקו.
ג ריח־כז (לידתה וקריאת שמה). רלג. רלט.
ברוב האגרות לכ"ק בנו, נכללו גם בנותיו בפני' שבראשה, ולא נרשמו כאן לרוב המצאם.
שניאורסאהן, חיים אברהם: א קצד.

שניאורסאהן, חיים ישעי' (הרב בראמען):
ב תרד. תשי. תתסד. תתסט.
ד שכט.
שניאורסאהן, חנה (אשת אדמו"ר מהריי"צ מאוורוטש): ג א.
שניאורסאהן, חנה (אם כ"ק אדמו"ר שליט"א): ג קו.
שניאורסאהן, חנה (בת הרמ"מ):
ב תרב.
שניאורסאהן, חנה חישיע (אשת אדמו"ר מהרי"ן מנעזין): א רצ.
שניאורסאהן, אדמו"ר מהרי"ל מקאפוסט:
ב תעח.
שניאורסאהן, יהודה ליב (באדמו"ר מהרי"ד מלאדי):
א תז.
ב תתקב.
ה ה.
שניאורסאהן, יהודה ליב מוועליז:
א קסב. קעה.
ב תיז. תכ.
ג עו. פד. צב. צז. קא. קכ. קצא. רלד. רמו. שנ. שצה.
ד קה. קז. קטו. רסב. רפג.
שניאורסאהן, יהודית (אשת הרמ"מ):
ב תשפג. תתקב.
שניאורסאהן, יוכבד (אשת הר"א מקעשינוב):
א רנה.
ב תקסח.
ג קצט. רה. ריז. ריט. רכח. רמז. רנב. רנה.
ד שטו.
שניאורסאהן, אדמו"ר מוהריי"צ מאוורוטש: ב תרס. תתקב.
שניאורסאהן, אדמו"ר מוהריי"צ:
א ב. כ. כב. כג. לב. נז. ע. עב. צד. קא. קיח. קלד. קנד. קנה. קנז. קסא. קסה. קעז. קפה. קצד. קצה. קצט. ריא. רידּ־רטז. ריט. רכא. רכד. רכו. רכז. רל. רלא. רלב. רלו. רמח. רנ. רנב. רנט. רסה. רסח. ער. רפו. שג. דש. שיח. שלא. שלד־שלז. שלט. שמ. שמט. שנד. שנח. שנט. שסט. שע. שפח־שצא. תה. תי.
ב תיג־תטז. תיח. תכ. תכא. תכג. תכז. תכח. תכט. תלב. תלד. תלו. תלח. תמא. תמד־תמז. תנ. תנב. תנה. תנח. תסב־תעא. תעג. תעד. תעה. תעז. תפ. תפא. תפב. תפח. תפט. תצא. תצד־תקו. תקיד. תקיח. תקכח־תקלו. תקלט. תקמ. תקמג־תקמו. תקנ. תקנא. תקנב. תקנו־תקפב. תקפו. תקצ. תקצד. תקצה. תקצו. תקצט. תרא. תרג. תרו־תריג. תריח־תרלב. תרלה. תרמו. תרמז. תרנב־תרנו. תרסב־תרסו. תרפט. תרצד. תרצז. תשד. תשיג. תשכה־תשמא. תשמט־תשסד. תשסז. תשעב־תתז. תתיג. תתטז. תתכו. תתס. תתסג. תתסז. תתעד. תתעז. תתפט. תתק. תתקג־תתקז. תתקיט. תתקכב. תתקכו.
ג־ה לא נסמן לרוב המצאו.
שניאורסאהן, בנות כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ:
א תו.
ב תלח. תמא. תמד. תמז. תנ. תנב. תנה. תנח. תסג. תסד. תסו. תסח. תסט. תעא. תצח. תקיד. תקכג. תקל. תקלד. תקמג. תקמה. תקמו. תקמח. תקנ. תקנא. תקנב. תקנו. תקסב. תקסז. תקסט. תקע. תקעג. תקעה. תקפא. תרי. תריא. תריג. תריח. תרכא. תרכד. תרנב־תרנו. תרסג־תרסו. תרפט. תרצד. תשכה־תשלג. תשלז. תשמ. תשמד. תשנ. תשנב. תשנד. תשס. תשסא. תשסד. תשסז. תשעא. תשעד. תשעז־תשפח. תשצד.
ג־ה לא נסמנו לרוב המצאן.
במקום שנתפרשה אחת מהן — נסמן בערכה.
שניאורסאהן, יעקב מנעזין:
ג צה.

שניאורסאהן, יצחק מטשערניגאוו:
ב תקו.
ה ה. ז.

שניאורסאהן, אדמו"ר מהרי"ד מלאדי:
א חז.
ב תמב. תתקב. תתקכו.
ג נט. עז. צט. ק. שיג.
ד סט. עה. רכא.

שניאורסאהן, ישראל דובער:
ב תתקב.
ד סא.
ה קפח.

שניאורסאהן, אדמו"ר מהרי"ן מנעזין:
א קנח. קצד. רצ.
ב תשל.

שניאורסאהן, לוי יצחק (אבי כ"ק אדמו"ר שליט"א):
א רנב.
ב תשו. תתו. תתנג. תתנט. תתסג. תתסד. תתסז. תתסט. תתעה. תתעו. תתקכג.
ג קלז.
ד פה. קה. קו־ח. רמז־ח. שכז־ח.
ה קי. קיא. קיד. קיז. קכח. קלא.

שניאורסאהן, לוי יצחק: א קצד.

שניאורסאהן, לוי יצחק מנעזין:
ג צה. ק. קה. קח.
ד קסג.

שניאורסאהן, מוסיא (בת הרשצ"ה):
א קצח.

שניאורסאהן, מנחם מענדל (אדמו"ר ה„צמח צדק"):
א כג. כד. ל. לא. קג. קיב. קנד. קנח. קסא. קסה. קסו. קעד. רסג. שנא. שנח. שצג. תז.
ב תמב. תנד. תסא. תפא. תפו. תקנג. תרנח. תשל. תשנד. תשנח. תשפו. תשצו. תתקו. תתקכו. תתקכז.
ג קפח.
ד קמה. קעב. קעח. ר. רטו. רסג.
ה רח.

ראה מפתח ענינים ערך מאמרים. ספרים.

שניאורסאהן, מנחם מענדל (אחי רבנו):
א ג. סז. קצו. רסא. רסד. שיד. שטו.
ב תסה. תסז. תרג. תרכא. תשמא. תשפב. תשפג. תתקב. תתקיט.
ג ג. יב. יד. קנג. קעו. קפ. שנו־ט. שפו.
ד כז. מ. מו. נג. נה. סא. סה. קח. קמח.
ה קפח.

שניאורסאהן, מנחם מענדל (באדמו"ר מבא"ב): ב תתע.

שניאורסאהן, מנחם מענדל (כ"ק אדמו"ר שליט"א):
א כ. כג. קלד. ריא. רנא. רנב. שנא.
ב תמב. תסג. תקעב. תתו. תתנג. תתנט. תתסג. תתעה. תתעו. תתצג. תתקג. תתקד. תתקכז.

שניאורסאהן, מנחם נחום: א קעה. שכו.

שניאורסאהן, מנחם נחום מנעזין: ג צה.

שניאורסאהן, מרדכי (רב בויטבסק):
א תז.
ג פז.
ד עז.

שניאורסאהן, אדמו"ר נחום דובער מאוורוטש:
א קנד. קנה.
ב תתקב.
ג א.

שניאורסאהן, נחמה דינה (אשת אדמו"ר מוהריי"צ):
א קצד. ריח. רכא. רכד. רכו. רלז.
ב תלח. תמא. תמד. תמז. תנ־תנב. תנה. תנח. תסג. תסד. תסו. תסח. תסט. תעא. תצח. תקא־תקו. תקיד. תקכג. תקל. תקלג־תקלו. תקמג. תקמה. תקמו. תקנ. תקנא. תקנב. תקנו. תקסב. תקסז־תקע. תקעג. תקעה. תקפא. תרי. תריא. תריג. תריח. תריט. תרכא. תרכב. תרכד. תרנב־תרנו. תרסג־תרסו. תרסח. תרפט.

תרצד. תשכה־תשלג. תשלו. תשמ.
תשמד. תשנ. תשנב. תשנד. תשס.
תשסא. תשסד. תשסז. תשעד. תשעז־
תשפח. תשצד. תתקו.

ג פא. קב. קצט. רה. ריח־כ. רכז. רלג־
ד. רלט. רמז. רמט. רנא. רנג. רנח־
ט. רסד. ער. רעא. רעג־ה. רעז.
רפה־ו. רפט. רצ. רצג. רצו. שג.
שעג.

ד כ. כב. כט. לב. נ. קו. קמא. קנד.
קנז. קסד. קסו. קסח. רט. רטו. רכ.
רכח. ערב. ערה. רעח־פ. שב. שיג־ד.
שטז.
ברוב האגרות לכ״ק בנו, נכללה גם
היא בפני׳ שבראשן, ולא נרשמו כאן
לרוב המצאן.

שניאורסאהן, רבקה (אם רבנו):

א ג. ד. ה. יד. טו. טז. כ. כב. נג. נז.
נט. סה. סו. סז. סט. פח. צ. קנז.
קעד. רלא. רמח. רסד. שיד. שמז.
שצח.

ב תפא. תקג. תקו. תקכב. תקלא.
תקלג. תקנז. תרב. תרג. תרכ. תרעה.
תשכד. תשכה. תשכז. תשמט. תשנא.
תשנב. תשסג. תשסה. תשסו. תשפא.
תתקב. תתקד. תתקו.

ג ב־ד. ז. יג. נט. עא. פ. פג. פד. פט.
צח. קד. קז. קיח. קנח. קפט. קצד־ה.
ריט. רכט. רלה־ו. רנז. רעג. רפה.
רצב. רצט. שיג. שיז. שכא. שמו.
שצד. שצז.

ד כד. כו. מד־ה. נב. נח. סא־ב. קח.
קיד. קטז. קיז. קלד. קמא. ר. רז־ח.
ריז. רלב. רלט. רמ. רמג. שב.

ה פב. ר.

שניאורסאהן, שטרנא שרה (אשת רבנו):

א ד. נו. נט. ס. סו. סח. ע. קא. קנד.
קנה. קנו. קפה. קצד. רלו.

ב תנב. תנח. תסא. תסז. תסח. תסט.
תעא. תפ. תצח. תק. תקג. תקיד.
תקיח. תקכב. תקכג. תקכה. תקכח.
תקל. תקלג. תקלד. תקמ. תקמא.
תקמד. תקמו. תרז. תריב. תרכ.
תרכא. תרסו. תרעה. תשכז. תשלד.
תשלו. תשעד. תשפב. תשפג. תשפו.
תשפז. תתקה. תתקו. תתקיט.

ג סג. ע. עב. פג. פז. צה. קנג. ריח.
רלד. רלו. רמג־ד. רנב־ד. רנט. רצ.
רצא. רצג. שמה. שעג.

ד לא. מד. סב. צא־ב. קלד־ה. קמא.
קנג. קנז. רד. רו־ח. ריא־ב. ריז. רכג.
רכז. עדר. רעז. שיא. שטו.

ה לד. קנז.

שניאורסאהן, אדמו״ר מוהרש״ב מרעציצע:

ב תעח.

ד עה. קצח. רכא. רעא.

שניאורסאהן, אדמו״ר מוהרש״ז מקאפוסט:

ב תרמט. תתקכב.

ג נט. עז. פד. צב. צו. צט. ק.

שניאורסאהן, אדמו״ר מהר״ש:

א א. ו. יא. יח. כד. כט. ל. סב. סג. צב.
צה. קא. קיב. קיג. קמט. קנג. קנח.
קנט. קעד. רסג. שו.

ב תטו. תטז. תמב. תקנג. תקנח. תשכ.
תשנד. תשצו. תתקה. תתקכו.

ג ב. ט. קפח.

ד ע. קמה. רמד.

ה קצט־רד. רח.
ראה מפתח ענינים ערך מאמרים.
מכתבים. פתגמים.

שניאורסאהן, שמרי׳: ג רצז־ח. שז.

שניאורסאהן, אדמו״ר מוהרש״נ מבאברויסק:

ב תקז. תרו. תשד. תתסט. תתע.

ג כג. עו.

ד ס. סט. עה. קנח. קעב. רכא.

שניאורסאהן, שניאור: א קעה. שכו.

שניאורסאהן, שניאור זלמן (הרב בסטרדוב והומיל):

ב תעח. תתסט. תתעג.

ד קכה. קמז. קמט.

ה קי.

שניאורסאהן, שניאור זלמן (בהרי"ל מוועליז):
ב תחסט. תחקב.
ג רמו.
שניאורסאהן, שניאור זלמן אהרן (רז"א, אחי רבנו):
א א. ג. ד. ז. קסא. קעו. קעז. רסד.
ב תקלא.
ג ג. ז. לה. סא. סג. פה. קז. קיח. קכב. קנז. קנט. קס. רמד. רמז־ח. רפז. שצד־ה.
ד ב. ג. יד. טו. לט. קמ־מד. קנד. רט. רנ.
ה רב.
שניאורסאהן, שניאור צבי הירש: א קצד. קצו. שח.
שניאורסאהן, שרה (בת הרז"א): ב תקלא.
שניאורסאהן, ד"ר:
ב תקצ.
ד קלד.
רש"ס: ב תרי.
שערהייא (סערגיי'), מנחם מענדל יהודה ליב: א שפח.
שעפטל: ב תקנט.
שפטיל, שמואל בצלאל (רשב"ץ):
א יט. ריט. רמח. רנז. שכז. שכח.
ג ו. ט. י. לג. עג. פז. צג. קמ. קסג. קצא. רטו. רמח. שג. שיא.
שפינוזה: ה יט.
שפירא, ישעי': ה קמב.
שפירא, נתן (רנ"ש): ד רי.
שפירא, רפאל (הרב מוואלאז'ין):
ג נט. עז.
ד שכט.
שפירא:
ג שיח.
ד כח.
ה קיד.
שפירנגל: ד רח.
שקאראחאד (בן בן־ציון): ד קמב.
רש"ק: ד ערב.
שר:
א שכ. תב.
ג פו (הפנים ?). קי־יא (ההשכלה). של (ההשכלה).
ד כא (ההשכלה). כג. כט (ההשכלה). פ. פא (הדרכים). קכה (המחוז).
ה פג־ד (הצבא ופנים). פו (הפנים). צא. צד. צז (הנ"ל). צט (הצבא). קג (הפנים). קז (הפנים והצבא). במקום שנתפרש שמו, בפנים או בהערות, נרשם במקומו.
שרגא פייוויש: ב תפט.
שרייבער, דוד: ב תשכו.
ששון (אוסף): ב תשכח.
ר"ש:
ג כט. לד.
ד קמו.

ת

תומרקין, אהרן: ב תרסד. תחקטו.
תומרקין, ר"י: ד קטו.

מפתח מקומות*

א

אבאלין: ג סה.
אדערסקע: ה קסט.
אודיסה:
א ז. כ. כא. סא. קלב. קעב. קצז. רט.
רנג. רנד. שג.
ב תנו. תקצה. תקצו. תרכב. תתנד.
תתצא. תתקכ.
ג קטו. ריד. רפב.
ד לד. קב. רמד.
ה קכא. קפו־ח. קצ.
אוואראוויטש: ב תעו.
אוורוטש: ג שמה.
אונזבאך: ד שכא.
אוסוועט: ב תתקטו.
אוסטרי׳:
א רצד.
ב תרא. תשצו.
ג רמ.
אוסמאן: ה עא־ו.
אוקריינא: ה קנג.
אוראל:
ב תתצ.
ה נח. קכט.
אטוואצק:
ב תלט. תקפח. תקפט. תרנו.
ד שה.
ה מד.
איטליא:
א סב.
ב תרפט.
ד קצג.
אייטדקונען:
ב תקסט.
ד רו־ז.
איישישאק: ד שט.
אילינא: ג סח. קפב. קצא.
אירופה: ב תשעו.
אלוסטא: א תשצז.
אליאנסק: ב תקעד.
אליכסנדראוועו:
ג רצ.
ד כז.
אלכסנדריה: ב תתקכא.
אמסטרדם:
א פו.
ג כב־ג. לג. קסב. רי.
ד צט.
אמסק: ה קפח.
אמריקה; ארה״ב:
א קסא. רסג.
ב תקנד. תרעג. תרצב. תשעו. תשצב.
תתכז. תתמח. תתעד.
ג מד. מה.
ד קיח. קנט.
ה סב־ג. פז. קפח.
אנגליה:
א רצד. שפח.
ב תשצח. תתפז.
ג נו.
ד מז. נא.
ה סב.
אנטווערפן:
ב תנג. תסח.
ד רמד.
אסטראגשזק:
ב תתיד. תתטו.
ה סג־ע.
אסטראוו: ד עז.
ארגנטינה: ג רכו.
ארעדייער: ג ד. יב.

*) לא נסמנו המקומות המצורפים לשמות האנשים.

ארענבורג: ד צט.
א"י; אה"ק; אח"פ (ארץ חפץ):
א ז. ח. נט. סב. סג. סו. סח. פח. פט. קג. קיב. קכו. רא. רט. רפד. רצד. רחצ. שכו. שלב. שלג. שלה. שלז. שלח. שמ. שס. שפה. שצא. תי.
ב תכג. תכד. תכה. תמח. תנג. תעה. תפב. תקא. תקט. תקמב. תקמג. תקנ. תקסב. תקצח. תר. תרכו. תרלד. תרסז. תרסח. תשו־תשט. תשמ. תשמא. תשצח. תחז. תתנז. תתקיג.
ג לז. ריד. רסז. שג. שסט. שעד. שצט־ת.
ד כו. קו. קי. קעג. קעז (קדושתה מתגלה בהסרת הערלה). רי. ריא. רטז. רכב. רעא. רפה. ש.
ראה מפתח מוסדות ערך כולל חב"ד.
ארה"ב: עיי"ע אמריקה.
ארשא:
ב תקל.
ג עב. קסו־ז. רלא. שנט.
ד פד. קכד־ה. קלח. קמב. רפא.
אשכנז (אשכנזים):
א סג. סד. רצד. שה. שפט. תד.
ב תכב. תכו. תלז. תלח. תנו. תנח. תסה. תקלה. תקמט. תקנו. תקעא. תקפט. תרנב. תרנג. תרנד. תרנח. תרנט. תרסא. תרסג. תרסה. תרסח. תרסט. עתר. תרעא. תערב. תרעג. תרצא. תרצב. תרצו־תשב. תשלו. תשפג. תשצו. תחלא. תתפח. תתפט.
ג קיב. רסה. רפג־ד.
ד רה. שכג.
ה ח. יג־כו. מד־ז. נה. סב.

ב

באבינאוויטש:
א יב.
ב תסב. תסד. תעז. תקסג.
ד שמז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
באבער: ב תשכח.
באבראוו:
ב תתיד. תתטו.
ה סג־ע.
באבראוו קוט: ד ל.
באברוויסק:
ב תשד.
ג כג. נט. עז.
ד עה.
באגאראדסק:
ב תתכו. תתכח.
ה קט.
באד בורבול: ג ד.
באד האל (עסטרייך):
א נה. נו. נז. נח. נט. צ.
ג טו.
באד האמבורג:
א רנג. רנד.
ג ראה האמבורג.
באד פאסלאו: א נז.
באד קרייצנאך: א נז.
באדעגערע: א סג. סד.
באדען:
ב תקפח.
ה כג.
באדען: ג קסח. קעז־ח.
באזיל: ב תרטו.
באחמוט: ה קסו.
באיערן:
ב עתר.
ה טז. יח.
באלאחאוו: ה קט.
באלאשוב: ה עז. פ. פא.
באליוקא (נאות דשא הסמוכה לקראסנא):
א קעד.
באקו: ג שח.
באקינסיע: ב תקלד.
בארן (נאות דשא): ד קו־יא.
בארנאוויץ:
ב תעג.

ד רס.
בארדיטשוב:
א קפט. קצז.
ג עח. עט.
באריסאגליעבסק: ה עא־ז.
באריסאוו: ב תקצ. תשע.
בודאפעסט:
ב תקסב. תרלב. תרלג. תשכב־תשכז.
ג שנה.
בוכארא:
א קסד. קעב. רסב. רסג. שנז.
ב תשמה.
ד רכב.
בורלאוו: ג רמ.
ביאליסטוק:
ג ש.
ד יא.
ביעלאגראד: ב תתקכד.
בייעלאוו: ה קט.
ביעלפאל:
ב תתכח.
ה סב. צ. קח.
ביעשנקאוויץ: ב תעח.
בירזלא:
ג רסט.
ה קיג.
ביריוטש:
ב תתיד. תתטו. תתכז.
ה סג־ע.
בסרבי:
ב תתלט. תתמה.
ג עח.
ד צח.
בענדער: ד רנב.
בערעזין: א רו.
ברונשווייג: ה כ.
בריטאניק: ב תרצד.
ברין: ב תרנב.
בריסל: ב תשעו. תשעז. תשפ.
בריסק:
א קצז. תב.
ב תס. תקמ. תרסט.
ג קנב. קנד־ה. קעז. רסג־ד. רסח. ערב־ג. רעט. רפה־ו. שכט.
ברייסק; ברעסט: ד ס. עה. רסד. שכד־ה. שכז.
ברלין:
א סד. סח. שנד. שע. שפה. שפט.
ב תיג. תכב. תכה. תכו. תלח. תלט. תנג. תנט. תסה. תסח. תע. תעא. תעג. תקלג. תקמג. תקמה. תקמז. תקמט. תקפ. תר. תרטו. תרכה. תרנב. תרנג. תרנה. תרסב. עתר. תערב. תשד. תשל. תשצד.
ג קנג. קנז. קעז־ח. קפ. רי. רלב. רלח. רמא. רנט. רפו. רצ. רצא. רצג. רצו. דש. שח. שיד־טו. שעו. שעח. שפו.
ד כז. צט. רו. ריא. רל־לב. רלה־ו. רעא־ז. שיז. שכא־ו.
ה כ. כב. כד. לה. לח. מב־ג.
ברעסלא:
ב תמח. תקסג.
ד שכ.
ה כ.

ג

גור:
ב תרצג.
ג רצז. שב. שלא.
ד קמח. קנח.
ראה מפתח אנשים ערך אלטר.
גליציה:
א שפה.
ב תרטו. תרעא. תרעג. תרצט. תש.
ג ריד.
ד רכט.
גואטסק: ב תלב. תרמט.
גענאוע (יאנעווא):
א סב. סג. סד. קיב. שנג.
ב תרטו.
ה קנה־ו.
גראיעווא: ד שיח.

גרווי׳:
ב תתיג.
ה קיב.

ד

דאברינקא: ד רמד.
דאקשיץ: ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
דובלען:
ב תפ. תשב.
ג עדר. שט. שיג. שטור־יז. שצד־ה.
ד רלב. רלט. ער. רעא. שב.
דובראוונא:
א קצג. רלח. רמא.
ב תתי.
ג קלג. קלה.
דווינסק (דענאנבורג):
א רד.
ג קנד־ה. רנט.
ד יג. עג. פב. צח. קו. רה. רז־ח.
ה סג.
דעניסאווקי (דאציע): ב תעח. תפ. תקלג. תשמה.
דריבין:
ג רלג.
ד רמט (המ״ץ).
דריסא: ד קו. רז.

ה

האדיץ:
א קכח. קכט. קס. קסא. קסב.
ב תרג. תרד. תריג. תריד. תרנה. תשלח.
ג נט. סב.
האמבורג:
ב תקלה. תרסח. עתר. תשכח. תשל. תשעג.
ג קמד. רנו. רנח־ט. רסד־ה. רסט־שיד. שיח. שמג. שפה־ו. שפח.
ד קעא. ריט. רכט. רלה־ו.
ה כ.
האמיל:
א שמג.
ג שנט.
ד א. לו. צט. קכג. קכה.
ה קטו. קפז.
האמיל קטנה: ב תתקכה.
האראדישץ:
א דש. שנ. שסט.
ב תקצג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
הולנד:
א ה.
ד רה.
הונגרי׳ (אונגארן): ב תרסח. תרסט. תערב. תערג. תרצג. תרצט. תש. תשלו.
הוסאטין:
ב תקסא. תשעט.
ד רט־י. ריב. רטז. רכב.
הוראדנא:
ג רסג. שכט.
ראה מפתח ענינים ערך אספות.
היידלברג: ג רצג.
הלברשטט: ג קעח.
הללע: ג רלב.
העסען: ה כ.
הרקי: ג קלג.

ו

וואהלין:
ב תרפב.
ה צא.
וואלאזי׳ן: ג נט. עז.
וואלויקי:
ב תתיד. תתטו.
ה סר־ע. פח. קט. קכא.
וואלציסק: ג רלט. רמ.
וואעריסהאפען:
א רמח. רמט. רנא. רנב.

ג סא. סג־ד. פה. קנג. קנז־רעא. רעו־ז. שב.

וואראניז':

ב תתיד. תתטו.

ג סה.

ה סב־עא. קטו.

וואַרשא:

א צד. רח. רפט. שטו. שלט.

ב תיג. תלח. תלט. תמא. תמו. תנא. תע. תעא. תקלא. תקלו. תקלז. תקסה. תקעא. תקפ. תקפא. תקפח. תקפט. תרט. תרטו. תרטז. תרל. תרנט. תרצא. תרצג־תשכח. תשעו.

ג נח. עח. קו. קכז־ח. קנג־ד. קנו. קעה. ריד (?). רטז. רל־לא. רפט. רצ. רצג. רצו. רצז־ח. דש. שח. שיד. שמא. שפח.

ד ט. יא. כז־ט. לד. מ. נב־ד. ס. פא. קא. קו. קיג. קמז. קסה. שכה.

ה לז־ח. מט. רז.

וויאן: ב תרפט.

וויטבסק:

א ג. יג. ס. סב. סו. קלג. קסב. קפה. רד. רמא. רסד. רסה.

ב תיד. תטו. תיח. תיט. תכ. תכט. תל. תלב. תעא. תקט. תקלא. תקס. תקעג. תקעה. תרסו. תרעד. תשסה. תשע. תשעב. תשצא. תשצו. תתה. תתנח. תתפט. תתקא. תתקב. תתקו.

ג לז־ח. קיט. קלג. קלו. קנד. קסו־ז. קעה. רמט. רנט. שג. שנ. שנה. שצה.

ד ב. ג. כז. לט. נח. עז. פ. צא. קיט. קלג. קמ־מב. קנד. קסו־ח. רה. רז. רט. ריד. רכה. רכח. רלט. רמ.

ה ה. פו. צא. קפו.

וויילדונגען: ד שיא.

וויילנא:

א קצא. ריט. שיג. שנח. שפז. תב.

ב תיג. תכז. תכח. תלט. תמא. תמו. תמט. תנ. תנא. תנד. תנח. תנט. תסו. תעג. תעז. תעט. תצו. תקלא. תקלב. תקמ. תקמג. תקמט. תקנד. תקנז. תקנט. תקס. תקסו. תקפט. תרנב. תרנג. תרנו. תרנז. תרצא. תרצג. תתב. תתג. תתו. תתכז. תתלח.

ג מג. נז־ט. סד. סו. פב. פג. פח. קה־ו. קיד. קכו. קנב. קנד־ה. קעז. רל. רפא־ב. רפד. רפז. רצז. שכב. שכט. שלה. שמו. שצ.

ד א. ו. לא. מ. מב. נח. ס. ע. עה. עח. פ. פה. רז. רס. רעח. שיח.

ה ב. קיא. קלג. קסב.

ראה מפתח מוסדות ערך ביהמ"ד לרבנים.

וויען:

א נו. נט. צד. רצט. שטו. שכו.

ב תקסב. תרטו. תשכד־תשכח. תשלו. תשמח. תשנג. תשעג. תשעו. תשפז.

ג טו. כז. סא. סג. קנג. קנו. קנח. קעב. קעד־ה. רלט. רמ. שעו. שעח־פח.

ד מ. נב. נד. קו. קיג. קנד. קנו. קסד. קסז.

וויעסבאדען:

ב תלח. תמ. תמד. תמז. תמט. תנ. תנב. תנה־תנח. תסג. תסד. תסו. תסח־תעב. תקמא. תקמב. תקמה־תקפב. תרכא. תרנב־תרסז. תרפט. תרצה. תשכה. תשפב־תשצד.

ג שצא.

ד קעא. קצו. ריב. רסג. שכה־ו.

ה כב. לד־ח. מב־ד. נא־ב.

וויראַבאלין: ד שכ.

וויירונה: ב תר.

וויירטנבערג: ה כג.

וויירצבורג:

א שמח. שמט. שנא. שנו. שנח. שסט. שע. שעא. שעט. שפ. שפב. שפו. שפז. שפח. שצ. שצא. שצב. שצג. שצד.

ב תכה. תקפו. תקפח. תרטו.

ד קכג. קצה־רו. רי. ריא. רטז. רכ. רכט־לז. רפב. ש. שט־י. שיז.

וולאדימיר:
ב תקב. תקו.
ה קט.
וועלין: ג פד. צב. צז.
וועטאמיליא: ב תרטו. תרעה.
וועריזבאלאוויע:
ד שיח.
ה עד.

ז

זאאלשיע (ראציע): ב תקפב. תקפה. תקפו. תקצ. תרכז־תרלו. תשצד. תשצה. תתח־תתט.
זאדין: ד רכט. דש.
זאכסין: ה מט.
זוראוויץ: ב תרנז.
זיטאמיר: ד מג. נז־ט.
ראה מפתח מוסדות ערך ביהמ"ד לרבנים.
זיעמליאנסק:
ב תתטו.
ה סד־ע. פט. קח.
זלאבין:
ב תחק.
ה קנא.
זלטפול: ב תחצז.
זנאיימסקי: ג קלו. קלח.
זנאמינקא:
ג רלט.
ד נו.
ה קט.
זעמבין:
א קצט. רה. רו. ריא. רכב. רכד. רכה. רכו. רל. רלא. רנב. דש. שצט.
ב תפט. תריח.
ג שעז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

ח

חאטימסק: ב תתקטו.
תארבין: ד עו. פא. ק. קא. קכא.
חברון:
א ה. כא. נה. סו. צ. קסד. רלו. ש־שג. שכה. שכו. שכט. של. שלב. שלה. שלו־שמ. שס. שפח. שפט. שצ. שצב. תד. תי.
ב תטז. תכד. תכה. תכו. תמ. תמג. תנג. תנו. תסב. תעב. תעו. תקמג. תקמד. תקנ. תקסו. תקצג־תרא. תרז. תרט. תרכג. תרכד. תרלט. תרסד. תשד. תשל. תשנט.
ג יד. לז. שסט. שעח שצט־ת.
ד נז. סט. קכ. קס־סג. קעב־צב (ח. וירושלים). קצט. ר. רסג. שכ.
החצרות בחברון:
ג לט־מא.
ד סט. ע. קכ. רי. ריא. רטז. רפה־צח. שא. שיב. שיד. שטז. שכא.
ה לט־מא.
ראה מפתח מוסדות ערך ועד חברוני.
חדרה: א שח.
חורול:
א צד. קנד. שדמ.
ב תתפט.
ג יט. מז. קיד. קכ. קכו.
חרסון:
א קיג. קטז. קמה. קעג. רמב. שמג. שצב.
ב תשלט. תתנח. תתצא.
ג יב. מז. קכו. רצב. שיד (מושבות).
ד פ. קצח. רמד (מושבות).
ה קיב.
עיי"ע קאלאניעס. תומכי תמימים.
חרקוב:
א ח. צה. צט. קצז. ריז. ריח. רכא. רכד. רכה. רכו. רל. רלא. רלב. רלו. שיז.
ב תמג. תרלח. תרנא. תתז. תתלב. תתלט. תתמד. תתמה. תתנא. תתנו. תתנט. תתסא. תתסו. תתסח. תתעב. תתעד. תתעה. תתעט. תתפט. תתצ.
ג ו. כ. סא. סד. סו־קכב. רנג.

ד מ. פ. קכח. רכב. רנו.
ה נט. קיא. קכא. קכד. קכו־ל. קמא. קסג־ט.

ט

טאגאנראג: ה קסט.
טאוורי׳: ב תרפב.
טאמבאוו:
ב תחצ.
ה סב. עא. פו.
טאראפיץ:
ב תחכה.
ג קצב. ריג.
טארטאקאווסקי: ב תרצג.
טארשזאק: ה פט. צב. קח.
טבריה:
ג יד.
ד קעח. קצט.
טולא: ה קכט.
טוקעם: ב תרכח. תרכט. תרלא. תרלו.
טורקעסטאן: ב תשמה.
טירקהיים: ג רמ.
טרייעסט:
א סא. סב. קכז. קלא. קלב. קלג. קלד.
ג שג.
טשורטקוב:
ג מא.
ד נב. צח.
טשיגאוואוו: ב תחכח.
טשערניגאוו:
ד נח. עב. קלז.
ה רז.

י

יאלטע:
א ה. ו. ז. ח. ט. כט.
ג ו. יח־ט.
יאנושפאל:
א קפט. תה.
ד קח. קסו־ז. רנב.
יאנעווע: ראה געניאווע.
יושזנע: ה קסח־ט.
יעליסאוועטגראד:
ג רלט.
ד יד.
יעלניא:
א רסז.
ג שכו. שלב.
יעלעניק: ב תשכח.
יפאן:
א שלז.
ב תתו.
ד מז. עו. קי.
ה קפח.
ראה מפתח ענינים ערך מלחמה. מצות.
יפו:
א יג. יד. כא. כב. ל. נה. נו. סא. צ. ק. רלו. שב.
ב תנו. תקמב. תקצה. תרלט. תרצז.
ג כז. לב. שצט־ת.
ד קצט. רלח.
יקטרינוסלב:
א רמב. שצב.
ב תע. תתו. תתכז. תתלח. תתמד. תתנח. תתעה.
ג שמב.
ד פ. קצח. רכב. רמד. רמז־ח. שכז.
ה ו. סב. צז. קז. קיא. קיד. קיז. קכ. קסו.
ירושלים:
א ה. קעב. רפב. רצד. ש. שא. שב. שכה. שכט. של. שלב. שס. שפט.
ב תטז. תכד. תמג. תקצה. תקצו. תרז. תרט. תרלז. תרלט. תרצז. תתקכא.
ג רכח. שנב. שסט. שעח־ט. שצט־ת.
ד סט. קכב. קס־סד. קעג־צג (י. וחברון). קצח־ר. ריט.

כ

כותאים:
ב תתיג.

ה נט. קא. קיב־ד.

ל

לאדז:
א צד. תו.
ב תקעא. תקפ. תרט.
ג קנב. קנה. קעז. ש.
ד עה. קיט.
ה לז־ח.
לאדי:
א קסו. שלט. תח.
ב תסט.
ג נט. עז. קלג.
ד עה.
לאזניא:
א של.
ב תקפו.
ד קד. קמו.
לאחאוויץ: ב תריד.
לבוב; לעמבערג:
ב תשעז.
ג רו. ריד. רלט.
לובלין:
ב תשמג.
ג רצז.
לונדן:
א תי.
ב תקנג. תקנד. תקסא.
ג קמב־ג. רי. רפב. שעח.
ד צט. קנח. רנו. רפו. שא.
ה צב.
לוקיאנאוו: ה קט.
ליבאוט: ה רז.
ליובאוויטש:
א א. ב. ה. יב. יד. טז. יז. כ. כא. כט. לג. לד. נג. נט. סה. פו. פח. צא. צד. ק. קב. קד. קיג. קכו. קכח. קלב. קמה. קנ. קנה. קס. קסג־קסו. קעב. קעג. קעה. קעו. קעז. קפא. קצג. קצד. קצז. רא. רד. רו. ריד. ריז. ריט. רכ. רמח. רנ. רנב. רס־רסג. רסה. ער. רפה. רפט. רצ. רצט. שא. דש. שו. שז. שח. שיז. שכא. שכה. שכו. שכז. שלא. שלג. שלה. שלט. שמ־שמג. שמו. שמז. שנז. שס. שסז. שצ. שצז. שצח. תב־תו.
ב תיג־תכג. תכז. תכח. תכט. תלג. תלד. תלו. תלט. תמ. תמה. תמו. תמח. תנב. תסא. תסב. תסד. תסו. תע. תעד־תעז. תפא. תפב. תצ. תצא. תצז. תצח. תצט. תקב. תקה־תקט. תקלא. תקלג. תקמד. תקנ־תקסו. תקפא־תקפד. תקצד. תקצו. תקצז. תרג. תרד. תרה. תרי. תריא. תריב. תרכו. תרכט. תרל. תרלג. תרמ־תרנא. תרסט. תרצג. תשה. תשח. תשט. תשיא. תשכב־תשכו. תשלג. תשלו. תשמה. תשנג. תשסה. תשצו־תחח. תחלח. תחפט. תחצ. תחצב. תחצז. תתקו. תתקכה.
ג־ה לא נסמנה לרוב המצאה.
ההגירה מליובאוויטש:
ב תחפט־צב.
ה נד־ה. קנב.
ראה מפתח מוסדות ערך ביה״ס. תומכי תמימים.
ליובען: ה מג.
ליוורנו: ד קצג.
ליחאייא: ה קסח.
ליטא: ב תרפב.
ליפלאנד: ב תרפב.

מ

מאה שערים (ירושלים): ד קסג.
מאריענבאד:
א נו. תח. חט. תי. תיא. תיב.
ב תיג. תיד. תכב. תכו. תלז. תלט. תסה. תרכא.
ד ריא. עדר־שכב.
ה לב.
מאריצע: ב תקנד.

מוהליב:
א יג. רכב. רלח.
ב תעה. תצא. תקעג. תרמז. תשפב. תתנח.
ג עב־ג. פו. קיב. קלה. קפב. שנו־ט. שעז.
ד נח. פ. רכו.

מוסקבה:
א י. יד. צד. קסג. קסו. קפד. קפה. קפט. קצו. קצז. ריא. רמט. רנט. רסב. רסה. רסז. שצ. תי.
ב תלד. תלה. תלו. תמח. תנה. תסט. תקנה. תקנו. תקסד. תרח. תריא. תרמב. תרמג. תרמד. תרמז. תרנז. תרסג. תרעא. תשלג. תשמ. תשמא. תשמז. תשצט. תתכז. תתכח. תתלב. תתמא. תתמב. תתמג. תתמט־תתעט. תתפה. תתפו. תתפז. תתפט. תתקא. תתקכה.
ג כ. כא. נה. קה. קיב. קיט. קכג. קכח. קפו. רפג. רפח־ט. רצא. שכ. שכב. שכו. שלב. שלה. שמ. שנה. שפב.
ד צח. קב. קכה. קכח. קלג־ו. קלט. קנו. רכב. רמו. רמט. רנג־ה. רנז. רסז־עא. רעז.
ה נ. סד. סח. עב. פו. קה. קיא. קיד. קכה־ל. קמב. קמח. קנו. קפז.

מיחאייעווקע: ג קצו.

מילנו (מיילאנד): ב תרטו. תשכז.

מינכען:
ב תקעד (הדוד של עהרמאן). תשכח (ש״ס). תשסב. תשעג (ש״ס).
ג קצה. רטז. ריח. רכד. רכז. רל. רלב־ג. רלט. רמ. רנ־נב. שמג.

מינסק:
א סב. סה. סז. פח. קלג. רד. ער. רפה.
ב תלט. תקה. תקעג. תקעט. תתלח. תתמד. תתנח. תתפו.
ג קיא. קיב. קנד־ה. רסג. רפא. רפו. רפט. שיב. שסא. שעז.
ד טו. כא־ב. כח. מט. נח. פ. שכד.
ה קז. קכב־ג. רז.

מירון (אה״ק): א ק. קא.

מירעגראד: ג קכג.

מעממינגען: ג רו.

מענטאן:
א נח. נט. סה. פז. צ. שנד.
ב תרב־תרכד. תרנט. תרסב. תרסג. תרעה. תרפט. תרצו. תרצו. תרחצ. תשג. תשכו־תשפו.
ג קנג. שעו. שפ. שפא. שפח.
ד פו. צ. צה. קלו. קע. רה.
ה מג. נא־ב.

מעסטרא: ב תרטו.

מעראן: ב תשפג.

מעשזדינאראד׳: ה קסח.

מצרים: ד קצג.

מרסיי:
ב תרטו. תרפט.
ג רפו.

נ

נאהיים:
ג צא. קמד. רצו. רחצ. דש. שח־ט.
ד קסח. רכט. רלה.

נאווא אליקסאנדראווסק: א קיג. קטו.

נאוואגאראד־סווערסק:
ב תסח.
ה ג.

נאוואדעוידצע: ב תתטו.

נאיינעאר: ג שצא.

נורדניי: ג שט.

ניצא:
ב תתקב.
ג שפא.

ניקוליוב:
א יג. יט. ל. קלב. קלג. קעג. רעז. שמג.
ב תתנח. תתקכה.
ג ח. יח. מז. סב. קכו. קלג־ה. קמ. שיב.

ניקיטעווקא: ה קסח.

ניקעפאל: ג ב.

נישזניעדעוויצק:
ב תתטו.
ה סד־ע.
נעווילי:
ב תתפט. תתקכב.
ד קנא.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
נעזין:
א נג. קכז. קכט. קל.
ב תמא. תעה. תקפט. תרכח. תרל. תתכו.
ג נט. סב־ג. קה.
ד קסג.
ה נה. קט. קיב. קיד.

ס

סאמארע:
ד צז. צט.
ה עז־ט.
סאן רעמא: ב תשלג. תשלד. תשלה.
סאסניצא: ב תשכט.
סובאלק:
ב תרפב.
ה צא.
סוראז: ב תתק.
סטוטגארט: ב תמד.
סטרדוב:
ג רמו.
ד מא (?). ס. קכה.
סיביר:
ג שיב.
ד קעה.
סימפעראפיל: א ח.
סלאוויאנסק:
ב תתכו. תתלט־תתסה. תתצג. תתצה.
ה פר־צה. קט. קיט־כה. קמ־קפו.
סלונים: ג רסג. רפד. שמז.
סמארגאן:
א ריט.
ה ה.
סמלנסק:
א קפט. רנג. רסז.
ב תעד.
ג סח. קפב. קפו. קצז. שכה־ז. של. שמ.
ד ח. סג־ה. קעא. שטז.
סמרקנד:
ב תתכו.
ד רכב.
סעוואסטאפיל: א ח.
סעווערנאדאנעצקי: ה קסה. קסח.
סעסען: ה כ.
סערעברינקי (נאות דשא):
ג קלו. קמו. שצב.
ד נו. נט.
ספרד: ב תקיב.
סרטוב: ה עז־ח.

ע

עמעס:
ב תקפז.
ג רחצ. שג־ד.

פ

פאביאניץ: ג ש.
פאדאל: ד שז.
פאדאלסק:
ב תתכז. תתכח.
ה קט.
פאדוואלאציסק: ג רמ.
פאהאר: ג רמו.
פאוולאוו כ': ב תתכז. תתכח.
פאוועלאוו: ב תקלו.
פאטעוש: ב תתכח.
פאנטעבבא: ב תרטו.
פאטשיניק: ה קט.
פאסלא: ד קנד. קסד־ה.
פאצעפ: ב תריח.
פדברנקה: ד קז.
פויזן: ד רו.

פולדא: ג קעז־ח.
פולוצק:
ג פא.
ד יג.
פולטבה:
א קכט. שמא. שצב.
ב תקפב. תשסט. תשצא. תתיב. תתפט.
ג ח. ק. קב. קה. קח. רלט.
ד עו. פ. קצח. רמד.
ה פו.
פולין (רבני פ.):
ב תיג. תכב. תלח. תלט. תקיב. תקטז. תקפט. תרפב. תשנו (חסידי פ.). תתמח. תתנז.
ג מז. נט. עו. עט. קיב. קצו. של. שמא.
ד יא. נא. שח.
ה לב.
פעטערבורג; פעטרוגראד:
א יט. פט. קעו. קפה. קפט. קצב. קצו. קצז. רג. רד. רה. ריח. ריט. רכ. רכה. רסה. שיח. שכה.
ב תיג. תיד. תיז. תכא. תכב. תכג. תכז. תלט. תמ. תמה. תמו. תמז. תמט. תנ. תנב. תנג. תנד. תנט. תסו. תסט. תעט. תפו. תצד. תצה. תצח־תקי. תקיד. תקיח. תקכב־תקלא. תקלז־תקמא. תקמז. תקמח. תקמט. תקנד. תקנה. תקנט. תקסב. תקסד־תקעא. תקעג. תקעח־תקפא. תקפד. תקפו. תקפט. תרג־תריא. תרטו־תריט. תרכה. תרכח. תרל. תרלא. תרלד. תרלה. תרמב. תרמד. תרמז. תרנא. תרנז. תרסב. תרעד. תרפט. תרצא. תשא. תשב. תשלב. תשלג. תשלו. תשלט. תשמא. תשמז. תשנ. תשסב. תשסד. תשסה. תשעד־תשצ. תת־תתח. תתכו. תתכז. תתמ. תתמא. תתמג. תתמד. תתמז. תתנז־תתעח. תתפה. תתפט. תתקיב.
ג מז. מט. נה. נז־ח. סג. סה. עט. קיב. קיד. קיז. קכ. קכו־ח. קלג־ה. קלט. קמא־ב. קמה. קעט. קפא. קפה. קצב. קצד. רח. רי. רכא. רכג. רלא. רנג. רנז. רסב־ג. רסה־ח. רעח. רפג־ד. רפח־ט. שב. שיא. שיט. שכ־כג. שכח. של. שלא. שלו. שמו. שנה־ו. שסב־ג. שסו. שעב. שעו.
ד א. ד. ו־טז. כא. כג־ד. כט. לג. לז־ח. מ. מב־ג. נג. סג. עא. עג־צח. קא־ד. קכא. קכה. קכח. קלט. קמז. קמט. קנט. קעא. קצו. רכב. רכד. רלח־מ. רמג־ה. ש. דש. שז־ח.
ה לא־ד. לו. לח. מט. נב. נו. נח־סב. סד־ה. פב־ה. פז. צב־קו. קיא. קיח־כ. קכב־ג. קכה־ל. קלד. קפו.
פיורדא: ג קסא. קסד. רסה.
פינלאד:
ב תרפב.
ד שלז. שמה.
פינסק: א תב.
פיעטריקאוו: א צד.
פיענא: א כג.
פיראטין: ב תריד.
פנזה: ה סב. עז־פ.
פסקוב: ג קפו. קצו. שמו.
פעדאסי׳: ה קפח.
פעסט: ד צט.
פראנדעסבאד: ד שטו.
פרוסיה: ה טו. כב־ג.
פריז:
א ה. סד. סח. פו. רנט. שח. שיג. שיד. שנד.
ב תשד. תשכה. תשצג. תתקב.
ג ג. קיא. קמב. קמד. קמח. קנב־ג. קע. קעח. קפו. קצג. קצז. רו. רי. ריג. ריד. ריז־ח. רכ־כז. רלב. רלח־ט. רמא. רמג. רמט־סו. רער־ז. רפב־ד. שלה־ו. שעט. שפב. שפד.
ד ד. כה־נד. סא. עו. קלו. קמח. רה.
פרנקפורט:
א פו. שנט. שפט.
ב תמ. תמג. תנו. תנז. תקלג. תקלד. תקנ. תקנד. תקסג. תרו. תרטו. תרנג.

תרסא. תרסו. תרסח. עתר. תרעה.
תרצ. תרצא. תשפב. תשפג. תשפד.
תשפט.
ג כג. קעז־ח. קצז. ריח. רמא. רנו.
רנח. ערה. רעט. רצא. רצד. שג.
ד מד. צט. קעא. רה. רכט. שב־ד. שכו.
ה כ. כב. כה. נג.
פרעסבורג: ב תקפח.
פתח תקוה: א רט.

צ

צאסניק: ה ו.
ציכנובצה: ב תתטו.
ציארנא רוציא (נאות דשא):
א שנ.
ד קד.
צפת:
ג יד.
ד קעח. קצג. קצט. שכ.
צרפת:
ב תרטו. תשכח.
ג ד. קיב.
ד רמו.
ה טו. קפח.

ק

קאוואליאווע: א שמב.
קאוונא:
א קצז. שיג. שסט.
ב תכז. תמח. תנג. תס. תצו. תקיג.
תקכ. תקנד. תקסז. תקסח.
ג פט. רסד. שנ־נד.
ד יא. נח. ס. עה. צו. צח. רז. ריח.
ה קסב.
קאוועל: ג ד. יב.
קאווקאז:
ב תשמה. תשצז. תתנ.
ג שיב.
ה קנא.
קאוואוו: ב תתכז. תתכח.
קאזאטין: ד רנ.
קאטאווין:
ב תרלג. תרלו. תרנו. תרסב. תרסח.
תרסט. תרעא. תרצא. תרצב. תרחצ.
ה מד־ו.
קאלאניעס: א קמו. קעג. קעד.
קאלאץ: ב תתטו.
קאליסק: ד קא.
קאליענא: ה קט.
קאליש, הרב דק.: א סר.
קאמינקא:
א תה.
ב תמג. תסז. תקפב. תשלח.
ג קה. רנו. רסט. ער. רפ. שמה.
ד מא־ב. צג. רנב.
קאנ': ב תתצז.
קאסטיניא: א רט.
קאפוסט:
א קסו. רא. שלט.
ג נט. עז. פט. צב. קלה.
קאפנהאגען: ה קנו.
קאקאנד: א רסג.
קאראלעוויץ: ב תיט.
קאראסטען: ב תתסז.
קאראפ: ד קמט.
קרטיאק: ה סד־ע.
קארלסבאד:
ב תקצט. תר. תרד. תרט. תרטז. תרנב.
ג רחצ. שטו. שנד.
ד קיד. קמו. רפג.
ה לט־מא.
קאשטאנ': ה קנז.
קהיר: ד קצב.
קובליץ:
א רנב. רנה. רנט.

ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

קולוב: ה עא־ז.
קולוניה: ב תחטו.
קופיאנסק: ב תחיד. תתטו.
קורלאנד: ב תרפב.
קורסק: ב תתכח. תתצ.

קורפו: א נט. סג. סד. פט. קיב. קלב.
קושטא:
ד קצג. רפה.
ה קנו (?).
קיוב:
א קפט. קצו. רא. רד. רצט. שפט. תד.
ב תקו. תקכ. תקצב. תרפב. תשלג. תשלד. תשסב. תשסה. תתז. תתלב. תתלט. תתנח. תתקב.
ג עט. קיז. שלח.
ד פ. פא. רמו. רנ־נד.
ה צא. קכ. קמא. קסד. קפו־ז.
קינישמא: א קסג. רסב.
קיסינגען:
ב תקלד. תקלה. תקלו. תקפו. תרלג.
ג שט.
ד רכז. רמה. ערה־ז. רעט־פ. שב. שי. שיג.
קיסלאוואדסק: ה קצ.
קירסאנאוו: ב תרלג. תרלד.
קישינוב:
א שיג. תה.
ב תרה. תרח. תריא. תריב. תריג. תריח. תריט. תרכא. תרכד. תחלט. תחמה.
ג קה. רנז. רפ. שצא־ב.
ד א. לו. צח. רמט. רנג־ה. רנז.
ה קט. קיג־טו.
קלבריה:
א סג. סד. תו.
ג שג.
ה צב. קנה־ו.
קלעם: ה קט.
קעמערין: א רנג.
קניגסברג:
א ע.
ב תיד. תלד. תקמג.
ג עט. קעו. רלח. רנג. רסז. רצז. שיד.
ד כג. קו. רו. רכא. רלב. רנו. רנט. רס. ערב־ג. ערה. רפ. רפב. רפה. שב. שטו. שיח. שכא־ב.
ה כב.
קינגסווארט: ד רעח. ש.
קעלן: ה כב.
קעלץ: ד קיט.
קפריסין: א רצו.
קראנץ:
ג שיד.
ד קו. קיג. ריא. שיא. שיג. שיז. שכ.
קראסנאלוק: ד קא. רכז.
קראסניע:
א שסט.
ב תסח.
ג קצה. רלג.
קראקא:
ב תלז.
ג רלט.
ד ח.
קרולאק: ב תס.
קרטיאק: ב תתטו.
קריוויראג: א קעג.
קרים: ה סב.
קריסלאווא: ד צז־ח.
קרלסרוהע:
ג קעז־ח. קצז. ריא. ריח.
ה כג.
קרעמענטשוג:
א צה. צט. ק. קכז. קכט. קעג. רכב. שה.
ב תרמד. תשו. תשט. תשצא. תתנח. תתסב. תתפח־תתצב. תתצז.
ג ח. ט. לב. מז. עב. קצח. רטז. רכד. רכז. רפט. שז.
ד כג. עו. קיא. קיט. קכח. קעא. רטז.
ה קא. קי. קיג. קמג. קמח. קנג־ד. קסו. רז.

ר

ראדזימין: ד ס.
ראדין:
ב תרצג.
ג רסג.
ראמנאווקא:
א שמג.

ב תשלט. תשפו.
ראמען:
א קיב.
ב תריד. תשסח.
רוגוצ'וב:
א שלז. שלח.
ג כז.
רודניא:
א קפא.
ב תקג. תקכו. תקכז. תקפב. תקפו.
ג עב. קלו. קלח. קצה. רלג. רנח. שטז. שמט. שנה.
ד נו. צא. רז.
רומי: ב תשכז.
רומניה:
א רט.
ב תלז. תתנז.
רוסטוב:
ב חשמד. חשמה. תשג. תחיב. תחטז. תתכא. תתכה. תתכט־תתמ. תתמד. תתעג. תתעו. תתעת. תתפה־תתצב. תתצו. תתקא. תתקו. תתקכ.
ג פו.
ה נה־סב. פד. צו. קה־סט. קפו־ט.
רוסיה:
א ה. סא. ע. פט. רט. רמב. רמז. רסג. שלז. שדמ. שצא.
ב תיג. תלז. תנג. תקיב. תקיג. תקלז. תרט. תרמ. תרנט. תרסח. תרעא. תערב. תרעג. תרעו. תרפב. תרצא. תרצב. תרצג. תרצט. תשלב. תשלו. תשמה. תשסה. תשצו. תתו. תתטו. תתכז. תתל. תתלא. תתלב. תתמח. תתנז. תתסז. תתצ. תתקטו.
ג לא. לז. קיב. רכו. רפו.
ד כג. מז. עו. קי. קכח. קעה. רי. ריא. רפ. רפה. ש. שח. שיד. שכב.
ה יג־ד. טז. יח. כג. לא. מז.
רוסיה הקטנה; מאלי רוסיא (אוקריינא):
א קכט. קנו. קנז. קעב. ריח. שצב.
ב תרפב.
ריגא:
א קעה. קצז. רד. רנג. רסא. שכה. שלו. שצ.
ב תסא. תפ. תרכח. תרכט. תרל. תשא. תשב. תשל. תשלא. תשלט. תשמ. תשמח. תשנ. תשסב. תשפט. תשצ. תשצא. תתא־תתד. תתקב.
ג צז. קכז. קנה. קסז. רלד. שי. שטו. שיח. שמו. שנ. שס. שסו. שעא. שעד־ה. שעז. שפו־ח. שצד־ה. שצז־ח.
ד מז. סה. פ. פא. קכ. קמד. קצז. רטז. ריז. ריט. רכא. רלב־ד. רלט. רמא. רפג. שטו.
ריווירע: א סג. סד.
ריינפאל (נאות דשא): ד ס־סב.
רמת־גן: ב תריח.
רעציצע:
ב תעו. תעח.
ד עה.

ש

שווייץ:
ג קיב. קסח. קעז. רנב.
ה מט.
שוינציאן: ד רז.
שטוקהולם: ה קנו.
שטרעשון (הרב דש.): ב תסז.
שניידעמיל: ג שיד.
שעבעקינא: ד קיד־י.
שעווענינגען: א ג. ד.
שצעדרין:
ב תסד. תקסג. תקפד. תרסד. תשנט.
ד ריח.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

ת

תורכיה (תוגרמה):
א רט. תי.
ד רפה. שיב.
תל־אביב: א רלו.

לזכות

שניאור זלמן בן אסתר
ווגתו חוה בת שרה ברכה
בנו יצחק מאיר בן חוה
בתו אסתר בת חוה
בנו נתן בן חוה
כלתו חנה רבקה בת רחל דוואשע
חתנו מנחם נחום בן גיטל
כלתו צבי׳ מרים בת שיינא חוה
נכדו מנחם מענדל בן חנה רבקה
נכדתו שרה ברכה בת חנה רבקה
ובעלה יהושע בן עטא דבורה
נכדתו אסתר בת חנה רבקה
נכדו אברהם יהושע העשיל בן חנה רבקה
נכדו צבי הירש בן חנה רבקה
נכדתו נחמה דינה בת חנה רבקה
נכדו נתן בן חנה רבקה
נכדתו פריידא מלכה בת חנה רבקה
נכדו ישראל בן חנה רבקה
נכדתו גיטל בת חנה רבקה
נכדו שמואל בן חנה רבקה
נכדתו רבקה בת אסתר
ובעלה אהרן בן גיטל לאה
ובנם לוי יצחק
נכדתו שרה ברכה בת אסתר
ובעלה מנחם מענדל בן האדא רייזל
ובנם לוי יצחק
נכדתו מלכה בת אסתר
ובעלה אליעזר אלימלך בן אסתר רייזל
נכדתו חנה בת אסתר
נכדו אברהם יהושע העשיל בן אסתר
נכדו יוסף יצחק בן אסתר
נכדו נתן בן אסתר
נכדו שלמה בן אסתר
נכדתו רחל רייזל בת אסתר
נכדו שלום דובער בן אסתר
נכדתו דבורה לאה בת אסתר
נכדו אברהם יהושע העשיל בן צבי׳ מרים
נכדתו חנה בת צבי׳ מרים
נכדו משה מרדכי בן צבי׳ מרים
נכדתו אסתר בת צבי׳ מרים
נכדתו דבורה לאה בת צבי׳ מרים
נכדתו רבקה בת צבי׳ מרים
נכדתו שטערנא שרה בת צבי׳ מרים